

AZƏRBAYCAN

4'2017

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 31.03.2017 Sifariş 675 Tiraj 600	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azyb.az
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41	Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, “Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur

**Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:

D R A M A T U R G İ Y A

ELÇİN - Ölümə hazır olan insan.....	3
BERNARD ŞOU - Milyonçu qadın.....	7
ƏLİ ƏMİRLİ - Nuri-didə Ceyhun	53
VAQİF ƏLİXANLI - Dənizə baxan pəncərə	77
AYDIN TALIBZADƏ - Xala	104

P O E Z İ Y A

NİSƏ BƏYİM - Şeirlər	128
CAVİD - Şeirlər	168
SAHİB CAMAL - Şeirlər	172
NİCAT QƏRİB - Şeirlər	175

Ə D Ə B İ S Ö H B Ə T L Ə R

“O qapılar bizim ədəbi təfəkkürümüz üçün bağlanıb...” (Nizami Cəfərovla Nərgiz Cabbarlının söhbəti).....	138
---	-----

K Ə M A L Ə D D İ N Q Ə D İ M İ N 6 0 Y A Ş I

KƏMALƏDDİN QƏDİM - Şeirlər	151
----------------------------------	-----

H E K A Y Ə L Ə R

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Elçilik; Ocaqqırağı	160
VAQİF İSAQOĞLU - Armud ağacı	164

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

TƏYYAR SALAMOĞLU - “Qaranlıq dünya” problemi və MİRZƏ CƏLİLİN nəsr qəhrəmanları (sonu).....	179
---	-----

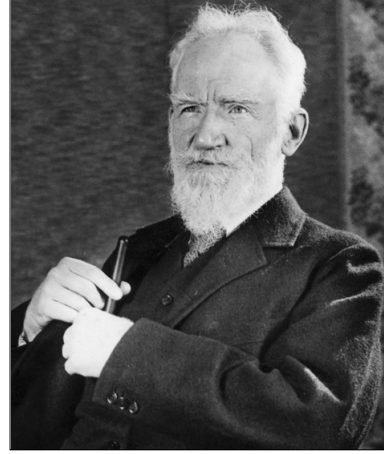
K İ T A B R Ə F İ

190

◆ D r a m a t u r g i y a

Bernard ŞOU

ÖLÜMƏ HAZIR OLAN İNSAN

(«Milyonçu qadın»ı tərcümə edərkən)

1960-cı illərin ikinci yarısında Jan-Pol Sartrın Nobel nitqi «Samizdat» vasitəsilə yayılmış (Sovet İttifaqında çap olunmayan, qadağan edilən əsərlər adi makina kağızlarında çap edilib, gizli yayılırdı) populyar yazılardan biri idi və o zaman biz - bir qrup gənc yazıçı - o çıxışı əldə edib, bir-birimizə ötürərək oxuyurduq. Bu ciddi, fəlsəfi mütəfəkkir sözü şəxsən mənə çox təsir etmişdi və belə bir tarixi mətndən sonra, Sartrdan xeyli əvvəl Nobel mükafatına layiq görülmüş Bernard Şounun bu hadisəni «keçən il heç nə nəşr etdirməyərək dünya oxucularını əziyyətdən xilas etdiyim üçün təşəkkür nişanəsi» kimi qiymətləndirməsi, doğrusu, mənə qoca Şounun ucuz və təkəbbürlü bir yumoru təsiri bağışlayırdı.

Ancaq elə ki, mən Şounu adda-budda yox, dərindən oxumağa və tanımağa başladım, Şou ironiyası ilə bağlı həmin «ucuz» və «təkəbbür» sözü mənim düşüncəmdə həmişəlik yox oldu - artıq mənim üçün söhbət XIX əsrin sonu, XX əsrin nəhəng dramaturqundan və eləcə də nəhəng bir intellektualından gedirdi.

* * *

Şou nə qədər intellektual bir yazıçıydısa, bir o qədər də xəlqi idi və onun estetik anlayışında sənət sənət üçün deyildi, o, kütləni və məhz kütlə vasitəsilə də cəmiyyəti sənətin bilavasitə ünvanı hesab edirdi. Onun özü də təbiəti etibarilə xəlqi bir insan idi və elə yalnız bu fakta fikir verin: Şou bir sıra romanlardan, külli sayda məqalə və esselərdən, altmış üç pyesdən başqa 250 000 (iki yüz əlli min!) məktub yazıb və bu məktublarnın böyük əksəriyyəti sadə oxucu məktublarına cavabdır.

Şou dialoqlarında intellektuallıqla, hətta mən deyərdim ki, elitarlıqla, onun yaratdığı xarakterlərin təbiiyi (xəlqiliyi!) arasında qəribə bir bədii-psixoloji vəhdət var və biz bu cəhəti «Milyonçu qadın» pyesində (özü bu əsəri «təmtəraqlı komediya» adlandırır) aşkar görürük. Dialoqlar

gizli, yaxud açıq ironiya ilə, incə yumorla zəngindir və burada şitliyə, yüngül hırıltı doğuracaq situasiyalara, bayağı söz oyunlarına rast gələ bilməyəcəksiz. Düzdür, Şou bəzən «Milyonçu qadın»da, Edrian Blen-derblendin yaralanması səhnəsində olduğu kimi, buffonada elementlərindən istifadə edir, ancaq bu tipli səhnələrin özündə də həmin ironiya, həmin incə yumorla bayağılıq arasındakı sərhəd çox ciddi qorunur. Elə bil, bu dialoqları dramaturq özü yazmır, bunları personajlar ona diktə edirlər və qoca Şounun özü də onlara qulaq asa-asa, onların birbirlərinə dediklərini ağ kağıza köçürə-köçürə gülür.

«Milyonçu qadın»ın baş və eksentrik qəhrəmanı Epifaniya, mənəcə, Şounun ən duzlu-şirəli, ətli-qanlı obrazlarından biri, birincilərdən biridir və əgər doğrudan da bu əsər bilavasitə personajların mistik diktəsi ilə yazılısaydı, mən şübhə etmirəm ki, danışiq tərz, mühakimələri, iddiaları, məntiqli həyasızlığı ilə onu ən çox güldürən milyonçu qadın Epifaniya olardı.

Şou «Dram və teatr haqqında» yazdığı məşhur essədə dramaturgiyanı iki yerə ayırır: sosial problemlərdən bəhs edən pyeslər və «individual insan xarakterlərini» açan pyeslər. (Б.Шоу. О драме и театре, Москва, 1963, стр. 182)

Sovet ədəbiyyatşünaslığı isə bu «Şou təsnifat»ını nəinki qəbul edir, hətta bundan sui-istifadə edirdi və dolayı yolla da olsa, üstünlüyü sosial problematikaya verirdi.

Belə bir ideoloji bucaq altından baxdıqda, əlbəttə, Epifaniya «nisbətən az inandırıcı personaj» kimi qiymətləndirilirdi, çünki sosializm ədəbiyyatının əsas qəliblərindən birini - surətlərin «mənfisi» və «müsbət» qütblərə bölünməsinə bu məşhur pyesin baş qəhrəmanına tətbiq etmək heç cürə mümkün deyildi. O dövrün tənqidi elə bu cür də yazırdı: Epifaniya surətini «ya mənfisi, ya da tam müsbət» surət hesab etmək mümkün deyil. (А.Г.Образцова. «Миллионерша», Б.Шоу, Полное собрание пьес, т.6, Ленинград, 1981, стр. 614-25)

Düzdür, Şou Sovet İttifaqının, o zamanın təbiri ilə desəm, «kapitalist dünyasında» nüfuzlu dostu idi - bu, öz yerində, ancaq ideoloji doqmalardan daha əsas idi və o vaxt sarsılmaz görünürdü.

Şou öz bədii-estetik istedadının təbiətinə görə modernist yox, reformator idi və ingilisdilli dramaturgiyada (və ümumiyyətlə, dünya dramaturgiyasında) yeni bir mərhələnin yaradıcılarından olan Şou dramaturgiyada iki min illik real ənənələrdən birdən-birə əks qütbə sıçramağın (Bekke, İonesko) yox, əgər belə demək olarsa, bədii-estetik təkamül tərəfdarı idi, onun özünün də süjetlərinin, dialoqlarının təzəliyi məhz təkamülün gətirib çıxardığı təzəlik idi.

Düzdür, vaxtı ilə Lev Tolstoy Şounun məktubuna cavabında yazırdı ki, «Yaradan, şər və xeyir məsələləri çox ciddidir, onlar haqqında zarafatla (orijinalda «шутя») danışmaq olmaz», ancaq Şou Tolstoyun vəfatından (1910) sonra 40 il yaşayıb və 94 illik ömrünün axırına kimi ayıq bir tənqidlə yazıb (son pyesini vəfatından bir neçə gün əvvəl bitirib). Bu qırx il isə onun yaradıcılığının ən məhsuldar dövrüdür və

altmış üç (!) pyesinin böyük əksəriyyətini elə bu dövrdə - Tolstoydan sonra yazıb, yəni Tolstoyun irad tutduğu Şou - tam Şou, bütöv Şou deyil.

Şou yumoru «ağır çəkili» yumordur, bu yumorun, bəzi məqamlarda isə hətta qroteskin arxasında zəngin bədii-fəlsəfi mündəricatlı Sözü sadə və zövqlü bir ironiya ilə demək bacarığı dayanır və fikir verir, bu, məşhur Şou kəlamlarından biridir: «Hərdən insanları sizi dar ağacından asmaq fikrindən yayındırmaq üçün güldürmək lazımdır».

Bu isə onun başqa bir kəlamıdır: «Mənim zarafat etmək vasitəm - həqiqəti deməkdir. Dünyada bundan gülməli bir şey yoxdur».

Həqiqəti deməkdən gülməli bir şey yoxdur - bu, bütün Şou yaradıcılığına (bizdə Sabir yaradıcılığında, Mirzə Cəlil yaradıcılığında olduğu kimi) şamil edilə biləcək bir devizdir və onun pyeslərinin biri çox yüksək bədii səviyyəli, o biri nisbətən zəif ola bilər, ancaq onlarda yalan, falş yoxdur, onlar sadələşmənin yox, müdrikliyin ifadəsidir.

«Milyonçu qadın»ı tərcümə edərkən, Şou ironiyasının, yumorunun tərəvəti bir xatirəni mənim yadıma saldı: Slovakiyada, Avropanın qədim şəhərlərindən biri Mariborda 400 il yaşı olan (!) bir üzüm ağacı bitir və o üzüm ağacı bu gün də (400 ildən sonra!) qış yuxusundan oyanaraq təzə-tər yarpaqlarla yarpaqlayır, sağlam salxımlar yetişdirir. Bu ağac ildə 60 kilo üzüm verir, o üzümdən 40 litr çaxır hasil olunur və insanlar bu gün də o çaxırdan içərək deyib-gülürlər, müsbət emosiya alırlar.

Bernard Şou «Milyonçu qadın»ı 1935-36-cı illərdə, səksən yaşında yazıb, ancaq heç bir mübaliğəyə varmadan deyim ki, onun səksən, doxsan yaşlarında da yazdığı pyeslər oynaq, şux estetikası ilə əsl gənclik şövqünün, ehtirasının, enerjisinin ifadəsidir.

Şounun bioqrafiyasında bir fakt da var ki, ondan söhbət düşəndə bəziləri bunu razılıqla, bəziləri isə böyük təəssüb hissi ilə xatırlayırlar: 1931-ci ildə - İosif Stalinin hələ «allahlaşdırılmadığı» bir dövrdə Şou Sovet İttifaqına on günlük səfər edib və Stalinlə görüşüb. Stalin adətən xarici qonaqları iyirmi dəqiqədən artıq qəbul etmirdi, Şou ilə söhbət isə iki saat iyirmi dəqiqə çəkib və bu görüşdən sonra bəyanat verərək Şou Stalin haqqında məşhur sözlərini deyib: «Stalin - nəhəngdir, ancaq Qərb xadimlərinin hamısı - piqmeydirlər».

Piqmeylər Afrika cəngəlliklərində yaşayan xalqlar arasında ən qısa boylulardır.

Düzdür, 1931-ci ildə Stalin hələ stalinizmin təcəssümü deyildi, 1937-38-ci illər hələ irəlində idi, ancaq bir cəhət var ki, Şou ömrünün sonuna qədər, yuxarıda dediyim kimi, Sovet İttifaqının (deməli, Stalinin də!) dostu olub, və düşünürəm ki, uzaq, tanınmaz (SSRİ kimi nəhəng bir ölkəyə bələd olmaq üçün on gün hətta Şou üçün də kifayət deyildi!) və o dövr üçün bir az da ekzotik SSRİ-yə belə bir münasibətin səbəblərindən biri də, yəqin, Şounun yaşadığı və güldüyü ingilis burjua cəmiyyətinə qarşı daxili kin-küdurəti idi. Bu kin-küdurətin isə sərt reallığını, ilk növbədə, onun əsərləri sübut edir.

Şekspirdən sonra İngiltərənin ən böyük dramaturqu Bernard Şou mənşə etibarilə irland idi və onun milli təəssübkeşlikdən qat-qat artıq dərəcədə sosial sarkazmla dolu bu sözləri də məşhurdur: «İngiltərə İrlandiyanı işğal edib. İndi mən nə edim? İngiltərəni işğal edim?».

Yeri düşmüşkən deyim ki, o dövrün Romen Rollan, Leon Feyxtvanger, Anri Barbüs kimi SSRİ-yə səfər edib, Stalinlə görüşmüş böyük qələm sahibləri, tanınmış şəxsiyyətlər də 1930-cu illərdə Sovet İttifaqının nüfuzlu dostları sırasında olublar.

Ancaq baxın, bu yerdə də Şou ironiyası onunladır, hətta mən deyirdim ki, Şou ironiyası (və yazıçı fəhmi!) onun özündən də irəli gedib: «Milyonçu qadın»ı bitirdikdən sonra Şou pyesə əlavə olaraq kiçik bir final yazır və qeyd edir ki, əgər əsər Rusiyada, ya da kommunizmə rəğbət bəsləyən başqa bir ölkədə tamaşaya qoyulsa, bu finalla qurtarsın.

Əlavə final isə ondan ibarətdir ki, Epifaniya Rusiyaya gedəcəyini və orada milyonçu yox, zəhmətkeş olacağını deyir, «ancaq yarım ildən sonra Komissarlar Şurasının iclasında iştirak edəcəyəm, bir ildən sonra isə Siyasi Büronun üzvü olacağam».

Və Epifaniyanın yeni məşğuliyyəti olan misirli həkim də cuşa gələrək İngiltərədə qalması təklif edir - ancaq niyə? - çünki «nə üçün biz Britaniya imperiyasını Sovet Respublikasına çevirməyək?». Bu isə Epifaniyanın coşğun qətiliyi: «Mütləq çevirəcəyik! Ancaq bunun üçün biz gerek həddi-buluğa çatanların hamısını bir kənara ataq və cəmiyyətdə yenidənqurmanı yenicə doğulmuş körpələrlə başlayaq».

Belə bir sonluqdakı aşkar ironiya, hətta nəinki ironiya, kəskin satira (qrotesk) ilə, elə bil, qoca Şou özü özünə gülür.

Şou lap gənc yaşlarından etibarən vegetarian idi.

70 yaşlarında olarkən, jurnalistlər ondan soruşurlar:

- Özünüzü necə hiss edirsiniz?

Şou:

- Çox əla! - deyir. - Ancaq həkimlər məndən əl çəkmirlər ki, ət yemə-səm, öləcəyəm.

Və Şou 90 yaşında ikən jurnalistlər ona yenə eyni sualı verirlər.

Şou:

- Özümü əla hiss edirəm, - deyir. - Daha məni heç kim narahat etmir. O həkimlər ki, məni qorxudurdular, guya ət yeməsəm öləcəyəm, indi onların hamısı rəhmətə gedib.

Corc Bernard Şou 1950-ci ildə, 94 yaşında vəfat edib və onun son sözləri bu olub:

- Mən ölməyə hazırım.

Elçin

8 yanvar 2017

Roqaşka

MİLYONÇU QADIN

Dörd pərdədən ibarət təmtəraqlı komediya

İŞTİRAK EDİRLƏR

Epifaniya	Həkim
Segemor	Kişi
Elester	Qadın
Patrisiya	İşlər müdiri
Edrien	

BİRİNCİ PƏRDƏ

Mülayim bir may səhəri.

Dəbdə olan gənc vəkil mister Culus Segemorun Linkolnz İnn Fildzdəki kontoru.

Bu kontor qədim bir binada yerləşir. Mister Segemor yazı mizinin arxasında, küreyi pəncərəyə, sol tərəfi isə tamaşaçı zalına tərəf əyləşib.

Mebel elə düzülüb ki, yazı mizi mister Segemoru həddən artıq əsəbi, bəzən də lap ağılı çaşmış müştərilərin gözlənilməz hərəkətlərindən, hücumundan qorusun.

Eşiyə çıxan qapı yazı mizinin sağ tərəfində, otağın dərinindədir. Pəncərənin işığı müştərilərin üzünə düşür, vəkilin özü isə kölgədə qalır.

Adamsın eskizi ilə düzəldilmiş buxarı qarşı divara pərçim edilib. Buxardan yuxarıda hansısa hakimin köhnəlib əldən düşmüş portreti asılıb. Sağ küncdə, qapının yanında da hansısa başqa bir hakimin büstü qoyulub. Divarın qalan hissəsini isə kitab rəfləri tutub və bu rəflərə dana dərisindən cild çəkilmiş qovluqlarda məhkəmə qərarları yığılıb.

Dediyimiz kimi, mister Segemorun arxa tərəfindəki divarda böyük pəncərə var və o pəncərənin yanındakı rəflərdə isə müştərilərin adları yazılmış qara rəngli dəmir qutular yığılıb.

Bütün bu deyilənlər elə təəssürat yarada bilər ki, guya söhbət XVIII əsrdən gedir, amma indi 1935-ci ildir və mister Segemor da səliqə-səhmanı sevən adamdır. Ona görə otaq da, əşyalar da tərtəmizdir və mister Segemor istəyir ki, hər şey onun işlərinin əla getdiyindən xəbər versin, qadın müştərilər isə onun qarşısında özlərini həvəslə gözəl göstərmək istəsinlər.

Döşəməyə yaşıl rəngli təzə və bahalı xalça salınıb. Otaqdakı altı ədəd saxta Çipendeyl kürsüsü də təptəzədir və onların dördü kitab rəflərinin qarşısına düzülüb, birində vəkil özü əyləşib, altıncısı isə yazı mizinin qabağına qoyulub ki, müştəri burada əyləşsin. Mizin üstündə, Segemorun əlinin altında telefon var.

Telefon zəng çalır.

SEGEMOR (*dəstəyi qaldıraraq*). Eşidirəm. (*Xoş bir təəccüblə*) O-o-o!.. Onu tez içəri otürün.

Zövqlə geyinmiş gözəl və sağlam bədənli xanım sürətlə otağa daxil olur. Onun sifətində faciəvi bir ifadə var. Vəkil cəld ayağa qalxır.

XANIM. Mənim müvəkkilim Pontifeks Segemorun o layiqsiz qardaşı oğlu Culus Segemor sizsiz?

SEGEMOR. Mən heç vaxt layiqsiz adam olmamışam. Pontifeks Segemor isə, bəli, həqiqətən mənim əmimdir. Ona görə də Avstraliyadan qayıtmışam ki, onun müştərilərinin mənə etibar edəcəkləri işi öz üzərimə götürüm.

XANIM. Əminiz sizin haqqınızda mənə danışmışdı. Mən də, təbii, fikirləşdim ki, əgər sizi Avstraliyaya otürüblərsə, deməli, siz layiqsiz adamsız. Nə isə, bu elə də vacib məsələ deyil. Mənim işim isə çox sadədir. İstəyirəm vəsiyyətnamə yazım, həyat yoldaşımı da yeganə varis təyin edirəm. Güman edirəm ki, bu işdə... həтта siz belə, nəyisə çaş-baş salmayacaqsız.

SEGEMOR. Çalışaram. Əyləşin, xahiş edirəm.

XANIM. Xeyr. Mən həyəcanlıyam. Yorulsam, əyləşərəm.

SEGEMOR. Necə məsləhətdir. Vəsiyyətnaməni hazırlamazdan əvvəl mən bilməliyəm ki, sizin həyat yoldaşınız kimdir.

XANIM. Mənim ərim axmağın və yaramazın biridir. Xahiş edirəm, bunu vəsiyyətnamədə qeyd edəsiniz. Əlavə də edin ki, məhz onun hərəkətləri məni intihara məcbur etdi.

SEGEMOR. Ancaq siz hələ intihar etməmişiz.

XANIM. Vəsiyyətnaməni imzalayan kimi edəcəyəm.

SEGEMOR. Aydındır. Hər şey aydındır. Sadəcə, o saat ağılıma gəlmədi. Ərinizin adı nədir?

XANIM. Elester Fitsfesenden.

SEGEMOR. Necə? Həvəskar tennis üzrə çempion, ağır çəkili boksçu?

XANIM. Siz onu tanıyırsız?

SEGEMOR. Biz onunla hər səhər eyni klubda üzürük.

XANIM. Bu tanışlıq sizə şərəf gətirmir!

SEGEMOR. Özümə borc bilirəm sizi xəbərdar edirəm ki, missis Fitsfesenden, biz onunla yaxın dostuq və...

XANIM. Məni onun nifrətəlayiq famili ilə çağırmağa cürət etməyin! Kitabçınıza mənim adımlı Epifaniya Onisanti di Parerqa kimi qeyd edin.

SEGEMOR (*baş əyərək*). Mənə şərəf verirsiniz, missis. Xahiş edirəm, əyləşin.

EPİFANIYA. Yaxşısı budu siz əyləşin, özünüzü də ələ alın.

SEGEMOR. Əmriniz belədirsə - baş üstə. (*Əyləşir*) Sizin atanız nadir bir insan idi, xanım.

EPİFANIYA. Mənim atam dünyada ən böyük insan idi, ancaq bir dilənçi kimi öldü. Mən bunu heç vaxt bağışlamayacağam!

SEGEMOR. Dilənçi kimi? Heç nə başa düşmürəm. Hamı bilir ki, o, sizə, yeganə qızına otuz milyon miras qoyub, gedib...

EPİFANIYA. Onun üçün otuz milyon nə idi? O, yüz əlli milyon itirdi. Söz vermişdi ki, mənə iki yüz milyon miras qoysun, ancaq cəmi-cümlətani otuz milyon oldu. Elə bu da onun ürəyini partlatdı!

SEGEMOR. Hər halda, ildə milyon yarım gəlir...

EPİFANIYA. Əzizim, siz miras vergisini yaddan çıxarırsız. Mənə ildə yeddi yüz min ancaq qalır. Heç başa düşürsüz ki, bu mənim üçün nə deməkdir? Məni yeddi rəqəmli gəlirlərlə bəstələyiblər! İnsanı bu cür alçatmaq olar?

SEGEMOR. Xanım, doğrusu, mən sizə məəttəl qalırım.

EPİFANIYA. Mən indi özüm-özümə məəttəl qalmağa başlayıram, odur ki, sizin problemlər mənlilik deyil!

SEGEMOR. Hə, yadıma düşdü! İntihar məsələsi. Tamam yadımdan çıxmışdı.

EPİFANIYA. Doğrudan? Onda zəhmət olmasa, bir dəqiqəliyə yadınıza salın, vəsiyyətnaməni hazırlayıb verin, qol çəkim. Nəyim var, hamısını Elesterə vəsiyyət edirəm.

SEGEMOR. Onu alçaltmaq üçün?

EPİFANIYA. Yox. Onu məhv etmək üçün! Elə olsun ki, heç izi-tozu da qalmasın! Bu bambılı elə qəzaya uğrasın ki, tikəsi də tapılsın! Pulu görüb, çaşacaq! Mən bilirəm!.. Mən görmüşəm ki, pul ona necə təsir edir!

SEGEMOR. Mən də bir-iki dəfə belə hadisəyə təsadüf etmişəm. Ancaq belə şeyləri əvvəlcədən bilmək olmur. Sizin əriniz ağıllı bir qadınla evləne bilər.

EPİFANIYA. Düz deyirsiniz. Onda yazın ki, Elester o şərtlə varis olur ki, mən dəfn olunandan sonra bir ay müddətində ifritə Polli Corabsız ilə evlənsin.

SEGEMOR (*yaza-yaza*). Qəribə familiyadır!

EPİFANIYA. Onun əsl adı Patrisiya Smitdir. Ancaq Elesterə yazdığı məktubları Polli Corabsız kimi imzalayır. Yəqin, işarə vurur ki, ona beş-altı corab alsın.

SEGEMOR (*başqa kağız götürüb yazmağa davam edir*). Mən Polli ilə görüşmək istədim.

EPİFANIYA. Necə? Bu nə deməkdir?

SEGEMOR (*yaza-yaza danışır*). Əgər Elester sizin kimi qadını ona dəyişsə, Polliyə baxmağa dəyər. Mütləq xahiş edəcəyəm ki, onu mənimlə tanış etsin.

EPİFANIYA. Siz o qədər də nəzakətli deyilsiz, Culus Segemor!

SEGEMOR. Onsuz da sizin üçün daha hər şey bitir... Qalan şeylərin isə mənası yoxdur.

Segemor yazıb bitirdiyi kağızı ona təqdim edir.

EPİFANIYA. Bu nədir belə?

SEGEMOR. İntihar üçün resept. Sianidi aptekdən almalısınız. Deyərsiz ki, eşşəkərisi yuvasını dağıtmaq üçün lazımdı. Şərab turşusu isə zərərsiz şeydi. Aptekçi elə biləcək ki, limonad düzəldirsiniz. Əvvəlcə ikisini də ayrı-ayrılıqda azacıq suyla qarışdırın, sonra bir-birinə qatıb qarışdırın. Dibi çökəcək, tərtəmiz sianid turşusu üzde qalacaq. Ondan bircə qurtum sizi elə tez aparacaq ki, heç ildırım vuran adam da o cür tez ölmür!

Epifaniya bir az özünü itirmiş halda kağızı əzir.

EPİFANIYA. Mister Segemor, siz, deyəsən, mənim ölümümə çox soyuqqanlı yanaşırsız.

SEGEMOR. Mən belə şeylərə öyrəşmişəm.

EPİFANIYA. Yoxsa demək istəyirsiniz ki, sizin həyatdan bezmiş müştəriləriniz çoxdur, hə? Resept də həmişə əlinizin altında olur?

SEGEMOR. Bəli. Bu reseptə söz yoxdur!

EPİFANIYA. Siz əminsiz ki, o müştərilər dərhal, özü də ağrısız-zadsız ölüb?

SEGEMOR. Əksinə. Onların hamısı sağdır.

EPİFANIYA. Sağdır? Deməli, sizin bu reseptiniz yalançı bir şeydir?

SEGEMOR. Nə danışırırsız? Bu, ölümcül zəhərdir. Ancaq onlar bu zəhəri içmirlər.

EPİFANIYA. Niyə?

SEGEMOR. Bilmirəm. Amma heç biri içmir.

EPİFANIYA. Mən isə içəcəyəm. Sizi də, ümidvaram ki, o resepti mənə verdiyiniz üçün asacaqlar!

SEGEMOR. Mən sizin vəkiliniz kimi hərəkət edirəm. Deyirsiniz ki, intihar etmək istəyirsiniz, mən də kömək etməliyəm. Nə imkanım varsa, etməliyəm ki,

çox qaz işlətməyəsiz, ya da özünüzü Serpentayna atmayasız. Buna görə də sizin qəyyumlardan altı şilling səkkiz pens alacağam.

EPIFANIYA. Nəyə görə? Mənə məsləhət verməyinizə görə ki, necə intihar edim?

SEGEMOR. Bəli. Ancaq bu gün yox, sabah intihar edin.

EPIFANIYA. Niyə təxirə salım ki?

SEGEMOR. Ona görə ki, sabah bu gündən çətin olmayacaq. Ancaq bu gün nəse maraqlı bir hadisə baş verə bilər. Bir sözlə, tələsməyin mənası yoxdur.

EPIFANIYA. Kobudun biri kobud! Siz... siz donuzsuz! Mənim həyatım sizin üçün heç nədir! Siz heç soruşmadız ki, mən niyə intihar edirəm. Siz öz müştərilərinizin ölümüylə pul qazanırsız!

SEGEMOR. Tamamilə doğrudur. Sizin intiharınız ciddi məsələdir və Elester də, şübhəsiz ki, bu məsələ ilə məşğul olmağı mənə tapşıracaq.

EPIFANIYA. Deməli, siz bu ümidsiz ki, mən intihar edəcəyəm, siz də qazanacaqsız?

SEGEMOR. Bu ümidi siz verirsiniz, xanım.

EPIFANIYA. İlahi! Bu adam nələr danışır?! Yəni, indiyəcən sizin ağılıza gəlməyib ki, taleyindən küsmüş bir qadın zəhər reseptinə yox, təsəlliye möhtacdı?

SEGEMOR. Doğrusunu deyim ki, mən intihar tərəfdarı deyiləm, mənim belə şeylərə simpatiyam yoxdur. Ancaq bu intihar olacaqsa, qoy elmi əsaslarla tez və ağrısız olsun.

EPIFANIYA. Siz heç soruşmadız da Elester mənə nə edib!?

SEGEMOR. Siz öləndən sonra daha heç bir mənası yoxdur ki, Elester nə edib, nə etməyib. Bunu soruşmağın nə əhəmiyyəti var?

EPIFANIYA. Culus Segemor, siz... siz son dərəcə pis adamsız!

SEGEMOR. Mənə görə niyə həyəcanlanırsız? Resept hər şeyi həll edəcək.

EPIFANIYA. Cəhənnəm olsun sizin resept! Alın!

Epifaniya resept kağızını cırıb, Segemorun sifətinə çırpır.

SEGEMOR (razılıq içində gülümsəyərək). Resept, görürsüz, hər şeyi həll etdi. Hər şey geridə qaldı! İndi əyləşin və deyın görək, nə olub?

EPIFANIYA. Hər şey geridə qaldı? Siz elə bilirsiniz ürəyin alışıb yanmağı, püskürməyi o saat yaddan çıxır?

SEGEMOR. Başqa cür necə olur ki?

EPIFANIYA. Siz insan yox, gönüqalın kərgədansız! Özü də axmaqsız!

SEGEMOR. Nə danışırırsız? Mən cəmi-cümlətanı vəkilem.

EPIFANIYA. Çox pis vəkilsiz. Siz centlmen deyilsiz. Mənim bütün içim alışıb-yanır, siz isə məni təhqir edirsiniz. Siz məni yox, ərimi müdafiə edirsiniz. Sizin vicdanınız yoxdur! Siz bilmirsiniz ki, qayğıkeşlik nə deməkdir! Siz balıq kimi soyuqqanlısınız! Ürəyiniz də... ürəyiniz də tarakan ürəyidir! Eşidirsiniz?

SEGEMOR. Əlbəttə, eşidirəm! Tarakan ürəyi... Əgər siz məni şərəfləndirib vəkiliniz etsəniz, gerek belə böhtanlarla bağlı...

EPIFANIYA (onun sözünü kəsərək). Xeyr, mən heç vaxt heç kimə böhtan atmıram. Böhtan haqqında qanunun nə olduğunu atam mənə yaxşı izah edib. Bax, bundan sonra mən sizin o kağız-kuğuzlarınızda varlı bir adam kimi qələmə verilsəm, bu - böhtandır! Əgər mən sizi arvadınıza xəyanətdə suçlasam, bu da böhtan ola bilər. Ancaq sizə gönüqalın kərgədan deyəndə, - siz isə həqiqətən gönüqalının birisiz, - sadəcə olaraq, sizi təhqir edirəm. Mən hər şeyi nəzərə alıram, ona görə də təhqirdən o tərəfə keçmirəm, indiyə qədər də heç kim mənə qarşı böhtan iddiası qaldırmayıb. Düz deyirəm? Qanun belədir, ya yox?

SEGEMOR. Doğrusu, dəqiq bilmirəm. Gərək kitablara baxım.

EPİFANIYA. Zəhmət çəkməyin. İnandırıram sizi ki, qanun mən deyən kimidir! Mənim atam da bu sərəhədi keçmirdi, hər dəfə də qanunu öz vəkillərinə başa salırdı. Ədliyyə işçiləri qanunları bilmir. O yerdə ki, məsələ gəlib məhkəməyə çıxır, onda əlinizdən nəsə bir iş gəlir. Mənim atam böyük bir insan idi: hər gün elə şeylər edirdi ki, başqalarının heç ağılına da gəlməzdi. Mən də onun qızı kimi, böyük bir insanam! Ona görə də qanunları sizə mən deyəcəyəm, siz isə ancaq mənim dediklərimə əməl edəcəksiz!

SEGEMOR. Bu bizim münasibətlərimizi çox sadələşdirəcək, xanım.

EPİFANIYA. Bir şeyi də yadınızda saxlayın: mənim yumor hissini yoxdur. Mən imkan vermərəm ki, kimsə yumor adıyla mənə gülsün.

SEGEMOR. Bir müştərinin ki, illik gəliri az qala bir milyon olsun, ona gülmək mənim heç ağılıma da gəlməz!

EPİFANIYA. Bəs, sizin necə, yumor hissini var?

SEGEMOR. Deyəsən, var, ancaq mən onun yüyənini möhkəm dartıram. Bilmirəm niyə, amma siz də onu... o hissi bir az... e-e-e... qıcıqlandırarsız...

EPİFANIYA. Belə olduğu halda, hər sözümlü ölçüb-biçərək, çox ciddi şəkildə bəyan edirəm: siz daşürekli yaramazın birisiz! Mənim bu cür ağır, alçaldılmış vəziyyətim, biabırçılıq içində olmağım, həyatımın məhv edilməsi sizdə gülüş doğurur?! Əgər atam mənə deməsəydi ki, yumor hissi olmayan vəkillərdən uzaq dur, mən bu dəqiqə burdan çıxıb gedərdim! Mənim kimi müştəri də əlinizdən çıxardı! O müştəri ki, onun sayəsində, bəlkə də, bir xəzinə qazana bilərsiniz!

SEGEMOR. Axı, əziz ledi, sizin dediyiniz o biabırçılıqdan da, həyatınızın məhv olmasından da, o birilərindən də mənim xəbərim yoxdur. Bilmədiyim şeyə mən necə gülə bilərəm? Buna «gülmək» deyirsiniz? İnandırıram sizi ki, əgər mən doğrudan da gülürəmsə, o zaman sizin dərdinizə yox, özünüze gülürəm.

EPİFANIYA. Eləmi? Yəni, mən dərd içində belə gülməliyəm?

SEGEMOR. Axı, sizin nə dərdiniz var? Hə? Siz əyləşəcəksiz, yoxsa yox? Xahiş edirəm!

EPİFANIYA. Deyəsən, sizin ağılınızda ancaq bir fikir var: müştərini necə vadar edəsən ki, əyləşsin. Yaxşı, qoy belə də olsun!

Epifaniya özünü kürsüyə atır. Kürsünün söykənəcəyi səslə qırılıb yerə düşür. Epifaniya yerindən sıçrayır.

İlahi, mən oturmaq istəyəndə, kürsü də sökülüb-dağılır! Mənə cadu ediblər!

Segemor gülməkdən qəşş edib, başını mizin üstünə söykəyir.

Gülün! Nə qədər istəyirsiniz, gülün! Təlxəyin biri təlxək!

Segemor yerindən qalxaraq, qəti addımlarla gedib, kitab rəflərinin yanından başqa bir kürsü götürür.

SEGEMOR. Mənim ən gözəl saxta Çipendeylim heç oldu! Mənə dörd qineyə başa gəlmişdi.

Segemor kürsünü Epifaniyanın yanına gətirir.

İndi isə zəhmət çəkib yavaşca əyləşin, mənə də daha söyüş yağdırmayın. Əlbəttə, əgər lazım bilsəniz, danışın görüm sizin başınıza nə iş gəlib?

Segemor yerə düşmüş kürsü söykəncəyini qaldırıb, mizin üstünə qoyur.

EPİFANIYA (*ləyaqətlə əyləşərək*). Kürsünün sınmağı məni bir az sakitləşdirdi... Bir az yüngülləşdirdi məni... Məndə elə bir hissiyat yarandı ki, elə bil, indicə sizin boynunuzu sındırdım... Yaxşı, qulaq asın.

Segemor Epifaniyaya yaxınlaşıb, diqqətlə ona baxır.

Başımın üstündə durmayın. O saxta Çipendeylinizdən nə qalıbsa, onun da üstündə oturun.

SEGEMOR. Əlbəttə. (*Əyləşir.*) Buyurun, görək.

EPİFANIYA. Mənim atam dünyada ən böyük insan idi, mən də onun yeganə qızıyam. O, ancaq bundan ehtiyat edirdi ki, birdən mən elə birinə ərə getdim ki, atamdan miras qalmış o cüzi pulu da itirim.

SEGEMOR. Hə, tamam cüzi bir pulu. Cəmi-cümlətani otuz milyon.

EPİFANIYA. Sözümlü kəsməyin... Mən ona söz verdim ki, kim mənimlə evlənmək istəsə, qarşısına atamın dediyi şərti qoyacağam.

SEGEMOR (*diqqətlə*). Maraqlıdı... O nə şərti elə?

EPİFANIYA. Mən həmin adama yüz əlli funt verməliydim.

Yarım il ərzində yüz əlli funtu əlli min funta çevirə bilsə, o zaman mən də onun olacağam. Bunu edə bilməsə - xudahafiz! Mən yaxşı başa düşürdüm ki, bu, necə müdrik bir şərtidir. Yalnız mənim atam belə bir dəqiq, çətin, bütün sentimentallıqlardan uzaq bir sınaq fikirləşib tapa bilirdi. Mən and içdim ki, onun dediyini edəcəyəm.

SEGEMOR. Ancaq andınıza əməl etmədiniz... Başa düşürəm...

EPİFANIYA. Nəcə yəni əməl etmədim?

SEGEMOR. Axı, siz Elesterə ərə getdiz. O, çox şərəfli, gözəl insandır, hətta lap canlara dəyən adamdır. Ancaq indi siz məni inandıracaqsız ki, o, yarım ilin içində yüz əlli funtu əlli min funt elədi?

EPİFANIYA. Bəli, elədi! Mənim atam nə qədər müdrik olsa da, hərdən beş dəqiqə əvvəl dediyi sözü yadından çıxarırdı. O, mənə xəbərdarlıq etmişdi ki, pulu özləri qazanan milyonçuların doxsan faizi cinayətkardır. Onların arasında eləsi olur ki, beş yüzdə bir şans varsa, riskə getməyi bacarır, hətta təsadüf nəticəsində istəyinə nail də olur. Elester də belə cinayətkarlardan biridir.

SEGEMOR. Yox, yox, o, cinayətkar ola bilməz. O, heç cinayətkara oxşayırmı? İşgüzaradır, cəld adamdır desəz, razıyam. Ancaq cinayətkar? Yox!..

EPİFANIYA. Bütün müvəkillər kimi siz də əminsiz ki, mənim ərimi məndən yaxşı tanıyırsız. Bax, həmin altı aylıq sınaq ki, qurtardı, o ki, cibində əlli min funt mənim yanıma qayıtdı ha, əslində, gerek katorqaya gedəydi, onun yeri oraydı! Bu adamın bəxtinə söz ola bilməz! Həmişə udur. Tennis oynayanda da udur, boksda da udur. O, məni də uddu! Məni, İngiltərənin ən varlı varisəsini!..

SEGEMOR. Ancaq o, bu uduşu sizin razılığınızla götürüb. Yoxsa ki, siz niyə onu sınağa çəkirdiz? Sizi nə məcbur edirdi ki, xoşbəxt olmaqdan ötrü yüz əlli funtu ona verirdiz?

EPİFANIYA. Boks.

SEGEMOR. Boks?

EPİFANIYA. Atam belə hesab edirdi ki, qadın özünü kişilərin kobudluğundan qorumağı bacarmalıdır. Məndə də boksa həvəs oyandı. Mən əməlli-başlı azarkeş oldum, bütün yarışlara gedirdim. Elesterin ağır çəkiddə həvəskarlar arasında necə çempion olduğunu gördüm. Onun vurduğu zərbələrə heç kim dözə bilmirdi. Xüsusən günəş kələfinə!

SEGEMOR. Siz də ona görə bu adama ərə getdiz ki, rəqibin küləş kələfinə yaxşı zərbə vurur?

EPİFANIYA. Axı, o, həm də yaraşlıq idi. Özü də başqa yaraşlıq kişilərdən fərqli olaraq, soyunanda da görkəmi yaxşı olurdu. Mən isə təbiətin çağırışını qulaqardına vuran adam deyiləm.

SEGEMOR (*tələsik*). Əlbəttə, əlbəttə!.. Ancaq təfərrüata varmaq lazım deyil.

EPİFANIYA. Mən istəsəm, lazımdır! Mənim müvəkkilim kimi, siz bütün təfərrüatı bilməyə borclusuz. Mən də hamı kimi, məlum bir səhv buraxdım: fikirləşdim ki, bu məğlubedilməz idmançı, yəqin, ehtiraslı məşuq olacaq. Əsla!.. Onun bütün gücü yumuruğundadır. Ölənəcən yadımdan çıxmaz ki, evliliyimi-

zin ilk ayında onun soyuqluğu məni elə cin atına mindirdi ki, onun üstünə atıldım. O da həmin idbar zərbəsi ilə məni yerə sərdi. Sizi heç günəş kələfinə vurulan zərbə ilə yerə səriblər?

SEGEMOR. Allaha şükürlər olsun ki, yox. Mən boksçu deyiləm.

EPİFANIYA. Çənəyə vurulan birbaşa zərbədən fərqli olaraq, belə zərbədən sonra adam huşunu itirmir. O, görəndə ki, mən yerdə ağrıdan necə qıvrılıram, dəhşətə gəldi. Dedi ki, zərbəni bilərəkdən endirməyib. Sövq-təbii olub, çünki rəqibin hücumundan həmişə belə müdafiə olunur. Ancaq buna baxmayaraq, məni hədələdi ki, yenə özümdən çıxsam, hər şey təkrar oluna bilər.

SEGEMOR (*məyus*). Heç ağılıma gəlməzdi ki, Elester belə şeylər edə bilər!

EPİFANIYA. Nə? Boş-boş danışmayın! Bunu mən özüm ondan xahiş etmişəm. Bu cür olanda, özümü ələ almaq mənimçün asan olur. Güc Elesterin çox az cəhətlərindən biridir ki, adama təsir edir. O, vuruşanda enerjilidir, ciddidir, ağılla hərəkət edir. Elə buna görə də mən, az qalır ki, ona hörmət edim.

SEGEMOR. Onda bəs məsələ nədədir? Niyə ondan qurtulmaq istəyirsiniz?

EPİFANIYA. Mən özüm-özümdən qurtulmaq istəyirəm. Mən özümü cəzalandırmaq istəyirəm ki, belə bir axmağa ərə gedib, həyatımı məhv etmişəm. Mən, Epifaniya Onisanti di Parerqa elə hesab edirdim ki, İngiltərənin ən görkəmli xanımı kimi ən layiqli kişiye ərə gedirəm. Əslində isə mənim kimi bir xanım, sən demə, dovşana ərə gedib. Mənə ancaq ölmək qalırdı. Sizin səfeh sözləriniz isə mənim qətiyyətimə təsir etdi, ona görə də indi heç özüm də bilmirəm ki, nə istəyirəm? İyrənc bir vəziyyətdir! Mən o qadınlardanam ki, həmişə nəse istəyir, istədiyinə də nail olur.

SEGEMOR. Siz... hər şeyi ələ keçirməyi bacaran bir qadınsız... Hə, belədir ki, var!

Telefon zəng çalır. Segemor ayağa qalxır.

Üzr istəyirəm.

Segemor mizə yaxınlaşaraq telefonun dəstəyini qaldırır.

Eşidirəm... (*Tələsik*) Bir dəqiqə. Dəstəyi asmayın. (*Epifaniyaya*) Sizin əriniz hansısa bir qadınla gəlib. Məni görmək istəyirlər.

EPİFANIYA (*ayağa qalxır*). Həmin qadınla?! Bu dəqiqə onları bura çağırın.

SEGEMOR. Mən ümid edə bilərəm ki, siz özünüzdən çıxmıyacaqsız?

EPİFANIYA. Siz Elesterin yumruğuna ümid edə bilərsiniz!.. Mən bu Corabsız ledini görmək istəyirəm! Çağırın da onları, kimə deyirəm?!

SEGEMOR (*telefonla*). Mister Fisfesenedənə deyin, zəhmət olmasa, xanımla birlikdə mənim yanıma qalxınlar.

EPİFANIYA. İndi baxaq görək, bu necə bir qadındı ki, Elester məni ona dəyişib!

SEGEMOR. O-o-o!.. Görünür, nəse çox maraqlı bir varlıq görəcəyəm...

EPİFANIYA. Axmaq olmayın. Siz çox adi bir şey görəcəksiz.

Elester Fisfesenden və Patrisiya Smit gəlirlər.

Elester mükəmməl bədən quruluşuna malik bir idmançıya oxşayır və belə görünür ki, onun beyninin çox hissəsini əzələləri əvəz edib.

Patrisiya xoş görkəmli, orta boylu, sakit bir qadındır və hiss olunur ki, o, özləri-özlərini dolandıran insanlardan biridir. Heç nə olmamış kimi mizə tərəf gedərək, Elesterlə arvadının danışmağına şərait yaradır.

ELESTER. Eppi! Sən burda nə edirsən? (*Segemora*) Niyə məni xəbərdar etməmisiz?

EPİFANIYA. Bu qadını təqdim et.

PATRİSİYA. Missis Fisfesenden, mən Patrisiya Smitəm.

EPİFANIYA. Ancaq məktublarınızı, deyəsən, başqa cür imzalayrsız.

ELESTER. Qulaq as, Eppi, dava salma...

EPİFANIYA. Mən səninlə yox, bu arvadla danışram.

ELESTER (*özündən çıxaraq*). Ona «bu arvad» demə!

PATRİSİYA. Bəsdir, Elli. Axı, sən mənə söz vermişən...

EPİFANIYA. Söz verib! O, nə haqla sizə söz verir? Hansı cürətlə sizə nəse boyun olur? Siz hansı cürətlə ondan nəse tələb edirsiniz?

ELESTER. Mən qoymaram ki, Pollini təhqir etsinlər!

SEGEMOR (*mehriban*). Miss Smit, siz incimirsiz ki?

PATRİSİYA (*qayğısız*). Qətiyyə. Mənim bacım da özünü belə aparır.

EPİFANIYA. Sizin bacınız!.. Siz öz bacınızla məni bir tutmağa cürət edirsiniz?!

PATRİSİYA. Yalnız o zaman ki, o da sizin kimi özündən çıxır. Məndən inciməyin. Xasiyyətiniz belədirsə, sizin üçün ən yaxşısı qışqır-bağır salıb, sakitləşməkdir. Elli, məni centlmenə təqdim et.

ELESTER. Bağışla, tamam yadımdan çıxıb. Culus Segemor, mənim müvəkkilim və köhnə dostum. Miss Smit.

EPİFANIYA. Həm də, Corabsız Polli...

PATRİSİYA. Məni, sadəcə, belə çağırırlar. Smit isə, mənim qoca, müdrik, əziz atamın dediyi kimi, nəsillikcə fəmilimizdir.

EPİFANIYA. Aha, artıq müdrik ata da peyda oldu! Bircə elə bu çatışmırdı!

SEGEMOR. Miss Smit, buyurun, əyləşin.

Segemor kitab rəflərinin yanındakı kürsünü gətirməyə gedir. Patrisiya indicə sınıb-dağılmış kürsüyə baxır.

PATRİSİYA. Oho!.. Bunu kim bu kökə salıb?

EPİFANIYA. Onu mən sındırmışam. Bu, sizə xəbərdarlıqdır.

Segemor Patrisiya üçün kürsü gətirir.

Elester də ayağı ilə sınıq kürsünü bir tərəfə itələyib, özünə kürsü gətirərək, Patrisiyanın yanına qoyur və əyləşmək istəyəndə, Epifaniya onu qabaqlayıb, o kürsüdə oturur, barmağı ilə də öz kürsüsünü Elesterə göstərir.

Beləliklə də Epifaniya ortada, bir tərəfində Patrisiya, o biri tərəfində isə Elester oturublar.

Segemor mizin arxasında öz yerinə qayıdır.

PATRİSİYA. Bilirsiniz, mister Segemor, məsələ belədir. Elester...

EPİFANIYA (*onun sözünü kəsərək*). İzahata ehtiyac yoxdur. Mən hər şeyi özüm mister Segemora izah etmişəm. Sizdən isə xahiş edirəm ki, özünüzü ədəbli aparasız. Mənim ərimi adı ilə yox, mister Fisfesenden deyə çağırırsız.

ELESTER (*acıqlı*). Əlbəttə, Eppi! Onsuz da sən heç kimə imkan vermirsən ki, ağızını açsın...

EPİFANIYA. Mən heç kimin ağızını yummuram. Əgər bir sözün varsa, de?

PATRİSİYA. Lütfən məni bağışlayın, ancaq onun fəmilisi çox uzundur. Mənim kiçik çevrəmdə hamı ona «Elli» deyir.

EPİFANIYA (*əşəbi*). Necədir sizinçün, mister Segemor, hə? Üçüncü dərəcəli bu adamcılar mənim ərimə «Elli» deyirlər! Cürətə bir bax! Mən də bütün bunlara dözməliyəm?

PATRİSİYA (*sakit*). Hə, biz bilirik ki, siz, mənim əzizim, çox şeyə dözsünüz...

Epifaniya ayağını yerə döyəcləyərək, onun sözünü kəsir.

EPİFANIYA. «Mənim əzizim»?!

PATRİSİYA (*əvvəlki təklifə davam edir*). ... ancaq nə etmək olar, dünya belə qurulub.

EPİFANIYA. Biz özümüz necəyiksə, dünya da bizimçün elədir. Sizin dünyanız mənim dünyam deyil. Hər bir qadının dünyası - onun öz ruhundadır.

Mister Segemor, eşidin. Mən bu adama ərə getmişəm. Mən bu adamı öz dünyama buraxmışam, xəyalımdakı qəhrəmanların, müqəddəslərin içinə! O, birinci real insan idi ki, həmin dünyaya buraxılırdı. Mən elə bilirdim ki, o, qəhrəmandır, müqəddəs bir varlıqdır, sevgilimdir. Ancaq kim çıxdı - özünüz baxın!

Elester qızararaq, yerindən sıçrayıb, yumruqlarını sıxır.

ELESTER. Lənət şeytana! Mən buna dözə bilmərəm!

Epifaniya da ayağa qalxır və əzabkeş bir qadın görkəmi alaraq, ona baxır.

EPİFANIYA. Hə, vur! (*Patrisiyaya tərəf işarə edərək*) Göstər ona ki, sən necə nokauta sala bilirsən! Qoy o, görsün ki, sən qadınlarla necə rəftar edirsən!

ELESTER (*özünü itirərək*). Sənə lənət olsun (*Yenə əyləşir*)!

PATRİSİYA. Əsəbiləşmək lazım deyil, Elli. Özünü mister Segemorun gözündən salarsan. Məncə, yaxşısı budu ki, sən evə gedəsən, biz onunla özümüz hər şeyi aydınlaşdırırıq.

EPİFANIYA. Zəhmət çəkin, mənim haqqımda üçüncü şəxs kimi danışmayın. Mən sizin üçün şəxs əvəzliyi yox, missis Fİsfesendenəm!

Epifaniya təkəbbürlə yerində əyləşir.

PATRİSİYA. Bağışlayın, ancaq sizin elə bir familiniz var ki, adamın dili dolaşır. Mister Segemor, sizə də elə gəlmir ki, Elli evə getsə yaxşıdı? Yaxşı olmur, axı, o, burda əyləşib, biz də onun haqqında danışırıq. Bir də ki, o, çox yorulub, əldən düşüb: bütün gecəni, demək olar ki, heç gözünü də yummayıb.

EPİFANIYA. İltifat edib söyləyin görək, bu sizə hardan məlumdu?

PATRİSİYA. Bunun mətləbə dəxli yoxdu. Məlumdu, vəssalam!

ELESTER. Heç bir günah iş-filan olmayıb. Sən dava-mərəkə qoparandan sonra mən evdən çıxıb hara getməliydim?

EPİFANIYA (*qəflətən kefi kökəlir*). Sən də bunun yanına getdin?

ELESTER. Mən missis Smitin yanına getdim. O da sənə üçün şəxs əvəzliyi deyil, yadında saxla! Mən o yere getdim ki, orda məni rahatlıq, xoş münasibət gözləyir. Mənim əziz, zərif, gözəl Pollimin yanına. Bax, belə!

EPİFANIYA. Mən, əlbəttə, yumor hissindən uzağam, ancaq bütün bunlar mənə çox məzəli görünür. Sən həqiqətən məndən qaçdın ki, gecəni missis Corabsızın ağışında keçirəsən?

ELESTER. Xeyr! Mən, axı, dedim ki, hər şey məsumanə oldu.

EPİFANIYA (*Patrisiyaya*). O, sizin ağışunuzda olub, ya yox?

PATRİSİYA. Əlbəttə, bir müddət oldu. Ancaq sizin fikirləşdiyiniz mənada yox.

EPİFANIYA. Deməli, o, balıqdan da soyuqqanlıdı!.. Bir də... axı, o kişi ki, qadını onu bağışlamağa, özünü ona təslim etməyə hazır olduğu bir vaxtda evdən əkilir, ondan nə səfeh iş desən gözləmək olar.

ELESTER. Məni bağışlamağa? Nəyə görə? Mən nə eləmişdim? Nəyə görə mənim üstümə atıldın?

EPİFANIYA. Mən sənə üstünə atılmamışam. Hətta səndən dəhşətli dərəcədə incisəm də, özümü ləyaqətlə apara bilirəm.

ELESTER. Səni heç kim incitməmişdi. Sən məni evdən qovdun.

EPİFANIYA. Yox, qovmadım. Mən istəməirdim ki, sən gedəsən.

Sən çox mürdar hərəkət etdin, eqoist! Sən öz Corabsızının yanına gedə bilərdin, bəs, mən kimin yanına gedəydim? Edrien şəhər kənarındadı.

SEGEMOR. Edrien? Yenə aləm qarışdı!.. Edrien kimdi?

PATRİSİYA. Edrien - bazar günlərində missis Fİsfesendenin əridir, mister Segemor.

EPİFANIYA. Necə dediz? Mənim kimimdir?

PATRİSİYA. Bazar günləri sizin əriniz! Elli mənə kimdirsə, mister Edrien Blenderblend də sizinçün həmin adamdır. Siz hər şeyi çox gözəl başa düşürsüz.

SEGEMOR. Ancaq mən heç nə başa düşmürəm. Cürət edib, soruşuram, missis Fisfesenden, mister Blenderblend sizin nəyinizdir?

EPİFANIYA. O-o-o!.. Mister Blenderblend o adamdır ki, mənim bu məhdud təfəkkürlü ərimin dərrakəsi dərk etməyən şeylər barədə mən, bax, həmin centlmenlə oturub söhbət edirəm.

ELESTER. Həmin adam yalnız ona görə özünü intelligent kimi qələmə verir ki, atası naşir olub. Eppinin ətrafında fırlanır, özünü elə aparır ki, guya ona aşiq olub. Bilirsiz niyə? Çünki Eppinin yaxşı aşpazı var. Yeməkdən başqa heç nə həmin adamın vecinə deyil. Həmişə də ya səhər yeməyi vaxtı, ya da nahar vaxtı gəlir. Qarınqulunun biridir ki var! (*Epifaniyaya işarə edərək*) Məndən isə tələb edirlər ki, ona dözümlü! Ancaq mən gözümün ucu ilə Polliyə baxdımsa, vəssalam!.. Mərəkə başlayır!

EPİFANIYA. Bu, tamam başqa məsələdi. Edrien mənim addım basdığım torpağa səcdə edir. Ancaq sən özündən bədgüman olma, elə bilmə ki, Corabsız da sənə addım basdığın torpağa səcdə edir. Hələlik sənə dözümlü ki, ona corab, yəqin, corabdan da başqa nələrsə alırsan.

PATRİSİYA. Mübahisə etmək istəmirəm - mübahisə qanqaralığı gətirir. Ancaq mən, deyəsən, doğrudan da Elliyə baha başa gəlirəm. O, mənə elə gözəl şeylər bağışlayır ki, özüm onları ala bilmirəm.

ELESTER (*mehribancasına*). Yox, Polli, sən mənə baha başa gəlmirsən. Axi, sən özün xalis qızılсан. Mənim gətirdiyim zirzibildi, bilərəm, onları sən heç xoşlamırsan da. Sən mənim pullarımı mənim özümdən də çox qoruyursan.

EPİFANIYA. O-o-o... Necə də təsirlidi! (*Patrisiyaya*) Hə, elədi, düzdü, siz bazar günləri onun arvadısız.

PATRİSİYA. Yox, missis Fisfesenden. Məncə, məhz bazar günləri onun arvadı - sizsiz. Onun geyim-keciminə, səliqə-səhmanına, saçlarını qırxdırmağına kim nəzarət edir? Mən...

EPİFANIYA. Onun öz dərrakəsi çatmır ki, heç olmasa özünə nəzarət etsin?

PATRİSİYA. Siz kişiləri başa düşmürsüz. Onlar başqa işlərlə məşğuldurlar, elə ki, yanlarında onlara baxan qadın olmadı, özlərini itirirlər. Bilirsiz, mister Segemor, məsələ belədir. Dünyada iki növ insan var - o insanlar ki, onlarla hamı ünsiyyət tapır və o insanlar ki, onlarla heç kim ünsiyyət yaratmır. Heç kimin ünsiyyətdə olmadığı insan yaraşılıq ola bilər, enerjili, temperamentli, romantik bir şəxsiyyət və sairə ola bilər. O, özündən razı olduğu vaxt yaxşı bir iş görmək istəyəndə, hətta başqa birisini yarım saatlıq da olsa, xoşbəxt də edə bilər. Ancaq hünəriniz var, onunla bir yerdə yaşayın - sizin qanınızı sovuracaq, sizi məcbur edəcək ki, daima onun ardınca qaçasız, ona xidmət edəsiniz, onun qurtarmaq bilməyən davadalaşına dözəsiniz. Onun yanında cıncırığını çıxara bilməzsən! O, bazar gününün əri, ya da arvadı olur! Ayda bir dəfə vəhşi bir ehtirasa qadir olur, azğincasına qızışır. Ömür boyu onunla bir yerdə olmaq dözümsüz bir şeydir.

EPİFANIYA. Deməli, mən - yalnız bazar günlərinin arvadıyam. (*Nifrətlə Patrisiyaya*) Bağışlayın, bəs siz kimsiz?

PATRİSİYA. Mən evdarlıq mələyiyəm!..

ELESTER (*içini çəkə-çəkə bərkdən*). Elədir, əzizim, sən mələksən, mələk!

EPİFANIYA (*Patrisiyaya*). Xeyir, siz onun üçün ayaqaltı əksisiz!..

PATRİSİYA. Əzizim, əgər istəyirsinizsə eviniz təmiz olsun, ayaqaltı əski yaxşı şeydir.

Telefon zəng çalır. Segemor dəstəyi qaldırır.

SEGEMOR. Eşidirəm... Necə dediz? Blenderblend?

EPİFANIYA. Edrien? O, hardan bildi ki, mən burdayam?

SEGEMOR. Centlməndən xahiş edin ki, gözləsin.

Segemor telefon dəstəyini yerinə qoyur.

Onun haqqında mənə ətraflı bir məlumat verərsiz, missis Fisfesenden? O, deyəsən, «Ucuz kitab» nəşriyatının başçısıdır?

EPİFANIYA. Yox, siz deyən onun atasıdır - nəşriyatı yaradan. Edrien - idarə heyətinin üzvüdür, ancaq onun idarəçilik qabiliyyəti yoxdur. Atasına görə on beş idarə heyətinin üzvüdür, ancaq mən bildiyim qədər, həmin heyətlərin heç biri ondan əməlli-başlı bir təklif eşitməyib.

ELESTER. Sən ona qarşı ədalətsizsən, Eppi. Londonda heç kim ondan yaxşı nahar sifariş edə bilmir. Buna görə də ətrafı ona hörmət edir.

SEGEMOR. Təşəkkür edirəm. Məndə onun haqqında kifayət qədər təsəvvür yarandı. Onu bura dəvət edək?

EPİFANIYA. Əlbəttə. Bilmək istəyirəm görüm, bura niyə gəlib?

ELESTER. Etiraz etmirəm. Siz, əlbəttə, başa düşürsüz ki, onunla arvadımın münasibətlərindən mənim xəbərim yoxdur.

EPİFANIYA. Bu münasibətlər tamam günahsızdır... Hər halda, indiyə qədər belə idi. Mən hələ tam əmin deyiləm ki, Edrieni sevirəm. O, sadəcə olaraq mənə məftundur...

Segemor telefonun dəstəyini qaldırır.

SEGEMOR. Mister Blenderblendi içeri dəvət edin.

Segemor dəstəyi asır.

ELESTER (Patrisiyaya). Məni Eppinin qəlbindən kənarlaşdıran subyektini indi görəcəksən.

PATRİSİYA. Əzizim, mən səni qadının qəlbindən kənarlaşdıran hansısa bir kişini təsəvvür belə edə bilmirəm.

EPİFANIYA. Mister Blenderblendin yanında naz-qəmzənizi, lütfən, bir az azalda bilərsiz?

Viktorian saqqallı sağlam və əzəmətli bir kişi olan Edrien Blenderblend gəlir. O, həm də yaraşıqlı və eleqantdır.

Segemor ayağa qalxır.

Otaqda yığılmış bu adamları görəndə Edrien bir anlıq şaşırır, ancaq o dəqiqə də özünü ələ alaraq onlara yaxınlaşıb, təşəxxüslə gülümsəyir.

EDRIEN. Hello! Nə münasibətlə hamınız burda yığılmısınız? Sabahınız xeyir, missis Fisfesenden. Salam, Elester. Siz də, belə başa düşürəm ki, mister Segemorsuz? Mən bilmirdim ki, sizin yanınızda adamlar var.

SEGEMOR. Siz elə vaxtında gəlmisiz, ser. Lütfən, əyləşin.

Segemor divara söykənmiş kreslonun birini mizə yaxınlaşdıraraq özünün sağ, Patrisiyanın isə sol tərəfinə çəkir.

EDRIEN (əyləşərək). Təşəkkür edirəm. Ümidvaram ki, bu xanımın sözlərini yarımçıq kəsmədim.

PATRİSİYA. Yox, yox, boş şeydi.

SEGEMOR (onları tanış edir). Missis Smit mister Fisfesendenin yaxın dostudur.

PATRİSİYA. Tanışlığımıza çox şadam.

Edrien Patrisiyaya baş əyir, sonra Segemora tərəf çönür.

EDRIEN. Məsələ burasındadır ki, missis Fisfesenden mənimlə söhbətində öz vəkili kimi sizin adınızı çəkdi. Fikirləşdim ki, mənim də başqa bir adam axtarmağıma lüzum yoxdur.

SEGEMOR (baş əyərək). Sizə təşəkkür edirəm, ser. Ancaq, üzr istəyirəm, sizin öz vəkiliniz yoxdur?

EDRIEN. Əziz mister Segemor, heç vaxt bir adamın fikri ilə oturdurmaq olmaz. Xəstələyəndə mən ən azı altı həkimə müraciət edirəm. Onların dedikləri də, reseptləri də həmişə bir-birinə zidd olur, ona görə bir daha əmin oluram ki, ən doğrusu odur ki, özün özünü müalicə edəsən. Hüquqi bir məsələ ortaya çıxanda mən altı vəkillə məsləhətləşirəm, yenə də...

EPİFANIYA (*onun sözünü kəsərək*). Edrien, sizə məlum olduğu kimi, mənim yumor hissini yoxdur. Siz belə boş şeylər danışanda ki, guya, gülməlidir, mənim xoşuma gəlmir. Siz bura ona görə gəlmisiz ki, mister Segemorla mənim barəmdə məsləhətləşəsiniz?

EDRIEN. Tamamilə doğrudur. Ancaq mən, əlbəttə, elə bildirdim ki, o, tək olacaq.

PATRİSİYA. Burda isə, sən demə, əcaib bir dəstə yığılıb.

EPİFANIYA. Mən sizlə yox, mister Blenderblendlə danışırım. Özüm də sizin dediyiniz o eybəcər dəstəyə məxsus deyiləm.

PATRİSİYA. Üzr istəyirəm, əzizim. Sadəcə, onu demək istəyirdim ki, mən də qulaq asıram.

SEGEMOR (*Edrienə*). Sizin mənimlə məsləhətləşmək istədiyiniz məsələnin missis Fisfesendenin ailə məsələləri ilə əlaqəsi var?

EDRIEN. Bəli.

SEGEMOR. Və bu elə bir məsələdir ki, əvvəl-axır onun bütün ailə üzvləri ilə müzakirə etmək lazım gələcək?

EDRIEN. Bəli. Yəqin ki, hə. Ancaq yaxşı olmazdımı bunu əvvəlcə qeyri-rəsmi müzakirə edək?

EPİFANIYA. Qətiyyətlə! Mən istəmirəm ki, mənim məsələlərim başqalarının yanında rəsmi, ya da qeyri-rəsmi müzakirə olunsun. Mənim məsələlərim ancaq mənə aiddir!

EDRIEN. Mən bəyəm öz şəxsi məsələlərim barədə danışa bilmərəm?

EPİFANIYA. Mənim vəkilimlə yox. Mən buna imkan vermərəm.

ELESTER. Bude, yenə başladı! Yaxşısı budu ki, evə qayıdaq.

Epifaniya hirsli ayağa qalxır.

EPİFANIYA (*Elesteri yamsılayır*). Başladı!.. Başladı!.. Əgər boşanmaq da mümkün deyilsə, yaşamağın bir mənası var?! Elester, sən... əsl naqqə balığısan!

Epifaniya Elesterin yanından keçərək, onun saçlarından yapışmış, qarışdırır.

ELESTER. Eləmə! (*Əli ilə saçlarını qaydaya salmaq istəyir.*)

EPİFANIYA (*Patrisiyaya*). Bunun saçlarını siz tumarlayın. Siz, axı, evin mələyisiz!

Patrisiya Elesterin yanına gələrək, onun saçlarını qaydaya salır.

PATRİSİYA. Siz niyə onu gülünc vəziyyətə salırsız?

SEGEMOR. Mister Fisfesenden, deyin görək, siz missis Fisfesendenlə nə üçün evlənmişiz?

EPİFANIYA. Nə üçün? Bəyəm bunu izah etmək lazımdı? Axı, mən sizə danışdım ki, ona niyə ərə getmişəm.

ELESTER (*Segemora*). Aqlım kəsmir ki, siz mənə inanasız, ancaq o, özü istəyəndə dəhşətli dərəcədə gözəl olur.

EPİFANIYA. Nə üçün aqlın kəsmir? Sən nəyi nəzərdə tutursan?

ELESTER. O, başa düşür ki, mən nəyi nəzərdə tuturam.

EPİFANIYA. Yəqin, yenə səfeh bir zarafatdı, hə?

EDRIEN. Siz boş şeylər danışsınız, Fisfesenden. Sizin arvadınız dünyanın ən füsünkar qadınıdır.

EPİFANIYA. Edrien, bu cür belə danışmayın. Əgər siz belə davam edəcəksizsə, məni elə yerə aparın ki, orda yalnız ikimiz olaq.

ELESTER. Hə, düz deyir, hələ ki, aqlımızı başımızdan çıxarmayıb, onu aparın.

SEGEMOR. Sakit olun! Sakit olun! Az qalır yadımdan çıxsın ki, hardayam! Hamınız məndən məsləhət istəyirsiniz, amma heç biriniz də demirsiniz ki, nədən ötrü məsləhət verməliyəm. Onda yaxşı olmazdı ki, hamınız bir-birinizdən boşanasız?

EPİFANIYA (*Elesteri göstərərək*). Elə olsa, bəs bu bədbəxt hansı pulla yaşayacaq? Özünün bir qəpiyi də yoxdu. Əgər əmim bunu sığorta kantorida işə götürməsəydi, ya boksçu olacaqdı, ya da peşəkar tennisçi. Heç kantorda da işləyə bilmirdi.

ELESTER. Mənə bax, Eppi, axı, bunlar Segemor üçün maraqlı deyil.

EPİFANIYA. Xeyir, maraqlıdı. Maraqlı olmalıdı. Sən sus! Elester mənə evlənməyi təklif etdi. Hə, hə, o zaman elə kütbeyin idi ki, buna cəsarəti çatmışdı. Mən atama verdiyim sözün üstündə durdum! Ona yüz əlli funtluq çeki təqdim edib, dedim: «Yarım ildə bunu əlli min et, onda mən səninem!».

EDRIEN. Siz bu barədə mənə heç nə deməmişiz!

EPİFANIYA. Niyə deyəydim? Bu biabırçı bir əhvalatdı!

ELESTER. Bunun nəyi biabırçıdır? Bəyəm mən buna nail olmadım? Bəyəm mən cəhənnəm əzabı çəkmədim ki, bu pulu əldə edim, sən də könlünü alım?

EDRIEN (*şaşırmış*). Siz yüz əlli funtu yarım ildə əlli min etdiz? Mən sizi düz başa düşdüm?

ELESTER. Sizcə, mən bunu bacara bilmərəm?

EPİFANIYA. İnansaz da, inanmasaz da, Edrien, o, doğrudan da bunu bacardı. Bəli, bu səfeh əlli min funtu qazandı və Epifaniya Onisanti di Parerqaya sahib oldu. Hətta bu pulu əldə etməyi ona bir mötəbərlik donu da geyindirirdi. İnanılmaz bir işdi, amma belədi. Mən impulsiv bir qadınam. Öz sözümün üstündə durdum və dərhal ona ərə getdim. Sonralar mən bildim ki, o, buna necə nail olub, amma daha gec idi.

ELESTER. Necə nail oldum? Öz ağıllımla!

EPİFANIYA. Öz ağıllımla?! Yaxşı olardı deyəsən ki, öz kütlüyünün, cahilliyinin, əyri yollara həvəsin nəticəsində! Səfehlərin isə bəxti getirir. Bütün Avropa diz çöküb məni istəyirdi, amma mən sənə ərə getdim. Əslində isə sən mükafatın mənə yox, beş illik katorqa olmalıydı!

ELESTER. Beş illik? Xeyr, on beş illik! Mən sənə görə belə bir riskə getmişdim. Ancaq mənim qazancım nə oldu? Səninlə birgə həyat yaşamaq hər hansı bir katorqadan da qorxuncdu.

EPİFANIYA. Əgər təbiət səni mənim kimi bir xanıma layiq yaratsaydı, sən həyatın cənnətdə keçərdi. Bəs mənim həyatım necə oldu? Heç bir kişini özümə layiq görmürdüm. Nağıllardakı şahzadə qızlar kimi, mən özümü də, sərvətimi də yüz əlli funtu altı ayda əlli min nəqd funta çevirməyi bacaran birinə təslim etməyə hazır idim. Layiqli və ləyaqətli insanlar, ən məşhur ailələrin övladları bu sınaqdan ya imtina edirdilər, ya da bunu bacarmırdılar. Nə üçün? Ona görə ki, onlar həddən artıq təmiz idilər, həddən artıq vüqarlı idilər. (*Barmağı ilə Elesteri göstərərək*) Ancaq bu, sınaqdan çıxdı, mən də həmişəlik belə bir həşərata qismət oldum.

ELESTER. Nə deyirsən - de, ancaq o vaxt mən sənə necə aşıq idimsən, sən də eləcə mənə aşıq idin.

EPİFANIYA. Hə, nə olsun? Sən cavan idin, yaxşı qamətin var idi, əla tennis oynayırdın, ringdə əla döyüşürdün, sənənlə ünsiyyət məni həyəcanlandırır, cuşa gətirirdi.

SEGEMOR. Missis Fisfesenden, belə bir təfərrüata ehtiyac varmı?

EPİFANIYA. Culus Segemor, sizi, bəlkə, taxta kəpəyindən düzəldiblər, mən isə canlı, qanlı bir insanam. Elester cismən yaraşıqlıdı, ona ərə getməyi-

min də yeganə bəraəti elə budur. Sizin, ümid edirəm ki, cəsaretiniz çatmayacaq ki, onu intellektual birisi hesab edəsiz.

EDRIEN. Ancaq bir deyin görək, o, bu əlli min funtu necə əldə etdi. Birjada oynayırdı?

EPİFANIYA. Nə? Onun birjadan başı çıxır bəyəm? O, heç bilmir ki, birjada nədən başlamaq lazımdı.

EDRIEN. Bəs o, necə edib? Mənim indi bankda elə yüz əlli funta yaxın pulum var, ona görə də çox istəyirəm biləm ki, onu necə əlli minə çatdırmaq olar. Siz elə varlısınız ki, Epifaniya, hər bir nəcib insan sizlə təmasda olanda, özünü acıdan ölən bir avantürist hesab edir. Siz bilmirsiniz ki, yül əlli funt onun üçün böyük bir məbləğ olan kişi bir milyonu bir sancaq qiyməti hesab edən qadının ağışında özünü necə hiss edir?!

EPİFANIYA. Eləcə də siz başa düşə bilmirsiniz ki, qadın o kişini qucaqlayanda ki, onu lap iyirmi dəfə satın ala bilər, nələr hiss edir.

EDRIEN. Əgər mən yüz əlli funtu sizə versəm, onu mənim üçün yaxşıca yerləşdirə bilərsiniz?

EPİFANIYA. Mən? Əlbəttə! Həftədə yetmiş mindən az bir məbləğlə əməliyyat keçirən adam birjada heç nə qazana bilməz. Siz, Edrien, pul məsələlərinə girişməyin, çünki bundan başınız çıxmır. Mən nə lazımdısa sizə verəcəyəm.

EDRIEN. Yox, bağışlayın, onda mən özüm özümə hörmət etməyəm. Mən kasıb da olsam, sizin faytonunuzun, teatr biletinizin, «Ritsa»ada naharınızın hesabını ödəməyi, hərdən sizə kiçik borclar verməyi daha üstün hesab edirəm.

Həm təəccüblə Epifaniyaya baxır. Edrienin Epifaniya ilə bağlı dedikləri onlar üçün tamam gözlənilməzdir.

EPİFANIYA. Doğrudur. Mən heç vaxt xırda pul gəzdirmirəm. Beşlik funtlarla sizdən, bəlkə də, bir milyon götürmüşəm. Mən bankirlərimə tapşıracağam ki, sizin üçün min funtluq bir hesab açsınlar.

EDRIEN. Yox, yox. Beşlikləri sizə borc vermək mənim xoşuma gəlir. Ancaq bu mənim kiçicik imkanlarıma gözgöreti zərbə endirir. Ona görə də vicdanla etiraf edirəm ki, Elesterdən yüzlükləri on minlərə çevirmək ustalığını öyrənmək istəyirəm.

EPİFANIYA. Siz ondan heç nə öyrənmə bilməyəcəksiz, Edrien. Elester təbiətin möcüzələrindən biridir, ancaq sizdə iştahınızdan başqa heç bir möcüzəli cəhət yoxdur. Odur ki, qulaq asın. Hər il anadan olduğu gündə nənəsi ona məşhur tenor Enriko Karuzonun vallarını bağışlayırdı. Bir dəfə, görünür, təbiətin izaholunmaz şıltaqlığı tutan vaxt, Elesterə az qala ilahi bir diapazona malik səs bəxş olunur. O, elə yüksək notlar götürür ki, o notları dünyada bir insan da götürə bilməzdi. Elester görür ki, qrammafondakı ariyaların hamısını heç bir çətinlik çəkmədən yamsılaya bilər. Bu yolla da yaxşı qazana bilər. Mənim verdiyim pulla da birinci onu edir ki, əlli funtu hansısa bir tanınmaz-bilinməz, müflisləşmiş opera truppasının direktoruna verir. Həmin direktor da icazə verir ki, o, Karuzonun ən məşhur rollarından birində çıxış etsin. Elester həтта məni də özü ilə o tamaşaya aparmışdı.

ELESTER. Bu mənim taqsırım deyildi. Mən Karuzodan da yaxşı oxuya bilərəm. Bütün bunlar bir intriqa idi. O truppının daimi tenoru donuzun biri idi. Boynunu burmamış si bemolu götürə bilmirdi. Bir dəstə alçağı pulla zala doldurmuşdu ki, məni fitə bassınlar.

EPİFANIYA. Əzizim Elester, məsələ burasındadı ki, təbiət sənə dəhşətli dərəcədə gözəl bir səs bəxş edib, ancaq təəssüf ki, sənə musiqi yaddaşı verməyi yadından çıxarıb. Sən min baş mal sürüsündən də bərk çıxıra bilərsən, ancaq oxuyanda ya yuxarı, ya da aşağı tonda oxuyursan. Mən

lojada oturub elə qəhqəhə çəkirdim ki, isterika içində yerə aşıdım. Tamaşaçılar fit çalırdılar, qışqırırdılar, ancaq sən elə çığırırdın ki, heç onları da eşitmək olmurdu. Axırda xorda oxuyanlar dartıb səni səhnədən çıxartdılar, tamaşanı öz tenorları bitirdi, sonra da məlum oldu ki, direktor mənim əlli funtumu da götürüb aradan çıxıb, teatr da qəpiksiz qalıb. Sən elə çığırırdın, elə nəre çəkirdin ki, primadonnanın sol qulağı tutulmuşdu. Mən məcbur oldum ki, artistlərin pulunu verib, onları azad edim.

ELESTER. Sənə deyirəm ki, bu, intriqa idi. Niyə mənim oxumağım heç kimin xoşuna gəlmir? Ona görə ki, mən hansı tenoru deyirsən, de, ondan güclü oxuyuram, ondan da yüksək notları götürürəm.

EPİFANIYA. Elester, bir intriqaanın ki, arxasında bütün dünya dayanır, ona əks getmək mümkün deyil.

EDRIEN. Ancaq bütün bunlar Elesterin əlli mini necə qazanmasını izah etmədi.

EPİFANIYA. Ona imkan verirəm ki, həmin biabırçı əhvalatı özü danışsın. O, bununla fəxr edir.

Epifaniya ikrah dolu bir təbəssümlə kreslodə əyləşir.

ELESTER. Hər şey əla oldu. Hə, sizə deyim ki, riskli iş idi. Deməli, mən belə elədim. Opera əhvalatından sonra məndə cəmi yüz funt qaldı. Bu vaxt bir amerikalıya rast gəlirəm. Ona danışırım ki, bir xanımdan ötrü az qalır ağılımı itirir, ancaq o, bir şərtlə mənə ərə getməyə razıdır ki, mən yüz əlli funtu yarım il ərzində əlli min edim. İndi isə cibimdə cəmi yüz funt qalıb. O, yerindən sıçrayıb dedi: «Əzizim, sizin yüz funtunuz varsa, bankda hesab açıb, çek kitabçasını ala bilərsiniz». Soruşuram ki, çek kitabı mənim nəyimə lazımdı? Dedi ki, məni şerik götür. Mən də razılaşdım. Əlacım nə idi? Elə həmin gün də işə başladıq. Pulu banka qoyub, yüz blanklı çek kitabçası aldıq. Kirayə bir teatr götürdük, əla artistlərdən ibarət bir truppə yığdıq, pyes tapdıq. Əla tamaşa alındı: gözəl dekorasiyalar, gözəl qızlar, baş qəhrəman da camaatın sevdiyi qızlardan biri idi - baxışları qəzəbli, səsi qeyri-adi, özü əcnəbiyə oxşayır, sözləri də Hollivud ləhcəsində deyir. Qazanca fikir vermirdik, min funtlarla borca girib hər şeyi daha keyfiyyətli edirdik.

EDRIEN. Bəs, borcları necə qaytarırdız?

ELESTER. Məlum məsələdi, çeklərlə. Sizə dedim, axı, bizim çek kitabçamız var idi.

EDRIEN. Axı, sizin yüz frankınız qurtaran kimi, o çeklər də qüvvədən düşmüşdü.

ELESTER. Hə, elədir, ancaq biz onları da pula çevirdik. Çətin iş idi, əsl cəhənnəm əzabı idi.

EDRIEN. Heç nə başa düşmürəm. Boş çeklərlə nə etmək olar?

SEGEMOR. Hər şey çox sadədir. Axşamlar bank bağlanandan sonra, ya da bank işləməyən şənbə, bazar günləri nəsə alıb, çeklə ödəyirsiniz. Misal üçün, sizə yüz funtluq boş çek verilib, bankda isə bir qəpiyiniz də yoxdu. Onda siz hansısa bir tanışınızdan, ya elə alış-veriş etdiyiniz yerin işçisindən xahiş edirsiniz ki, həmin boş yüz funtluq çeki xırdalasın. Bu vasitə ilə siz çekləri bir-bir pula çevirirsiniz, artıq söhbət yüz yox, min funtlardan gedir, eyni zamanda, söhbət daha bir illik katorqadan yox, beş illik, on illik, on beş illik katorqadan gedir. Bax, bunu gözünüzün altına alıb, belə bir riskə gedirsiniz. Sonra da qazanc ilə o borcları ödəyirsiniz.

ELESTER. Əgər sizə elə gəlir ki, bu asan işdir, onda özünüz edin, özünüz də görün, asandır, ya yox? O günlər tez-tez mənim yuxuma girir - belə yuxular mənim üçün ən dəhşətli kabusdur. İlahi! Mən də, mənim şerikim də premyeraya qədər nə məşqlərdə olurduq, nə də teatra gedirdik. Biz ancaq çekləri imzalayıb xırdalamaqla məşğul idik. Yavaş-yavaş işlərimiz

yüngülləşirdi. Nə isə, gündəlik təfərrüat ilə sizi yormağ istəmirəm. Pul, xüsusən premyeradan sonra gəlməyə başladı. İlahi, saymaqla qurtarmağ olmurdu!.. Bizim o qəzəbli baxışlı aktrisasımız bütün şəhəri dəli eləmişdi. O pullar məni də havalandırmışdı. Amerikalını da havalandırmışdı. Amerikalının amerikalı dostlarını da havalandırmışdı. Onlar ekranlaşdırmanın da, təcümənin də, qastrolların da, mən bilmədiyim yüz cürə başqa şeylərin də hüququnu bizdən alıb, bir-birlərinə satmağa başladılar, Londonun, Nyu-Yorkun, Hollivudun yekəbaşları şərik olmaq üçün növbəyə durmuşdular. Axırda mənim o amerikalım yarım milyon dollara bütün hüquqları geri aldı və bir Amerika sindikatına bir milyona satdı. Mənə isə cəmi əlli min funt lazım idi, mən də əlli min funtla bu oyundan çıxdım və qalibyyətlə Eppinin yanına qayıtdım. Eppi də başa düşdü ki, mən nəhəng bir insanam. Doğrudan da pul məni nəhəng etmişdi! Sizə səmimi deyirəm ki, mən sərxoş olmuşdum, artıq başqa bir insan idim. İstəyirsiz inanın, istəyirsiz inanmayın: mənim boyum da uzanmışdı.

EPİFANIYA. Bütün bunlar həqiqətdir. Bu bədbəxt pula öyrəşməyi üçün, təzədən anadan olmuşdu. Mən isə, sadələvh bir insan, ağıma gətirə bilməzdim ki, pul belə möcüzələr yarada bilər. Axı, mən lap körpə çağlarımdan milyonların sahibi idim, pul da mənim üçün nəfəs aldığımız hava kimi adicə bir şey idi.

SEGEMOR. Ancaq on dəqiqə bundan qabaq, mən təklif edəndə ki, boşanasız, siz soruşduz ki, ərim nəyin hesabına yaşayacaq? O əlli minin axırı necə oldu?

EPİFANIYA. Üç həftənin içində onların axırına çıxdı. Həmin pula sirk aldı. Başına girmişdi ki, əlini nəyə vursa, qızla çevriləcək. Bir aydan sonra onun sirkini hərracda satdırdım. Az qalmışdı vəhşi heyvanları çölə buraxıb, özü qaçsın. Yaxşı ki, vaxtında işə qarışdım. Bu, mənə dörd yüz otuz funt altmış şilling yeddi pensə başa gəldi.

ELESTER. Mənim taqsırım nə idi? Fil grip olmuşdu, Səhiyyə nazirliyi də tamaşaları qadağan etmişdi, qastrola da gətməyə qoymurdular ki, qripi yoluxduracağıq.

EPİFANIYA. Nə oldu, nə olmadı, bilmirəm, nəticə bu oldu ki, onun əlli mini mənə dörd yüz otuz funta başa gəldi. Mən gözləyirdim ki, şahzadəyə və qəhrəmana layiq bir qazanc əldə edəcəyəm, ancaq soxulcan saxlamağa məcbur oldum. Bütün bunlar azmış kimi, indi də boşanmaq istəyir.

ELESTER. Mən heç nə istəmirəm. Boşanmağı Segemor təklif etdi. Bəyəm mən qoyaram ki, sən boşanasan? Hələ ki, sənənin ərinəm, cəmiyyətdə nüfuzlu yerim var, alverçilər mənə istədiyim qədər kredit verir.

EPİFANIYA. O cümlədən də qadın corabı almaq üçün kredit.

PATRİSİYA. O!.. (Ağlayır) Elester, deməli, mənim corablarımla pulunu o verir?

ELESTER. Eybi yox, əzizim! Mən sübut eləmişəm ki, pul qazanmağı bacarıram! Mən yenə o qədər pul qazanacağam ki, sənə nə qədər lazımdı, o qədər də corab alım!

Elester qalxıb Patrisiyanın əyləşdiyi kreslonun arxasında dayanır və Patrisiyanın başını nəvazişlə əllərinin arasına alır.

Bədir, əzizim, ağlama.

EPİFANIYA. Oho!.. Onlara elə gəlir ki, artıq evlənilər.

SEGEMOR. Mister Fisfesenden, boşanmaq məsələsini siz həll edə bilməzsiniz. Sizin razılığınız olsa da, olmasa da missis Fisfesenden bu məsələni həll edə bilər. O, sübut edə bilər ki, siz onu atıb, özünü miss Smitin ağışında sığınacaq tapmısınız. Məhkəmə, heç şübhəsiz ki, missis Fisfesendenin xeyrinə qərar çıxaracaq.

PATRİSİYA (*artıq özünə gələrək, sakit olub*). Yaxşı, qoy belə də olsun. Elester varlanacaq, mən onu saxlaya bilərəm. Siz hamınız onu axmaq hesab edirsiniz, ancaq o, gözəl və şərəfli bir insandır. Mən görəndə ki, siz onun üstünə necə düşürsünüz, ürəyim bulanır. Arvadı isə onunla elə rəftar edir ki, elə bil, ayağının altındaki çirkəbdir. Çox maraqlıdır, əgər pulu olmasaydı, bu xanım kim olacaqdı?!

EPIFANIYA. Pulsuz bizim hər birimiz heç nəyik, miss Corabsız. Bunu mənə əziz atam öyrədib. Qoca atam deyirdi ki, əsas puldur, qalan şeylər düzələcək. O, deyirdi ki, Bibliyada da belə yazılıb. Mən yoxlamamışam belədi, ya yox, ancaq bu sözləri heç vaxt yadımdan çıxarmamışam. Mən pullarımın qədrini yaxşı bilirəm, bundan sonra da biləcəyəm. Nə qədər varlı olsam da, Elesterin mənə vurduğu dörd yüz otuz funtluq zərbəni ona bağışlaya bilmirəm.

ELESTER. On altı şilling yeddi pens. Xəsis həşərat! Mən onları sənə qaytaracağam.

PATRİSİYA. Əlbəttə, qaytaracaqsan, əzizim. Mən öz sığorta vəsiqəmi satıb, pulunu sənə verəcəyəm.

EPIFANIYA. Siz bunu yazılı surətdə təsdiq edə bilərsiniz, miss Smit?

ELESTER. Heç olmasa özün-özündən utan, acgöz donuz! Təqsir sənin özündədir. Kim səni məcbur edirdi ki, fili otuz funta satasan? Onun iki yüz funt qiyməti vardı.

SEGEMOR. Gəlin, mətləbdən uzaqlaşmayaq.

EPIFANIYA. Hansı mətləbdən?

SEGEMOR. Siz istəsəz, boşana bilərsiniz.

EPIFANIYA. Xeyr, mən istəmirəm. Siz elə bilirsiniz, mən buna dözməliyəm ki, adım məhkəmələrdə hallansın? Şəkilim bu həşəratın şekili ilə birgə qəzetlərdə çap olunsun? Dözməliyəm ki, ən murdar London qəzetində də tarixçə çap eləsinlər ki, vaxtıyla mən necə başımı itirib buna aşıq olmuşdum? Bir də ki, evli olmaq daha sərfəlidi. Belə olanda, sanballı görünür, kişilər ehtiyat edir, çəkilir. Mən tənha olanda özümü bü cürə azad, sərbəst hiss edə bilmərəm. Mən ərli olmağa öyrəşmişəm. Yox, mən Elesterlə boşanmağa qəti surətdə razı ola bilmərəm. Hər halda, onun əvəzinə mənə yaraşan birini tapana qədər boşanmaq söhbəti ola bilməz.

PATRİSİYA. Onsuz da onun razılığı olmadan siz boşana bilməzsiz. Elester əsl centlmen olduğu üçün, bunu sizin yadınıza salmır. Ancaq özünüz də çox gözəl bilirsiniz ki, sizin əxlaqınız, rəftarınız elə deyil ki, məhkəmə də, söz-söhbət də xeyrinizə olsun. Bəli, siz bunu çox gözəl bilirsiniz.

EPIFANIYA. Elester mənim sevdiyim ilk kişi idi, ümid edirəm ki, son olmayacaq. Pullu adamlar üçün isə hüquqi çətinliklər mövcud deyil. Bir də ki, bütün bunların heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Elester boşanmağı özünə rəva bilməyəcək, mən də ondan boşanmaq fikrində deyiləm, deməli, boşanmaq məsələsi yoxdur. Saat neçədir?

ELESTER. Axı, Eppi, sən özünə bir qol saati ala bilərdin. Bunu nə qədər demək olar?

EPIFANIYA. Bir halda ki, hamının saati var, mən də soruşub vaxtı öyrənə bilərəm, nə üçün buna xərc çəkməliyəm? Atamın köhnə saati xarab olandan sonra mən daha saat gəzdirmirəm.

PATRİSİYA. İndi birə on dəqiqə işləyib.

EPIFANIYA. Aman Allah! Mən dərsə gecikmişəm! (*Təəssüflə*) Ay-ay-ay!..

ELESTER. Dərsə? İcazə ver soruşum ki, indi nə öyrənirsən?

EPIFANIYA. Yapon güləşini! Sən sevimli idmanınla - arvadını vurmaqla məzələnmək istəsən, sürprizdən çəkin. Mən bura niyə gəlmişdim, mister Segemor?

SEGEMOR. Siz vəsiyyətinizlə bağlı mənə təlimat vermək istəyirdiniz.

ELESTER. O, hər dəfə özündən çıxanda təzə vəsiyyətnamə hazırlayır. Sizin üçün, Segemor, əla bir işdi.

EPIFANIYA. Səsini kəs, Elester. Sən yadımdan çıxarırsan ki, mənim ərim özünü ləyaqətlə aparmalıdır. Mister Segemor, mən vəsiyyətnaməylə bağlı fikrimi dəyişmişəm və sizin məni zəhərləmək təşəbbüsünüzü də unuduram.

SEGEMOR. Təşəkkür edirəm.

EPIFANIYA. Bu mətləbsiz məsləhət üçün sizə nə verməliyəm?

SEGEMOR. Otuz şilling dörd pens, zəhmət olmasa.

EPIFANIYA. Mən heç vaxt özümlə pul gəzdirmirəm. Edrien, mənə otuz şilling dörd pens borc verə bilərsinizmi?

Edrien əlini cibinə salır.

Yox, dayanın. Mister Segemor, yaxşısı budur ki, siz bizim ailə vəkiliyəmiz olasınız, hesabı da ilin sonunda göndərsiniz.

ELESTER. Yaddan çıxarmayın ki, hesabın yanında məhkəmə göndərişi də olsun, mister Segemor. Yoxsa, pulunuzla indidən sağollaşa bilərsiniz.

EPIFANIYA. Dilini ağızda saxla, Elester. Əlbəttə, məhkəmə göndərişi vacib məsələdi. Eyni hesabı iki dəfə ödəyə bilərsiniz. Bu, sadəcə, ehtiyat üçün lazımdır.

SEGEMOR. Razıyam, missis Fisfesenden. Çox düzgündür.

EPIFANIYA. Mister Segemor, siz sağlam düşüncəli insansınız. İndi isə mənə təmiz hava lazımdı: bu ailəvi həngəmədən sonra buranı dəhşətli bürkü bürüyüb. Gedək, Edrien. Məni şəhər kənarında bir yerə aparın, oturub səhər yeməyimizi yeyək. Yox, mən çayın kənarında gözəl bir yer tanıyıram, ora gedək. Sağ olun, mister Segemor. Sağ olun, miss Corabsız. Mənim əvəzimə Elesterdən muğayat olun. Onun gözəl vücudu sizdə xoş duyğuları oyadacaq, ancaq o duyğular ətinizi də çox ürpədəcək.

Epifaniya gedir. Edrien onun ardınca yollanır.

SEGEMOR (Edriənə müraciətlə). Yeri düşmüşkən, mister Blenderblend, siz bura nə iş üçün gəlmişdiz?

EDRIEN. Tamam fikrimdən çıxıb. Bu gün daha mən nəse etmək iqtidarında deyiləm.

Edrien heç kimlə sağollaşmadan gedir.

SEGEMOR (Elesterə). Sizin xanımınız heyretəmiz bir qadındır!

Elester dərinə köks ötürür.

PATRİSİYA. Mənim bədbəxtim! (*Segemora*) O, deməyə heç söz də tapmır!

SEGEMOR. İndi isə, mister Fisfesenden, bilmək olarmı, siz mənimlə nə barədə məsləhətləşmək istəyirdiz?

ELESTER. Bilmirəm... Eppi ilə on dəqiqə bir yerdə olmaq kifayətdir ki, mənim yadımdan çıxsın: ayaq üstə durmuşam, yoxsa başım üstə.

PATRİSİYA. Özünü ələ al, əzizim. Sən arvadından ayrılmaq barədə məsləhətləşmək üçün bura gəlmişdin.

ELESTER. Arvadımdan ayrılmaq!? Bu, çovğundan qaçmaq kimi bir şeydir! (*Nəsihətamiz tonda*) Bura baxın, Segemor. Mən o bədbəxt adamlardan biriyəm ki... siz, əlbəttə, belə adamları çox görmüsüz... çox adam bu kresloda oturub, mənim kimi danışır...

SEGEMOR. Buyurun, sözlünüzü deyin.

PATRİSİYA. Fikrini dağıtma, Elli. Mister Segemora danış ki, sən hansı adamları nəzərdə tutursan.

ELESTER. Mən o adamları nəzərdə tuturam ki, uda biləcəklərindən artığını dişləyirlər. O adi kişiləri ki, qeyri-adi qadınlarla evləniliblər. O adi qadınları ki, qeyri-adi kişilərə ərə gediblər. Onların hamısı elə bilirdi ki, bəxtləri

gətirib. Mənim sizə məsləhətim, mister Segemor: özünü arvadı öz çevrənizdə axtarın. Məni səhv başa düşməyin - mən var-dövləti, cəmiyyətdəki mövqeni nəzərdə tutmuram. Mən... Mən...

PATRİSİYA (*onun köməyinə gəlir*). O, deyir ki, ailə quran insanların ikisi də gerek dünyaya eyni gözlə baxsın, zövqləri eyni olsun. Biri o birindən üstün olmasın. Siz məni başa düşürsünüz?

SEGEMOR. Əla başa düşürəm. Yəni, Elester belə bir səhv edib, ancaq sonradan, təəssüf ki, çox gec, sizin timsalinızda... necə deyirlər... eyni ruha malik qadını tapıb.

ELESTER. Yox, bu bir az zövqsüz səslənir... Pis romanlardakı kimi.

PATRİSİYA. Mən başqa cürə deyərdim: məsləkdaşını tapıb.

SEGEMOR. Çox yaxşı. Təşəkkür edirəm. O məsləkdaşını ki, onunla dil tapmaq asan və rahatdır.

Elester hərarətlə Segemorun əlini sıxır.

ELESTER. Çox sağ olun, Segemor! Siz həqiqi dostsunuz. Siz hər şeyi başa düşdünüz. Bizim işimiz barədə bizim əvəzimizə də fikirləşin. Gedək, sevimli Polli. Mister Segemorun işi çoxdur.

Elester otaqdan çıxır. Patrisiya Segemorla tək qalır və ayağa qalxaraq Segemora yaxınlaşır.

PATRİSİYA. Mister Segemor, siz bizə kömək edəcəksiz, düzdür? Siz Ellini bu dəhşətli qadından xilas edəcəksiz? Onu mənim üçün, mənim üçün xilas edəcəksiz?

SEGEMOR. Yox, qorxuram ki, onunla bacarmayım, miss Smit. Hətta qorxuram ki, o, özü məni birtəhər etsin. Məsələ bunda deyil ki, o qadın çox varlı bir müştəridi. Onun iradəsi məni iflic edir. Onun iradəsi çox nadir bir vergidir.

PATRİSİYA. Ondan çəkinməyin, mister Segemor. Onda ancaq bir vergi var - varlanmaq vergisi. Bu, onlarda nəsillikcədi. Pul özü axtarıb onu tapır. Ancaq mənim də kiçik bir istedadım var. Buna görə də o qadın məni iflic etmir.

SEGEMOR. Miss Smit, icazə verin soruşum ki, o nə istedadıdır elə?

PATRİSİYA. İnsanı xoşbəxt etmək istedadı. Onu pul axtarıb tapır, məni isə bədbəxt insanlar.

SEGEMOR (*başını yelləyərək*). İnanmıram ki, sizin iradəsiz onunkundan güclü olsun, miss Smit.

PATRİSİYA. Mən ki, bunu demirəm, mister Segemor. Mənim, ümumiyyətlə, heç bir iradəm yoxdu. Ancaq buna baxmayaraq, mən həmişə istədiyimə nail oluram. Siz bunu görə bilərsiniz.

ELESTER (*səhnə arxasından*). Polli, gedək!

PATRİSİYA. Gəlirəm, əzizim. (*Segemora*) Sağ olun, mister Segemor.

Tələsik Segemorun əlini sıxaraq gedir.

SEGEMOR (*özü özünə*). Yaşayarıq - görərik (*Yarımçıq qalmış hansısa işi ilə məşqul olur.*)

İKİNCİ PƏRDƏ

Çayın kənarında qədim bir mehmanxananın cəmsixici qəhvəxanası. Səhnənin arxa divarında qırmızı taxtadan düzəldilmiş yaraşıqsız və çirkli bir bufet. Bufetin yuxarısında divardan illər boyu az qala tamam qaralmış iki lövhə asılıb: birində yerli lendlordun gerbi, o birində arxa ayaqları üstə qalxıb flajolet çalan donuz təsvir olunub. Donuzdan aşağıda «Donuz və düdük» yazılıb. Bu iki sənət nümunəsinin arasındakı şüşə vitrində nəhəng bir balığın ən azı yüz yaşı olan müqəvvası asılıb.

Bufetin hər iki tərəfində on iki nəfərlik uzun miz dayanıb. Bir-birinə pərçim edilmiş stullar oturmaq üçün rahat deyil. Mizlərin üstünə ucuz mətbəx çəngəl-bıçaqları düzülüb. Süfrələr o qədər də təmiz deyil. Divarlara Viktoriya dövrünün kağızları çəkilib. Döşəməyə xalça salınmayıb. Bir sözlə, köhnə, kasıb və səliqəsiz bir qəhvəxanadır.

Qapının ağzındakı asılıqanda mister Edrien Blenderblendin şlyapası və plaşı asılıb. O, özü isə Epifaniya ilə birlikdə mizlərdən birinin yuxarı başında oturub. Yeməklərini indicə bitiriblər. Pendir ilə biskvit hələ mizin üstündədir. Epifaniyanın görkəmindən bilinir ki, xoşbəxtdir. Edrien isə çox pis bir əhval-ruhiyyədədir.

EPIFANIYA. Bura necə də qəşəngdi!

Edrien laqəyd nəzərlərlə ətrafa baxır.

EDRIEN. Mən, deyəsən, çox yaraşığı bir kişiyəm.

EPIFANIYA (gözlərini geniş açaraq). Doğrudan? Yaxşı, mübahisə etmirəm, ancaq bunun mənim indicə dediyimə nə dəxli var?

EDRIEN. Siz dediz ki, «Bura necə də qəşəngdi!». Mən də guya bu qədim mehmanxananın köhnə, çirkli aşxanasına baxdım. İndicə iyrenc bir səhər naharı etdik - şorba adıyla qıvcırmış pomidor şirəsi, bazar günündən qalma donuz budunun artığı, Brüssel kələmi, kartof, amerikadangəlmə qupquru pendir konservi. Əgər siz buna dözürsünüzsə, hətta deyirsiniz ki, «Bura necə də qəşəngdi!», deməli, bura sizin üçün nəyə görə çox mühümdü. Əslində isə burda məndən başqa hər şey adamı iyrendirir.

EPIFANIYA. Yəni, doğrudan da bu köhnədəbli yerlər sizin xoşunuza gəlmir? Mən belə yerləri çox sevirəm.

EDRIEN. Mən isə - yox. Bütün bu zirzibili yer üzündən silib, yandırıb, atmaq lazımdır. Sizin Londonda, çay kənarındakı evinizin təkçə elə əşyaları bünövrəsindən tutmuş damına kimi buradan bahadır. Siz evdə telefonun dəstəyini qaldırmağınız kifayətdir ki, gözəl qab-qacaqda gözəl də bir səhər naharı gətirsinlər. Ya da o yaraşığı avtomobiliniz sizi bir göz qırpımında gözəl bir yerdə əla bir otele apara bilər. Siz isə bu iyrenc traktire gəlirsiniz, özünüz də «Bura necə də qəşəngdir!» deyirsiniz. Bundan ötrü heç milyonçu olmağa dəyər?

EPIFANIYA. Boş sözlərdi! Mən pullu bir qadın kimi, kübar cəmiyyətə baş vuranda, necə bilirsiniz, nə qədər vaxt lazım oldu ki, mağazalara qaçmaqdan, sizin sevdiyiniz o təmtəraqdan zəhləm getsin? İki həftədən də az. Mənim atam yüz milyonu ola-ola həmişə üçüncü klasda gedirdi, özünə lazımlı olan adamları da qəbul etməyəndə, bir gündə on şillinqdən artıq xərcləmirdi. Niyə bədxərclik etməliydi? Başqaları kimi yeyib-içirdi, başqaları kimi də geyinirdi. Mən də onun kimi edirəm.

EDRIEN. Onda niyə siz pulu sevirsiniz, heç nə də xərcləmirsiniz?

EPIFANIYA. Çünki pul - gücdür. Pul - qətiyyətdir. Pul - azadlıqdır. Bir var vulkanda yaşayasan, bir də var Hesperid bağlarında rahatlıqdan həzz alasan. Bundan başqa, pul həmişə bir sevinc yaradır ki, onu daha da artırmağa bilərsən. İmkan olanda hər şey mümkündür. Bir milyonu iki milyona çevirmək hansısa kasıb bir qadının qazandığı beş funtu on funta çevirməkdən daha asandı. Hələ orasını demirəm ki, o qadın on funtu əldə edə biləcək, ya yox? Əslinə baxsan, pul özü-özünü çoxaldır.

EDRIEN. Mənim üçün pul - insanın ruhunu qayğılarla dolduran vulqar bir şeydir. Əlbəttə, mənə də pul lazımdı, ancaq mən onu sevmirəm. Mümkün olan vaxtlar mən pul barədə heç düşünmürəm də.

EPIFANIYA. Onda bəs nə barədə düşünürsünüz? Qadınlar barədə?

EDRIEN. Hə, ancaq təkçə onlar barədə yox.

EPIFANIYA. Yemək barədə?

EDRIEN. Yemək barədə də həmişə yox, hərçənd yeməyə biganə deyiləm. *(Əli ilə mizin üstünü göstərir)* Etiraf edirəm ki, belə bir səhər naharı gözləməirdim.

EPIFANIYA. Aha, deməli, buna görə belə pis əhval-ruhiyyədəsiz? Hə?

EDRIEN *(təxərrüslə).* Xeyir. Axı, siz mənə nəfis bir gəzinti boyun olmuşduz. Siz dediz ki, çay kənarında gözəl bir yer tapmışız, orda təbiətin qoynunda oturub, gözəl kənd təamları yeyəcəyik. Yoxsa, bu çirkli zibilxananı siz gözəl bir yer hesab edirsiniz? Ömrünüzdə heç bugünkü kimi köhnə, dadsız səhər yeməyi yemişdiz? Burda heç ayrıca bir otaq da yoxdu, kim istəsə, haçan istəsə girib-çıxa bilər. Riçmondda, ya da Meydenheddə olsaydıq, başqa məsələ. Özü də, deyəsən, yağış başlayıb.

EPIFANIYA. Bu da mənim təqsirimdi?

EDRIEN. Yox, ancaq, yəqin ki, bu yağış sizin üçün şəhər kənarında keçirdiyiniz gözəl bir gün təsəvvürünü daha da tamamlayır. Nə üçün həyatdan ləzzət almağı bacaran adamların heç vaxt pulu olmur, ancaq bunu bacarmayanların nə qədər desən pulu olur?

EPIFANIYA. Edrien, siz bir o qədər də nəzakətli deyilsiz.

EDRIEN. Ancaq siz də bir o qədər əliaçıq xanım deyilsiz, Epifaniya. Yalvarıram sizə, minək maşına, harasa başqa bir yerə gedək. Sizin avtomobiliniz burdan qat-qat rahat bir yerdir. Həm də orda bir-birimizə sığına bilərik.

EPIFANIYA. O maşından daha zəhləm gedir.

EDRIEN. Ah, mənim belə bir maşınım olsaydı!..

EPIFANIYA. Elə bilirdim ki, bu xudmani yerdə oturub, mənimlə söhbətləşmək sizinçün xoş olacaq. Amma indi görürəm ki, siz qarımış şiltaq qocasız. Siz ancaq yemək barədə, bir də ki, rahatlıq barədə fikirləşirsiniz. Siz Elesterdən də pissiz. Onunla heç olmasa boks barədə, tennis barədə söhbət etmək olur.

EDRIEN. Sizinlə isə ancaq pul barədə söhbət etmək olur.

EPIFANIYA. Doğrudan da bu sizin üçün maraqlı deyil? Eh, siz əgər mənim atamı tanısaydız!..

EDRIEN. Çox şadam ki, tanımamışam.

EPIFANIYA *(dərhal çox təhlükəli olur).* Nə dediniz?

EDRIEN. Əziz Epifaniya. Əgər biz dostuqsa, mənim açıq danışmaq səlahiyyətim var. Sizin atanız haqqında danışdıqlarınıza qulaq asdıqca, tamam əmin olmuşam ki, o, quru, cansız bir adam olub. Düzdü, sizə qarşı qayğıkeş, nəvazişli olub, ancaq bu da sizdə, doktor Freydingin dili ilə desək, olduqca yorucu bir Edip kompleksi yaradıb.

EPIFANIYA. Mənim atamı deyirsiniz? Siz, həddən artıq mənasız bir adam, mənim atam haqqında bu cür danışmağa cürət edirsiniz? Mənim atam yüz əlli milyon qazanıb, siz isə bütün ömrünüz boyu heç yarım milyon da qazana bilməmişiz!

EDRIEN. Mənim əzizim, sizin atanız heç bir şey etməyib. Mən heç cürə təsəvvür etməirəm ki, o, başqalarının varidatını hansı qanuni yolla mənimsəyib. Ancaq bunu bilirəm ki, mənimsədiyinə beşdə dördünü ona görə itirib ki, mühacir rus mülkədarlardan Rusiyada qalmış torpaqlarını satın alıb. Çünki belə hesab edirmiş ki, İngiltərə üç-dörd həftəyə sovet inqilabının işini bitirəcək. Bundan da artıq idiotcasına səhv etmək olar? Bunu hətta mən də eləməzdim, hərçənd siz məni axmaq hesab edirsiniz. Bir sözlə, Epifaniya, atanız heç doğulmasaydı da dünya bir şey itirməzdi. Axı, siz özünüz də bunu başa düşürsüz, elə deyil?

Epifaniya yerindən sıçrayaraq, boksçı pozasında dayanır.

EPIFANIYA. Daha məni özümdən çıxartdız! Qalx ayağa, qorxağın biri qorxaq! Özünü qorumağa hazırlaş!

Edrien özünü itirmiş halda ayağa qalxır və hələ təhlükəni axıradək dərk etmir.

EDRIEN. Yaradana and olsun, Epifaniya, siz nahaq özünüzdən çıxırsız.

Epifaniya sol tərəfdən onun çənəsinə zərbə endirir.

EPIFANIYA. Bu ona görə ki, mənim atama quru, cansıxıcı adam dediniz.

Bu dəfə sağ tərəfdən ikinci zərbəni ilişdirir.

Bu da ona görə ki, guya mənim atam heç nə etməyib.

Yerə sərilmiş Edrien aldığı zərbələrin ağrısından qovrulur.

EDRIEN (qışqırır). Kömək edin! Polis! Məni öldürürlər!

Az qala nəfəsi kəsilən Edrien ayağa qalxa bilməyərək sürünə-sürünə qapıya tərəf gedir. Epifaniya təpiyi ilə onu qapıdan eşiyə itələyir.

EPIFANIYA. Yaramazın biri! Tərbiyəsiz!

Epifaniya asılıqandan Edrienin şlyapasını və paltosunu dartıb götürərək, onun ardınca qapıdan vızıldadır.

Aşa-aşa pilləkəndən düşən Edrienin haray-həşiri eşidilir.

EDRIEN (səhnə arxasından qışqırır). Kömək edin! Kömək edin!..

EPIFANIYA. Alçaq! Sən məni məhv etdin!

Epifaniya səndələyə-səndələyə mizə tərəf gedib, oturur və əyilərək, taqətsiz halda qollarını mizin üstü ilə geniş açır. Qab-qacaq yerə tökülür.

Orta yaşlı misirli centlmen qaça-qaça səhnəyə daxil olur. Onun başında fəs, əynində də nimdaş qara kostyum var. İngilis dilində elə cidd-cəhdlə düzgün danışır ki, o saat bilirsən: o, ingilis deyil.

MİSİRLİ (amiranə). Nə olub? Burda nə baş verir?

Epifaniya yavaş-yavaş başını qaldırıb, gözlərini misirliyə zilləyir.

EPIFANIYA. Lənət şeytana, siz kimsiz?

MİSİRLİ. Mən Misirdən gəlmiş həkiməm. Dəhşətli haray səsi gəldi. Tez özümü yetirdim ki, görüm nə olub? Gördüm ki, sizi konvulsiya tutub. Nəyləse kömək edə bilərəmmi?

EPIFANIYA. Ölürem.

HƏKİM. Boş şeydir! Siz söyüş söymək istəyirsiniz. Ancaq əsəb gərginliyiniz artıq keçir. İndi yaxşı əyləşin, bax, belə. Siz tamamilə sağlamsız. Xudahafiz!

EPIFANIYA. Dayanın! Mən özümü pis hiss edirəm. Mən ölürem. Mənə həkim lazımdı. Narahat olmayın. Mən varlıyam.

HƏKİM. Onda siz heç bir əziyyət çəkmədən ingilis həkim tapa bilərsiniz. Burda başqa kimsə də var ki, kömək edim? Mən yuxarıda idim. Eşitdim ki, kimsə pilləkənlə aşır. Bəlkə, onun harası sınıb?

Həkim tələsik gedir. Epifaniya ayağa qalxıb onun ardınca qışqırır.

EPIFANIYA. Ona fikir verməyin! Onun harası sınıbsa, o da azdı! Bu dəqiqə geri qayıdın! Siz mənə lazımsınız! Qayıdın! Qayıdın, deyirəm!

Həkim geri qayıdır.

HƏKİM. Buranın sahibi onu sizin məşinınızda xəstəxanaya apardı.

EPIFANIYA. Mənim məşinımda? Mən icazə vermərəm! Qoy təcili yardım çağırınsın!

HƏKİM. Onlar artıq getdilər. Sizinçün gərək xoş olsun ki, o insana kömək edə bilmisiz.

EPIFANIYA. Sizin vəzifəniz məni müalicə etməkdə, öyüd-nəsihət vermək deyil.

HƏKİM. Mən sizin ev həkiminiz deyiləm, özəl müalicə ilə də məşğul olmuram. Kasıb-kusub müsəlman mühacirlər üçün klinikam var, həm də xəstəxanada çalışıram. Mən sizin müalicənizi öz üzərimə götürə bilmərəm.

EPİFANIYA. Yox, götürə bilərsiz! Götürməlisiz! Yoxsa istəyirsiniz ki, mənı burda qoyub gedərsiz ki, ölüm?

HƏKİM. Siz ölmürsüz. Hər halda hələ ki, ölmürsüz. Öz ev həkiminizə müraciət edin.

EPİFANIYA. Mənim həkimim siz olacaqsız. Təkrar edirəm - mən varlı qadınam. Həkimin haqqını vermək mənim üçün bir şey deyil. Hansı qonorarı istəsəniz, alacaqsız. Siz mənimlə məşğul olmağa borclusunuz və məşğul olacaqsız. Siz çox pis kobudun birisiz, ancaq yaxşı həkimə oxşayırsız.

HƏKİM. Mənə hər «yaxşı həkimsən» deyənı müalicə etsəm, axırıma heç bir həftə də vaxt qalmaz. Amma mən kasıblardan ötrü özümü qorumalıyam.

EPİFANIYA. Deməli, siz ya axmaq, ya da bolşeviksiz.

HƏKİM. Mən ancaq Allahın quluyam.

EPİFANIYA. Qətiyyən! Siz mənim həkimimsiz. Başa düşdüz? Mən xəstəyəm, sizin də məni ölümcül halda bu xarabada atıb getməyə ixtiyarınız yoxdur!

HƏKİM. Mən sizdə heç bir narahatlıq əlaməti görmürəm. Sizi nəsə ağrıdır?

EPİFANIYA. Bəli. Dəhşətli dərəcədə!

HƏKİM. Haranız ağrıyır?

EPİFANIYA. Sualları elə verməyin ki, elə bil, mənə inanmırsız. O alçağın çənəsinə görə mən əlimin bütün əzələlərini əzmişəm.

HƏKİM. Hansı əlinizin?

Epifaniya sol əlini ona tərəf uzadır.

EPİFANIYA. Bude, bu əlimin.

Həkim onun barmaqlarını, biləyini dartıb, o tərəf-bu tərəfə çevirərək, Epifaniyanın əlini diqqətlə müayinə edir.

HƏKİM. Əliniz tam qaydasındadı.

EPİFANIYA. Siz hardan bilirsiniz? Bu sizin əliniz deyil ki, mənim əlimdir.

HƏKİM. Əlinizə nəsə olsaydı, mən müayinə edəndə, səsiniz bu binanı başına götürərdi. Siz yalan deyirsiniz. Ancaq nə üçün? Özünüzü maraqlı bir qadın kimi göstərmək üçün?

EPİFANIYA. Göstərmək üçün? Yadınızda saxlayın - mən onsuz da maraqlı bir qadınam.

HƏKİM. Tibbi nöqtəyi-nəzərdən - qətiyyən. Başqa hansı baxımdan özünüzü maraqlı hesab edirsiniz?

EPİFANIYA. Mən İngiltərənin ən maraqlı qadınıyam. Mən - Epifaniya Onisanti di Parerqayam!

HƏKİM. Birinci dəfədi eşidirəm. Siz, yəqin, italyan əsilzadəsınız?

EPİFANIYA. Əsilzadə? Siz nədi, mənı axmaq hesab edirsiniz? Hələ beş yüz il bundan əvvəl mənim babalarım bütün Avropanın puluna nəzarət edirdi. İndi isə bizim nəsil bütün dünyanın bankirləriyik.

HƏKİM. Deməli, siz yəhudisiz?

EPİFANIYA. Mən son damla qanıma qədər xaçpərəstəm. Yəhudilər pullarının az qala yarısını xeyriyyəçiliyə, sionizm kimi cürbəcür fantastik şeylərə sərf edirlər. İş gəlib pula çatanda di Pererqa nəslinin ən səfeh nümayəndəsi belə ən ağıllı yəhudini barmağına dolayar. Bizim kimi aristokratlar dünyada var bəyəm? Yox!

HƏKİM. Daha doğrusu, plutokratıyasız.

EPİFANIYA. Qoy olsun. Mən ən böyük plutokratam!

HƏKİM. Onda bilin ki, mən bu xəstəlikdən müalicə etmirəm. Bu xəstəliyin mənə məlum olan yeganə müalicəsi - inqilabdır. Ancaq onun müalicəsi çoxsaylı ölümlə nəticələnir. Bir də ki, inqilab istənilən kimi alınmayanda, xəstəlik daha da şiddətlənir. Mən sizə heç cürə kömək edə bilməyəcəyəm, işə tələsirəm. Xudahafiz.

Epifaniya onu tutub saxlayır.

EPİFANIYA. Sizin işiniz elə budur də. Məni müalicə etmək bəyəm sizin işiniz deyil?

HƏKİM. Yalandan xəstələnən varlılardan başqa da mənim işim çoxdur.

EPİFANIYA. Bəs sizin haqqınızı yaxşı ödəyəndə necə?

HƏKİM. Mənə çox pul lazım deyil. Lazım olanı da öz əməyimlə qazanıram.

Epifaniyə onu itələyərək əsəbi halda var-gəl etməyə başlayır.

EPİFANIYA. Siz donuz və bolşeviksiz. Belə bir bədbəxtlik baş verdiyi bir vaxtda məni atıb getməklə siz çox murdar bir hərəkət edirsiniz. Mənim məşinim gedib. Yanımda pul yox - mən heç vaxt özümlə pul gəzdirmirəm.

HƏKİM. Mənim isə özümlə gəzdirməyə bir şeyim yoxdur. Məşininiz də indi qayıdacaq. Öz sürücünüzdən borc ala bilərsiniz.

EPİFANIYA. Siz əməlli-başlı begemotsuz! Siz başıpozuqsuz! Gərək sizin bu gülünc fəsinizi gören kimi bunu başa düşəydim. Onu başınızdan çıxarın - siz mənim qarşımdasız!

Epifaniya həkimin başındakı fəsi dartıb götürərək, arxasında gizlədir.

Heç olmasa bir balaca nəzakət göstərin - sürücüm gələne kimi mənimlə olun.

Səhnə arxasından avtomobilin səsi eşidilir.

HƏKİM. O, gəldi.

EPİFANIYA. Lənət şeytana! Siz heç olmasa gözləyə bilməzsiz ki, o, çay içəndən sonra bir siqaret çəksin?

HƏKİM. Yox, gözləyə bilmərəm. Zəhmət olmasa mənim fəsimi verin.

EPİFANIYA. Mən, sadəcə, baxmaq istəyirdim ki, bunsuz necə görünürsüz.

Epifaniya fəsi nəzakətlə Həkimin başına qoyur.

Qulaq asın. Axı, bu bir macərədi. Yəni, romantika sizin üçün bu qədər yaddı? Adıca bir maraqlanmaq həvəsi də yoxdu sizdə? Bəyəm sizinçün maraqlı deyil ki, o heyvanı niyə vurub pilləkəndən aşırıdım? Yəni, heç olmasa həyatınızda bir dəfə siz istəmirsiniz ki, o mənasız işinizi yaddan çıxarıb, bir gününüzü şəhər kənarında yaraşılıq bir qadınla keçirəsiniz?

HƏKİM. Xəstə olmayan qadınlar məni maraqlandırmır, diqqətimi də cəlb etmir. Çünki mənim onların daxilləri barədə də, zahirləri barədə də həddən artıq məlumatım var. Siz isə tamam sağlamsız.

EPİFANIYA. Yalançı! Tamam sağlam adam olmayıb, yoxdu və olmayacaq.

Epifaniya təkəbbürlə əvvəlki yerində oturur.

HƏKİM. Düzdü... Belə baxanda, siz heç də yelbeyin qadın deyilsiz.

Həkim də Epifaniya ilə üz bəüz oturur.

Yadıma gəlir, cavan vaxtlarımda, karyeramın başlanğıcında bir neçə xəstə öldürdüm. Əməliyyat zamanı o qədər kəsib-doğramaq lazımdır ki, yalnız sağlam əzələ toxumaları qalsın - bax, məni belə öyrətmişdilər. Ancaq bu cür əzələ toxumaları olmadığı üçün, xəstələri az qala tikə-tikə doğrayacaqdım, yaxşı ki, şəfqət bacısı məni dayandırdı. Buna görə də onlar əməliyyat zamanı yox, xəstəxanadan çıxandan sonra öldülər. Ancaq əməliyyatdan sağ çıxdılarsa, fikirləşirdim ki, hər şey uğurlu alındı... Siz ərdəsiniz?

EPİFANIYA. Hə. Ancaq siz ehtiyat etməyin. Ərim mənə açıq-aşkar xəyanət edir, ona görə də əgər mənim pərəstişkarım olsanız, sizi məhkəməyə verə bilməz. Əgər lazım olsa, mən, sadəcə, ondan boşanaram.

HƏKİM. Bəs, o pilləkəndən aşırduğunuz kim idi? Sizin pərəstişkarınız idi?

EPİFANIYA. Yox. Buranın yeməyi xoşuna gəlmədiyi üçün mənim atamın ruhunu təhqir etdi. Mən atamı xatırlayanda adi insanlar mənə zibil kimi

görünür. Siz isə qeyri-adi adamsız. Mən istərdim ki, biz tanışlığımızı uzadaq. Siz ki, ailə həyatım barədə bu cür intim suallar verdiniz, mən də o suallara cavab verdim, deməli, artıq mənim ev həkimimsiz. Başqa cür fikirləşə bilməzsiz! Bir sözlə, hər şey həll olundu.

HƏKİM. Siz, deyəsən, Edip kompleksini xatırladınız?

Epifaniya başı ilə təsdiq edir.

Bir də ki, pulunuzun həddən artıq olduğunu?

EPİFANIYA. Həddən artıq? Mənim vur-tut otuz milyonum var.

HƏKİM. Psixoloji baxımdan maraqlı hadisədir. Mən buna diqqət yetirə bilərəm.

EPİFANIYA. Diqqət yetirə bilərsiniz? Siz gərək deyəsən ki, heyran olmuşam, təşəkkür edəyəm, mənə şərəf vermişiniz!

HƏKİM. Hər şey aydındır. Həddən artıq özünəəminlik, dəlicəsinə həyasızlıq, patoloji özünəvurğunluq, seksual soyuqluq.

EPİFANIYA. Soyuqluq?! Nəyə görə belə fikrə düşmüşüz ki, mən soyuğam?

HƏKİM. Siz mənimlə elə danışırsız, elə bil, kişisiz. Sizin üçün kişilərdə xüsusi, müqəddəs, sirli heç bir şey yoxdur. Kişi sizin üçün elə öz cinsinizdən olan birisidir.

EPİFANIYA. Cəfəngiyyat danışırsız! Kişi - tamamilə başqa bir varlıqdır, özü də xeyli aşağı bir cinsin nümayəndəsidir. Mənim ərimlə beş dəqiqə söhbət etsəz, buna əmin olarsız. Ancaq, əlbəttə, həyatda başqa kişiler də var: görkəmli insanlar - mənim atam kimi! Yaxşı həkimlər - sizin kimi!

HƏKİM. Təşəkkür edirəm. Bəs daimi həkiminiz sizin barədə nə deyir?

EPİFANIYA. Mənim daimi həkimim yoxdur. Daimi həkim saxlasaydım, hər həftə məndə bir şey tapıb əməliyyat edəcəkdə, məndən də, bankdakı hesabımdan da bir şey qalmaqcaqdı. Siz qorxmayın: sizdən tələb etməyəcəyəm ki, dəqiqədə bir stetoskopla mənə işgəncə verəsiniz. Mənim daxilimdə hər şey saat kimi dəqiq işləyir. Mən sutkada səkkiz saat yatıram, yuxum da elədi ki, elə bil, yatmamışam, ölmüşəm. Bir şey də istəsəm, mütləq istədiyimə nail olmalıyam və oluram.

HƏKİM. Bəs siz tez-tez nə istəyirsiniz?

EPİFANIYA. Cürbəcür şeylər. İstək məndə bir anda yaranır, çaxan ildırım kimi, bundan sonra məni saxlamaq mümkün deyil.

HƏKİM. İnsan cürbəcür şeylər istəyirsə, demək, bu - istək deyil.

EPİFANIYA. Beş dəqiqə bundan əvvəl mən sizi istədim. Artıq sizi də əldə etmişəm.

HƏKİM. Yox, dayanın! Həkimini aldatmağa cəhd etməyin. Əgər siz göydən günəşi, ayı, ulduzları əldə etmək istəsəniz, bu mümkün olmayacaq.

EPİFANIYA. Buna görə də mən çalışıram ki, onları əldə etmək istəməyim. Mən ancaq o şeyləri istəyirəm ki, onları əldə edə bilərəm.

HƏKİM. Çox gözəl. Sizin yaxşı əməli aqlınız var. İndi, misal üçün, siz nə arzu edirsiniz?

EPİFANIYA. Lənət şeytana, bədbəxtlik də elə bundadı! Təzə-təzə pullar arzu etməkdən başqa, hələ ki, heç bir arzum yoxdu!

HƏKİM. Bəs kişiləri necə?

EPİFANIYA. Təzə bir Elester? Ya da Blenderblend? Bunlar çox cılız arzulardır. Bax, mən indi istədim ki, katerim olsun.

HƏKİM. Belə bir qəsəbədə kater satan nə gəzir?

EPİFANIYA. Buranın sahibinə deyin, elə birinci kateri saxlayıb alsın.

HƏKİM. Belə şey olar? Hansı adam elə o dəqiqə öz katerini satacaq?

EPİFANIYA. Siz heç buna təşəbbüs göstərmisiz?

HƏKİM. Yox.

EPİFANIYA. Ancaq mən almışam. Mənə avtomobil lazım olanda, onu elə şossedə saxlayıb almışam. Ya da kater istəyəndə çayda, uzaq başı limanda almışam. Təzəsini alanda, gərək neçə min verəsən, bir gündən sonra isə ona heç əlli funt da vermirlər. Hansı birini saxlayıb, üç yüz təklif etsən, heç bir sahib bundan imtina etməz, çünki yaxşı bilir, heç kim ona belə məbləğ təklif etməyəcək.

HƏKİM. Aha! Siz psixoloqsuz. Çox maraqlıdı.

EPİFANIYA. Boş şeydi! Mən, sadəcə olaraq, almağı və satmağı bacarıram.

HƏKİM. Yaxşı psixoloqlar, bax, bu cürə pul qazanırlar.

EPİFANIYA. Siz özünüz qazanmısınız?

HƏKİM. Məni elm maraqlandırır, pul yox.

EPİFANIYA. Pulsuz elm nə edə bilər?! Siz evlisiz?

HƏKİM. Mənim arvadım - elmdir. Bu da mənim üçün kifayətdir. Hərçənd mənim etiqadım mənə dörd arvad almaq ixtiyarı verir.

EPİFANIYA. Dörd arvad? Siz bununla nə demək istəyirsiniz?

HƏKİM. Mən müsəlmanam.

EPİFANIYA. Ancaq siz mənimlə evlənsəniz, iki arvadla kifayətlənməli olacaqsız.

HƏKİM. Oho!.. Bəyəm artıq bizim evlənmək məsələmiz gündəmdədi?

EPİFANIYA. Bəli. Mən istəyirəm sizə ərə gedim.

HƏKİM. Bundan bir şey çıxmayacaq, xanım. Mənim arvadım elmdir!

EPİFANIYA. O arvadınız sizinlə qalsın, qışqanmayacağam. Ancaq atam can verərkən mən təntənəli surətdə and içdim ki...

HƏKİM (*onun sözünü kəsərək*). Dayanın. Yaxşısı budu elə indidən sizə deyim ki, anam ölüm yatağında olanda mən də təntənəli surətdə and içdim.

EPİFANIYA. Nə andı?..

HƏKİM. Mənim anam çox müdrik insan idi. O, mənə and içdirdi ki, əgər bir qadın mənə ərə gəlmək istəsə, məndə də bir həvəs oyansa, ona iki yüz piastr verim. Yalnız bu qədər pulu olan o qadın öz əməyi ilə yarım il yaşamalıdır, heç kim də gərək ona kömək etməsin. Belə olmasa, mən bir də heç vaxt o qadınla görüşməməliyəm.

EPİFANIYA. Bəs, o, bu sınaqdan çıxsa?

HƏKİM. Onda o qadın dünyanın ən eybəcər birisi də olsa, mən onunla evlənməliyəm.

EPİFANIYA. Siz məni, Epifaniya Onisanti di Parerqanı belə bir sınağa çəkməyə cürət edirsiniz? Ümumiyyətlə, mənim kimi bir xanımı sınağa çəkmək olar?

HƏKİM. Mən and içmişəm. Məndə də Edip kompleksi var. Allah belə buyurubsa, mən başqa heç nə edə bilmərəm.

EPİFANIYA. Sizin ananız kim idi?

HƏKİM. Paltaryuyan dul bir arvad. O, on bir uşaq böyütmüşdü. Mən ən kiçiyi idim, hamıdan da çox məni istəyirdi. Qalan on nəfər vicdanlı sadə zəhmətkeşlərdir. Onların köməyi ilə anam məni alim etdi. Onun ən böyük arzusu o idi ki, yazıb-oxumağı bacaran bir oğlu olsun. Anam Allaha dua edirdi, Allah da mənə istedad bəxş etdi.

EPİFANIYA. İndi siz elə güman edirsiniz ki, mən bir paltaryuyanın qabağından qaçacağam?

HƏKİM. Qorxuram ki, belə olsun. Siz bu cür sınağa tab gətirə bilməyəcəksiz.

EPİFANIYA. Doğrudan? Bəs atamın mənə layiq ər olmaqçun qoyduğu şertə necə baxırsız?

HƏKİM. Oho!.. Deməli, ər də sınaqdan keçməliidi? Bu, heç mənim ağılıma gəlməyib.

EPIFANIYA. Yəqin, ananızın da ağılına gəlməyib, odur ki, mən də indidən sizi xəbərdar edirəm. Mən sizə yüz əlli funt verməliyəm, siz də yarım il ərzində bu pulu əlli minə çatdırmalsız. Hə, bu sınaq barədə nə deyə bilərsiz?

HƏKİM. Tam dəqiqliyi ilə sizə deyə bilərəm ki, Allah qoysa, sınaq müddəti qurtaranda bir penni də qalmayacaq.

EPIFANIYA. Deməli, boynunuza alırsız ki, məğlub oldunuz.

HƏKİM. Bəli, tam doğrudur.

EPIFANIYA. Siz elə bilirsiniz ki, mən də məğlub olacağam?

HƏKİM. Şübhəsiz. Siz bilmirsiniz ki, evsiz-eşiksiz dilənçi vəziyyətində yaşamaq nə deməkdir, Allah elə etsin ki, heç vaxt da bilməyəsiz.

EPIFANIYA. İki yüz piaster bizim pulla nə qədər edir?

HƏKİM. Anamın öldüyü günün kursu ilə təxminən otuz beş şilling.

EPIFANIYA. Bura verin görüm!

HƏKİM. Təəssüf ki, anam o məbləği mənə verməyi unutmuşdu. Mənim də otuz beş şillingim yoxdur. Gərək bu pulu sizdən borc alam.

EPIFANIYA. Mənim yanımda heç bir penni də yoxdu. Eybi yox, sürücüdən borc alaram. Mənim zəmanətimlə o, sizə də yüz əlli funt borc verə bilər. Əlbəttə, əgər bunu istəməyə cürətiniz çatrsa. Yarım ildən sonra görüşənə qədər.

Epifaniya gedir.

HƏKİM. Ya Allah, hər şey sənə əlindədi! Ancaq, ey böyük Yaradan, birdən bu da sənə qorxulu zarafatlarından biri olar...

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Komerşel-roydda yarızirzəmi bir məkan.

Mizin arxasında orta yaşlarında, kasıb geyimli, sıçovula oxşayan bir kişi oturub. Hiss olunur ki, çox narahatdır.

Sol tərəfdə, onun yanında arvadı oturub.

Kişinin bütün diqqəti haqq-hesab dəftərçəsindədir. Arvad əlindəki gödəkcəyə tələm-tələsik düymə tikir.

Mizin bir tərəfində xeyli gödəkcə var ki, onlara düymə tikilməlidir. O biri tərəfdə isə artıq düymələri tikilmiş gödəkçələr yığılıb. Mizin üstündəki süfrə isə az qala yerə toxunur.

Yarızirzəmiyə enən daş pilləkəndən işıq gəlir, bu ər-arvadın oturduğu küncə işıq düşür. Onların başının üstündə tavandan şunura bərkidilmiş bir elektrik lampası asılıb.

Pilləkənlə mizin arasındakı köhnə pərdə yarızirzəmini iki hissəyə bölüb.

Zəng çalınır.

Arvad iynə-sapı tələsik yığılıb, gödəkçələri mizin altına dürtüşdürür.

Epifaniya pilləkənlə enir. O, çiyinə geyim-kecimini gizlədən köhnə bir plaş salıb, şlyapasını da əzik-üzük hala salıb.

Epifaniya ər-arvadı nəzərdən keçirir, sonra ətrafa baxır, sonra da pərdənin arxasına boylanır.

Kişi cəld qalxır ki, ona mane olsun, ancaq artıq gecdir. Kişi pərdəni Epifaniyanın əlindən dartıb çıxararaq, onun qarşısını kəsir.

KİŞİ. Sizə nə lazımdı? Niyə gəlmisiz?

EPIFANIYA. Mən iş axtarıram. Bir qadın mənə dedi ki, burda mənə iş verərlər. Mənim çox ehtiyacım var.

KİŞİ. Niyə burnunuzu hər yerə soxursuz? Belə iş axtarmazlar. Rədd olun burdan. Bizdə qadınlara iş yoxdu.

EPIFANIYA. Yalan deyirsiniz. Burda düz altı qadın işləyir. Sizinçün yox, bəs kiminçün işləyirlər?

KİŞİ. Bunun bir dilinə bax e!.. Deyəsən, özünüzdən yaman bədgümansız! Məni kim hesab edirsiniz?

EPIFANIYA. Soxulcan!

Kişi hirsle ona hücum etmək istəyir.

Yavaş olun. Mən yumruqlarımı işə sala bilərəm, lazım gəlsə, güllə də atıram.

Qadın kişinin üstünə atılaraq, ondan yapışır.

QADIN. Ehtiyatlı ol, Co. O, inspektordur. Ayağındakı ayaqqabını görmürsən?!

EPIFANIYA. Mən inspektor deyiləm. Ayaqqabının mətləbə nə dəxli var?

QADIN (ehtiramla). Özünüz fikirləşin, xanım, bu cür əla ayaqqabılar geyən bir qadın özünə qəpik-quruşlu bir iş axtara bilər? İnandırıram sizi ki, burda başqa heç bir qadın işləmir. Biz ancaq bu ərazinin keşiyini çəkirik.

EPIFANIYA. Ancaq mən burda altı qadın gördüm.

Kişi pərdəni çəkir.

KİŞİ. Hanı? Bütün bu zəhrimara qalmış zirzəmini axtarsaz, bir nəfər də tapmazsınız.

QADIN. Bəsdir, Co, yavaş! Ledi ilə belə danışmaq olmaz. Burda başqa kimsə yoxdu, xanım, özünüz görürsüz.

EPIFANIYA. Mən o adamları burnumla hiss edəyəm. Siz onlara işarə verdiz ki, gizlənsinlər. Siz qanunu pozursuz. Ya mənə iş verin, ya da mən sizin haqqınızda polisə yazacağam.

KİŞİ. Qulaq asın, ledi, olmaz ki, yaxşıqla danışaq? Bizə pislik eləməklə siz nə əldə edəcəksiz? Mənim emalatxanamı bağlasalar, siz nə qazanaçaqsız?

EPIFANIYA. Bəs mən sussam nə qazanacağam?

KİŞİ. Həftədə yarım kronla necəsiniz?

EPIFANIYA. Yarım krona bir həftə yaşamaq olmaz.

KİŞİ. O tərəf-bu tərəfə baxın, görün camaat necə yaşayır? Siz tək deyilsiz.

EPIFANIYA. Mənə başqa ünvanlar da verin. Bir halda ki, şantajla yaşamalıyam, onda gerek müştərilərim çox olsun.

KİŞİ. Bir halda ki, mən xərc çəkirəm, başqaları niyə çəkməsin?

Kişi cibindən çıxartdığı sikkəni Epifaniyaya uzadır.

Yarım krondu. Götürün. Qulaq asın, görün necə cingildəyir?

Kişi sikkəni mizin üstünə atır.

Gördünüz? Götürün. Şikayət etməsəz, hər cümə günü də gəlib təzəsini alın.

EPIFANIYA. Mənim qabağımda yarım kron cingildətməyin, mən bunu çox görmüşəm. Özüm də yaxşı bilərəm ki, istəsəm, siz beş şilling də verəcəksiz.

QADIN. Oy, xanım, yazığınız gəlsin. Siz bilmirsiniz ki, biz necə pis yaşayırıq.

KİŞİ (acıqlı). Bəsdir. Biz dilənçi deyilik. Bu nə qədərlik bir işdisə, o qədər də verəcəyəm, artıq yarım penni də yox. Siz, yəqin, bilirsiniz ki, bu şantajınızın qiyməti beş şillingdir. Əgər bunu bilirsinizsə, deməli, bizdən artığını ala bilməyəcəksiz. Alın, bu da sizin beş şillinginiz, lənətə gələsiz!

Kişi sikkələri mizin üstünə atır.

QADIN. Ah, Co, niyə tələsirsən?

KİŞİ. Kəs səsini! İstəyirsən bir-iki şilling az verək? Görmürsən, mümkün deyil. Mən onun ayaqqabılarına baxmadan da başa düşdüm ki, hansı yuvanın quşudu. O, yaxşı bilir ki, bizi yaxalayıb.

EPIFANIYA. Şantajla məşğul olmaq mənim xoşuma gəlmir. Düzdü, ehtiyac olsa, bu, başqa məsələ. Bəlkə, sizdə mənim üçün həqiqi bir iş tapıldı?

KİŞİ. İşimizə burnunuzu soxmaq üçün, hə?

EPIFANIYA. Burnumu soxmağa lüzum yoxdu, onsuz da mən hər şeyi bilirəm. Siz burda altı qadın işlədirsiniz. Bax, o küncdəki qaz plitəsidi, deməli, bununla da qanunu pozursuz. Bu murdar sanitar şəraiti də əlavə etsək, daha öyrənməyə başqa bir şey qalmır. Siz mənim əlimdəsiz. Ya mənə elə bir iş verin ki, yaşamaq olsun, ya da sizi eşşək arısının yuvası kimi məhv edəcəyəm.

KİŞİ. Yaxşısı budu, mən burdan elə bir yerə əkilim ki, bizi tapa bilməyəsiz. Mən ünvanımı dəyişməyə öyrənmişəm.

EPIFANIYA. Bu onu göstərir ki, sizin işgüzar bacarığınız var. Axı, deyin görüm, siz niyə məni işə götürmək istəmirsiniz? Burdakı qadınlara nə qədər pul verirsinizsə, mənə də onu verəcəksiz də.

KİŞİ. Mənim xoşuma gəlmir ki, işçilərım çox şey bilsinlər.

EPIFANIYA. Başa düşdüm. Onlar inspektor çağırma bilirlər.

KİŞİ. İnspektor? Bu nə danışır belə?! Onlar inspektordan məndən də çox qorxurlar.

EPIFANIYA. Niyə? Bəyəm istəmirilər ki, onları müdafiə etsinlər?

QADIN. İnspektor onları müdafiə etməyəcək. Sadəcə, emalatxananı bağlayacaqlar, bu bədbəxtlər də işsiz qalacaq. Əgər bu işçilər bilsə ki, şikayət edəcəksiz, diz üstə düşüb yalvaracaqlar ki, bizə yazığınız gəlsin, qəddar olmayın.

KİŞİ. Əgər siz hər şeyi bilirsinizsə, onda bunu da bilməlisiz ki, belə yerdə gərək yüksək qazanc gözləməyəsən. Burda qəpik-quruşa işləyirlər. Hələ ki, mən bu muzzla işləyən qadınları tapıram, işi birtəhər yola veririk. Həmkarlar İttifaqı maaşlar müəyyən edir, ancaq burda o maaşlardan söhbət gedə bilməz. Sizin dediyiniz o sanitar şəraitindən də söhbət gedə bilməz: bu, ayrıca bir yemək otağıdı, bu, nə bilim, nədi? O ki, qaldı qaz peçinə, gözünüz onu o saat yaxşı aldı. Düzdü, lənətə gəlmiş emalatxanalar haqqında qanuna ziddir, ancaq ondan heç milçəyə də ziyan dəyməz. Mənim böyük qaz sobalarım yoxdu, ancaq malımı da qaz sobası olanlardan ucuz satıram. Əgər malımı birçə penni qaldırısam, məni məhv edirlər. Ya da ki, Həmkarların qoyduğu qiymətlərlə iş görsem, inspektorların dediyini etsəm, onda da özüm məhv olaram.

EPIFANIYA. Yaxşı, işçilərinizə nə qədər verirsiniz?

KİŞİ. Gündə on iki saat işləmək şərtinə saata iki pens yarım.

EPIFANIYA. Quldarlıqdır!

QADIN. Nə deyirsiniz, xanım?! Bu necə quldarlıqdı ki, yaxşı işçi həftədə on iki-on beş arası şilling qazanır?

KİŞİ. Bəs müharibə vaxtı hökumət qadınlara car çəkəndə ki, işləyib düşmənlə mübarizəyə kömək etsinlər, onlara nə qədər verirdi? Elə bu qədər. Sizcə, mən neyləməliyəm, Britaniya hökumətindən artıq maaş verməliyəm?

QADIN. İnandırıram sizi, xanım, bu çox ədalətli və etibarlı qazancıdır.

KİŞİ. İngilis bankının beş faizli kağızları kimi etibarlıdı. Hansı inspektor nə deyir-desin, mənim müəssisəm əməlli-başlı bir yerdir.

EPIFANIYA. Bəs qadın on iki şillingə bir həftə yaşaya bilər?

KİŞİ. Ona kim mane olur? Əlbəttə, yaşayar.

QADIN. Bilirsiniz, xanım, mən qız vaxtı kibrit fabrikində işləyirdim. Həftədə beş şilling verirdilər. Ancaq bu beş şilling mənim anam üçün İlahinin göndərdiyi bir hədiyyə idi. O zaman qızlar hər hansı bir ailədə həftəsi dörd şilling altı pensə iş tapa bilirdilər. Onlarla orada ata yurdundan yaxşı rəftar edirdilər.

KİŞİ. Mən bu gün də sizin üçün elə bir ailə tapa bilərəm. Düzdü, işsizliyə görə verilən müavinət indi hər şeyi baş-ayaq çevirib. Qızlar da yüz cürə şey istəyirlər, pul isə yoxdur.

EPIFANIYA. Yaxşı. Mən belə bir məvacibə də razıyam. Sübut edərəm ki, mən işləməyə və özümü saxlamağa qadirəm. Bir sözlə, iş verin, bu söhbəti də qurtarın.

KİŞİ. Söhbəti kim başlayıb? Siz, ya mən?

EPİFANIYA. Mən. Verdiyiniz məlumatlara görə sizə təşəkkür edirəm. Faydalı məlumatlar idi. İndi isə işə başlayaq. Mən səbirsizliklə iş gözləyirəm!

KİŞİ. Siz nə bacarırsız?

QADIN. Tikmək? Düyünləmək? İlmələmək?

EPİFANIYA. Əlbəttə, yox. Mən bunları iş hesab etmirəm.

KİŞİ. Bəs sizə necə iş lazımdı?

EPİFANIYA. Əqli iş.

KİŞİ (*barmağını başına tuşlayaraq, arvadına*). Bu, deyəsən o söz...

EPİFANIYA. O iş ki, onu siz görürsünüz. Rəhbər iş. Təşkilati iş. İrəli aparan iş. Deyin görüm, siz burda nə istehsal edirsiniz? Məhsulunuzu necə satırsız?

KİŞİ (*arvadına*). Get, otur, işlə, qoy baxsın.

Arvad gedib yerində oturaraq, mizin altından bir dəstə gödəkçə çıxarır və məlul-məlul düymə tikməyə başlayır.

(*Epifaniyaya*) İndi hər şeyi gördəndən sonra, bəlkə, beş şillinqi götürüb, çıxıb gedəsiniz?

EPİFANIYA. Niyə? Bəyəm mənim bu xarabaya gəlməyim sizin üçün xoş bir hadisə deyil?

KİŞİ (*arvadına*). Mən həyatımda belə həyasız adam görməmişəm!

Kişi də gedib yerində oturur və haqq-hesab dəftərini vərəqləyir.

EPİFANIYA (*mizin üstündəki bir yığın ködəkçəni göstərərək, arvada*). Bunlar hazır olandan sonra nə edirsiniz?

QADIN (*işini davam etdirə-ətdirə*). Bir nəfər var, ona veririk, o da yük maşını ilə aparır.

EPİFANIYA. Gödəkçələrin pulunu da o verir?

QADIN. Yox. O, qəbz verir, mister Syuperflu da həftənin axırında pulu ödəyir.

EPİFANIYA. Bəs, mister Syuperflu o gödəkçələri nə edir?

QADIN. O da, onları topdansaşıya aparıb verir, təzə mal alır.

EPİFANIYA. Onda niyə elə siz özünüz topdansaşıyla birbaşa iş görməyəsiniz?

QADIN. Eh, bundan bir şey çıxmaz. Biz topdansaşıyla məşğul olanları tanımırıq, ancaq mister Syuperflu tanıyır. Bir də ki, yük maşını saxlamaq bizim cibimizə görə deyil.

EPİFANIYA. Deməli, bu yük maşını mister Syuperflunundu?

QADIN. Yox. Özü yük maşınıni niyə saxlasın? Boltondan kirayə götürür, saat hesabı da pulunu ödəyir.

EPİFANIYA. Sürücü elə eyni adamdı?

QADIN. Hə. Qoca Tim Qudinaf.

EPİFANIYA (*kişiyə*). Bütün bu fəmilləri mənim üçün yazın - Syuperflu, Bolton, Qudinaf.

KİŞİ. Yox bir! Mən sizin işçiniz deyiləm.

EPİFANIYA. Yaxın vaxtlar olarsan. İndi isə nə deyirəm onu da edin.

KİŞİ. Bu necə adamdı?!

Kişi Epifaniyanın tələbini yerinə yetirir.

EPİFANIYA. Qudinaf növbəti dəfə gələndə, ona tapşırın Boltona desin ki, yük maşınıni on dörd funta almaq istəyən adam tapıb. Bunu da ona deyən ki, Boltonu həmin qiymətə razı sala bilsə, bir funt da ona, yəni Qudinafa verəcəksiz. Həm də onu daha artıq məvaciblə əvvəlki işinə götürəcəksiz. O, topdansaşıyla məşğul olanları tanıyır. Mister Syuperfluya isə heç bir ehtiyac yoxdur. Biz öz malımızı - tər tökə-tökə işləyənlərin malını özümüz daşıyacağıq.

KİŞİ. Tər tökə-tökə işləyənlərin? Siz kimi nəzərdə tutursuz?

EPİFANIYA. Ey insan, özün özünü tanı! Siz özünüz də tər tökürsüz, arvadınızın, işçilərinizin də sıxıb, tərini tökürsünüz. Siz öz tərini hesabına yaşayırırsız.

KİŞİ. Axı, mən insanlara iş verirəm. Başqaları nə qədər pul verirsə, mən də o qədər verirəm. Yoxsa ki, onlar məhv olurlar.

EPİFANIYA. Siz, deyəsən, belə şeylərə çox həssassız. Ancaq mən - yox. Mən mister Syuperflu ilə xudahafizləşirəm. İndi Timoti Qudinafi mən sıxıb, tərini çıxaracağam, mister Syuperflu yox.

KİŞİ. Bir dəqiqə dayanın. Bura kimin emalatxanasıdı, mənim, yoxsa sizin?

EPİFANIYA. Bunu sonraya saxlayaq. Nə deyirsiniz, yük maşını alırsız, ya yox?

KİŞİ. Bir elə pul hardadı?

EPİFANIYA. Hardadı? Bankda.

KİŞİ. Axı, əvvəlcə gerek banka pul qoyasan, elə deyil?

EPİFANIYA. Yox, elə deyil. Banka o qədər pul qoyan var ki!.. Bank baxıb görsə ki, siz öz işinizi genişləndirə bilərsiniz, borc pul verəcək.

QADIN (*dəhşət içində*). Co, banka pul qoyma. Banklardan bizim kimilər üçün yaxşı bir şey gözləmə. Bunun sözlərinə fikir vermə, Co.

EPİFANIYA (*qadına*). Sizin axırıncı dəfə nə zaman istirahət gününüz olub?

QADIN. İstirahət günü? Mənim? Bəyəm biz özümüzlə istirahət günü götürə bilərik? Axırıncı dəfə mənim istirahət günüm on səkkiz il bundan əvvəl, sülh elan ediləndə olub.

EPİFANIYA. Deməli, sizə istirahət günü verməkdən ötrü dünya müharibəsi lazımdı, iyirmi milyon həmvətəninizin həlak olması lazımdı. Mən hər şeyi daha sadə həll edə bilərəm!

QADIN. Biz belə sözləri başa düşmürük. Bunu başa düşməyi öyrənmək üçün bizim heç vaxtımız da yoxdu. Mərhəmətli olun, hədiyyənizi götürün, çıxın, gedin.

Zəng çalınır.

KİŞİ. Tim gödəkçələri aparmağa gəlib.

EPİFANIYA (*amiranə*). Oturun. Mən özüm onunla danışacağam.

Epifaniya gedir. Kişi əvvəlcə tərəddüd edir, sonra köməksiz halda oturur.

QADIN (*ağlaya-ağlaya*). Ah, Co, ona qulaq asma, qoyma burnunu bizim işlərimizə soxa. Bir balaca nə ki, yığımışıq, bu qadın bir həftənin içində yox edəcək. Onda gerek ömrümüzün axırına qədər tər tökək ki, təzədən nəsə yı-ğaq. Ancaq mən daha əvvəlki tək işləyə bilmirəm - biz sənənlə daha cavan deyilik.

KİŞİ (*qaş-qabaqlı*). Sən necə arvadsan? Həmişə məni çəkindirirsən. Camaat bankdan aldığı pula pul demir, əla da yaşayır. Onların işi-gücü elə hər gün banka getmək, bankdan gəlməkdə, özləri də siqar çəkib, şampan içir. Mənim üçün penni nədisə, beşfuntluq da onlar üçün odur. Burda qəpik-quruşdan ötrü tər tökməkdənsə, niyə mən onların oyununa qoşulmayım?

QADIN. Çünki, Co, sən onların oyununu oynaya bilməzsən. Biz öz yolumuzla gedirik, nə qədər ki, azmamışıq, kasıbcılığımıza baxmayaraq, məhv olmaırıq. Bizlə kim danışacaq? Bizi kim tanıyır? Bacarmadığımız bir oyuna qoşulsaq, çətin anda bizə kim əlini uzadacaq? Komerşel-rouda çıxıb, görəndə ki, dükandarlar sənə canavar kimi baxır, nisyəyə də heç nə vermir, sənənin üçün xoş olacaq? Co, bütün bu illər boyu mən cıncırığımı da çıxarmadan sənənlə birlikdə bu yolu keçmişəm. Axıracan da bu yolu getməyə hazırım ki, qoca vaxtımda, daha heç nə tikə bilməyəndə, sən də daha bir işlə məşqul olmağı bacarmayanda, sakitcə yaşaya bilim. Ancaq sən ürək eləyib, pulumuzu banka qoyasan, bələd olduğumuz yoldan çıxasan, mən buna dözə bilmərəm. Mən ölərəm. Get, onu dayandır, Co. Qoyma sənənlə mübahisəyə

başlasın, qov, getsin. Kişi ol, əzizim. Qorxma! Mənim ürəyimi partlatma, özünə də yazığın gəlsin! Əlini qoynuna qoyub oturma! Sən heç təsəvvür etmirsən ki, o qadın nələr edə bilər. Ah!.. Ah!.. Ah!.. (Ağlayır.)

Kişi ayağa qalxır, amma bir o qədər də qətiyyətli görünür.

KİŞİ. Yaxşı, bəsdir! Haray-həşir salma! Qoymayacağam ki, burnunu bizim işlərimizə soxa. Onu qovacağam, getsin. Görərsən!

Kişi pilləkənə tərəf gedərkən, aşağı enən Epifaniya ilə üz-üzə gəlir.

EPİFANIYA. Hər şey həll olundu. Tim əmindir ki, Bolton yük maşını on funta satacaq. İndi Tim mənim sədaqətli qulumdur. (Arvada tərəf baxaraq, kişiyyə) Bu bədbəxt qadını sakit edin, bədi zırıldadı. Mən isə hələlik gedirəm. Burda elə bir iş yoxdu, həftədə yarım saat da mənə bəsdir. Vaxtı öldürmək üçün hansısa bir mehmanxanada qabyuyan olaram. Ancaq əvvəlcə mən Timin verdiyi ünvanlara baş çəkəcəyəm ki, öz malımızı bilavasitə onlara verək. Syuperflu kimi, başqalarının da malını alıb, onlara verərik. Mən topdansatışla bağlı bütün məsələləri həll edəndən sonra, qayıdıb, sizin işlərinizi qaydasına qoyacağam. Hələlik isə işinizlə məşğul olun. Xudahafiz!

Epifaniya gedir.

KİŞİ (şaşırmış). Mənə elə gəlir ki, bütün bunlar yuxu kimi bir şeydi. Ancaq mən nə edə bilərəm?

Epifaniyanın sözlərindən sonra arvad daha ağlamır.

QADIN. Nə deyir, onu da elə, Co. Biz uşaq kimiyik... (Yenə yavaşdan ağlamağa başlayır.) Daha danışmağa da bir söz qalmayıb...

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

İkinci pərdədə gördüyümüz «Donuz və düdük» mehmanxanasının qəhvəxanası indi şəhərkənarı gözəl «Kardinal papağının altı» otelinin dəhlizinə çevrilib.

Uzun mizləri ətrafına bahalı kreslolar düzülmiş kiçik mizlər əvəz edib. Artıq köhnə bufet də, balıq müqəvvası və əvvəlki lövhələr də yoxdur. Hər tərəfdə yeni və eleqant mebel var, elektrik lampaları isə nəfis abajurların altından işıq saçır. Bir kənardakı jurnal mizinin üstünə cürbəcür qəzet-jurnal qoyulub. Köhnə asılqan da bufet kimi, yəqin, zibilxanaya tullanıb və onun yerində üç nəfərlik gözəl divan, üç dənə də kreslo dayanıb. Divarlar yenidən rənglənib. Parketin hər tərəfinə Şərq xalçaları düzülüb. Bir sözlə, ən gözəl və bahalı otelin bütün atributları göz qabağındadır.

Avarçəkən libası geymiş Elester divanda oturub özündənrazı halda ayaqlarını uzadaraq, illüstrasiyalı jurnala baxır.

Özünün ən yaxşı paltarını geymiş Patrisiya rahat və xoşbəxt bir halda Elesterlə üzbəüz üç kreslodan birində oturub nəsə toxuyur.

Mülayim yay gününün ikinci yarısidir.

Şəhərdən kənarında keçirilən bazar gününün əsl cənnətlik ab-havası hiss olunur.

ELESTER. Polli, bura necə də gözəldir!

PATRİSİYA. Hə, əzizim, bura çox gözəldir.

ELESTER. Həftənin sonunu çay kənarında keçirmək - bundan gözəl nə ola bilər? Səhər avar çək bədənin açılsın, sonra gəziş ki, iştahın daha da açılsın, sonra yaxşıca səhər yeməyi ye, sonra da gül kimi veyillən özünçün. Həyatda daha nə lazımdır?

PATRİSİYA. Sən elə əla avar çəkirsən ki, Elli! Avar çəkəndə sənə baxmaq mənə ləzzət edir. Sən qayıqda olanda elə gözəl görünürsən ki!..

ELESTER. Çayda ən gözəl cəhət - onun sakitliyidir, bu, xoşbəxt bir sakitlikdir. Sən də çox sakitсэн, hətta mən qorxmuram ki, indi heç nəyin üstündə birdən həngamə qoparacaqsan. Çay da sakitdir. Bilmirəm, mənə ən çox nə sakitləşdirir - çay, yoxsa sənənin sakitliyin. Evdə isə mənə elə gəlir ki, üç dəfə Niaqara ilə suyun dibinə batıb-çıxıram.

PATRİSİYA. Bu barədə fikirləşmə, əzizim. İndi sənənin evin ora deyil, buradır.

ELESTER. Sən düz deyirsən, əzizim, ev də gərək belə olsun, hərçənd bura oteldir.

PATRİSİYA. Bəyəm dünyada yaxşı oteldən artıq nəşə var? Burda bütün ev qayğılarından azad olursan, qulluqçuyula sözləşmişsən, heç bir vergi-filan yox. Mən heç bir yerdə oteldə olduđu kimi sakitləşmirəm. Ola bilər ki, kişilər üçün bu, belə deyil.

Otelin işlər müdiri gəlir. Zövqlə geyinmiş bu cavan adam əlində tutduđu qeydiyyat dəftərini açaraq qəzet-jurnal mizinin üstünə qoyur və böyük ehtiramla qonaqlara yaxınlaşır

İŞLƏR MÜDİRİ (*Elester ilə Patrisiyanın arasında dayanaraq*). Günortanız keyir, ser. Ümid edirəm ki, yaxşı dincəlirsiniz?

ELESTER. Bəli, təşəkkür edirəm. Siz bu keçmiş mehmanxana ilə nələr etmişiz! Bir il bundan qabaq mən burdaydım. Bura «Donuz və düdük» adlı yeməxana kimi bir şey idi.

İŞLƏR MÜDİRİ. Lap son vaxtlaracan belə idi, ser. Həmin «Donuz və düdük»ü mənim atam saxlayırdı. Hələ az qala Fateh Vilhelmin dövründən bura ulu babalarımız baxırdı. Hətta bir dəfə kardinal Vulzi bir saat «Donuz və düdük»də ləngimişdi. Onun qatırının nalı düşdüyünə görə dəmirçiyə aparmışdılar. Mənim babalarım özləri barədə yüksək fikirdə olublar, ancaq bütün savadsız adamlar kimi, onlar az qalıb bu mehmanxananın axırına çıxsınlar. Sizin sonuncu gəlişinizdə bura dağılmaqda idi. Mən buna görə çox utanırdım.

ELESTER. Ancaq indi hər şey əladır.

İŞLƏR MÜDİRİ. O-o-o, ser, bu, mənim sayəmdə olmadı. Mən buranın sahibi deyiləm, yalnız işlər müdiriyəm. Sizə danışsam ki, hər şey necə baş verdi, inanmayacaqsız. Məncə, bu daha romantik bir hadisədi, nəinki kardinal Vulzinin qatırının əhvalatı. Ancaq çox danışib sizi yormağ istəmirəm.

PATRİSİYA Mən istərdim biləm ki, sizin «Donuzunuz» necə oldu ki, belə dəyişdi? Danışın, əlbəttə, vaxtınız varsa.

İŞLƏR MÜDİRİ. Həmişə sizin qulluğunuzdayam, xanım.

ELESTER. Onda başla.

İŞLƏR MÜDİRİ. Deməli, günlərin gözəl bir günündə bura bir qadın gəldi ki, onu qabyuyan götürək. Mənim yazıq atamın hünəri çatmadı ki, onu qovsun, bir-iki günlük sınaq müddətinə ona iş verməyə razı oldu. O qadın işə başladı. İki qab yuyanda, üçünü qırıq-qırıq sındırırdı. Mənim qoca anam dəhşət içində hiddətlənirdi. O boşqablar onun üçün çox qiymətli idi. Əlbəttə, o yazıq bilmirdi ki, bu boşqablar ucuz şeylərdi, zövqsüzdü, köhnədi. Anam dedi ki, bu qabyuyan boşqabları sındırıb, bunların əvəzini verməliidi. Qoy bir ay işləsin, sındırdığı qabların pulunu onun məvacibindən çıxacaq. Qabyuyan qadın dərhal Redinqə getdi və ordan bir qucaq qab-qacaq gətirdi. Anam bunları görəndə ağlamağa başladı ki, biz qonaqlarımıza bu cür köhnə qabqacaqda yemək versək, özümüzü həmişəlik biabır edəcəyik. Ancaq elə həmin günün səhəri bir amerikalı qadın bir dəstə qonağıyla qayığa minib bura gəlmişdi, o boşqabları elə bəyəndi ki, hamısını elə mizin üstündən üç qat qiymətə alıb apardı. Bundan sonra anam heç cıncırığını da çıxarmağa cürət etmirdi. Sonra da qabyuyan qadın hər şeyi öz əlinə aldı, işə də elə başladı ki, biz bunu bacara bilməzdik. Bu, bizə qarşı rəhmsiz idi, ancaq dedikləri həmişə düz olurdu.

PATRİSİYA. Rəhmsiz idi? Sizin üçün yaxşı qab-qacaq gətirir - bunun nəyi rəhmsizlikdi?

İŞLƏR MÜDİRİ. Məsələ, əlbəttə, qab-qacaqda deyil. Bu, kiçik, boş bir şeydi. Bizim əvvəlki qab-qacağımızı elə doğrudan da sındırıb zibil yeşiyinə atmaq lazım idi. O qalın boşqablar qonaqların iştahını küsdürürdü. Məsələ bunda idi ki, «Donuz və düdük» həyatda işlərini görüb qurtarmış, yeniliklərə də uyuşmamış qocalar üçün yeganə bir məsgənə çevrilmişdi. Bu mehmanxanasız ancaq o qalırdı ki, onlar bir-iki gün küçələri dolaşsınlar, sonra da qocalar evinə yollansınlar. Bizim burda bir barımız var idi, orda ancaq mənim valideynlərim xidmət edirdi. Anam orda özünü cavan qız bilirdi, yazıq daha ağına gətirmirdi ki, onun toyundan sonra dünya xeyli yaşlaşıb. Qabyuyan qadın mənim valideynlərimə özlərini göstərdi. Bu, onları məhv etdi, ancaq həqiqət o qadının tərəfində idi, mən bunu inkar edə bilmərəm. Atam məğlubiyyəti ilə barışdı, girov qoyduğu torpaq hesabına birtəhər dolandı, ancaq faizlər onu divara dirədi. Elə buna bənd imiş kimi, qabyuyan qadın girov pulunun hamısını ödədi, biz hamımız da keçdik onun əlinə. Özü də valideynlərimə dedi ki, siz torpağı satıb, istirahətlə məşğul olmalısınız, çünki siz daha heç nə edə bilməyəcəksiz.

PATRİSİYA. Yaşlı adamları bu cür çölə atasan! Dəhşətdir!

İŞLƏR MÜDİRİ. Hə, bizimçün ağır oldu, ancaq nə oldusa da düz oldu. Biz əgər özümüz bu təsərrüfatla məşğul olsaydıq, tez, ya gec, hər şey məhv olacaqdı. İş işdi, burda duyğusallığa yer yoxdu. Bir də ki, özünüz fikirləşin, görün o, bizə nə qədər yaxşılıq edib. Anamla atam heç vaxt torpağı onun verdiyi qədər pula sata bilməzdilər. Ya da elə məni götürün. Mən bu mehmanxanaya görə utanırdım, bilirdim ki, buranın axırı yoxdu, yalnız valideynlərimin xətrinə «Donuz»da qalırdım. İndi isə bizim otel bütün bu yerlərə ancaq şərəf gətirir. Nə qədər insani işə götürmüşük, «Donuz»un heç ən yaxşı çağlarında da belə olmayıb. Mən isə heç xəyalıma da gəlməyən bir maaşla burda işlər müdürüyəm. Faiz də öz yerində.

ELESTER. Deməli, o, sizi qovmayıb də?

İŞLƏR MÜDİRİ. Bəli, ser. Bilirsiniz, mən özüm bir dəyişiklik edə bilməsəm də, onun dediklərinin həqiqət olduğunu anlamağa ağılim çatırdı. Mən lap əvvəldən onu müdafiə etdim. O qadına o qədər inanıram ki, bu oteli yandırmağı əmr etsə, qətiyyətlə tərdüdü etmədən yandıraram. O, nəyə əl vurursa, qızıla çevirir. Qabaqlar atam beşcə funtluq belə israfçılıq etsəydi, o saat bankdan xəbərdarlıq gəlirdi. İndi isə bankın müdiri özü onun qulluğundadı. Möhtəşəm bir qadındır, ser! Dünənəcən qabyuyan idi, indi bu cür gözəl bir otelin sahibidir.

PATRİSİYA. Bəs sizin qocalar necə, razıdırlar? Xoşbəxtdirlər onlar?

İŞLƏR MÜDİRİ. Yəqin ki, yox. Bu cür qəfil bir dönüş onlar üçün çox gözlənilməz oldu. Atam iflic olub, qorxuram ki, onunki çox da uzun çəkməyə. Anam da bir az özündə deyil. Ancaq bütün bunlarla bərabər, bu gün onlar nə istəyirlərsə, hamısı var.

ELESTER. Çox təsirlidi! Bu dedikləriniz məni sizin düşündüyünüzədən də artıq həyəcanlandırır. Axı, mən özüm də belə bir qadınla tanışam. Yeri düşmüşkən, mən bir dostuma, mister Segemora teleqram göndərmişəm ki, bura gəlib həftəsonunu bizimlə birlikdə keçirsin. Ümid edirəm ki, onun üçün sizdə bir nömrə tapılar.

İŞLƏR MÜDİRİ. Hər şey qaydasında olacaq, ser. Təşəkkür edirəm.

PATRİSİYA. İndi qonaqlarınız çoxdu?

İŞLƏR MÜDİRİ. Həmişəkəndən azdı, xanım. İndi misirli bir həkim yaşayır, yeməyini də burda yeyir. Mənim bildiyim dərəcədə çox alim adamdır, çox da sakitdir, heç kimlə söhbət etmir. Başqa bir centlmen də var. Xəstəxanadan

təzəcə çıxıb, əlildir. Misirli həkim ona bizim aşpazı məsləhət görüb, o da, yeməyini burda yeyir. Vəssalam, xanım. Yəqin, təzə qonaqlarımız da gələcək. Ser, narahat etdiyim üçün üzr istəyirəm, ancaq səhər siz bura gələndə qeydiyyatdan keçməmişiz. Mən özüm qeydiyyat dəftərini gətirmişəm. Zəhmət olmasa...

İşlər müdiri mizin üstündən qeydiyyat dəftərini götürüb, qələmlə birlikdə Elesterə verir.

ELESTER (*dəftəri dizinin üstünə qoyaraq*). Bağışlayın, tamam yadımdan çıxıb. (*Familini yazıb, qol çəkir və dəftəri işlər müdirinə uzadır*) Buyurun. (*Yenidən ayaqlarını uzadır*)

İŞLƏR MÜDİRİ. Təşəkkür edirəm, ser.

İşlər müdiri dəftəri gözdən keçirir. Qonağın familini görəndə gözləri bəzəlir.
O-o-o!.. Bu, bizimçün böyük şərəfdir, ser!

ELESTER. Mən nəyə düz yazmamışam?

İŞLƏR MÜDİRİ. Yox, yox, ser, hər şey qaydasındadı. Mister və missis Fisfesenden. Necə də qeyri-adi bir fəmilidir. Mən, deyəsən, məşhur...

ELESTER (*onun sözünü kəsərək*). Bəli, bəli. Mən tennis üzrə, boks üzrə və sair - çempionam. Ancaq mən bura istirahətə gəlmişəm, ona görə də bu barədə heç nə eşitmək istəmirəm.

İŞLƏR MÜDİRİ (*dəftəri örtərək*). Sizi başa düşürəm, ser. Mən bu barədə heç danışmazdım, ancaq, ser, məsələ ondadı ki, haqqında sizə danışdığım o qadın da missis Fisfesendendir.

Elester yerindən dik atılır.

ELESTER. Nə? Tez!.. Tez!.. Biz getdik!.. Polli, tez şeyləri yığışdır! (*İşlər müdirinə*) Siz də tez hesabı göndərin.

İŞLƏR MÜDİRİ. Necə məsləhətədi, ser. İcazə verin yalnız onu deyim ki, bizim sahibəmiz indi burda deyil, bu bazar günü onu heç gözləmirik də...

PATRİSİYA. Qızışma, əzizim. Bizim də başqaları kimi öz pulumuzla bu otdə qalmaq hüququmuz var.

ELESTER. Yaxşı, sən deyən olsun. Ancaq mənim istirahətim bitdi.

İŞLƏR MÜDİRİ. Həyəcanlanmayın, ser, o, gəlməyəcək. O, artıq mənə etibar edir, buna görə də daha gözlənilmədən peyda olmağı yoxdu.

İşlər müdiri gedir və dərhal da qayıdır.

(*Elan edir*) Sizin dostunuz mister Segemor və əlil centlmen! (*Qapını taybatay açır.*)

Segemor ilə Edrien qapı ağzında dayanıblar.

İşlər müdiri qeydiyyat dəftərini götürüb gedir.

Əvvəlcə Edrien axsaya-axsaya içəri daxil olur. Onun hər əlində bir trost, başında isə sarğı var. Fisfesendeni və Patrisiyanı görəndə tamam şaşırır.

EDRIEN. Elester! Miss Smit! Bu nə deməkdir, Segemor? Siz mənə bunlar barədə bir kəlmə də demədik. Sadəcə, dediz ki, iki dostumuzun yanına gedək. Vəddən haqqı, Elester, mən bilmirdim ki, siz burdasınız. Segemor məni əmin etmişdi ki, onu dostları gözləyir, məni də görəndə şad olacaqlar.

PATRİSİYA. Biz həqiqətən sizi gördüyümüzdə şadıq, mister Blenderblend. Əyləşmək istəmirsiniz?

ELESTER. Sizə nə olub? Bu nədi belə, özünü nə etmişiz?

EDRIEN (*qızışır*). Hamı elə bu sualı verir mənə! Mən özümlə heç nə etməmişəm. (*Başını və ayaqlarını göstərir*) Bunları deyirsiniz də? Bilin ki, bu oyunu mənim başıma sizin arvadınız açıb. Ona görə də Segemor gərək məni bura gətirməyəydi.

ELESTER. İnanın, dostum, sizin bu halınıza çox təəssüf edirik!

PATRİSİYA (*ayağa qalxaraq, qayğıkeşliklə*). Əyləşin, mister Blenderblend. Divanda rahatlanın. (*Divanın yastıqlarını düzəldir.*) Oyl!.. Aman, İlahi!

ELESTER. Eppi belədir də!..

EDRIEN. İndi bunu yaxşı bilirəm. Ancaq mən gərək bura gəlməyəydim. Segemor nahaq məni bura dəvət edib.

PATRİSİYA. Niyə? İnanın ki, sizi görməyimizə çox şadıq, o ki, qaldı missis Fisfesendenə, onunla bizim bir işimiz yoxdu.

EDRIEN. Ancaq mənim onunla işim var. Siz çox lütfkarsız. Ancaq mən sizin dostunuz sayıla bilmərəm, çünki arvadınıza qarşı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edəcəyəm.

ELESTER. Sayıla bilərsiz, dostum. Bu, bizim üçün təzə bir məsələ deyil. Onun qurbanları məhkəməyə çox müraciət edib. Rahat əyləşin.

Edrien ehtiyatla divanda əyləşərək, yavaş-yavaş şikəst ayaqlarını uzadır.

EDRIEN. Çox sağ olun, mən doğrudan da daha ayaq üstə dura bilmirəm. Ancaq hər halda, başa düşürəm, bu nə zarafatdı belə, Segemor mənimlə edib. Elə sizin özünüzlə də.

Patrisiya öz yerində əyləşərək toxumağına davam edir.

SEGEMOR (*Patrisiyanın sol tərəfindəki kreslodə əyləşir*). Məsələ burasındadır ki, Blenderblend qətiyyəni fikrindən dönmür. Mən ümid edirəm ki, bəlkə, siz kömək edə bildiz...

EDRIEN (*qətiyyətlə*). Faydası olmayacaq, Segemor. İki min beş yüz, üstə gəl məhkəmə xərcləri - bir pens də az ola bilməz!

SEGEMOR. Axı, bu, həddən artıq çoxdur. Deyim ki, gülməli dərəcədə çoxdu. Əgər siz iş qabiliyyətini tamam itirseydiniz, ya da ittiham olunan sizə qarşı sırf qadınlara məxsus bir cinayət törətsəydi, misal üçün, üstünüzə kislota atsaydı, onda məhkəmə heç olmasa, beş yüz funt cərimə kəsərdi. Siz özünüzlə əməyinizlə dolandırmırsız, sadəcə, atanızın təsis etdiyi şirkətin passiv şərikisiz. Bir də ki, lənət şeytana, kişi məhkəməyə müraciət edir ki, bir qadın məni itələyib və təhqir edib?!

ELESTER. Siz niyə onun gicgahına bir zərbə ilişdirməmişiz?

EDRIEN. Qadını vurmaq? Bu, ağlasığmaz bir hərəkətdir!

ELESTER. Boş sözdür! Qadın davaya başlayırsa, cavabını almalıdır!

PATRİSİYA. Görün, o, sizi nə hala salıb, mister Blenderblend. Siz gərək dözməyəydiz, dözdükcə, o da, qızıdır.

ELESTER. Baxın, mənim bədənimdə bircə dənə də çapıq yeri tapmazsınız. O, elə birinci dəfə mənə hücum edəndə, özüm onu bir günə qoydum ki, daha ikinci dəfəsi olmadı.

EDRIEN. Təəssüflər olsun ki, məndə sizin əzələləriniz yoxdu, boksdan da başım çıxmır. Ancaq mən sağalan kimi, məşqə başlayacağam. Məşqlərin pulunu da o, verəcək. İki min beş yüz. Müalicəmin hesabını da, o verəcək. Məhkəmə xərclərini də.

SEGEMOR. Onda sizi xəstəxanaya aparmaq pulunu da unutmayın.

EDRIEN. Yox, məni ora onun öz maşınında apardılar. Yaxşı yadıma saldız, onda mən onun sürücüsünə çay pulu da verdim. Məni düz başa düşün. Məsələ pulda deyil. Sadəcə olaraq, mən istəmirəm ki, qadın tərəfindən döyülən əzəvayın biri olum. Bu şərəf məsələsi, özünəhörmət məsələsidir.

SEGEMOR. Başa düşürəm. Ancaq niyə siz məhz bu məbləğin üstündə durmusuz? Niyə sizin şərəfiniz və özünüzlə hörmətiniz iki min beş yüz funtdur, amma iki milyon yarım deyil?

EDRIEN. Mənim qardaşım Peddington vağzalında elektrokarın altına düşəndə, dəmiryol şirkətindən iki min beş yüz funt aldı. Epifaniya bundan azı ilə məndən canını qurtarmayacaq. Bu, heç bir səbəb olmadan, kobud, heyvani bir hücum idi!

SEGEMOR. Heç bir səbəb olmadan? Aqlım kəsmir ki, məhkəmə belə uydurmaya inana.

EDRIEN. Mən yenə təkrar edirəm ki, bu hücum heç bir səbəb olmadan baş verdi. Düzdü, o zərbənin nəticəsində beynim silkələndiyi üçün, əvvəlin təfərrüatı yadımdan çıxıb. Sonuncu bunu xatırlayıram ki, biz onun atasının pulları haqqında sakitcə söhbət edirdik.

SEGEMOR. Sizinçün daha da pis. O, sizi nədə deyirsiniz ittiham edə bilər. Bir də yadınızda saxlayın: Britaniya məhkəməsində dəymiş ziyanın ödənilməsi barədə qərar ancaq yüksək mənəviyyətli adamlar nail olur.

EDRIEN. Siz demək istəyirsiniz ki, mən mənəviyyətsiz adamam?

SEGEMOR. Mən yox, ancaq siz məhkəməyə gedib çıxsanız, missis Fisfesendenin vəkili orda bunu mütləq deyəcək.

EDRIEN. Boş sözdür! Yəni, topuqlarımın çıxdığına, dizimin sındığına, qafamda dəvəquşu yumurtası boyda dəşiyə baxmayaraq, məhkəmədə inanacaqlar ki, mənle Epifaniya sevgili olmuşuq?

SEGEMOR. Sizin yaralarınız sizin əleyhinizə ən yaxşı göstəricidir. Bu tipli dava-dalaş ancaq sevgililər arasında olur. Birdən o, izahat verdi ki, sizin tərəfinizdən cinayətkarcasına təcavüzə məruz qalıb, onda necə?

EDRIEN. O, and içəndən sonra belə bir həyasız böhtana cürət etməz!

SEGEMOR. Siz nə bilirsiniz ki, bu böhtandı? Siz, axı, beyin silkələnməsindən sonra hər şeyi yadınızdan çıxarmısınız!

EDRIEN. Elədir, ancaq bu, hücumdan sonra olub.

SEGEMOR. Düzdür, buna görə də hücumdan əvvəli yaddan çıxarmısınız. Siz nə bilirsiniz ki, o məqamda nələr etmişiz?

EDRIEN. Bura baxın, siz kimin vəkilisiz, onun, ya mənim?

SEGEMOR. Tale üçün, görünür, çox xoşdur ki, məni onunla əlaqəsi olan hər kəsin vəkili edir. Əgər mən sizinlə onun arasında seçim etməli olsam, məcbur olacağam ki, sizdən imtina edim. Mən missis Fisfesenden kimi pulu və xasiyyəti olan bir müştəridən imtina edə bilmərəm ki! Onun özündən çıxmağı - hər hansı bir vəkil üçün ildə iki-üç min qazanc deməkdir.

EDRIEN. Çox gözəl. Segemor, mən bunu sizə bağışlamayacağam. Siz hər şeyi gözəl bilirsiniz. Bilirsiniz ki, ədalət də, həqiqət də mənim tərəfimdədir.

İşlər müdiri şaşırmış vəziyyətdə içəri girir.

İŞLƏR MÜDİRİ (Elesterə). Həddən artıq təəssüf edirəm, ser, ancaq missis Fisfesenden misirli həkimlə aşağıdadır. İnanıram sizi ki, mən onu gözləməyirdim.

Epifaniya sürətlə otağa daxil olur və bütün hirsini İşlər müdirinin üstünə tökür.

EPIFANIYA. Siz özünü rəva bilmisiniz ki, mənim ərim yad bir qadını mənim otelimə gətirsin! Bu qadını mənim fəmilim ilə qeydiyyatdan keçirmisiz. Siz işdən azad olunursuz.

Epifaniya divanın arxasında dayanıb, ona görə də Edrieni görmür.

Segemor ayağa qalxır.

İŞLƏR MÜDİRİ. Bağışlayın, xanım, mən bilmirdim ki, bu adam sizin ərinizdir. Buna baxmayaraq, həmişəki kimi düz qərar verirsiniz. Necə bilirsiniz, mən indi buranı tərk etməliyəm, yoxsa siz mənə başqa bir iş tapandan sonra?

EPIFANIYA. Mən istəyirəm ki, siz getməyəsiz, ona görə də sizi yenidən işə qəbul edirəm. Dərhal bunların ikisini də burdan çölə atın.

ELESTER. Ha-ha-ha!..

SEGEMOR. Sizin işlər müdiriniz Elesteri çölə atmaq gücündə deyil. Əgər iş bu yerə gəlib çatsa, Elester özü bizim hamımızı çölə atar. O ki qaldı miss Smitə, sizin oteliniz rəsmi qeydiyyatdan keçdiyi üçün, onun da hüququ çatır ki, sizin, ya mənim kimi burda qalsın.

EPIFANIYA. Əgər lazım olsa, mən bu mehmanxanayı yandıraram.

Epifaniya birdən Edrieni görür.

O-o-o!.. Bəs, bu nədi belə? Edrien də burdadı? Sizin başınıza nə olub, Edrien? Yanınızdakı bu trostlar nədi belə? (*İşlər müdirinə*) Tez həkimi bura çağırın. (*Edrienə*) Siz zədələnmişiz?

İşlər müdiri yaxşı qurtardığı üçün sevinə-sevinə qaçır.

EDRIEN. Mən yaralanmışam? Mən?

EPIFANIYA. Maşın altına düşmüşüz?

EDRIEN. Bu qadın az qalmışdı məni öldürsün, indi soruşur ki, mən zədələnmişəm? Mən o pilləkəndəki pillələrin hamısını bir-bir saya-saya dizimi sındırmışam, baldırımı yaralamışam, belim pis gündədir, topuqlarım yerindən oynayıb. Sizin sürücünüz məni yerli xəstəxanaya aparanda, mən ora pul verəsi oldum. Ordan məni özəl klinikaya göndərdilər. Həftədə on iki giney! Mən Harli-stritdən düz üç nəfər cərraha müraciət etdim, heç biri mənim diz qapağımı yerinə qoya bilmədi. Mən məcbur oldum ki, sümükçü çağırım, o da məndən əlli giney qopartdı.

EPIFANIYA. Siz piləkani niyə başqa adamlar kimi enmirdiz? Sərxoşdunuz?

EDRIEN. Mən... (*Nəfəsi daralır*)

SEGEMOR (*tələsik müdaxilə edir*). O iddia edir ki, missis Fisfesenden, son görüşünüzdə onu bu vəziyyətə siz salmışınız.

EPIFANIYA. Mən? Bəyem mən fəxri yer tutmuş pəhləvanam? Yoxsa yükdaşıyanam?

EDRIEN. Həm ondansız, həm də o birindən!

SEGEMOR. Siz inkar edirsiniz ki, ona hücum etmişiz?

EPIFANIYA. Əlbəttə, inkar edirəm. Ömrümdə bundan dəhşətli yalan eşitməmişəm. Hadisə belə oldu. Mən bu adamdan nəvaziş, gözəl sözlər eşitmək istəyində, o, heç bir səbəb olmadan kobudcasına mənim atamı təhqir etdi. Qan beynimə vurdu. Ancaq onu xatırlayıram ki, mizin üstünə sərilmişəm. Demək olar ki, öldürdüm. Həmin anda gəlib çıxan həkim təsdiq edə bilər ki, mən hansı vəziyyətdə idim.

EDRIEN. Məni maraqlandırmır ki, siz hansı vəziyyətdə olmuşuz. Bəs, sizə məlumdur ki, sürücünüz məni hansı vəziyyətdə xəstəxanaya apardı?

SEGEMOR. Bir sözlə, məlum olmur ki, əslində nə baş verib?

EDRIEN. Mənim tibbi arayışım var.

EPIFANIYA. Mənim də.

EDRIEN. Baxarıq. Siz məni razı sala bilməzsiz ki, iş qaldırmaqdan əl çəkim.

EPIFANIYA. Necə yəni «iş qaldırmaqdan»?

SEGEMOR. O, sizi məhkəməyə verir.

EPIFANIYA. Məhkəməyə? Əla! Mənim həmişəki qaydalarım sizə məlumdur, Segemor! Nəyin bahasına olursa-olsun, onun cibində bircə penni də qalmamalıdır! Lazım gəlsə, lap Lordlar palatasınacan gedib çıxın! Görək kimin pul kisəsi buna tab gətirəcək! Heç kim məni şantaj edə bilməz!

EDRIEN. Elə bilirsiniz ki, atanızın pulları sizi qanundan da üstün edir?

EPIFANIYA (*özündən çıxaraq*). Yenə?

Epifaniya Edrienə yumruq ilişdirmək istəyir, ancaq Elester cəld onu arxadan tutub, Segemora tərəf itələyir, sonra boksçu vəziyyəti alaraq Edrienin ayaqlarını uzatdığı divanla Epifaniyanın arasında dayanır.

ELESTER. Yavaş ol! Yavaş! Fokussuz-zadsız! Toko, eşidirsən, toko!

SEGEMOR. Toko? «Toko» nədir?

ELESTER. O, bilir. Əsəbləri sakitləşdirmək üçün əvəzsiz dərman. Gicgaha bir zərbə və bir günü çarpayıda keçirmək - toko, bax, budur.

EPIFANIYA. Mister Segemor, siz şahidsiz ki, ərim məni necə qorxudur ki, zorakılıq edəcək. O, məndən güclüdü, məni döyə bilər, mənə işgəncə verər,

məni öldürə bilər. Bu, ibtidai bir adamın yüksək cinsə qarşı davasının son həddidir. Mən təqsirkar deyiləm, ancaq köməksizəm. Nə istəyirsən, elə!

Epifaniya ləyaqətlə bayaq Segemorun oturduğu kresloya əyləşir.

ELESTER. Xanımlar və cənablar, sizin təhlükəsizliyiniz təmin olunur!

Elester illüstrasiyalı jurnalı götürüb gedərək ən kənardakı mizin arxasında oturur və diqqətlə jurnalı vərəqləməyə başlayır.

EDRIEN (*Epifaniyaya*). İndi siz bilərsiz ki, mən nələr çəkmişəm. Sizə bu da azdı!

EPIFANIYA. Davam edin. Təhqir edin. Qorxudun. Şantaj edin. Hələlik siz bütün bunlara görə cəzalandırılmırsız!

Segemor Epifaniyanın əyləşdiyi kreslonun arxasına keçir.

SEGEMOR. Bu cür bədbinliyə qapılmayın, missis Fisfesenden. Sizi nə şantaj, nə də təhqir edirlər. Mən, sadəcə, istəyirəm ki, sizin ailə məsələnizə keçməzdən əvvəl mister Blenderblendin zədələnməsi məsələsini həll edək.

EPIFANIYA. Mən nə onun haqqında, nə də onun gülməli zədələri haqqında bir kəlmə də eşitmək istəmirəm.

SEGEMOR. Bir balaca fikirləşin, missis Fisfesenden. Axı, mister Blenderblendin zədələri barədə danışmadan, onun tələbini ödəmək məsələsini müzakirə edə bilmərik.

EPIFANIYA. Mister Blenderblendə nəse ödəmək barədə söz ola bilməz! Hansı zədələr alıbsa, elə ona da layıqdır.

SEGEMOR. Axı, o, məhkəməyə müraciət edir.

EPIFANIYA. Siz də mənim müraciətimi hazırlayıb, ondan əvvəl məhkəməyə verin.

SEGEMOR. Sizin nə barədə müraciətinizi?

EPIFANIYA. Nə istəyirsiniz yazın, mənim də zəhləmi tökməyin. İyirmi funt təminat tələb edin. Təkrar edirəm: məni şantaj etmək olmaz!

EDRIEN. Məni də. Mənə təminat düşür, mən də o təminatı alacağam.

Segemor onların arasında dayanır.

SEGEMOR. Sakit! Lütfən, sakit olun. Mən sizin heç birinizə məsləhət görmürəm ki, məhkəməyə müraciət edəsiniz. Ancaq, missis Fisfesenden, həqiqət budur ki, mister Blenderblendin təminat istəməyə haqqı var. Siz bu təminatı özünüze rəva bilsəniz, pis olmaz.

EPIFANIYA. Mister Segemor, mən hətta həddindən artıq varlı qadın olsam belə, bunu edə bilmərəm. Mən cibimdə olan hər bir pensə görə mübarizə aparmalıyam. Dilənçi, şantajçı, dələduz, cürbəcür xeyriyyə cəmiyyətləri, siyasi təşkilatlar, cürbəcür başqa qurumlar, kilsə səhərdən axşama qədər onunla məşğuldur ki, son damcısına kimi mənim qanıma sovursunlar. Əgər mən bir an belə çaşıb birçə pensimdən keçsəm, onda heç bir ay da keçməyəcək ki, müflis olacağam. Mən ildə bir dəfə Vergi Verənlərin Müdafiəsi Cəmiyyətinə bir giney verirəm - vəssalam. Mənim sizə həmişəlik tapşırıgım budur ki, hər hansı bir təminat tələbi ortaya çıxanda, dərhal mənim əks təminat tələbimi hazırlayıb məhkəməyə çatdırarsınız, özü də onqat yüksək təminat tələbimi. Həyatda yeganə devizim budur: «Mənim pullarımdan əlinizi çəkin!».

SEGEMOR. Gördüyünüz kimi, mister Blenderblend, mübahisə etməyin mənası yoxdur. Siz gərək öz təminat tələbinizdən əl çəkəsiniz.

EDRIEN. Mən əl çəkməyəcəyəm!

SEGEMOR. Əl çəkəcəksiniz. Başa düşün, əl çəkməlisiniz. Missis Fisfesenden, o, sizə heç bir ziyan vura bilməyəcək. Ancaq icazə verin, sizə müraciət edərək...

EPIFANIYA (*onun sözünü kəsir*). Boş yerə vaxtınızı itirməyin. Mənim daha mühüm işlərim var. Ona on funt verin, məsələni də bitirək.

EDRIEN. On funt!

SEGEMOR (*etirazla*). Ancaq, missis Fisfesenden...

EPIFANIYA. Bəli, on funt. Əgər on funtluq kağızı kimin burnunun qabağında şaqıldatsan, ondan imtina edən olmaz.

SEGEMOR. O, iki min beş yüz funt tələb edir...

Epifaniya eşitdiyindən heyrətə gəlib, ayağa qalxır.

EPIFANIYA. İki min beş... (*Nəfəsi kəsilir*)

EDRIEN. Bircə pens də əskik ola bilməz!

Epifaniya Segemorun yanından ötüb, divana tərəf gedir.

EPIFANIYA. Edrien, yaxşı oğlan, mən səni layiqincə qiymətləndirməmişəm. Sizin həyasızlığınız, hiyləgərliyiniz, tərsliyiniz mənim xoşuma gəlir. Mən alaçıy bir adamı pilləkəndən tullamışdım, mənim sürücüm isə heyretəmiz dərəcədə mürdarın birini o pilləkənin aşağısından qaldırıb.

EDRIEN (*qeyzə gələrək*). Beş min, eşidirsiz, Segemor, beş min!

SEGEMOR. Xahiş edirəm! Lütfən, özünüzü ələ alın!

EDRIEN. Özünüzü siz ələ alın! O, bəyəm sizi ömürlük əlil edib? Başınızı bu günə salıb? Sizi «heyretəmiz dərəcədə mürdar» adlandırıb?

SEGEMOR. Hələ ki, yox. Ancaq hər hansı an deyə bilər.

Epifaniya vəcdə gələrək Segemoru qucaqlayır.

EPIFANIYA. Ha-ha-ha!.. Sağ olun, Segemor! Mənim əzizim! Bəlkə, ona iki min yarım verim, ancaq bu şərtlə ki, yarım ildə bunu bir milyona çevirsin, hə?

EDRIEN. Mən o pulla nə istəsəm, onu da edəcəyəm. Mən o pulu sizdən heç bir şərtsiz alacağam.

Segemor nəzakətlə Epifaniyanın qucağından çıxır.

SEGEMOR. Mister Blenderblend, əgər məhkəməyə müraciət etsəz ki, sizi «heyretəmiz dərəcədə mürdar» adlandırılar - böyük səhvə yol verərsiz, çünki lap əvvəldən məhkəmədə özünüz haqqında belə təsəvvür yaradacaqsız. Eyni zamanda, çətin ki, arvadın döyüdü kişi orda hüsn-rəğbət qazansın. Əgər missis Fisfesenden sizi bıçaqlasaydı, ya güllə ilə vursaydı, ya da zəhərləsəydi, bu başqa məsələ, sizin şərəfinizə şübhə yaratmazdı. Ancaq missis Fisfesenden bilir ki, nə edir. O, çox yaxşı bilir ki, zərif məxluq nəyi necə etməli, heç vaxt da həmin sərhədi keçmir. O, möhtəşəm bir libasda məhkəmə qarşısına çıxıb, möhtəşəm də nəzərlərlə ətrafa baxacaq. Özünü əsl ledi, əsl xanım kimi göstərmək istəyən qadın, bilir ki, nə edir. Biz sizin şikayətinizi məhkəmənin gündəliyinə salınca, başınızdakı o qoza əriyib gedəcək, sınımış sümükleriniz bitişəcək, sir-sifətiniz özünə gələcək. Əgər məhkəmə qabağı missis Fisfesenden yenidən sizə hücum çəkməsə - o, isə ağıllı qadın olduğu üçün sizi təzədən döyməyəcək, onda məhkəməni udmaq şansınız milyonda birdir.

Kənarda oturub jurnala baxan Elester yerindən qalxıb onlara yaxınlaşır.

ELESTER. Bəli, Blenderblend, mister Segemor düz deyir. Sizin heç bir şansınız yoxdur. Gələn dəfə əgər Eppi sizi yenə vurmaq istəsə, zərbədən yayının, çalışın özünüz zərbə vurasınız. Özünüzü ancaq bu zaman qalib hesab edə bilərsiniz.

PATRİSİYA. Elədir, mister Blenderblend. Elester düz deyir. Yaxşıliqla ondan xahiş edin, o da, bəlkə, məsrəflərinizi ödədi.

Edrien iki əli ilə də başını tutub, oturur. O, elə şaşırıb ki, az qalır ağlasın.

EDRIEN. Rəqibi arvad olan kişi üçün ədalət deyilən bir şey mövcuddur, ya yox?

Segemor Edrienə ürək-dirək vermək üçün onun yanında oturur.

SEGEMOR. İnanın mənə ki, yoxdur, yox. Ələlxüsus da həmin qadın milyonçu ola!

EPIFANIYA. Bəs milyonçu qadın ədaləti harda axtarsın?

SEGEMOR. Məhkəmədə...

EPIFANIYA. Mən məhkəmədən danışmıram, orda heç kim üçün ədalət yoxdur. Mən göylərdən gələn ədaləti deyirəm.

ELESTER. İlahi!.. Yenə qanımız getdi!..

Elester nümayişanə surətdə Patrisiyanı belindən qucaqlayır.

EPIFANIYA. Elester, sən utanmırsan, özünü belə aparırsan? Yəni, mən milyonçu olduğum üçün ərim də qaçmalıdı, pərəstişkarım da? Mənimlə də ancaq pullarım qalmalıdı? Bax, indi sən gözümün qabağında özünə bir cüt corab da ala bilməyən bu heçliyin belini qucaqlayırsan. İkiniz də özünü xoşbəxt hiss edirsiniz, hə?

Epifaniya Edrienə tərəf çönür.

Bu da, sadəcə, bir kostyumdur, vəssalam. Kostyumun isə içi bomboşdur.

EDRIEN (*tamamilə sındırılmış bir vəziyyətdə*). Məndə işiniz olmasın, eşidirsiniz!?

EPIFANIYA (*onun sözlərinə əhəmiyyət verməyərək, davam edir*). Bu adamın xoşuna gəlirdi ki, beşlikləri mənə borc versin, sonra da o borcu heç yada da salmasın. Baxın, bu adamda o xasiyyətdən indi nə qalıb? Elə bilirsiniz mənə diqqətinə görə borcu geri istəmirdi? Bəlkə, sevirdi, ona görə? Xeyr! Özü ilə öyündüyünə görə! Bəs necə? Görürsüz? Kəsib milyonçu qadına borc verir! Uşaq zəhləsini tökmüş oyuncağını sındıran kimi, mən də ilahi bir qəzəb içində onu bu günə saldım. Onu beləcə sındırdım və mahiyyətini gördüm. Gördüm ki, mən onun üçün qadın yox, yaxşı aşbazı olan bank kitabçasıyam.

PATRİSİYA. Çox doğru sözlərdi, əzizim, sadəcə, heç kimdə elə bir təpər yoxdu ki, sizinlə yola gedə bilsin.

EPIFANIYA. Ancaq kimi desəz, sizlə yola getməyə hazırıdı, siz də onunla.

ELESTER. Polli həqiqəti deyir. Səninlə yola getmək mümkün olan iş deyil.

EPIFANIYA. Niyə? Nə üçün?

SEGEMOR. Özünüz fikirləşin, missis Fisfesenden, fırtına ilə, zəlzələ ilə, uçqunla dil tapmaq, yola getmək mümkündür?

EPIFANIYA. Bəli, mümkündür. Vulkanların ətəyində, uçqunlar olan yollarda, zəlzələlər olan ərazilərdə milyonlarla insan yaşayır. Layiq olduğu yüksəkliyə ucalmağı bacaran, pulun verdiyi gücdən istifadə edə bilən milyonçu qadınla yaşamaq isə mümkün deyil, hə? Çox yaxşı, qoy belə də olsun! Mən də evimdə özüm özümlə qalıb, Elester bu Corabsıza layiq olduğu kimi, mənə layiq olan bir insan tapanacan milyonları yığaram.

PATRİSİYA. Ümid edirəm ki, çox gözləməyəcəksiz.

EPIFANIYA. Mən heç vaxt gözləmirəm. Mən həmişə irəli gedirəm, yolumun üstünə mənə lazım olan nəsə çıxsa, bəli, o saat onu qamarlayaram. Elesteri də bu cür qamarlamışdım. Ancaq görürəm ki, o, mənə yaramır, mənə əl də qaldırır.

ELESTER. Özümü müdafiə edən zaman! Mən heç vaxt sənə birinci əl qaldırmamışam, ancaq özümü müdafiə etmişəm.

EPIFANIYA. Hə, sən nəhəng dövlətlərə oxşayırsan - ancaq özünü müdafiə məqsədiylə vuruşursan. Sən məndən on dörd kilo ağırısan, ona görə də yaxın məsafədən döyüşdə uduzuram. Yox, sən mənə yaramırsan. Atıram səni. Get bu qansoran Corabsızın yanına, nə qədər də istəyirsən əzişdir onu. Mister Segemor, bizim boşanmaq məsələmizi həll edin. Səbəb - zalım münasibət və ailə xəyanəti.

PATRİSİYA. Yox, bu mənim xoşuma gəlmir. Bu, Elesterə qarşı insafsızlıqdır. Niyə o, sizi boşamır, ancaq siz ondan boşanırsınız?

EPIFANIYA. Mister Segemor, mənim ərimin ürəyini oğurladığı üçün Patrisiya Smitle bağlı məhkəməyə şikayət hazırlayın. İyirmi min funt da təminat tələb edin.

PATRİSİYA. Bəyəm belə şey mümkündür, mister Segemor?

SEGEMOR. Qorxuram ki, mümkün olsun, miss Smit. Bəli, mümkündür.

PATRİSİYA. Qoy olsun. Mənim sevimli qoca atam deyirdi ki, çoxlu pulu olan adamdan məhkəmədə təminat udmağın yeganə vasitəsi o təminatdan əl çəkməkdir. Ancaq siz də məndən iyirmi min funt ala bilməyəcəksiz. Əslində, mən istəyirəm ki, məhkəmə olsun! Qoy bütün aləm bunu bilsin ki, mən İngiltərənin ən yaxşı, ən sevimli kişisini bu ölkənin ən varlı qadınının əlindən almağı bacarmışam.

EPİFANIYA. Sizin atanıza lənət olsun!

Elester bərkdən gülür.

ELESTER. Ha-ha-ha!.. Bir sıfır bizim xeyrimizə, Eppi! (*Patrisiyanı öpür*)

SEGEMOR (*gülümsəyərək*). Missis Fıfəsəndən, qorxuram sonuncu gülən qoca mister Smitdir: heç nə olmayan yerdə heç nə də götürmək mümkün deyil.

EPİFANIYA. Yox, mən daha buna dözə bilmirəm. Mən bu cür vulqar bataqlığa girib boğula bilmərəm. Mən tənha yaşayıb, o vaxta qədər özümü saxlayacağam ki, göylərin mənim üçün yaratdığı kişini, həyatımın yolçusunu tapım; o kişini ki, ən uca mərtəbədə mənim yanımda dayansın, ancaq bununla bərabər, başını itirməsin. Axı, hardasa beləsi olacaq!

Həkim qapının ağzında görünür.

HƏKİM. İşlər müdiri dedi ki, mən lazımam. Kimə lazımam?

EPİFANIYA. Mənə. Bura gəlin.

Epifaniya amiranə surətdə əlini həkimə uzadır. Həkim gəlib onun nəbzini yoxlayır.

HƏKİM. Nəse qan təzyiqinizlə narahatlıq var, hə? (*Təəccüblə*) Oho!.. Ömrümdə belə nəbz görməmişəm. Elə bil dəmirçi çəkicidi.

EPİFANIYA. Bu da mənim təqsirimdi?

HƏKİM. Yox, bu, Allahın iradəsidir. Bizim nəbzimiz də Onun iradəsindən asılıdır.

ELESTER. Bura baxın, həkim, bizim ölkəmizdə belə danışmaq olmaz, biz Allaha inanmırıq.

HƏKİM. Bu (*Barmağını göyə tuşlayaraq*) Onu qətiyyənlə narahat etmir, əziz dost! Nəbziniz necə də aramla, dolğun vurur. Siz dəhşətli bir qadınsınız, ancaq mən sizin nəbzinizə aşiq olmuşam. Mən heç vaxt belə bir şey görməmişəm.

PATRİSİYA. İşə bir bax! Bu, onun nəbzinə vurulub.

HƏKİM. Mən həkiməm. Kimsə sizin üçün qadın, mənim üçün ancaq cürbəcür xəstəliklərdən ibarət yeriyan bir varlıqdır. Ancaq nəbz qadir Allah yaratdığı üreyin döyüntüsüdür!

Həkim Epifaniyanın əlini buraxır.

EPİFANIYA (*həkimə*). Mənim nəbzim heç vaxt dəyişməyəcək. Bax, bu, mənim gözlədiyim sevgidir. Mən sizə ərə gedirəm. Mister Segemor, Elesterlə qurtarandan sonra bu məsələni həll edin.

HƏKİM. Bu mümkün deyil - biz bir-birimizə söz vermişik.

EPİFANIYA. Mən bəyəm sizin ananızın qoyduğu sınaqdan keçmədim? Mənim mühasibatımdan bunun təsdiqini sizə təqdim edəcəklər. İş axtardığım il yarım müəyyən etdim ki, tək qadının minimum yaşayış xərci - həftədə beş şillinqdir. Elə birinci həftənin sonuna qədər o qədər qazandım ki, o pula yüz il yaşaya bilərəm. Özü də düz, qanuni yolla qazandım. Mən bunu sizə izah etmişəm.

HƏKİM. Bu, adil və mərhəmətli Allahın buyurduğu yol deyil. Əgər siz fəhlələrin hər saati üçün heç olmasa bir penni əlavə etsəydiniz, onların çalışdığı o murdar emalatxana layiqli payını alardı. Siz isə Syuperfludan axırıncı pennisinə qoparıb, emalatxananı ona satdınız, o fəhlə qadınlar isə əvvəlki tək saati bir piastra özlərini əldən salırlar.

EPİFANIYA. İşçi qüvvəsinin bazar qiymətini dəyişmək mümkün deyil - buna heç sizin Allahınız da müyəssər ola bilmir. Ancaq bu mehmanxanaya adi qabyuyan gəlmişdim, özü də tarix boyu dünyada nə qədər ki, qabyuyan olub, onların ən bacarıqsızı mən idim. İndi bu otelin sahibiyəm, işçilərimə də qəpik-quruş vermirəm.

HƏKİM. Açıqçalarda otel çox gözəl görünür, buradakı əmək haqqı da Nil sahillərində çalışan hər hansı bir zəhmətkeş üçün əməlli-başlı bir varidat ola bilər. Bəs o qocalar necə olsun ki, bu mehmanxana onlar üçün doğma bir ev idi? İflic olan o qoca barədə nə deyə bilərsiniz? Aqlını itirmiş qarı barədə? Qocalar evinə göndərilmiş o insanlar barədə? Siz kasıbları talan etmisiz! Allahın qulu olan mən bəyəm belə qazanla yaşaya bilərdim? Mən, sağlamlığın keşiyində durmuş, insanları müalicə edən, yaşamaq üçün məsləhətlərini onlardan əsirgəməyən bir adam, sizin kimi kasıb-kusubun hesabına varlanan bir qadınla necə həyat sürə bilərdim?

EPİFANIYA. Mən, həyat necədirsə, onu o cür də qəbul etməyə məcburam.

HƏKİM. Dünyanı bu günə qoyanlar Allahın qəzəbindən qurtara bilməyəcəklər!

EPİFANIYA. Mənə elə gəlir ki, Allah pul qazana bilənləri sevir.

SEGEMOR. Hər şey bunu sübut edir.

HƏKİM. Ancaq mən hər şeyə başqa cürə baxıram. Mən bu fikirdəyəm ki, var-dövlət - nifrətə layiqdir, səfalet də - nifrətə layiqdir, həqiqət və səadət isə Allaha ibadət etməkdədir. Düzdür, bütün bunlar havayı söhbətlərdir. Bu xanım çətinlik çəkmədən mənim anamın şərtini yerinə yetirdi. Ancaq mən onun atasının qoyduğu şərti yerinə yetirə bilmədim.

EPİFANIYA. Bu barədə narahat olmayın - hələ yarım il keçməyib. Yüz əlli funtu əlli minə necə çevirməyi mən sizə öyrədərəm.

HƏKİM. Öyrədə bilməzsiz. O yüz əlli funt artıq yoxdur.

EPİFANIYA. Axı, siz kilsə siçanı kimi, acqarnına yaşayrsız, bir elə pulun hamısını xərcləyə bilməzdiz.

HƏKİM. Bir pens də qalmayıb. Bir piastr da. Allah...

EPİFANIYA (*onun sözünü kəsərək*). Əl çəkin «Allah, Allah» deməkdən! O pulları nə etdiz?

HƏKİM. Allahdan əl çəkmək olmaz! Siz məndən ayrılıb yaşamaq üçün pul qazanmağa getdiyiniz gün adil və mərhəmətli Allaha müraciət etdim ki, mənə başa salsın görüm, bəlkə, siz də Onun zarafatlarından birisiz? Sonra da oturub qəzeti açdım. Fikir verin! Gözüm o saat «Vəsiyyətlər və ölümdən sonrakı bəxşislər» guşəsinə sataşdı. Oxudum ki, Klepem-parkda yaşayan hansısa bir qadın - adı yadımdan çıxıb - öləndən sonra yüz iyirmi iki min funt pulu qalıb. O qadın heç vaxt heç nə etməyib, işləməyib, sadəcə Klepem-parkda yaşayıb. Ancaq, nə olsun, görürsüz, ondan yüz iyirmi iki min qalıb. Necə bilirsiniz, sonra vəfat edənlərin arasında kimin adını gördüm? Mənim bütün həyatımı dəyişən, mənə yeni ruh verən, elm dünyasının qapısını mənim üzümə açan müəllimimin adını. Mən dörd il onun assistenti olmuşdum. O, öz əlləriylə eksperimentlər üçün cihazlar hazırlayırdı. Hətta bir dəfə ona elə bir cihaz lazım oldu ki, platini surğuc kimi əridən hərərətə dözə bilsin, onu da bacardı.

EPİFANIYA. Əgər heç kim bizi qabaqlamayıbsa, mənim üçün patent alın.

HƏKİM. O, heç vaxt patent pulu almırdı, hesab edirdi ki, elm heç kimin şəxsi malı ola bilməz. Özünü Patent bürosunda əsir-yesir etməyə onun vaxtı yox idi. O adamlar ki, onlar üçün elm heç nədir, pul isə hər şeydir, onun kəşflərinə görə milyonlar qazandı. Arvadına isə cəmi dörd yüz funt qoyub bu dünyadan getdi. Çox qayğıkeş arvad idi, mənə analıq etmişdi. Dörd yüz funt

bu qadının yaşamağı üçün gündə bir şillingdən artıq xərcləməyə imkan vermirdi, bu da saatda bir piastrdan da az edir.

EPİFANIYA. Baxın, bir xəyalpərəstlə evlənmək, görün nəyə gətirib çıxarır. Görürəm, siz xahiş etmək istəyirsiniz ki, mən o dul qadına kömək edim. Yadınızda saxlayın: o cür pulsuz dul qadınlar məni boğaza yığıb. Əgər onların hamısını çiynimə mindirsəm, özüm də onların gününə düşərəm.

HƏKİM. Qorxmayın. Adil və mərhəmətli Allah özü o qadının dualarını eşitdi. Qulaq asın. Bir dəfə iş elə gətirdi ki, mən Baş naziri müalicə etməli oldum. Vasvası adam idi, başına girmişdi ki, guya xəstədir. Mən onun yanına gedib, dedim ki, həmin qadına krallığın pensiyası verilsə Allaha xoş gələr. Qadın o pensiyanı aldı - ildə yüz funt. Bundan sonra mən müəlliminin kəşflərini qazanc mənbəyinə çevirmiş Metallurgiya Şirkətinə getdim, dedim ki, o qadının bu cür kasıbçılığı sizi Allahın qarşısında xəcil edir. Onlar da əliaçıqlıq etdilər: ildə o qadına üç yüz funt gəlir gətirən xüsusi aksiyalar təsis etdilər. Elə bildirdilər ki, yaxşı bir həyat sürəcək. Allah böyük və qadırdır! Qadının həddən artıq qayğıları, borcları var idi. Düzdü, Allah hamıya təsir etmişdi, dükancılar onu tələsdirmirdilər ki, borcu qaytarsın, həkimlər, vəkillər ondan pul almırdı, ancaq Allah Britaniya Xəzinədarlığına təsir edə bilmirdi, onun o cüzi gəlirlərindən də vergi alırdılar. Bir sözlə, o qayğıkeş qadının yüz əlli funt borcu yarandı. Allahın buyruğu ilə sizə yaxşı məlum olan bu məbləğ mənə yetişəndə, mənim ürəyim elə bir sevinclə doldu ki, bütün ömrüm boyu pula belə sevinməmişdim. Allah adil və mərhəmətlidir! Allahın köməkliliyi ilə o qadının borcu silindi. İndi isə sizin hüsurunuza əlli min funtla gəlmək əvəzinə, otelinizdə qalmağımın, yeməyimin borcu içindəyəm, Allahın verdiyi hər günü də nigarançılıq içində keçirirəm ki, sizin işlər müdirinizin səbri tükənəcək və borcu tələb edəcək.

ELESTER. Eyb etməz, dostum. Siz şərti yerinə yetirməmişiz, ancaq dul qadınla bağlı çox ləyaqətli bir iş görmüsünüz. Həm də Eppidən canınızı qurtarmısınız. Nə qədər ki, sizin cibiniz boşdu, o, sizə ərə getməyəcək.

EPİFANIYA. Niyə? O kəşflərdən indi, yəqin, minlərlə qazanc götürüblər. Həkim mənim pullarımla qadının borclarını ödəyəndə, dolayısı yolla bu işdə iştirak edib. Özü də xüsusi bir işgüzarlıq göstərib. Düz deyilmi, mister Segemor?

SEGEMOR. Buna heç bir şübhə yoxdur. O, Baş nazirdən pul qopara bilib. O, İmperiya Metallurgiya Şirkətindən pul qopara bilib. Bununla da həmin qoca dul qadının işlərini tam şəkildə həll edib.

HƏKİM. Ancaq öz işlərimi yox. Mənim bura borcum var.

EPİFANIYA. İş ki, gəlib bu yerə çıxdı, sizə deməliyəm ki, mənim də borcum əmələ gəlib. Bu gün səhər tədarükçilerimdən məktub almışam ki, iki ildir onlara bir pens də verməmişəm. Onlara hansısa bir məbləğ göndərməsəm, məhkəmə hakimlərinə şikayət edəcəklər.

HƏKİM. Yəni, bu nə deməkdir?

EPİFANIYA. Bu o deməkdir ki, gəlib mənim mülkümü yoxlayacaqlar.

HƏKİM. Mənim isə mülküm yoxdur.

EDRIEN. Əgər sizin bir qamış çubuğunuz olsa da Eppi onu sata biləcək. O, İngiltərənin ən simic qadınıdır. Kimin də yaxasından yapışdı, qurtardı!

EPİFANIYA. Buna görə də İngiltərənin ən varlı qadınıdır! Mister Segemor, mən qərara gəlmişəm ki, bu həkimə ərə gedim. Onun adın-familin öyrənin və nə lazımdırsa, hazırlayın.

EDRIEN. Baxın ha, doktor! Sizə ərə getməklə, o, ailə sədaqətinə xəyanət edir. Sizə qədər o, mənimlə də eşqbazlıq edirdi, məni şəhər kənarına gəzməyə aparırdı, mənə ümid verirdi ki, onun üçün Elesteri əvəz edəcəyəm. Ancaq baxın görün məni nə hala salıb?! Əgər başqa bir kişi xoşuna gəlsə, sizin də başınıza bu oyunu açacaq.

HƏKİM (*Epifaniyaya*). Bəs, siz buna nə deyirsiniz?

EPİFANIYA. Onu deyirəm ki, siz şansız əldən buraxmamağı öyrənməlisiniz. Rəncideyi-hal olmuş bu qadın düşgünü sizi qorxutmaq istəyir ki, guya mən vəfasızam. O, heç vaxt evli olmayıb, mən isə evliyəm və sizə deyirəm: hətta ən xoşbəxt ailədə də elə olmur ki, ərlə arvad lap xırdaca şeylərə görə gündə min dəfə bir-biriylə sözləşməsin, dalaşmasın. Əvvəlcə elə bilirsən ki, sənün bir ərin var, ancaq sonra məlum olur ki, bir nəfərin simasında sənün bir düjün ərin var. Yanında o adam peyda olur ki, bütün ömrünü onunla bağlamısən, sənün isə artıq ondan zəhlən gedir. Ancaq səhər yeməyi zamanı bu səfeh sənə elə xoş bir söz deyir ki, təzədən həmin adam peyda olur ki, sən onu sevirsən və onunla fəxr edirsən. Bu iki qütb arasında isə min mərhələ keçirsən - hər birində də başqa bir kişi ilə, ya da başqa bir qadınla. Kişi üçün onun arvadı çox qadının timsalındır - biri ifritədir, o biri kişinin bədənində batmış tikandır, ya qısqanc bir diş əjdahadır, ya burnunu hər yerə soxan müfəttişdir, höcətləşən bir davakardır, işgəncə verəndir. Elə ki, arvadına hansısa yalançı bir təsginlik verdi - arvad olur onun köməkçisi, misilsiz ləl-cəvahiri, ən pis halda, köməksiz, ancaq sevimli uşağı. Hər bir arvad bütün qadınların təəcəssümüdür, hər bir kişi də bütün kişilərin. Qarımış oğlan nə bilir ki, macərəlarla dolu, hədsiz dərəcədə qorxulu, ürəyi yandıran, daima dəyişən nigahlı həyat nə deməkdir? Siz risklə dolu cərrahiyyə əməliyyatına necə baxırsızsa, nigaha da elə baxın.

HƏKİM. Həqiqətən, Allahın onun üçün seçdiyi kişini öz toruna salmaq istəyən qadından müdrik, bic və işvəli kim var dünyada? Heç kim. Ancaq zövcəsiz də mənim üçün hər şey yaxşıdır. Mən öz həyatımı niyə zərbə altına qoymalıyam? Mən elə qarımış oğlan kimi də xoşbəxtəm.

Epifaniya əlini həkimə uzadır.

EPİFANIYA. Bəs qarımış oğlan qala-qala siz mənim nəbzimi yoxlaya bilərsiniz?

Həkim Epifaniyanın biləyini tutub, saatını cibindən çıxarır və nəbzi yoxlamağa başlayır.

HƏKİM. Ah, bu yadımdan çıxmışdı. Bir, iki, üç... Ah, bu necə nəbzdir, Allah?! Bu cür nəbz yüz mində bir dəfə olur. Mən bu cür nəbzdən ayrılı bilmərəm. Mən bu cür nəbzi sevirəm.

EDRİEN. Həyatınızın son gününə kimi peşman olmayacaqsız.

EPİFANIYA. Mister Segemor, mən sizə tapşırığımı vermişəm!

PATRİSİYA (*Epifaniyaya*). Təbrik edirəm, əzizim.

Bu pyes kapitalist ölkələrində tamaşaya qoyulursa, bu cür qurtarır. Ancaq pyes Rusiyada, yaxud kommunistlərə simpatiyası olan ölkələrdə tamaşaya qoyulursa, tamaşaçı istəyir ki, finalda əxlaqi bir dərs, bir öyüd olsun. Buna görə də həkim Epifaniyanın nəbzini yoxlayıb, bu nəbzə aşiq olduğunu, ondan ayrılı bilmədiyini elan etdikdən sonra mister Blenderblend deyir:

EDRİEN. Özünüzü gözləyin, onun əlində bəd dua var. Bu - Midasın əlidir, nəyə toxunsa, qızıla çevrilir.

HƏKİM. Mənim əlim daha artıq lənətlənib: qızıl barmaqlarımın arasından sürüşüb gedir. Mən nə üçün kasıbam? Mən kasıb olmaq istəmirəm!

EPİFANIYA. Mən nə üçün varlıyam? Mən varlı olmaq istəmirəm!

ELESTER. Onda ikiniz də Rusiyaya gedin, orda varlı da, kasıb da yoxdu.

EPİFANIYA. Niyə də getməyəm? Axır zamanlar mən ancaq rus səhmləri alıram.

EDRİEN (*Epifaniyaya*). Ruslar sizi quduz it kimi güllələyərler - siz lənətə gəlmiş kapitalistsiniz!

EPİFANIYA. Bəli, ancaq burda belədir. Rusiyada isə mən zəhmətkeş olacağam. Özü də necə zəhmətkeş! Kapitalist dünyasında varlıların taleyi -

israfçı avaraların və özge hesabına yaşayan müftəxorların taleyidir. Burda mən quldarlıq, səfalət, xəstəliklər, çirkab dənizinin əhatəsindəyəm, pul bazarının kiçik bir şıltaqlığı məni o dənizin dibinə aparıb, batırır. Ancaq Rusiyada mənim kimi enerjili qadınlara ehtiyac var. Moskvada mən daha milyonçu olmayacağam, ancaq yarım ildən sonra Komissarlar Şurasının iclasında iştirak edəcəyəm, bir ildən sonra isə Siyasi Büronun üzvü olacağam. Burda mən əsl hökmlər verməkdən, azadlıqdan, sabahkı günümə əminlikdən məhrumam. Burda hər hansı birimiz Qocalar Evinə ölə bilər. Rusiyada isə mən elə nüfuz qazanaram, təbiətin mənə bəxş etdiyi qabiliyyətlərimi inkişaf etdirmək üçün elə imkanlar əldə edərdəm ki, heç imperatriçə Yekaterina da buna müyəssər olmamışdı. And olsun, heç iyirmi il də keçməz ki, hər rus uşağının çəkisi beş funt artar, böyüklərin orta yaşı on il uzanar. Ancaq mən imperatriçə olmayacağam, səhər-axşam işləyəcəyəm və on əsrdən sonra gələcəyin müqəddəs ölkəsi olan Rusiya Epifaniya adlı bir müqəddəsi də övliyalar sırasına keçirəcək.

EDRİEN. Özündən müştəbehliyə bir bax!

SEGEMOR. Məncə, artıq Rusiyadan müqəddəs yer yoxdur.

HƏKİM. Müqəddəslər hər yerdə var. Müqəddəslər yeganə insan zümrəsidir ki, onları gülləbaran etmək mümkün deyil. İmperatorlar, krallar, sərkərdələr, yepiskoplar əvvəl-axır bütün bütənlərin, səcdəgahların acı aqibətini bölüşürlər. Onları külə çevirirlər. Qvardiyaları da, bütün qoşunları da kralları qorumaq gücündə olmur. Müqəddəslər isə ruhən əsrlər boyu oraq və çəkcik məbədinə yaşayacaqlar. Ancaq biz hər halda Rusiyaya getməyəcəyik - rusların bizə ehtiyacı yoxdur. Onlar öz evlərində qalıb, öz ruhlarını xilas ediblər. Yaxşı olmazmı biz də burda qalıb, öz ruhumuzu xilas edək? Nə üçün biz Britaniya imperiyasını Sovet respublikasına çevirməyək?

EPİFANIYA. Mütləq çevirəcəyik! Ancaq bunun üçün biz gerek həddi-buluğa çatanların hamısını kənara atmaq və cəmiyyətdə yenidənqurmanı yeni doğulmuş körpələrlə başlayaq. Əgər belədirsə, deməli, biz evlənməliyik. Mister Segemor, lazımı sənədlərlə məşğul olun.

Segemor təzim edir.

PATRİSİYA (*Epifaniyaya*). Təbrik edirəm, əzizim.

1935

Tərcümə edən:
Elçin

Əli ƏMİRLİ

NURİ-DİDƏ CEYHUN

(İki hissəli musiqili yuxu-kollaj)

İŞTİRAKÇILAR:

Ceyhun Hacıbəyli
Üzeyir Hacıbəyli
Nənə
Bacı
Zöhrə
Ceyçik
Mösyö Kambon

Karmen
Frənçli kişi
Fraklı kişilər - 3 nəfər
Oğlanlar - 3-4 nəfər
Qızlar - 3-4 nəfər
İlyasın kölgəsi

I HISSƏ

Duman içərisindən yetmiş sinnində Ceyhun Hacıbəyli peyda olur.

Ceyhun. Özümü inandırmaq istəyirdim, bu qədər reallıq əslində, uydurmadan başqa bir şey deyil. Belə reallıq, ümumiyyətlə, mövcud ola bilməz. Bütün bu olmuşlar bəlkə də mənsiz baş verib, mən, sadəcə, müşahidəçi olmuşam. Tale məni "Yoldaş, səni kim apardı?" oyununun iştirakçısı kimi atıb həyat səhnəsinə. O səhnədə mənim həyatım iki hissəli tragikomik tamaşa kimidir: qürbətdən əvvəl, qürbətdən sonra. Qürbətdən əvvəlki həyatımda atam-anam, qardaşlarım, sevgili bacılarım, hirsli-hikkəli əmim-dayım, qeybətçil, sözbaz bibim-xalam, doğma dostlarım, onlardan da doğma düşmənlərim. Bir də mənim burdan, uzaq Parisdən belə iyini aldığı, könlümə munis Bakım, neft qoxuyan şəhərim... Demə, bunlar hamısı bir yerdə vətənmiş, uzun illər həsrətini çəkdiyim vətən... (*Duman içində itir və böyük musiqi pauzasından sonra yenidən görünür*). Qürbətdən sonrakı həyatımda isə, bütün qohumların Zuriya dediyi, fədakar qadınım Zöhrənin canından biri Vətəndə, ikincisi qürbətdə qopmuş iki oğlumdan başqa doğma heç kimim yoxdur. Burada nəinki dostum, heç düşmənim də olmadı! Qırx il vətənsiz qaldım, yetimçilik çəkdim, ölmədim, yaşadım, işlədim, fəallıq göstərdim bəxatir ailə. Vətən uzaqda olsa da, onun üçün daha çox çalışdım, amma bütün bunlar həyatımın üst qatıydı, aysberqin

görünən tərəfi. İçimdə, lap dərinədə isə başqa bir dünyam vardı. O dünyanın adı yuxu allahı Morfeyin yaratdığı və tək-cə mənə tanış olan xəyal dünyasıydı. Mənim nisgil və həsrət dolu xəyallarım, qürbət yuxularım... Vətənlə bağlı həsrətimə, nisgilimə təsəlli yuxularım...

Şərq geyimində ağır çəkili, yaşlı qadın - Nənə iki gənc qızın müşayiəti ilə peyda olur. Kəhildəyə-kəhildəyə yerdə bardaş qurub oturur və əlinin işarəsi ilə Ceyhunu çağırır. Görkəmi və yaşı dəyişməyə də, 70 yaşlı Ceyhun yeddi yaşında uşaq kimi qadının yanına qaçıb uzanır, başını onun dizinə qoyur. Nənə onun başını sıgallaya-sıgallaya aramla danışır.

Nənə. Məlikməmməd qocalıb əldən düşmüş padşahın qabağında dizini yerə qoyub baş əydi, heybəsindən qırmızılığından işıq saçan almanı çıxarıb ona uzatdı: şah ata, mən Məlikməmmədəm, bu da cavanlıq almasıdır. Qoca padşah almanı alıb dişlədi...

Ceyhun. Onun dişi vardı?

Nənə (*ağzını tutub kişmiş güdür. Qızlar da pıqqıldadır.*) Biri qalmışdı, bax, mənimki kimi, burda.

Ceyhun (*dikəlir.*) Hanı, göstər!

Nənə (*əlini ağzına aparır.*) Olmaz, qadan ürəyimə, çürük dişi gül kimi uşağa göstərmək günahdı.

Ceyhun. Mən istəyirəm, göstər!

Nənə. Ədə, utanıram axı! (*Əlini ağzından ayırmadan kişmiş güdür. Qızlar da pıqqıldadır.*)

Ceyhun. Utanırsan, amma gülürsən! Utananda gülərlər?

Nənə. Ə, qadan ürəyimə, mən elə balacalığımдан güləyən olmuşam dayna! Elə bir himə bəndəm.

Ceyhun. Yaxşı, istəmirsən göstərmə. Nə qədər də istəyirsən gül.

Nənə və qızlar gülüşürlər.

Bəsdə də, nə qədər gülərlər? Sonra nə oldu?

Nənə. Nə nətəər oldu, qadan ürəyimə?

Ceyhun. Nağılın axırını?! Padşah cavanlaşdı?

Nənə. Bə nədi?! Cavanlaşdı, on beş yaşında şumal oğlana döndü.

Ceyhun. Məlikməmməddən də cavan oldu?

Nənə (*güdür, qızlar da ona qoşulur.*) Ağıllı canına mən nənən qurban! Az, bəsdə hırıldaşdınız! Uşax söz danışır axı! Həə... başına dönüm, göydən üç alma düşdü: biri mənim şirin balamın... (*sehərbaz kimi hardansa qırmızı bir alma çıxardır.*)

Ceyhun. Bu sehirlə almadı?

Nənə. Hayıf ki yox, amma yaxşı almadı, ye, qadan ürəyimə! Üç gündü saxlamışdım, qarnım işdəmiyəndə yeyim, ürəyim gəlmədi, sən qismətindi, ye, nənən qurban! Bir dişdə nənən baxsın...

Qızlar daldalı çəkilib itirlər. Nənənin hökmü azalır, danışığı xeyli yumşalır, bir növ özgə adama çevrilir, Yetimnənəyə.

Ceyhun. Bəs sonra nə oldu, Yetimnənə?

Yetimnənə. Ta nə olasıydı? Padşah Məlikməmmədə bir toy elədi gəl görəsən! Düz qırx gün-qırx gecə çalib oynadılar. Gəlin də nə gəlin, su sonası. Vaxt gələcək sən də yekələssən, toy da eliyəssən...

Ceyhun. Mən toy istəmirəm. Gəlin də almıram.

Yetimnənə. İndi heylə deyərsən, vaxtı gəlib yetişəndə heç soruşmuyas-san da bizdən.

Ceyhun. Mən istəyirəm o almadan tapıb verim sənə. Sən də o bir dişinlə onu yeyib cavanlaşasan.

Yetimnənə (*uşağı qucaqlayıb başından öpür*). Neynirsən mənim cavanlaşmağımı, ağrın ürəyimə?

Ceyhun. İstəmirəm öləsən.

Yetimnənə. Hayıf, həyat nağıl deyil, mənim ağıllı balam. Hamı bir dəfə cavan olur, bir dəfə qocalır, bir dəfə də ölür.

Ceyhun. Mən də öləcəm?

Yetimnənə. Allah eləməsin! Sən yaşda ölümdən danışmazlar. Sən böyüyüb universitə girəssən, sonra gözəl bir qızla evlənəssən. Sənin də elə sənin kimi gözəl-göyçək ağıllı balaların olacaq, oğlun, qızın...

Ceyhun. Bəs sənin oğlun-qızın yoxdu?

Yetimnənə. Yoxdu, gözümün işığı.

Ceyhun. Ağatlı oğlanın gəlmədi?

Yetimnənə (*dərindən ah çəkib gülümsəyir*). Heç qara atlısı da gəlmədi. Mən qarabaxt yetimxanada doğuldum, orda böyüdüm, orda işlədim, cavan oldum... yox, cavanlığım yadımda qalmayıb. Birdən qocaldım, qismət olsa, birdən də Allah dərğahına qovuşacam. Bax, onda o gözəgörünməyən kişidən soruşacam: a hər şeyi bilən, hər şeyi görənlər mərhəmətli Allah, nəydi mənim günahım? (*Gözündən yaş sıçrayır*).

Ceyhun. Yekəlib kişi olanda səni nənəmin əlindən alıb öz evimə aparacam. Burda hamı səni incidir, onlar evi batırır, sən təmizləyirsən (*Arvadın qucağına sığınır*.) Sənə diş qoyduracam, qızıl diş, nənəmin dişindən.

Yetimnənə. Sənin o balaca, köyrək ürəyinə Yetimnənə qurban! (*Uşağı qucaqlayıb ağlayır*).

Ceyhun. Mən səni çox, lap çox istəyirəm, nənəmdən də çox istəyirəm.

Yetimnənə (*Ceyhunun boynunun arxasından öpür*). Mən də səni dünyalar qədər istəyirəm, gözümün işığı. Bu dünyada səndən çox istədiyim kimsənə yoxumdu.

Ceyhun. Bir də öp ordan!

Yetimnənə. Burdan? (*Peysərindən təkrar öpür*.) Maşallah olsun, keyləx boy atmısan, yekəlmisən. Yeddi yaşın olacaq bu payız.

Ceyhun (*səksənir*). Yeddi? Yeddi nədi, bu payız mənim yetmiş yaşım tamam oldu!

Yetimnənə. Kim dedi yeddi? (*Bir dövrə fırlanır, görkəmçə dəyişməyə də, xarakteri və səsi tam dəyişir, başqa bir qadına çevrilir*). Əlbəttə, yetmiş! Sən çoxdan qocalmısan...

Ceyhun. Siz kimsiz? Tanımadım? Necə oldu Yetimnənə?

Qadın. Tanımadın? (*Şaqraq səslə gülür*.)

Ceyhun. Siz mənim arvadıma oxşamaq üçün onun paltarını geyinən qadınsız? O yuxuda gördüyüm arvad?

Qadın. Bəs indi hardasan, yuxuda deyilsən? (*Qəhqəhə ilə gülür*). İndi də nənə dediyin anana oxşamaq istədim. Necəydi? Oxşaya bildim?

Ceyhun. Bəs Yetimnənə necə oldu? Nənəmin qulluqçusu?

Qadın yenə də gülür.

Tanıdım sizi! Tanıdım!.. (*Bərkdən çağırır*). Zurya! Zöhrə! Zöhrə!

Qadın və duman yox olur, gur işıq yanır.

Zöhrə (*başından örpəyini aç-aça gəlir*). Nə olub, Ceyhun, niyə qışqırırsan, demirsən uşaq oyanar? Güclə yatırtmışam.

Ceyhun. Çağırıram, səs vermirsən.

Zöhrə. Görmürsən evdə yoxam? Gedəndə demişdim sənə.

Ceyhun. Bilirəm yoxsan, telefon zəngimə də cavab vermədin.

Zöhrə. Nə olub sənə? Yatmışdın?

Ceyhun. Bilmirəm, bəlkə də... mürgüləmişəm.

Zöhrə. Anam naxoşlayıb, getdim ona dəydim, yenə köhnə xəstəliyi dəbərilib. Neynirdin məni? Niyə elə baxırsan? Yenə neynəmişəm? Nənəngil məndən şikayət eləyiblər, qulağını doldurublar?

Ceyhun. Zurya, bu nə sözdü deyirsən? Yorulmadın bu intriçalardan, axı, sən müəllimsən.

Zöhrə. Müəllimliyin bura nə dəxli var?

Ceyhun. Buna söz güləşdirmək deyərlər, əzizim!

Zöhrə. Əzizim a?! Bəs bu əzizim sözünü ananın, bacılarının yanında niyə demirsən, Ceyhun bəy?

Ceyhun. Zöhrə, mənim də əsəblərim var!

Zöhrə. Yaxşı, qızışma, onsuz da gözlərindən cin çıxır.

Ceyhun. Əstafurulla! Zöhrə xanım, bir qulaq as, gör nə deyirəm?

Zöhrə. Buyur, Ceyhun bəy, eşidirəm.

Ceyhun. Danışmağa həvəsim də qalmadı.

Zöhrə. Yaxşı, de görüm nə deyirsən?

Ceyhun. Biz Fransaya gedirik, Parisə!

Zöhrə. Zarafatdı bu? Dolamısan məni?

Ceyhun (*canlanır.*) Axmaq, zarafat nədi, dolamaq niyə? (*Qucaqlayıb ayaqlarını yerdən üzür və özü ilə fırladır. Cikkə çəkən qadını yerə qoyur və tövşüyə-tövşüyə*) Sən də bisavad, avam müsəlman arvad kimi başlamısan nənən belə, bacın elə...

Zöhrə. Nədi, bəlkə düz demirəm?

Ceyhun. Lənət şeytana! Bir az yerdən aralan, evdən-mətbəxdən-gileydən-qeybətdən yuxarı qalx, ey qadın!

Zöhrə. Qoyursuz aralanım? Bu evdə adam əlindən tərpnəmək olur?! Yatanda da təklənə bilmirsən, adamı neçə yerdən güdürlər. O gün bacın deyir, gecə neynirdiz, Zurya, niyə yatmırdız?

Ceyhun. Əstafurulla! Zurya, əl çək mənim bacımdan, anamdan, bir qulaq as! Sən başa düşdün, dediyimi? Bildin, biz Parisə gedirik?

Zöhrə. Körpə uşaqla Parisə gedirik? Qışın oğlan çağında?

Ceyhun. Zurya, Parisdə qış olmur, orda həmişə bahardır. Ah, Paris! Mon Paği!.. Sarbonnada keçirdiyim o bir il ömrümün ən gözəl iliydi, Zurya.

Zöhrə. Bəs biz?! Bəs Ceyçik? Biz hansı ildənlik?

Ceyhun. Onda nə sən vardın, əzizim, nə Ceyçik, nə də bu axmaq söhbətlər. Subay oğlandım, soltandım! Xam aygır kimi çapırdım dördnala. Məni hələ yüyənləyib minməmişdilər..

Işıqlar dəyişir. Tüstü-duman içərisindən Parisi xatırladan səsli-küylü məclis peyda olur. Kankan rəqsi ifa edilir. Ceyhun da onlara qoşula bilər.

Rəqs bitir, Ceyhun rəqs havasında Zöhrənin qarşısında diz üstə düşür.

Ceyhun. İndi isə sizin ixtiyarınızdayam, əli-qolu bağlı qul kimi.

Zöhrə. Əcəb qulsan!

Ceyhun. Hər cür məhəbbət kişinin azadlığını əlindən alır, əzizim. İstər qadın məhəbbəti olsun, istər övlad.

Zöhrə. Vəziyyətin ağırımı, Ceyhun bəy, xəbərimiz yox. Qalx ayağa, biz sənə azadlıq veririk. Xoşbəxtlikdən, bizim Parislə bağlı heç bir xatirəmiz yoxdu. Ona görə də tək getməyin məsləhətdi.

Ceyhun. Zurya, sən güclü, təpərli, Apollon kimi yaraşığı cavan ərini tək buraxırsan Parisə? Özü də bir illiyə?

Zöhrə. Bir illiyə? Ta denən biz Parisə köçürük də!

Ceyhun. Zöhrə xanım, məlumunuz olsun ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti sizin beş dil bilən əriniz Ceyhun Hacıbəyliyi Versal Sülh Konfransında iştirak etmək üçün Parisə ezam ediyor.

Zöhrə. Sən zarafat eləyirsən!

Ceyhun. Yenə zarafat?! Zurya xanım, nəhayət, yadınıza salım ki, zarafat...

Zöhrə (*əli ilə onun ağzını qapayır*). Sus! Biz hələ Parisdə deyilik.

Ceyhun (*qadının əlini ağzından ayırıb zərif əda ilə öpür*). Necədir, əzizim?

Zöhrə. Gedim çamadanları yığım, Ceyçik!

Ceyhun. Bəs belə isə, Üzeyirin "Xurşudbanu və Şah Abbas" operasındakı keçəçi şahın sözü olmasın: İndi söylə görüm, gözəl qız, səni alsam mələrsənmi?

Zöhrə (*oyun havasında*) Bəli, gələrəm!

Ceyhun. Onda mən səni öpməliyəm!

Qucaqlayıb ehtirasla öpür. Duman içində itirlər.

Ceyhun əyninə frak geyinə-geyinə dumandan çıxır.

Ceyhun. Cənablar! Bir çox ölkələrin yeritdiyi siyasəti yaxından izləyib öyrənmiş və bu nəticəyə gəlmişəm ki, bütün ölkələrdə və xalqlarda, onların inkişafından, mədəni səviyyəsindən, dövlət-idarə quruluşlarından asılı olmayaraq, siyasət eynidir. Təəssüflər olsun ki, belə siyasət çox vaxt şərin xidmətindədir. Mənim pak, təmiz ölkəm hakim qüvvələrin tərəfkeşliyi, diqqətsizliyi və biganəliyi ucbatından qurbana çevrilmişdir. Bu, insafdan, mürvətdən uzaq bir əməldir. Budurmu Yevropa demokratiyası? Dünya ölkələri bütün Şərq aləmində, müsəlman dünyasında qurulmuş ilk demokratik cümhuriyyətin - Azərbaycan Demokratik Respublikasının varlığını etiraf etməli, tanımalıdır. Bunu birinci növbədə Antanta birliyi etməlidir (*Alqış və fit qarışıq səslər eşidilir. Ceyhun duman içərisində itir*).

Ceyhun və Üzeyir yanaşı gəlirlər.

Üzeyir. Azərbaycan işinə gəldikdə, Xan Xoyski hökuməti istefa verdi.

Ceyhun. Niyə? Səbəb nəydi? Hələ bismillah eləməmişdilər.

Üzeyir. Səbəb "İttihadçı"lardan gəldi. Yeni kabinet işi Nəsim bəyə həvalə olundu, lakin hökumət hələ düzəlməyibdir. Yəqin sabah nəticə olar.

Ceyhun. Sən bilən, bu yaxşılığa doğrudur?

Üzeyir. Gələcək göstərir. Əlbəttə, vəziyyət gərgin olsa da, işimiz yaxşıdır. Könüllüləri şəhərdən qovduq, ingilis polisasına da ehtiyac qalmadı. (*Ceyhun sualedici nəzərlə baxır Üzeyirə.*) Öz qoşunumuz gəldi. (*Ceyhunun qoluna girir.*) Nuri-didə Ceyhun, bizi daha çox maraqlandıran sənin, ailənin vəziyyətidir, sən də bir şey yazmırsan bu barədə. Qərər, arzumuz budur tez işlərinizi yoluna qoyub qayıdasız Bakıya. Nənəm bərk

darıxır, amma kefi kökdür, dolanışacağımız da pis deyil. Arvad elə həmişəki kimi hey gülür (*Hər ikisi gülür.*) Dış qayırtdırmaq istəyirəm ona. Deyir bir kötük dişim qalıb ağızımda, Allahın almasını dişləyə bilmirəm. Özüm güləyən, güləndə də ağızım kalafa kimi açılır. Hə, onu deyirdim axı, Yetimnənə ömrünü bağışladı sənə. Axır nəfəsində sənənin adını çəkdi, Ceyhun amanatı dedi. Hamımız səni bərk-bərk öpürük, ba xüsus Ceyçiki! Hamının dilinin əzbəridi Ceyçik. Qorxuruq siz qayıdıb gələndə uşaq bizi tanımasın (*Duman içərisində itir*).

Ceyhun (*əlindəki kağıza baxır*). Bəradərin Üzeyir. 19 mart 1919-cu il. (*Siqaret yandırır*).

Zöhrə (*gəlir*). Yatmaq bilmir ha! Beşiyi yırgalamaqdan qolum qurudu. Yenə papiros çəkirsən, evin içində, özü də... Nə pis iyi var bu tütünün?!

Ceyhun. Ucuz tənəkə "Cesterfild" siqaretinin iyini verə bilməz, əzizim.

Zöhrə. Bəs nə deyirlər məvacibdən, pul gəlib çıxmadı?

Ceyhun. Pul var, göndərsinlər? Hökumət qrizisdədi.

Zöhrə. Elə biz də qrizisdəyik də. Sabaha bir az xırda pul qalıb. Biz cəhənnəm, ortada uşaq var.

Ceyhun (*Zöhrənin azca dikəlmiş qarnına işarə edir*). Timuçin də bu tərəfdən!

Zöhrə. Nə nağd eləyib! Bəlkə bu, Ceyçikin bacısıdır?

Ceyhun. Etirazım yoxdur, amma ki... mən Timuçini görürəm.

Zöhrə. Sən görürsən, mən daşıyıram, ayaqlarım da şişib. Heç bir köməyim də yox.

Ceyhun. Axı, bir uşağı iki adam daşıya bilməz, Zurya.

Zöhrə (*gülür*). Əlbəttə, sənənin işin gücün havayı danışmaqdır, məruzədir, məqalədir, özü də neçə dildə. Biz sənə dil yetirə bilmərik.

Ceyhun. Mən o dillərdə havayı danışmıram, Zöhrə xanım. Qarabağı, Lənkəranı əldə saxlamaq üçün beş dil də azdır. Erməni kimi arsız-abırsız, qaraçı kimi hayasız düşmənlə bacarmaq üçün şeytan dilini də bilməlisən. Bizim günümüz o murdar düşmənlə mübarizədə keçir. Bu adi söhbət deyil, əsil döyüşdür, qanlı-qadalı. Şükür Allaha ki, biz qalib gəldik. Sən də mən-mən deyib dayanmısan.

Zöhrə. Bilmirəm, mən ta dözə bilmirəm. Hər dəfə evdən kağız alanda Bakı üçün ürəyim göynəyir. Yuxuda evimizi görürəm, mamanın iyini duyuram. Heç olmasa uşaq doğulanda yanımda olaydı, köməyi dəyərdi mənə.

Ceyhun. Az qalıb, Zurya, bir az da səbr elə. İşimizi bitirən kimi gedirik. Hələlik biz burda Cümhuriyyətə, vətənə lazırıq. Biz sərhədlərimizin varlığını qəbul etdirməliyik. Missiya çox çətin, ağırdır. Amma düşünəndə ki, biz müstəqil dövlət qururuq... Bilirsən bu nə deməkdir? Biz müstəqil Azərbaycan dövlətini yaradırıq. Bir qulaq as, gör necə səslənir: Müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikası! Bizim adımız Azərbaycan tarixinə düşəcək, Zöhrə xanım!

Zöhrə. İndi sən tarixə düşəcəksən deyə biz ölməliyik?

Ceyhun. Bu yolda çox adamlar ölüb, əzizim, ölmək nədir, həlak olublar, bizsə yaşayırıq, onların əvəzinə. Darıxmaq isə pis deyil, dirilik əlamətidir. Darıxırsansa, deməli, yaşayırsan.

Zöhrə. Bu bir ildə mən qüssədən, həsrətdən qocaldım Parisdə.

Ceyhun (*qadını qucaqlayır.*) Qocalmaq nədi, Zurya, sən burda həmişəkindən də yaraşlıq olmusan, mən sənə sakit baxa bilmirəm, fransız gözəllərindən seçilmirsən.

Zöhrə. Pah, hardadı o fransız gözəlləri?! (*Əlindən çıxır*). Biz niyə görmürük?

Ceyhun (*yenidən qucaqlamaq istəyir*). Axı sən kişi deyilsən, əzizim, kişi olsaydın görərdin.

Zöhrə. Bu sözü fransız ər desəydi, arvadından yağlı bir şillə yeyərdi.

Ceyhun. Ər də qorxusundan yalmanıb deyərdi, je vuzem, ma şer. Necə ki, mən deyirəm: mən səni sevirəm, əzizim (*qucaqlamaq istəyir*).

Zöhrə (*diksindir*). Oy! Dayan! (*Əlini qarnına aparır*). Oy-oy-oyyy... Bissimillah!

Ceyhun. Nooldu? (*Gülür*). Təpik atır? (*Əlini qadının qarnına qoyur*). Sakit... Şuluq eləmə, oğlan, hələ tezdi, bir az da döz, anan kimi hövsələsiz olma. Gedərik vətənə, orda - doğma şəhərdə gələrsən aramıza (*gedir*).

Zöhrə piano arxasına keçir, qədim bir xalq mahnısı oxuyur.

Mahnı bitəndə Bacı gəlir.

Bacı. Zöhrə... Zöhrə, gecənin nuri şəfəqi var səndə, işıqlandır dünyanı.

Zöhrə. Sən də şair oldun, baldız? Nə vaxtdan şeir qoşursan?

Bacı. Sizin dərdiniz, həsrətiniz şair elədi məni, a qardaşımın gözəl-göycək yarı. Ceyçikin xəstəliyini eşidəndə bərk dərd elədim, yamanca naxoşladım, öldüm ölümlərdən qayıtdım. Düz iyirmi beş gün yatdım, sonra yavaş-yavaş dirildim. Siz gedəndən sonra bizə çox iskuşna oldu, Zurya.

Zöhrə. Məni demirsən, elə bil sürgündəyəm.

Bacı. Gəlsin bizə Ceyçikin azarı! Onu Allah saxlasın, sizlərə-bizlərə çox görməsin, ayağı düşərli uşaqmış. Mən bibisi ona qurban olsun! Camalı evləndirdik, Sehranı da axır ki verdik, qalmışdı üstümüzdə. Hamı gedib Yevlağa, bir mən qalmışam Məhbubla. Məndəcik cır-cırız qayırıram. Pridannıye! Öz yorğan-döşəyimi qurtardım, indi sənin döşəklərini yudurduram. Deyirəm Paaarisdən qayıdıb gələndə qardaşım yumşaq döşək üstündə yatsın gözəl-göycək yarıyla (*Hıriltıyla gülür. Zöhrə də gülür*). Nənəmə oxşamışam ey gülməkdə. O da heç dayanmır. Əlxusus da bu təzə hökumətin təzə sözlərini başa düşməyəndə uğunub gedir özündən. Oyrəli deyir, Ceyhungil gedəli yaman iskuşnadı. Yetimnənə öləndən sonra arvad lap çox darıxır. İndi bir duzsuz gəlin var, hərdən gəlib yır-yığışa kömək eləyir. Xəlini də yudurdacam. Ayışə xala da yaxşıdı, səndən ötəri bərk darıxır, deyir qorxuram qızımı görməyib öləm. Mən də deyirəm, ay arvad, sənin tayların hələ indi ərə gedir, ölmək nədi? O da deyir, axmaq qız, mənim sapsağlam ərimə nəəlif ki, durum ərə gedim (*Hıriltıyla gülür*). Abihəyatın əri gedib, üç min manat yollamışdı, o da çoxdan qurtarıb. İndi ümid Üzeyirin tiyatır payına düşən pulunadı, yarisını bəlkə verdi bizə, Məleykə xanım qoysa. Deyirəm, Zöhrə, çox sağ olginən payına görə. Vallah heç nə lazım degildir. O parça göndərmişdin a, biri kərpici (*əynindəki ətəyə işarə edir*), biri də göy. Ayışə xalaninkini verdik özünə, türkün məsəli. Yaman da yaraşdı ona. Yaz görərk parçaları kimə göndərmisiz, barı kağızda yazardın. Burda parçalar od qiymətinədi. Paaarisdə özünü nə alsanız qənimətədi. Əhməd də evləndi, Şamamanın bir əyriqç, ağziayrıq nəvəsi vardı aaa, yadına gəlir, onu aldı. Burda

deyiblər ey, qızıl taxtın olunca, qızıl baxtın olsun! Ceyçiki bağırınıza basıb öpün bizim əvəzimizdən. Yollarınızı gözləyirik. Hər cümə Təzəpirə gedib ağır-füqaraya nəzir-niyaz verirəm. Öpürəm Ceyçiki. Mən bibisi ona qurban olsun! Xudahafiz.

Bacı dumanda yox olur, Zöhrə pianonun arxasında fikrə gedir.

Uşaq ağlayır, Zöhrə diksinib qalxır və tələsik gedir.

Edit Piafin ifasında "Padam, Padam" mahnısı səslənir.

Duman içərisindən bir dəstə gənc oğlan və qız çıxır. Onlar rəqs edirlər.

Gənclərin arasında Karmeni xatırladan bir qız da var. Rəqs bitir. Musiqi dəyişir. Qız "Karmen" operasından Karmenin xabanerasını ifa edir. Musiqi bitəndə oğlanlardan biri qızın qolundan yapışır.

I gənc. Bax mənim taleyimə, Karmen. De ki bu qoca dünyada məndən xoşbəxt kişi yoxdur.

Karmen (*gəncin ovcuna baxır və tez də aralanır*). Mən o xoşbəxtliyi görmürəm. Burda uzun, bomboz bir yol görünür.

II gənc. Yoxsa o öləcək?

Karmen. Ölsə daha yaxşı olardı.

II gənc. Yaxşı? Bunun nəyi yaxşıdır, Karmen?

Karmen. Tez ölməkdə fayda var.

I gənc. Çox müəmmalı danışdın, Karmen. Ölməkdən pis daha nəyə var?

Karmen. Əlbəttə var! Sən heç vaxt evlənməyəcəksən.

II gənc. Sən bədbəxt oldun, dostum, ömürlük subay qaldın.

I gənc. Kim dedi, subaylıq bədbəxtlikdir? Subaylıq azadlıqdır.

Ceyhun gəlir, ayaq saxlayıb gənclərə və falçı qıza baxır.

Karmen, sən bayaq bu xəttə fikir vermədin, o heç biləyimə çatmır, çox qıtsadır, bu subaylıq yox, həyat xəttidir.

Karmen. Mən baxdım da, gördüm də. Sən uzun, yorucu... (*Ceyhunu görür.*) Mən o cənabın yanında danışmayacam.

Həmü çönlüb Ceyhuna baxır. Ceyhun pərtidir.

Ceyhun. Mən indicə getmək istəyirdim, amma bu sözdən sonra fikrimi dəyişdim.

Karmen. Mən də danışmayacam!

I gənc. Onunla nə işin, Karmen, o bizdən deyil, kənar adamdır, sən sözlünü de, davam elə.

Karmen. Dedim danışmayacam!

Musiqi səsi güclənir.

II gənc. Uşaqlar, rəqsə!

I gənc. Əlbəttə rəqsə! Ölməyə tələsməyə, dostlar! Ölməkdənsə rəqs etmək yaxşı! Getdik, Pyer!

II gənc. Getdik! Qoy, fala qocalar baxdırsın, ölüm onların qapısını döyür. Biz hələ indi başlayırıq yaşamağa.

Gənclər rəqs edə-edə yox olurlar.

Ceyhun bir müddət qızı süzür.

Ceyhun. Bəlkə, mənim də taleyimi oxuyasan? Buna mənim ehtiyacım daha çoxdur (*qız susur*). Verməyə pulum da var (*əlini uzadır*). Bu da mənim ovcum.

Karmen (*Ceyhunun ovucuna deyil, gözlərinə baxa- baxa danışır*). Sən ətrafı yaşıl otlarla dövrələnmiş bərli-bəhərli ağac kimisən... indi! Bəlkə də

dünyanın ən xoşbəxt adamısan... bu gün! Amma köklərin artıq heydən düşüb, tez bir zamanda dövrəndəki yaşıl otlar da saralacaq, ağac təklənəcək, qüسسə və kədərdən quruyacaq, necə ki adam quruyur. O Rəbbim ki, torpağı yarıb ondan yamyaşıl otlar çıxardı, sonra da onu qara, qurquru çöpə döndərdi...

Ceyhun. Sən Quran sözü dedin?

Karmen. Bu səni təəccübləndirir?

Ceyhun. Yox, çoxdandır məni heç nə təəccübləndirmir. Sənin sözlərin də eynimə deyil. Çünki sən deyəni mən özüm də bilirəm. Məni sevindirən, qəlbimi qürur hissi ilə dolduran, həyatımın mənası bildiyim vətən dardadır. Başının üstünü təhlükə alıb, düşmən ölümə təhdid edir (*qıza lap yaxın dayanıb pıçıldayır*). Bir yuxu xeyli vaxtdır məni izləyir: bir sərçə ölü bir sərçəni əzizləyir. Ölü sərçə dönüb adam olur, ancaq dirilmir, dalınca bayram şənliyi görürəm, havaya canlı göyərçinlərdən fişəng atılır.

Karmen. Otların saralacağı, ağacın təklənəcəyi günü gözlə, ona hazır ol...

Ceyhun. Yuxularım getdikcə ağırlaşır, başadüşülməz olur.

Musiqi səsi güclənir. Qız Ceyhunla nəfəs-nəfəsə dayanır.

Karmen. Şeytanla rəqs etmək istəməzdin?

Ceyhun diksinib geri çəkilir. Qız qəhqəhə ilə gülür.

Karmen. Zarafat elədim, şeytan nədir, mən adi bir şimal qızıyam, Rusiyada dünya məhvərindən qopanda tale məni sapanda qoyub atdı var gücü ilə. Gəlib düşdüm bura...

Ceyhun. Bura haradır? Biz hardayıq?

Karmen. O vaxtdan fırlanıram... Katerina idim, Karmen oldum (*fırlanır*). Fırlan mənimlə! Fırlanmaq yüngülləşdirir...

Ceyhun. Apar, apar məni...

Vals üstündə bir-iki dövrə vurub dumanda yox olurlar.

Ceyhun gəlir, əynində ağ köynək var. Boynuna "baboçka" bağlamağa çalışır. Tələssə də, "baboçka"nu bağlaya bilmir.

Hövsələsizliklə çağırır.

Ceyhun. Zurya! Zurya!

Zöhrə (*gəlir*). Gəldim! Nə var, niyə qışqırırsan, Ceyçik indicə yatdı.

Ceyhun. Zurya, bu Ceyçikin bir oyaq vaxtı olmayacaq?

Zöhrə. Neynəyək, atası kimi yatağandı də! Başın yastığa qoyan kimi xoruldayır.

Ceyhun. Eyhamınızı başa düşdük, madam. Bu saat məmnuniyyətlə səhvimi düzəldərdim, amma mösyö Kambon gözləyən deyil, sən bu zəhrimarı bağla boynuma.

Zöhrə. Mösyö Kambon kimdi? (*"Baboçka"nu bağlayır.*)

Ceyhun. Fransanın xarici işlər nazirliyindən bir cənabdır.

Zöhrə. Nə istəyir o mösyö Kambon?

Ceyhun. Bizi nazirliyə dəvət edib.

Zöhrə. Allah xeyirə calasın!

Ceyhun. Biz xeyirə ümidliyik, ma şer. Hə, necəyəm? Mösyö Kambonun qabağına çıxma bilərəm?

Zöhrə. Minnəti olsun! Arvadlı-kışili hamısı ağ siçana oxşayır. Sənin o gözəl dediyin fransujenkaların da dərisi... fu! Çil toyuğun dərisi kimidir.

Ceyhun. Onda öp məni.

Zöhrə (*öpür*). Nənənin duasını oxu.

Ceyhun (*əllərini dua üçün açır*). Lə havlə və la qüvvətə illah billahi əliyul əzm...

Zöhrə. Amin!

Ceyhun. Getdim?!

Zöhrə. Yaxşı yol! Arxanca su atacam.

Ceyhun. O günki kimi islatma məni. Qayıdıb paltar dəyişməyə vaxt çatmaz. Tem bolee frakı prokata götürmüşəm.

Hər ikisi gülür.

Zöhrə. O gün sənin dalınca su atanda madam Jorjettanın başına töküldü. Yazıq arvad heç dillənmədi. Elə soruşdu ki, bu nə deməkdir, siz neynirsiz, madam Qaçibeyli? Deyirəm bu, gedənə xeyirli yol arzulamaqdı, madam.

Ceyhun. O sənin fransızcanı başa düşdü?

Zöhrə. Ağız nədi düşməsin?! Arvadın o qədər xoşuna gəldi, lap kövrəldi, gözündən yaş da çıxdı.

Ceyhun. Onda sən vedrəni hazırla, mən getdim...

Dumanda itir. Zöhrə dalınca su atır.

Zöhrə. İlahi, sən özün onların əziyyətini yerdə qoyma... (*Gedir*).

Bacı Nənənin qolundan yapışıb gətirir.

Nənə. Allah dadına yetsin, canım dincəldi. Həftəm tamam olanda başım yeyir məni. Səni görüm yarıyanlardan olasan.

Bacı. Elə yarıya-yarıya qalmışam, ay nənə (*Arvadın başını darayır*).

Nənə. Niyə yarımırsan, az? Ehmə ol, onsuz da başımda tük qalmıyır. Cəh-cəhizin hazır, nişanlın da, maşallah, lay divar kimi, bu günə-sabaha qayıdıb gəlir.

Bacı. Elə gələ-gələ qalıb. Üç ildi nişanlıyam. Qarıdım ey, nənə, qarıdım qaldım evdə, ərsiz-uşaqsız.

Nənə. Az, qarısın səni istəmiyənlər! Dedim ehmə ol! Hanı az, o güzgü? Ver bir baxım camalıma, xətti-xalıma (*Qəhqəhə ilə gülür*).

Bacı. Yenə gülürsən?

Nənə. Arsızlığıma salmışam dayna. Deyir arsız ölüb nəyi saqqız çeyniyir?

Bacı uğunub gedir özündən. Nənə də ona qoşulur.

Nənə. Nəyə gülürsən, ay itin qızı?

Bacı (*gülməyini saxlaya bilmir*). Az, elə söz deyirsən... az... (*uğunur*).

Nənə. Nə söz, az? El məsəlidi dayna, özümən ha dermirəm (*gülür*). Az, di güzgünü ver görüm!

Bacı (*toxtayıb cibindən güzgü çıxardır.*) Ala bax, gör sənin kimi gözəl ana var bu yer üzündə?

Nənə. Demə, demə! İçim özümü yandırır, çölüm özgəni (*güzdə özünə baxır*). Qızıl dişimi görürsənmi, az?

Bacı. Niyə görmürəm, elə birinci dişin girir adamın gözünə, işim-işim işildayır.

Nənə. Namxuda de, az, gözə gətirərsən.

Bacı. Namxuda, namxuda! Oyrəli Aysə xala deyir, Şirinbəyim qızıl diş qayırtdırandan ağız bağlanmır, elə hey gülür. Nə var- nə var, hamı görsün. Mən də dedim, Aysə xala, göstərməyəcəkdise, ta niyə qızıl qoydururdu, elə sümük saldırardı dayna ağzına.

Nənə. Qələt eləyir Ayşə də, belə onun geşəyazan qızı da. Gedənnən bir barmaq kağız yollamayıb maa. Denən niyə ağzın əyridi, az? Pis eləmişəm? Ceyhun kimi oğul vermişəm dayna, saa. Bu təkçəyə nə canımnan gör neçə qız-gəlini ağ günə çıxartmışam?! Mən o gədələri doğmaseydim, kim alajeydi, az, bulların o duzsuz qızlarını?

Bacı. Ağlıma gəlmədi deyim, cızdağı çıxsın.

Nənə (*güzgüdə özünə baxır*). Bəh-bəh! Atası dərin getsin Əbdülhüseynin! Gör mənəm kimi cuanəzənin üstünə arvad alıb günü gətirəllər?

Bacı. Dədəmdə günah yoxdu, nənə, əmim demiş, kişini şeytan elədi yoldan.

Nənə. Söydürmə, az, maa əmini də, dayını da! Guya əmin özü yönnüydü? Baxma, quyruğu qarı arasında qalanda qurannan-kitafdan danışır. O da elə dədən ağıldadı...

Hər ikisi qəhqəhə ilə gülür.

Bacı. Ceyçikin şəklini gördün, nənə?

Nənə. Bəsdi, az, uşağa cuycuq-muycuq dediyiniz, gül kimi adı var uşağın. Qurban olum onun Ceyhun kimi qəşəng adına! Əvvəl bir Ceyhunum vardı, indi iki Ceyhunum var. İkisi də dünyanın o başında (*ağlayır*), kafərlər arasında, qəribçilikdə. Az, mən nətəər dözürəm bu ayrılığa, nətəər tab gətirirəm?

Bacı. Lap yaxşı dözürsən, nənə, gün-gündən də ennənirsən.

Nənə. Az, bu canım ölsün, mən dərdədən şişirəm. Ağlayan kimi ajıram.

Bacı. Heç ağlayıb-eləmə, nənə, Paaaris kimi yerdədi, qağam, nə olasıdı ki?

Nənə. Nə bilim, nə bilim... Yox, bərk dolmuşam, ağlamaq istiyirəm, içim doludu, ürəyim qövr eləyir. Ürəyimə damıb ki, bir də Ceyhunu görmək maa qismət olmuyajax (*hönkürür*).

Bacı. Nənə, sən allah, bəsdi, bu nə vaxtın ağlamağıdı? İndi nə olub ki?..

Nənə. Apar, az, məni, ürəyim alqasıdı, apar mən arsızı...

Duman içində itirlər.

Ceyhun əlində məktub gəlir. Üzeyir duman içərisindən peyda olub məktub oxuyan Ceyhuna yaxınlaşır.

Üzeyir. Nuri-didə Ceyhun! Sənə Berlindən bir məktub göndərdim. Orada hər nə təfsilat varsa yazmışam. İndi Yusifin getdiyindən istifadə edib, bu məktubu dəxi yazıram. Əvvəla, nənəm deyir ki, Ceyhuna de həmişə bu duanı oxusun: "Lə havlə və lə qüvvəta illah billahi əliyül əzm" və saniyə, deyir ki, inşallah qayıdan səfər mənə bir çəkmə və bir paltoluq atrez alsın. Əlavə, burada bir məsələ var ki, Yevropada səfərlər təyin edilsin. Bu xüsusda mən Nəsb bəylə görüşmək istəyirəm ki, görüm sən barəndə fikirləri nədir. Hərgah bir boylə plan olsa ki, sən Parisdə səfərət işlərinə məşğul olasan. Və bir neçə gün əvvəl İstanbul səfirimiz Yusif Vəzirovdan bir məktub aldım. Yazır ki, ermənilərin fransız dilində çıxan "Renessans" qəzetəsi iddia edir ki, "Arşın mal alan"ı yazan ermənidir.

Ceyhun. Oğru köpəy uşağı! Puşkin yaxşı demişdi: tı trus, tı rab, tı vor, tı armyanın!

Üzeyir. Yusif bu işdən çox mütəəssir olduğunu yazır və israr eləyir ki, mən əsərlərimin notlarını çap edib ona göndərim ki, səfərət xərcinə olaraq bütün Yevropada, həmən Amerikada böylə intişarına səy etsin.

Mən əhvalatı Nəsim bəyə söylədim. O da dedi ki, bu iddia ermənilərin Zəngəzur iddiasından daha bətdir.

Ceyhun. Mürtəd uşağı, denən "Arşın mal alan" sizin xörəyinizdir? Sizde bu cür musiqi yaratmağa ürək hardadı?! Axı, hər ayağın öz ayaqqabısı var!

"Arşın mal alan"dan bir musiqi nömrəsi ifa olunur. Üzeyirlə Ceyhun bir qıraqdan dayanıb səhnəni seyr edirlər.

Üzeyir. Keçən səfər "O olmasın, bu olsun" oyununa ingilis böyüklərindən biri gəlib Nəsim bəyin lojasında oturmuşdu, hər nə görəndü hamısını dəftərinə qeyd edirdi. Əsərin müəllifi ilə də maraqlanıb. Qərək, bizim əsərlərimiz avropalıların marağına səbəb olur. İnşallah, sənə görüşəndə bu xüsusda çalışırıq. Bizim hamımızdan Zuriyaya çox-çox salam-dua deyib, Ceyçikin üzündən öpərsən. Siyasi işlərə gəldikdə, yenə də hökumət böhranıdır. Nəsim bəy kabinetini istefa etmişdir. Lakin bu günlərdə yenə də Nəsim bəy başda olmaqla yeni kabinet düzələcəkdir. Nəsim bəy işi yaxşı aparır. Məmləkəti, demək olar ki, hər bir təhlükədən qurtara bildi. Bu saat tam mənası ilə müstəqil dolanırıq. Qarabağ və Lənkəran məsələsi bizim nəfimizə olaraq qan tökülmədən həll edildi. Bir əndişəmiz varsa, o da şimaldandır. Odur ki, sizin ordakı fəaliyyətinizdən çox şey asılıdır. Antanta dövlətləri, nəhayət, bizi tanımalıdır. Belə olduqda, Rusiyanın bolşevik hökuməti bir az çəkinər. İxlas, səyləri artırmaq gərəkdir." (*Gedir*).

Ceyhun (*məktuba baxır*). Bəradərin Üzeyir. 16 yanvar 1920-ci il (*gedir*).

Ceyhun və üç fraklı kişi gəlir. Onların çox həyəcanlı olduqları dərhal görünür.

Şıq geyimli yaşlı bir kişi gəlir. Bu mösyö Kambondur.

Kambon. Cənablar! Sizi Fransa xarici İşlər nazirliyinə dəvət etməkdə məqsədiniz xoş bir xəbər verməkdir. Sizin səkkiz aylıq yorulmaz, inadkar və, mən deyərdim, savadlı diplomatik fəaliyyətiniz bütün maneələri, özü də çox ciddi maneələri dəf edə bildi və bu fəaliyyət öz bəhrəsini verdi. Mən Paris sülh konfransı və Fransa hökuməti adından bəyan edirəm ki, Azərbaycan beynəlxalq hüquq normalarına uyğun şəkildə rəsmi olaraq müstəqil dövlət kimi tanındı. (*Ceyhun və digər kişilər donub qalıblar.*) Bir həftədən sonra, yanvarın on doqquzunda Ali Şuranın hökumət başçılarından iştirakı ilə keçiriləcək iclasda Konfransın bu qərarı yüksək səviyyədə elan edilib təsdiqlənəcək.

Yenə də sükut. Mösyö Kambon duruxur və bir qədər ucadan.

Cənablar... Siz qalib gəldiniz! Mən sizi təbrik edirəm!

Ceyhun. Cənablar (*səsi titrəyir*)! Cənablar! 19 yanvar 1920-ci il... Bu bizim Müstəqil Azərbaycan dövlətinin tarixində ən şanlı səhifələrdən biri oldu.

I fraklı. Dünya dövlətləri bizi tanıdı, cənablar! Coğrafi ərazimizi, sərhədlərimizi etiraf etdi. Bu qələbədir!

II fraklı. Nəhayət, var millətimin xətti bu imzalar içində!

III fraklı. İndi müstəqil Azərbaycan dövləti var!

Hamı (*birgə*). Yaşasın müstəqil Azərbaycan!

Onlar Kambonun heyvətli baxışları altında qucaqlaşır, öpüşür, ağlayır, coşqu nümayiş etdirirlər. Kambon gedir.

Azərbaycanın himni səslənir.

Ceyhun və fraklı kişilər bir sraya düzülüb fərağat vəziyyəti alır və himni birgə ifa edirlər. Himn bitir. Duman qatılaşır, hamı görünməz olur. Ceyhun təkdir. O, önə çıxır.

Ceyhun (*uzun çəkən kədərli pauza*). Bizim diplomatik sahədə qazandığımız qələbə sevincinin ömrü cəmi üç ay çəkdi. 1920-ci il aprelin 28-də beynəlxalq hüquq normalarını vandalcasına tapdayan Rusiya bolşevik hökuməti 11-ci qanlı ordunu Bakıya yeridib Azərbaycanı işğal etdi. Bizim 23 aylıq müstəqil dövlətimizi beşikdə boğdular.

Bolşevik mahnularından biri, məsələn "Varşavanka" səslənir.

Ceyhun dərin kədər hissi ilə musiqini dinləyir və qəfil hönkürür.

Onun hönkürtü səsi musiqinin içindən çox aydın seçilir.

İşıq sönür

I hissənin sonu

II HİSSƏ

"Şəbi hicran" oxunur. Ceyhun görünür.

Ceyhun. Mən öz tariximi, öz varlığımı, bitib-tükənməyən xəyallarımı heç bir istək, arzu duymadan izləməyə davam edirəm. Acı məğlubiyətdən sonra məni vətənə aparan yollar bağlandı. Amma biz bu ayrılığın qısa olacağını güman edib, təsəlli tapırdıq. Bizə elə gəlirdi ki, bu inqilabçı Rusiyanın ömrü uzun olmaz. Mənim həmkarlarım, mübarizə yoldaşlarım da belə düşünürdülər.

Fraklı kişilər gəlirlər. İndi onlar gündəlik adi geyimdədirlər.

I fraklı. İndiki halda bizim Bakıya qayıtmağımız qəbul edilən deyil. Əvvəla, bu həyatımız üçün təhlükədir, saniyə biz burda, Parisdə daha təsirli işlər görə bilərik. Siz necə düşünürsünüz, cənablar?

II fraklı. Əlbəttə, bugünkü vəziyyətdə bizim vətənə dönməyimiz ağılsızlıq olardı. Rus imperatorunu bütün nəslilə uf demədən qətlə yetirən qırmızılara güvənmək axmaqlıq olardı. Biz burda, heç bir məhdudiyyətin olmadığı şəraitdə Azərbaycanın haqq işi uğrunda çarpışmalı, yeni işğalçılıq siyasəti yeridən Rusiyanı beynəlxalq miqyasda ifşa etməliyik.

III fraklı. Biz qəzet, jurnal buraxa bilərik. Səsimizi dünyaya çatdırı bilərik. Bunu işğal olunmuş Azərbaycanda etmək qeyri-mümkündür.

I fraklı. Ceyhun bəy, niyə dillənmirsən? Sirlilə sfinks kimi susursan. Bəlkə sən Üzeyir bəyin nüfuzuna arxayın olub Bakıya qayıtmaq istəyirsən?

Ceyhun. Mən... əlbəttə, getmək istərdim Bakıya. Anam üçün, bacılarım üçün bərk darıxmışam. Bir tərəfdən də... Necə deyim?! Bu yuxular girinc edib məni.

III fraklı. Yuxu nədi, Ceyhun bəy? Sən nədən danışırısan?

Ceyhun. Heç, bekara söhbətdir, fikir verməyin, cənablar. Bir qədər nervlərim pozulub.

I fraklı. Hamımız o gündəyik. Amma üzüntüdən, hüznə qurtulmalıyıq. Bizi çətin mübarizə gözləyir. Biz qəzet, jurnal yaratmalıyıq. Maliyyəsiz bu işləri görmək mümkün deyil, bu, xərc aparan işdir. İmkanlı insan-

lara, emiqrasiyaya pənah gətirmiş zəngin həmvətənlərimizə müraciət etməli, burda Azərbaycanlılardan ibarət bir təşkilat yaratmalıyıq. Bu işlərin sizə tapşırılmasını münasib bilirəm, Ceyhun bəy. Mən əminəm ki, bolşevik quldurların hakimiyyəti uzun çəkməyəcək, onlar nəinki Azərbaycanda, Rusiyanın özündə də duruş gətirə bilməyəcəklər. Biz burda bu işin siyasi və ideoloji tərəfini işləməliyik. Bütün dünyaya sübut etməliyik ki, müstəqilliyi dünya dövlətləri tərəfindən tanınan, Şərqdə ilk müstəqil demokratik respublika barbarcasına işğal edilmişdir.

III fraklı. Avropanın biganəliyi yandırır məni, cənablar.

I fraklı. Hissə qapılmaq zamanı deyil, cənablar, bir qədər realist olmaq gərəkdir. Demokrat ya qeyri-demokrat, hər bir dövlətin öz mənafeyi var. Özgələrdən yardım gözləmək sadələvhükdür. Biz yalnız özümüzdə güvənməliyik.

Ceyhun. Bu çox ağıllı yanaşmadır. Bu bir illik Avropa təcrübəsi bizə çox şeyi başa saldı. Siyasətdə centlmen münasibətlərə arxayın olmaq axmaqlıqdır. Bu gün madam Yevropa öz hayındadır, birinci cahan müharibəsindən aldığı dərin yaraları hələ tam sağalmayıb, ciddi müalicəyə ehtiyacı var.

I fraklı. Biz ilk növbədə bütün dünya ölkələrinə rəsmi müraciətlər göndərməliyik. Qoy hamı agah olsun. Ceyhun bəy, sən Yevropa dillərini yaxşı bilirsən. Bütün məşhur qəzetlərə bolşevik işğalçıları ifşa edən məqalələr yazmaq lazımdır. Hələlik bu sənin əsas işin olsun.

II fraklı. Bəlkə türk dilində bir qəzet buraxaq?

Ceyhun. Mən də o fikirdəyəm. Adı da olsun "Azərbaycan". Bakıda işğaldan sonra dərhal bağlanan "Azərbaycan" qəzetinin eyni.

I fraklı. Yaxşı fikirdir. Qəzetin xeyli hissəsini Azərbaycana göndərərik. Qəzəz, işləmək, çalışmaq gərəkdir, cənablar (*Gedirlər*).

Tüstü, duman içərisindən Ceyhun çıxır.

Ceyhun. Biz bu sahəyə buğda səpmişdik, o bizə buğda əvəzinə əlaq otu verdi. Buğda götürəcəyimiz şırımlarda qəmgin, hüznü, tamam saralmış əlaq otları görünür. Hər yeri əlaq basıb. Bura isə başqa yerdə, mənə tanış olmayan mənzərədi. Mən bir dağın zirvəsinə çıxmışam. Qardaşım özgə yad adamlarla aşağıdadır, ancaq onu görmürəm. Bir az sonra axtarıb tapıram. Biz yanaşı gedirik, əl uzatsam ona toxuna bilərəm, amma bu mümkün deyil, biz elə bil başqa-başqa şəhərlərdə deyil, ayrı-ayrı planetlərdə yaşayırıq. İndi isə meyvəsi bol bağımızdan keçirik. Kolların üstündə dəymiş armuda oxşayan, pomidor kimi meyvələr var. Onlar az qala gözümlərimizin qabağında yetişirlər. Bütün bunları qardaşım üçün qoruyub saxladığıma görə özümü xoşbəxt sayıram...

Lap uzaqdan Üzeyir görünür.

Üzeyir. Nuri-didə Ceyhun! Biz təəccüb edirik, niyə siz buraya gəlmək istəmiyirsiniz və hərgah istiyirsinizsə nə üçün təvəssütdə bulunmuyursunuz? Mən bunu sənə keçən il də yazmışdım. Hökumət izn verəndən sonra nə üçün gəlməmək? Halbuki iznlə gələnlərin hamısı burada rahat oturub qulluq etməkdədirlər, məsələn, dostumuz Yusif Vəzir, Vəkilov... Nənəm çox xifət eləyir səndən yana. Tez-tez ağlayır, Ceyhun deyib lalayıb.

Hamımız sizlərdən yana nigarançılıq çəkirik. Məni sizin əhvalimaddiyyəyiniz çox fikirlərə salır, bilmirəm nəylə dolanırırsınız. Sən bir işin varmı ki, ondan mədaxil ola, bəlkə ehtiyac və üsrət içindəsiniz. Bizim

dolanışacağımız yaxşıdır. İndi burda külfət saxlamaq ayda on milyon pul istər. Mən bundan artıq qazanıram. Mən bu il müsəlmanlara məxsus olmaq üzrə bir konservatoriya açdım. Bir həftə bundan əvvəl rəsmi-güşadı idi. Bütün komissar yoldaşlar gəlmişdi, başda Nərimanov olmaqla. Hökumət mənə hər bir barədə kömək edəcəyinə vəd verdi. Nənəm eşitdi ki, sənə kağız yazıram, gəldi oturdu yanımda, elə hey danışır, nəsə deyirdi, arada Ceyhun adı qulağıma gəlirdi. Axırda da dedi ki, ona yaz ki, mənə öldürsə Ceyhunun həsrəti öldürəcək. And verdi ki, bax elə beləcə də yazım. Mələyə deyir mən ağızdan Ceyçiki və Timuçini öpsünlər. Səy eylə ki, gələn olsa mənə bir məktub yaz. Keçən dəfə yazdığın məktubu doqquz aydan sonra aldım. Bəradərin Üzeyir.

Zöhrə gəlir. Ceyçikin əlindən tutub, qucağında da Timuçin.

Zöhrə. Xəbərin olsun, dükan bizə nisyə heç nə vermir. Deyir köhnə borclarınızı ödəməsəniz heç nə verə bilmərəm, madam Qaçibeyli. Nə deyə bilərəm, baqqal Fərəc deyil ki, and-aman eləyəsən. Üzüqoylu qayıtdım geri.

Ceyhun. Həə... vəziyyət yaxşı deyil.

Zöhrə. Sən çox yumşaq dedin.

Ceyhun. Bilmirəm, nə çarə qılım, hara əl atıram boşa çıxır, borc istəməyə adam da yoxdur, dostların da vəziyyəti fənadır.

Zöhrə. Bu, təsəlli deyil, Ceyhun. Bəlkə mənə bir iş tapasan?

Ceyhun. Burda sənənin müəllimliyin kimə lazımды, Zurya?

Zöhrə. Vacib deyil müəllim olum, qab ki yuya bilərəm.

Ceyhun. Sən yeməxanada qab yuyacaqsan?

Zöhrə. Niyə yumuram, lap küçə də süpürərəm. Təki uşaqlarım ac qalmasın. Bir də... Yusif Vəzirdən artıq biz? İstanbul səfirimiz Lokomotiv zavodunda fəhlə işləmirdi?

Ceyhun. Bu mənə eyhamdır ya səmimi sözüdür?

Zöhrə. Necə istəyirsən elə də qəbul et.

Ceyhun. Bəs sən qab yuyanda, küçə süpürəndə bu gözəl oğlanlara kim baxacaq?

Zöhrə. Bilmirəm, onu düşünməmişəm. Sən heç olmasa Üzeyirə vəziyyəti anladardın.

Ceyhun. Üzüm gəlmir. Parisdə oturub qardaşımdan pul dilənə bilmərəm.

Zöhrə. Bəs qardaş qardaşa nə gündə gərəkdir? Üzeyir Peterburqda oxuyanda onu Mələyə ilə orda, bir çədən külfəti də Bakıda sən saxlamadın?

Ceyhun. Onda biz gəncdik, mənəim iyirmi bir yaşım vardı. Sən də təzə gəlmişdin, belə dil-dil ötmürdün.

Zöhrə. Bəs mən nə deyirəm? İyirmi bir yaşında cavan oğlan böyük bir ailənin çörək verəni deyildi? İndi də növbə Üzeyirindi, yaşı da iyirmi biri çoxdan keçib.

Ceyhun. Başa düş, Zurya, yaza bilmirəm, bacarmıram.

Zöhrə. Onda qayıdaq gedək Bakıya. Ölürüksə, qoy elə vətəndə ölək.

Ceyhun. Sən yenə başladın? Yoxsa bu qəzetləri oxumursan, orda millətin başına açılan oyunlardan xəbərin yoxdu? Bəlkə elə bilirsən ki, bolşeviklər bizim burdakı fəaliyyətimizdən məlumatsızdırlar? Üzeyirə, bütün ailəyə, elə səninkilərə əngəl olaq deyirsən? Bu məsələni biz

birdəfəlik həll eləmişik, acından da ölmərik. Özümüz cəhənnəm, uşaqların gələcəyini düşün, bizim onları bədbəxt etməyə, sürgünlərdə çürütməyə ixtiyarımız yoxdur, orda arvada, uşağa baxmırlar. Həbs edilən adamın bütün nəslini sürgünlər, zindanlar gözləyir (*Timuçini qucağına alır.*) Mösyö Timuçini Fransa kimi vətəndən ayırmaq onun haqqına girmək deyilmi? Le peti mösyö Timuçin, sən bizim aramıza xoş gəldin. Bizim ailəmizdə əsil Parisli bu gənc cənabdır. Ceyçik, Timuçin yaxşı oğlandır?

Ceyçik (*qətiyyətlə*). Yox!

Zöhrə. Elə şey soruşma, onsuz da qısqanır. Onun qorxusundan uşağı gizli əmizdirirəm. Fərsətdi, sən bir az Ceyçikə bax, aparım balacanı yedir-dim.

Ceyhun. Axı mən getməliyəm. Redaksiyada olmalıyam.

Zöhrə. Nə verir sənə o redaksiya? Kimə lazımdır o məqalələr? Qazandığını da ora xərcləyirsən. Ceyçiki təmiz havada gəzdirsən daha faydalı olar, sənin həmişə bahar dediyin Parisdə belə gün az-az çıxır (*Timuçini aparır*).

Ceyhun. Neynək, gəzdirərəm. Ceyçik, yadında saxla, kişi pul qazana bilməyəndə üzüyola olmalıdır, mənim kimi. Getdik gəzməyə, adaş!

Gedirlər.

Bacı Nənənin qolundan tutub gətirir. Hiss olunur ki, arvad narazıdır.

Nənə. Hara aparırsan, az, məni? Hara dartırsan?

Bacı. Doxtur deyib, nənəni gündə iki dəfə havaya çıxart, iştahı açılsın.

Nənə. Az, mənim iştaham yoxdu, havaya çıxam?

Bacı. Bəs iştahan var niyə yemirsən, niyə bizə zülüm eləyirsən, nənə?

Nənə. Az, bə mənim balam orda o kafərlər arasında tifilləriynən ajdix çəksin (*kövrəlir*), mən burda yeyim-içim ennənəm?

Bacı. Nənə, kim deyir onlar aclıq çəkir, Paaaris kimi yerdə adam ac qalar?

Nənə. Az, gəlin yazıb dayna kağızda. Üzeyirə yazmağa mən anası ölmüşün üzü gəlməyib, gəlin yazıb (*ağlayır*). Anan ölsün qutarsın, Ceyhun, mən anan (*hökürür*)!

Bacı. Az, bəsdə, nənə! Aclıq nədi, elə yazıb ki, vəziyyətimiz yaxşı deyil.

Nənə. Sən özün oxumusan o kağızı, gəlinin yazdığını?

Bacı. Bə nədi? Zuriya mənə də kağız yazmışdı, oxumuşam da, kağız da yollamışam Yusiflə, İstanbula gedəndə. Ordan Paaarisə göndərəcək. Kağızın içinə beş manat da ingilis pulu qoymuşam. Bir az pul topalamışdım, özümə palaz almağa. Verdim Camal ingilis puluna dəyişdi, elə həmin pulu da göndərdim (*ağlayır*).

Nənə. Bə niyə ağlayırsan, az?

Bacı. Nə bilim, ağlayıram da...

Nənə. Az, yeri o kağızı gətir oxu, görüm o gəlin nə yazır?

Bacı. Nənə...

Nənə. Bax, səni and verirəm Ceyhunun qərib yerdə qalan canına!

Bacı. Elə yerə and verirənsən, nənə...

Nənə. Bax məni qabıra qoy o kağızı maa oxumasan!

Bacı (*cibindən kağız çıxardıb oxuyur*). Sevgili bacım!

Nənə. Gəlin yazır bunu?

Bacı. Hə dayna, Zurya yazır, Zöhrə.

Nənə. Bə burda niyə sevgili bajım demirdi?

Bacı. Di qulaq as dayna! Çox korluq çəkirik, uşaqlar böyüdükcə xərc-ləri də böyüyür. Ceyhun çox fikir eləyir. Fikirdən nervi xəstəliyi tapıb...

Nənə. Can Ceyhun... Nənən ölsün qurtarsın... (*ağlayır*).

Üzeyir gəlir.

Bacı. Borcumuz çoxdu deyə dükanlar bizə niyə heç nə vermir. Vəziyyətimiz fənadır. Güman yerimiz bircə sizsiniz.

Nənə. Can mənim balam! Üzeyir burda dünyanın yəəsi, biz xan kefində, Ceyhun orda... Vallah, mən özümü artımadan yerə atajam... (*Yerindən dikəlmək istəyir*).

Bacı. Nə deyirsən, az, nənə, dəli olmusan? Artırmadan atajam nədi?

Üzeyir. Bacı, bu nə konsertdi verirsen? Niyə arvadın ürəyini üzürsən, onsuz da səhhəti yaxşı deyil. Toxta, nənə, mən ölmüşəm sən ağlayırsan?! Hər şeyi yoluna qoymuşam, pul da göndərmişəm Ceyhuna.

Nənə. Çıxart mənim bu qızıl dişdərimi də göndər Ceyhunun balalarına, Üzeyir.

Üzeyir. Axı, sənə çox yaraşır o qızıl dişlər, nənə.

Nənə. Ə, mən burda qızıl dişlə gəzim, balam orda balalarıyla zülüm çəksin? Tükandan niyə çörək vermirlər ey balama. Sən belə qardaşsan, a namard?

Üzeyir (*gülümsəyir.*) Yaxşı, qoy mən olum namard, amma dişlərinə dəymərəm, Ceyhuna da pul göndərmişəm, hər ay da göndərəcəm. Di bir gül, sənə ağlamaq yaraşmır. Gül o dişlərin işıq salsın buralara, ürəyimiz açılsın.

Nənə. Hansı günümə gülüm, ə, mən? (*Gülür*).

Üzeyir. Bax də, bacı, nənəm güləndə ağzından sanasan gün çıxır...

Bacı. Ayışə xala da qayırdırır, təzə başlayıb, alt-üst qızıl qoyduracaq.

Nənə. Uşaqlarımız orda, o xarabada aclıq çəkir, biz də burda bir-birinin bəhsinə...

Üzeyir (*arvadın ağzın yumur*) Az, bəsdı, biabır eləmə bizi.

Nənə. Nəhlət saa şeytan dayna! (*Gülməkdən uğunur.*)

Üzeyir. Bax, belə! Şirinbəyim xanıma gülmək yaraşır. O cavan şair demiş, nə gözəl yaraşır insana gülmək!

Bacı. Müşfiqi deyirsən, qağa? Ölürəm dayna ondan ötəri. O, şeir oxuyanda...

Nənə. Az, bəsdı, sən axı ərli arvadsan, bir çətən uşağın var.

Bacı. Nə ərli arvad, ay nənə, mən ər üzü görürəm? Dul arvad ya mən - fərqimiz yoxdu.

Nənə. Üzeyir, nənən qurban, sən canın, bunun o duzsuz ərinə bir iş tap burda, qayıtsın evinə-əşiyinə, bajıyın da üstündən əskik olmasın.

Üçü də gülür.

Üzeyir. Baş üstə, nənə! Sən belə şeyləri ürəyinə salıb fikir eləmə. Aparacam səni teatra, "Məşədi İbad"a baxmağa. Gülərsən doyunca.

Nənə. Mən tiyatırsız da gülürəm, qadan ürəyimə. Allah məni arsız yaradıb dayna! Gah gülürəm, gah ağlayıram.

Üzeyir. Sənə gülmək yaraşır, nənə! İllah da qızıl diş qoydurandan sonra.

Nənə. Dolama bizi, bala! Yeri göy yarılıb göydən düşən Məleykə xanımın bajılarını dola, onlardı üzüyola. Böyür-başında nə qədər kişi var, hamısının arvadı Məleykənin bajılarıdı (*Öz sözünə uğunub gedir*).

Bacı qaqqıltı ilə gülür. Üzeyir də bığaltı qımışır.

Üzeyir. Düz sözə nə deyəsən?!

Nənə. Ə, bəs sənın qardaşının halından-əfalınnan xəbərın olmayıb, a yeddi manat yarım?

Üzeyir. Nətəər bilirsən, nənə, xəbərım olsaydı, onu darda qoyardım? İndi xəbər bildim, pul da göndərdim. Zülfüqarla danışıb razılaşmışıq, hər ay göndərəcəyik, requlyarnı.

Nənə. Ruquyarnı yaxşıdı, başına dönüm. (*Üzeyir qəhqəhə çəkir.*) Nəyə gülürsən, a yeddi manat yarım? Burda dalı açılan var, yoxsa... (*Üzeyir arvadın sözünü ağzında qoyub onu qucaqlayır və üzündən öpür.*) Buy, üzün ağ olsun, kişi öpüşünə tamarzıydım, savab yəəsi olasan.

Hamı gülür.

Səni min budaq olasan, Üzeyir! Ölümüm qabağında olsun! Evimizin... yox ey, nəslimizin-kökümüzün dirəyi! Allah səni maa çox görməsin. Qaldır az, mənı! (*Bacı arvadı qaldırır.*) Heyim ha qalmıyıf, əyaxlarım yer tutmur. Nə pis qojaldım, az, mən?!

Üzeyir. Doxdura göstərəcəm səni, nənə, görək ayaqların niyə ağrıyır? Bəlkə Borjom tərəfə apardım səni yayda.

Nənə. Doxdur-zad gərəyim dəyil, Borcoma da Məleykə xanıma aparsan bəsdi, qadan ürəyimə (*Gülüşürlər.*) Mənə elədiklərini Ceyhuna elə, deyir fikir-xiyaldan nervi xəstəliyi tapıb qərıblıkdə qalan balam (*kövrəlir.*) Apar mənı içəri, az, ürəyim alqasıdı.

Bacı. Alqasıyar dayna, neçə gündü çörək yemirsən, buna ürək tab eliyər.

Üzeyir (*yavaşdan*). Bacı, kontrol elə dərmanlarını vaxtında içsin, yeməyinə də fikir ver, arvad tamam sınıxıb.

Üzeyirlə Bacı hərəsi bir qolundan yapışıb arvadı aparırlar.

Ceyhun gəlir. Başını şarfla bağlayıb. Yellənən köhnə kresloda oturub qəzetə baxır.

Ceyhun. Nadürüstlər! Hər şey bitib, onlar da işğal altında, biz də, yenə də əl götürmərlər. Gah rusun altına girirlər, gah Yevropanın. Murdar düşmən!

Zöhrə (bir əlində stəkanda su, digər əlində dərman gəlir). Nə olub, niyə belə gərginsən? (*Qəzeti əlindən alıb baxır.*) Axı, həkim deyib nervlərin şəfa tapmayınca qəzet-jurnal oxumayasan? Özü də bu çirkab qoxuyan yazıları! Adamın başından tüstü çıxır onların yazdıqlarını oxuyanda. Dərmanın vaxtı keçir.

Ceyhun. Mənim dərmanım bu deyil, Zurya. Mənim dərmanım bir udum vətən havasıdı, doğma yurduğun nöyüt qoxuyan torpağıdır. Beynim də havasızlıqdan çönüb, bulanıb.

Zöhrə. Bəs mən Bakı deyib dad döyəndə, niyə qulaq asmadın? Biz burda vətənə lazımıq dedin. Gördün, vaxt gəldi biz nə vətəndə bir kimsəyə lazım olduq, nə də burda, qərbətdə. Vətən dediyimiz ölkənin hökuməti bizi düşmən elan eləyib. İndi istəsək də geriye qayıda bilmərik. Heç uşaqlarımız da getməz.

Ceyhun. Hökumət vətən deyil, Zurya, hökumətlər gəlir gedir, qalan, dəyişməz olan vətəndir. Hər gecə yuxularımda gördüyüm qəlbimə, könlümə munis insanlar, mənzərələr, xatirələr... (*başını tutur.*) Bax, bütün bunlardır vətən.

Zöhrə. Səni dəli eləyən elə o şeytan yuxularıdır.

Ceyhun. Bax, bax, biz yenə də harasa gedirik... bildim, növbəti konfransdır. Ah, bu məşhur konfranslar! Onların hamısında mübahisələr etmişik, udmuşuq, çox vaxt uduzmuşuq, məqsədimizə nail ola bilməmişik. Beynəlxalq demokratiyanın, mədəni dünyanın yekəxana etinasızlığı, soyuq biganəliyi ucbatından, onu bizdən oğurladılar...

Zöhrə. Sakit ol, bir az yatsan yaxşı olar, beynin dincələr.

Ceyhun. Mən elə yuxudayam, yuxu görürəm: ancaq biz ümidimizi itirmirik, sadəlövhüklə haqqa-ədələtə inanırıq, böyüklərin topdağıtmaz qapısını döyürük. Onlarsa qapını açmadan, gözlükdən bizə baxır, buz kimi soyuq biganəliyin arxasında gizlənilər. Biz hər şeyi göz qabağında itiririk, ölkəsiz varlığımızı qorumağa çalışırıq, amma bu mümkün olmur...

Zöhrə. Yalvarıram, sakit ol, danışma, yum gözlərini, dərman sənə sakitlik gətirəcək (*Ceyhunun başından şarfi açıb alını, boynunun arxasını nəvazişlə ovur*). Sənə sakitlik lazımdır, rahatlıq... asudəlik... arxayınlıq...

Ceyhun hərəkətsizləşir, gözləri yumulur. Zöhrə bir müddət onun nəfəsinə qulaq asır, əlini "Şükür" mənasında göyə açır, yumşaq addımlarla gedir.

Dərinlikdə duman içindən eynəkli, boz frencli kişi görünür. Ondan xeyli aşağıda Üzeyir dayanıb üzü tamaşa zalına.

Frencli kişi. Əgər o, dərhal Bakıya dönsəydi, günahı bu qədər çox olmazdı, bağışlayardıq. O gəlmədi. Nəinki gəlmədi, hətta bizi təhdid edən fəaliyyətlə məşğul oldu, antisovet yazılar yazıb bizim haqq işimizi çirkaba bulaşdırmağa çalışdı. Əslində o bir siyasət adamı da deyildi, adi bir ziyalıydı, Üzeyir Qadjibekovun qardaşı kimi tanınırdı, dil bildiyinə görə qoşmuşdular dipkorpusa. Vaxtında Bakıya dönsəydi, onu cəza deyil mükafat gözləyə bilərdi. Məgər sən özün musavatçı deyildin? O djumxuriyet dediyiniz oyuncaq hökumətin himnini sən yazmamışdın? Biz ki buna görə səni güllələmədik! Əksinə, sənə hər cür şarayit yaratdıq, ev verdik, konservatoriya açdıq. Dedik, yaz-yarat! Tvorı! İndi ildə iki dəfə Kislovodskidə dincəlirsən. Bəlkə Djeyxun Qadjibekov bilmir bunları?

Bilmir? Ona pul göndərəndə yazmırsan bunları?

Üzeyir. Əlbəttə... yazıram...

Frencli kişi. Ölkənin ən böyük teatrlarının qapıları, pərdələri açıqdır üzünü təybatay! Millət atası dediyiniz kapitalist Taqiyevdən fərqli olaraq biz teatrın pərdəsindən qıfıl asırıq. Musavat quldurlarının qətlə yetirdiyi o neşəstni Arablinski qızıl üzüyünü neçə dəfə girov qoymuşdu? Neçə dəfə?! Cavab ver, neçə dəfə?

Üzeyir. Üç dəfə olmuşdu elə şey, amma bu Taqiyevin taqsırı deyildi, binanı icarəyə götürən adamın işiydi.

Frencli kişi. Teatr ki Taqiyevindi! Bağışlayaydı də teatrı sizə, xeyriyyəçi deyildi? Mesenat deyirdiniz. Susursan. Düz də eləyirsən. Məntiq qarşısında susmaq məsləhətdir (*Yuxarıdan sürətlə düşüb Üzeyirlə üz-üzə dayanır*). Siz hamınız! Hamınız sovet hökumətinin verdiyi nemətlərdən, imtiyazlardan gen-bol istifadə edir, ürəyinizdə isə onu söyür, lənətləyir, yamanlayırsız. İçinizdə hamınız bizə düşmənsiz. Hamınız! Axmed Djavad da, Seyid Quseyn də, Quseyn Djavid də, o molokosos şair də... Ax, mən gündən-günə bu gözəlləşən, İşıqlı dünyadan necə əl çəkim? Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən Dostdan, aşınadan necə əl

çəkim? Necə əl çəkməyi biz öyrədərək! Öyrətdik də! He-he-he... (*Qara Qarayevin "Partiyamız" kantatası səslənir*).

Frenli kişi yox olur. Musiqi qəfil kəsilir. Dərin sükut.

Üzeyir donub qalıb.

"Leyli və Məcnun"dən "Bu gələn yara bənzər" sözləri ilə başlanan musiqi nömrəsi xorun ifasında səslənir. Duman içərisindən qızlar sıra ilə keçir və səhnə davam etsə də, müəyyən aradan sonra musiqinin səsi azalıb fona çevrilir, amma itmir.

Üzeyir. Nuri-didə, Ceyhun! Sənin və Zöhrənin məktubu gəlib çatdı bizə. Ceyçikin xəstəliyi və sənin əsəbiliyin bizi çox qəmgin etdi. Fəqət bir qəm-qüssə ilə işin keçməz olduğunu bildiyimiz üçün qət etdik sizə realni kömək eləyək. Zülfüqar qardaşımızla məsləhətləşib belə qərara gəldik ki, sənin etirazına baxmayaraq, hər ay uşaqlar üçün pul göndərək. Bu bizim üçün mümkündür, ağır deyildir. Dünən teleqrafla sizə pul göndərdik. İndi özün görürsən ki, işlər elə də pis deyil, boylə olduqdan sonra sənin əsəbilik etməyə heç bir haqqın yoxdur. Zöhrəni də qarışdırırsan. Bir də... ora qəzetlərinin və ya ağız danışığının bizim haqqımızda dedikləri axmaq yalan və mübaliğəli söhbətlərə heç bir əhəmiyyət vermə. Nənəm sağ-salamatdır, sizlərə dua göndərir, hamınızı öpür. Bu yay onu Borjom tərəflərə aparacam, bir az havasını dəyişsin, canı qüvvətə gəlsin. İnşallah, Ceyçik tezliklə şəfa tapar. Oğlanların hər ikisinin üzündən öp əvəzimizə. Timuçin, deyəsən, boyda Ceyçiki haxlayıb. Zöhrəyə söylə ki, qorxmasın, bizim kimi qardaşları var. Bəradərin Üzeyir (*Yox olur*).

Ceyhun gəlir. Saçları qarışıqdır. Hiss olunur ki, əsəbləri tarımdadır.

Ceyhun. Lap aydın görürəm, hər şey sanki indi olub, bu saat. Bax, anac toyuq bağda balasını gəzdirir. Bir qadın evin balkonundan aşağı sallanıb toyuqla danışır, ondan nəvə-nəticələrinin halını soruşur. Toyuq deyingən evdar qadınlar kimi hikkəylə vurnuxur, yeri ayaqları ilə eşir və mənim bilmədiyim dildə nəsə deyir. Mən özümü saxlaya bilməyib gülürəm. Anac toyuq hirsə mənə baxıb acıqlanır və yenə də mənim başa düşmədiyim dildə nəsə qaqqıldayır. Deyəsən məni yumurta oğrusu bildi, tüklərini hirsə qabardıb üstümə gəlir. Ordan uzaqlaşmaq istəyirəm, arxadan balaca bir uşağın məni çağırıldığını eşidirəm: "Ata!" Diksinib geriye qanrılıram. Bu, gənc bir qadının gəzdirdiyi balaca oğlandır. Uşaq qadının əlindən çıxıb üstümə yüyürür, onu götürüb göyə qaldırıram, yamanca ağırdır. "Bu uşağı harda gəzdirəcəksiz?" Qadın sərt baxışlarını mənə yönəldib sualıma əsəbi cavab verir: "Qəbiristanlıqda!" Mən qətiyyənlə təəccüblənmirəm. O anda yadıma nə düşdü? Bakıda bir dostum vardı, İlyas adında, uca boylu, nəcib sifəti olan nazik, şumal oğlandı. Atası Bakının ən məşhur zənginlərindəndi - Hacı Zeynalabdin. İlyas bəy risk etməyi sevirdi, mərc gəlməyi də. Hər an hamıdan üstün, igid, qorxmaz olduğunu sübut etməyin, hamını heyrətə salmağın həvəskarıydı. (*Cibindən ləng hərəkətlə tapança çıxardır, darağını fırladır, tətini dartır, buraxır*).

Arxa tərəfdə pərdə arxasında gənc adamın - İlyasın kölgəsi görünür.

Onun da əlində tapanca var. Bundan sonra Ceyhun nə edirsə, İlyasın kölgəsi də həmin hərəkətləri eynən təkrar edir.

"Diki diviziya"da zabitlik xidməti keçən İlyas bəy özü kimi dəli-dolu gənc zabitlərin məclisində şücaət göstərmək havasında mərc gəlir. Şərtə

görə, mərc gələn tapançanın boş darağına bircə güllə qoyub fırladır, lüləni gicgahına dirəyib tətii çəkir. (*Cibindən bir güllə çıxarıb tapançanın darağına qoyur. Gərgin, təhlükədən xəbər verən musiqinin müşayiəti ilə darağı fırladıb lüləni gicgahına dirəyir.*) Ya qismət! (*Uzun çəkən gərgin pauza. Qəfil atəş səsi*).

Kölgə gicgahını dələn qəfil zərbədən səntirləyib yıxılır.

Ceyhun bir müddət də hərəkətsiz, lülə gicgahında gözləyir və istəyinin boş çıxacağını başa düşüb mütəəssir halda tapançanı cibində gizlədir. Titrək əli ilə cibindən dəsmal çıxarıb gərginlikdən tərlənmiş alnını silir.

Qəhrəmanlıq da Allahın əta etdiyi əziz nemətlərdən biridir, hamıya qismət olmaz.

Zöhrə (*əşəbi yerişlə gəlir. İndi o bir qədər yaşa dolub, saçları qısa kəsilib, fransız qadınlarından az seçilir*). Xəbərin olsun, Ceyhun bəy, Ceyçik təyyarəçi olmaq fikrinə düşüb.

Ceyhun (*xəyalından həvəssiz ayrılır*). Təyyarəçi? Yəni lyotçik? Pilot?

Zöhrə. Təyyarəçi, lyotçik, pilot... nə fərqi var, Ceyhun bəy? Bütöv Avropanı müharibə qoxusunun bürüdüyü bir vaxtda bu təyyarəçi olacaq, özü də hərbi təyyarəçi! Budey, özü də gəldi (*Pıçıldayır*). Danış onunla bir ata kimi.

Çox yaraşlıq, avropalı qiyafəsində gənc bir oğlan gəlir.

Pilot kimi geyinib. Bu - Ceyçikdir.

Ceyçik. Papan?! (*İti addımlarla yaxınlaşıb Ceyhunu öpür*). Görürəm maman informasiyanı çatdırıb sənə.

Zöhrə. Əlbəttə, demişəm, qoy atan başa salsın səni.

Ceyhun. Sən artıq təyyarəçi kimi geyinmişən.

Ceyçik. Ümid eləyirəm, sən məni bir kişi kimi başa düşəcəksən, papan.

Ceyhun. Başa düşməyinə düşürəm, amma bu seçimin motivini anlamıram.

Ceyçik. Mən artıq kursa yazılmışam, yoldaşlarımla qarşısında and içmişəm.

Ceyhun. Bu çox təhlükəli işdir, Ceyçik.

Ceyçik. Mənə məhz təhlükə lazımdır, papan.

Zöhrə. Ceyçik, biz təzə-təzə ayaq üstə dayanırıq, güzaranımız da düzəlir, buranın ab-havasına da alışırıq.

Ceyhun. Axı, biz danışmışdıq, Ceyçik. Mən səni təyyarəçi yox, bizim haqq işimiz uğrunda yazan, çalışan, mübarizə aparan bir silahdaş, həmfikir görmək istəyirdim. Sən mənim mübarizə yoldaşım olmalıydın.

Ceyçik. Mən uçmaq istəyirəm, papan, göylərə baş vurmaq, havaya qalxmaq... Mən onlara sübut edəcəyəm.

Zöhrə. Nəyi sübut edəcəksən Ceyçik, kimə sübut edəcəksən?

Ceyçik. O mənim işimdir, maman! Mən demokratik bir ölkənin, Fransanın vətəndaşyam, azad insanam. Həyat yolumu da özüm müəyyən edirəm.

Ceyhun. Sən deyure Fransa vətəndaşsan, Ceyçik, defakto isə, işğal altında olan Azərbaycanın övladısən. Üfüqdə görünən müharibə sənə, bizim müharibəmiz deyil, oğlum. Bizim müqəddəs müharibəmiz hələ öndədir.

Ceyçik. Mən sənə illüziyanı dağıtmaq fikrindən uzağam, papan, eyni zamanda nə sizi, nə də özümü aldatmaq istəyirəm! Mən artıq Ceyçik

deyiləm, mən Ceyhun Hacıbəyliyəm, sənin oğlun və adaşın, özüm də çoxdan böyümüşəm. Mən həyatımı sizin kimi real olmayan bir ideyaya həsr edə bilmərəm. Çünki daima həsrətilə göynədiyiniz o vətəndə sizin idealları çoxdan dəfn ediblər, müstəqilliyi də depozitə qoyublar, bəlkə də müsəlmanlar demiş, rəhmət oxuyublar. Mən Bakıdan sənə göndərilən məktubları oxuyanda anladım hazırkı həqiqəti. Onlar daha sənin, sənin kimi iyirmi il burada emiqrant həyatı yaşayıb hələ də fransız olmayan dostlarının psevdömübarizəsinin perspektivinə şübhə ilə yanaşırlar. Bir ovuc özünüz kimi adamlar üçün nəşr etdiyiniz aciz qəzetlərin, ümitsizlik havası qoxuyan məqalələrin onlara qətiyyənlə dəxli yoxdur. Onlar Sovet imperiyasına çoxdan boyun əyib realıqla hesablaşırlar. Səni də bir vaxt dartıb ora aparmağa çalışdılar, amma vəziyyət orda çox dəyişib. Görürsən, daha məktubların sayı da azalıb, açıq əlaqə saxlamağa ehtiyat edirlər. Onlar sizi unudublar, unutmamağa məcburdurlar.

Ceyhun Ceyçikə bərk şillə vurur. Zöhrədən qısa qışqırıq çıxır.

Ceyçik pərt olsa da, özünü əldə saxlamağı bacarır.

Şillə yerini ovub xəfifcə gülümsəyir.

Bu şillə mənim haqlı olduğumu bir daha sübut elədi, papan, amma mən səndən incimirəm, çünki səni çox sevirəm, əzablarını da yaxşı başa düşürəm. Əlvida! (*Qəti addımlarla gedir*).

Zöhrə (*dalınca qışqırır*) Ceyçik, dayan! Ceyçik (*ağlayır*)!

Ceyhun. Nə çağır, nə də ağla. O qayıtmayacaq... (*Gözlərində yaş parlayır*).

Zöhrə. Niyə vurdun onu? Axı, o hər şeyin düzünü dedi. Bizim bildiyimizi, amma dilimizə gətirmədiyimiz həqiqəti dedi (*Ceyhunun boynunu qucaqlayıb hönkürür*).

Ceyhun Zöhrəni çiynindən qucaqlayıb asta addımlarla özüylə aparır.

Üzeyir gəlir.

Üzeyir. Nuri-didə Ceyhun, Zöhrə, Ceyçik və Timuçin!.. "Arşın mal alan"ın "Femino" teatrında fransız dilində tamaşaya qoyulması məni xoşhal elədi. Mən zənn edirəm ki, "Arşın mal alan"ın bu tamaşası Parisdə uğur qazanarsa, hər bir məmləkətdə dəxi oynanılar. O halda sən müsənnif haqqını da ala bilərsən. Kompozitor və Yazıçılar ittifaqına girməyi çox əcəb etmişəm. Mənim işlərim dəxi çox yaxşı gedir. Firqəçi yoldaşlarımız və hökumət əhli mənim fəaliyyətimdən dedikcə razı olub, mənə lazımınca hörmət edirlər. Radio nəzdində notla çalan Şərq alətlərindən orkestro təşkil etdim. "Koroğlu" adında yeni üsul opera yazıram. Nənəm sağ və salamətdir, ancaq siz tərəfdən çox nigarançılıq çəkir, özü də qocalıq əsiri olaraq baş gicəllənmə, ürək döyünmə kimi hallara düşər olub. Ona özüm qulluq edirəm. Ümidvaram ki, axırımız yaxşı olar və qismət olar görüşərik. Bəradərin Üzeyir.

Üzeyir gedəndə Ceyhunla üz-üzə çıxır. Bir an dayanıb dərin həsrətlə bir-birinə baxırlar.

Üzeyir dumanda itir.

Ceyhun. Ata-baba bağımızdayam. Ağacların budaqları tamam quruyub. Xeyli uzanıb göyə qalxmış qupquru budağı tutub özümə tərəf dartıram ki, kəsim. Birdən gördüm anamı. Kəsmək istədiyim budağın üstündə uzanmışdı. Budaq anamla birgə sürətlə yellənirdi. Mənə elə gəlir anamı xilas etmək üçün mənə yoğun bir ip lazımdır, ipsə yoxdur. İndi arvad bu-

dağın ucundan asılmış vəziyyətdədir. Budaq onun ağırlığı altında yellənir. Qorxuram o hündürlükdən qopub yerə düşər. Qışqırır anamı xəbərdar etmək istəyirəm. Var gücümlə qışqırmaq istəyirəm, səsim çıxmır.

Saraqqultı ilə qırılan budaq səsi eşidilir. Ceyhundan qısa bir qışqırıq səsi çıxır. O alləri ilə başını tutub yerə çökür.

Uzun çəkən dərin sükut.

Lap uzaqdan Bacının sızıltili, həzin ağı səsi eşidilir.

Bacı. Həsrətli gedən anam lay-lay... Gözü yollarda qalan nənəm lay-lay... Lay-lay, nənəm lay-lay... Ceyhuna həsrət gedən bajım lay-lay... Axır sözü Ceyhun olan canım lay-lay, anam lay-lay, nənəm lay-lay, bajım lay-lay...

"Leyli və Məcnun"dan həzin instrumental musiqi ağı səsini batırır.

Ceyhun çox ləng hərəkətlə qalxır.

Ceyhun. Anamın ölüm xəbərini mən Polşada olarkən dostlarımdan eşitdim. İyirmi ilin ayrılığı bitdi. Onun üçün bitdi, mənim həsrətimlə ölənə qədər içimdə qövr edəcək. Mənim anam açıq ürəkli, hər şeyi gördüyü kimi danışan, biclik, hiylə bilməyən şux ovqatlı insandı. Gülməyi sevirdi. Yeganə qardaşının faciəli ölümündə də nəşə təsəlliverici bir şey axtarırdı: "Nə yaxşı, bu fani dünyanın əzablarından qurtardı, mənim baxsız-talesiz madar qardaşım!" Sonra da yanıqlı bir layla deyirdi nakam qardaşına. Ondən soruşanda ki, Şirinbəyim, balalarından kimi daha çox istəyirsən, utancaq təbəssümlə xəlvətə mənə baxıb gülümsəyir, sonra sağ əlinin beş barmağını açıb göstərirdi: bunlardan hansını kəssən, ağrıdacaq. Əllyə qədər saya bilmirdi mənim anam, amma xəstəyə, uşağa qulluq eləməyi bacarırdı. O savadsızdı, amma özünü böyük xanım kimi apara bilirdi. Heç vaxt atamdan giley elədiyini eşitmədim, amma atam onun üstünə arvad alanda sınımışdı arvad, atamdan həmişəlik küsmüşdü içində, bunu bürüzə verməsə də beləydi. O sadə, ilk baxışda sadələvh bir qadındı, vəfali arvaddı, eyibsiz, ləkəsiz... Mənim anam... *(Sözünü bitirməyib əlləri ilə üzünü qapayır və duman içində itir).*

Hardasa, lap uzaqda muğam ifa olunur. Ceyhun gəlir. Dayanıb muğama uyur. Muğamın səsini qəfil təyyarə uğultusu batırır.

Ceyhun. Təyyarə havada uçur, kimsə ona güllə atır. Adam qışqırır: belə lazımdır, o həmişə şığıyır. Mərmi aşağıdan uçub gedir. Təyyarə kursunu dəyişir və rezinə çevrilir, amma bu onu xilas etmir, mərmi təyyarəyə dəyir. Mənim bədənim parçalanır, çünki təyyarə mən özüməm.

Duman içərisindən lap uzaqdan Ceyçik peyda olur. Ceyhun onu görür və yerindəcə quruyub qalır.

Ceyhun *(pıçıldayır).* Ceyçik! *(Qışqırır).* Ceyçik!

Ceyçik. Mən qorxmuram, papan.

Səsə Zöhrə qaçaraq gəlir.

Zöhrə. Ceyçik! Hanı Ceyçik? *(Ceyçiki görür).* Sənə nəşə oldu, Ceyçik?

Ceyçik. Mən uçurdum, yaxşı uçur, həmlələr edirdim. Birdən çıxdı qarşıma düşmən təyyarəsi. Mən qaça bilməzdim. Yox, qaça bilərdim, bunu bacardım, amma qaçmadım, mən sübut etməliydim, mütləq onlara sübut etməliydim *(Qışqırır.)* Ah!

Zöhrə. Ceyçik! Ceyçik, səni vurdular?

Ceyçik. Vurdular, maman, amma ölmədim, mən tarana getdim, şığıyıb özümü ölüm saçan düşmən təyyarəsinə toxudum. Mən həlak oldum,

papan, bədənimin necə parça-parça olduğunu hiss etdim, maman... Öldüm, amma sübut elədim onlara... Sübut elədim... (*Görünməz olur*).

Muğam səsi yüksəlir. Zöhrə görünməz olur. Ceyhun dərin kədər içində öna çıxır. Muğam səsi ürək sızladan zümzüməyə - fona çevrilir.

Monoloq başlayıb bitənə qədər bütün personajlar müxtəlif pillələrdə - yuxarıda, aşağıda, ortada görünürlər.

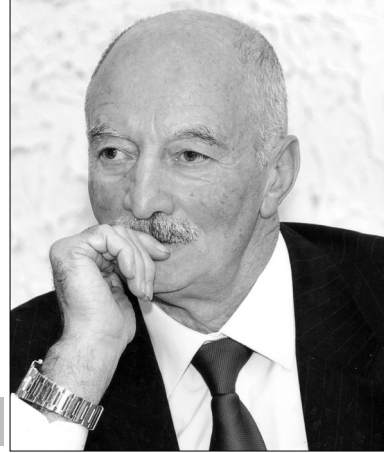
Ceyhun. Mən çoxdandı qazana-qazana yox, itirə-itirə irəliləyirəm... son mənzilə. Yaşım üstə yaş gəldikcə itkilərimin sayı və sürəti artır. Ceyçiyin parça-parça olmuş gənc və gözəl bədənini torpağa tapşırandan sonra Üzeyirin ölüm xəbəri haxladı məni. O mənim qardaşım yox, pənahım, güman yerimdi. Əlim ondan üzüldü, tamam təkləndim. Pəhləvan cüssəli, qollu-budaqlı atam durduğu yerdə öləndə əmimin dediyi söz indi də təsəllim oldu: altmış üç yaş, peyğəmbər yaşı. Üzeyir də atam kimi peyğəmbər yaşında dəyişdi dünyasını (*Hüznü zümzümə səsi güclənir və bir müddətdən sonra yenə də fona çevrilir*). Bundan sonrakı həyatım? Yox, ölmədim, mən hələ on dörd il də yaşadım. Təsəllim yenə də işləmək, vətənim naminə, Azərbaycan mənafeyinə çalışmaq, istiqlal həqiqətlərini yaymaq oldu. Yetmiş sinni keçmiş bir adamam, çoxdan hasarın o üzü haqqında düşünürəm, hətta tələsirəm. Məni tərək edib haqq dünyasına qovuşmuş əzizlərimə yetişmək istəyi ilə. Onu da bilirəm ki, qırx üç il həsrəti ilə yaşadığım vətənim Azərbaycan yenidən öz müstəqilliyinə qovuşacaq, Azərbaycan Demokratik Respublikası bərpa olunacaq, üçrəngli müqəddəs bayrağımız Vətən səmasında dalğalanacaq. Onda mən yad ölkədə, qürbət qəbirdə rahat yatacam, biləcəm ki, o müstəqilliyin qazanılmasında mənim də payım var. İndi isə... Hələ ölməmişəm, mübarizə davam edir. La havlə və lə qüvvətə illah billahi əliyul əzm...

İşıq sönür

23.XI - 10. XII. 2016-cı il

Vaqif ƏLİXANLI

DƏNİZƏ BAXAN PƏNCƏRƏ...

◆ İki pərdəli pyes

İştirakçılar

Salavat	- şirkət sahibi, yaşı 75-dən yuxarı
Cəmilə	- onun köməkçisi, yaşı 30-dan keçmiş...
Zöhrə	- xadimə, ahıl yaşda
Qailov	- təqaüdcü, 78-79 yaşında
Comərd	- şirkətdə dizayner, 30-32 yaşında
Münəvvər	- Cəmilənin anası, ahıl yaşda
Ləzgi kişisi	- yaşı 65-dən yuxarı...
Naməlum adam	- 20-dən sonra hər yaşda...
Kompüterçi	

(İştirakçıların hər biri səhnəyə öz musiqi "qırıntısıyan" gələ bilər)

Köhnə evlərdən birinin otağı. Geniş olsa da, zəngin deyil. Əslində, bu, sonradan düzəlmə qəbul otağıdır. Bir tərəfdə - "kabinetə" keçən qapı. Həmin qapıya yaxın köməkçi-katibənin masası. İndinin köməkçisinə məxsus bezi nişanələr... Hətta masanın üstündə kiçik televizor da var... Köməkçi qız TV-yə baxır. Biz ekranı görmürük. Digər qadınsa yüngül səliqə-sahmanla məşğuldur...

Otağa giren üzbəüz qapının üstündən Quranın bir ayəsi asılıb. Xadimə əvvəlcə salavat çevirir, sonra o Yazını dəsmalla silir.

Divarda köhnə Bakı (İçərişəhər) evlərinə məxsus bezi nəsnelər - bir neçə qab-qacaq, ya pərdə. Bakının köhnə xəritəsi də ola bilər. Divarda - görünür ki, çoxdan asılan gülümsər kişi portreti... Səhnə önündə, tən ortada üzü tamaşa salonuna Kompüterçi əyləşib. Fikri-zikri yalnız kompüterdədir. Katibə tələsmədən çay tədarükü görür. Televizordan astaca musiqi səsi gəlir. Xadimə dönüb Katibəyə baxır, işarə ilə ona küncdəki qapını göstərir - yeni ki, bir az sakit. Amma, xadimənin də elə bir gözü TV-dədir...

Telefon zəng çalır.

Cəmilə - "Salavat" şirkətidi. Bəli... Cəmilədi - köməkçi. Namaz qılır... Beş-on dəqiqəyə gələr... Buyurun...

Zöhrə - (TV-yə işarəylə) Dünən axşam da ordaydı. İndi də... Bunlara qadağa yoxdu ki.. Onun minisinə bax da. Qıçın aşırıb qıçının üstünə. Aaaa... Ay

qız, Cəmiş, bax ey, papamın goru haqqı, ayıb da olsa, altdan darbalağı görürkür...

Cəmile - Sən də ağ eləmə, Zöhrə xala... Əşşi, kefi belə istəyir, oturub da, azadlıq döyül?

Zöhrə - Azadlıqdı deyə, açıb qoyacaqsan özünü ortalığa? Dünən bilirsən nə deyir?.. Qudurğanlığa bax ha... Deyir, kimisi maşın kolleksiya eləyir, mən də bir paltarı günortayacan geyib atıram... Gorun çatlasın, Lenin...

Cəmile - Goru var ki, çatlasın. İrəli Moskva göstəriridi Leninin ölüsün. Bir dəridi, içinə saman doldurublar, guya Lenindi.

Zöhrə - Yox, ay qız. Özünü eyy... Bəxtəvər günlərdə kişiyənən durduq növbəyə. Gedib baxdıq.

Cəmile - Getməyə yer tapmışız?! Başınıza xeyir. Ondansa teatra gedəydiz... *(telefon zəng çalır)*. Namazdadı... Xeyr. İndi gələr... Çatdırram... Adınızı deyir... Hə... Mincivanlı... Kimdi rəhmətə gedən?.. *(yazır)* Allah rəhmət eləsin... Deyər-rəm mütləq... *(dəstəyi qoyur)* Elə sorğu-sualdı aa, hara gedib, neyçün gedib...

Zöhrə - Pis-yaxşı onnan elə Bakıda da var...

Cəmile - Rəhmətə gedənnən?

Zöhrə - Aaaa... Yox ay qız, rəhmətə gedənnən nəyşimə? Teatrı deyirəm... Mavzoleydən çıxıb, girdik QUM-a... Sərraf bir dənə şuba aldı mənçün. Eləsi nə gəzir indi... 20 norqanın dərisindən... Keçən iləcən qalırdı. Kişi ki, o hala düşdü, dəyər-dəyməzinə satdım, verdik dava-dərmana... İndi o şuba mənim harama yaraşar?!

(telefon zəngi)

Cəmile - Bəli, qəzətdə... bizim elandı... Quqlda da var. *(Quql adını eşidən kompüterçi başını qaldırır və o dəqiqə də yenə kompüterə qapılır)* Metronan rahatdı. Avtobusnan da olar... Qız qalasınnan iki addım yoldu... Bəli, bəli. Sağ olun...

(Katibə telefonla danışanda Zöhrə dolabın üstündəki balaca elektrik samovarını xəttə qoşur).

Zöhrə - Qalmışdı da...

Cəmile - Kimdi qalan?

Zöhrə - Şubanı deyirəm... İndi eləsi nə gəzir? Hamısı əldəqayıрма şeylərdi. Cana yapışmır heç...

Cəmile - Ondan yaxşılari var, ay Zöhrə xala.

Zöhrə - Var ey, qanı qiymətinə. Görüm kim alır eləsin?

Cəmile - Mən uşaq olmuşam, amma deyir, - kasıb elə hər vaxt kasıb olub... Fəhlənin arvadı şuba geyinirdi bəyəm?

Zöhrə - Aaaa... Buna bax, buna bax... Ləçərka... Belə görməmişlər indi adam olub çıxıb ortalığa, camaatı bəyənmir. Toylar qudurub buları... Ay Cəmiş, deyirəm, sən də öz sənətinin dalınca getsəydin, kim bilə hardaydın?

Cəmile - Hardayamsa, bəsimdi.

(telefon zəng çalır)

Cəmile - "Salavat" şirkətidi... Bəli... Bəli... Qəzətdə nə cürədisə, elə... Gələr indi. Adınız necə oldu? Məlumat verrəm. Telefonunuz neçədi? Ev, ev... Beş yüz on altı, otuz dörd... Oldu... Buyurun... *(dəstəyi qoyur)* Alimov... Hüququ keçən il bitirib, telefonu da bu...

(telefonun dəstəyi qoyulan kimi yenidən zəng çalır)

Cəmile - Bəli, elan bizimkidi. Hüquqşünas, bəli. Haranı qurtarmışız? O universitetin diplomu sayılır? Yaxşı ki, çatdırmışız... Adınız... Adınızı soruşuram... Səlimzadə... Telefonu deyir yazım...

(Cavan bir kişi tələm-tələsik içəri girir. Qoltuğunda bürmələnməmiş kağız, əlində noutbuk var. Əvvəlcə katibədən nəsə soruşmaq istəyir, onun məşğul olduğunu görüb Zöhrədən işarə ilə Şefin içəridə olub-olmadığını soruşur. Zöhrə eyhamla deyir ki, namaz qılır. Həmin adam bir anlıq dayanır, yenə bir Zöhrəyə,

bir TV-yə baxır, başını bulayır, sonra öz sinəsini göstərir, əlini budundan yuxarı çəkir - yəni ki, sən bunun dekoltesinə, minisinə bax, sonra televizorun başına bir "kül" əndərib çıxır. Katibə dəstəyi yerinə qoyur).

Cəmile - Comərd bacı nə deyirdi?

Zöhrə - Şefi xəbər alır...

Cəmile - Özü çağırمامış niyə qalxıb yuxarı? Lazım olsa çağırar da...

(bu dəfə Cəmilənin cib telefonu zəng çalır)

Cəmile - Hə, mama... Sənin də yaddaşına əhsən. Mən yumşaqları məşından keçirmişəm. Sümükləri tök qazana... Soğanı soymuşam, doğrama, əlivi kəşərsən, bütöv at... Nə deyir atası? Əşşi, qələt eləyir keçən-keçmişynən. Sünnet vaxtıdı indi? Deyirəm axı, müsəlman olanların əli yağa-bala çatıb...

(Bu sözlərin üstündə Naməlum bir kəs dinməzcə içəri girir - bu heç kəsin tanımadığı, təsadüfi bir adam¹ da ola bilər. Həmin adam bir söz demədən əvvəlcə kompüterçini öz kompüteriyə birgə ortadan qaldırıb səhnənin bir qırağına çəkir ki, tamaşaçılara mane olmasın, sonra çay süzülməyə hazır stəkan-nəlbəkide iri stəkanı armudu stəkanla əvəz edir, pəncərənin layını örtür, cibindən bir-iki ürək həbi çıxarıb, Cəmilənin masasının üstünə qoyur, televizoru söndürür, ətrafa göz gəzdirir və otaqdan çıxanda gözü qapının üstündəki Quran ayəsinə sataşır, onu ordan çıxarır, gətirib Şefin qapısının üstündən asır. Dayanıb divardakı Portretə nəzər salır... sonra heç kəsə fikir vermədən otaqdan çıxır.

Bu demdə "kabinetin" qapısı açılır və biz təsbeh çevirə-çevirə otağa girən adamı görürük... Dayanıb səssizcə otaqdakıları nəzərdən keçirir)

Salavat - Cəmilə, çayım hazırımı?

(Otaqdakılar - Cəmilə də, Zöhrə də əl-ayağa düşür. Cəmilə əlində padnos, padnosda qənd-limon Salavatın kabinetinə keçmək istəyir. Salavat onu saxlayır).

Salavat - İçəri yox. *(elə qapının yanındakı xırda masanı göstərir).* Qoy ora...

(Cəmilə də, Zöhrə də təəccüblə baxırlar. Yəni ki, Şefdən görünməyən iş... Kompüterçi öz aləmindədir)

Cəmile - *(çayı stəkana süzür)* Kəkotuynandı, Salavat müəllim, siz xoşlayan.

Salavat - Sağ ol. Stəkanı yaxşı eləyib dəyişmişiz. Mənə bu gün maye çox olmaz... *(Çaydan bir qurtum alır).* Əla... Əslində, heç olmaz.

(Kompüterçiyə tərəf baxıb başını bulayır - yəni ki, bunun fikri-zikri ancaq kompüterdədir). Məni soruşan olub?

Cəmile - *(qarşısındakı dəftərdən oxuyur).* Vergilərdən zəng olub.

Salavat - Məscid açılmamış kor əsasını dirədi. Qarınlarının ağrısı daha nəymiş?

Cəmile - Siznən danışmaq istəyirdi. Nömrə də qoydu ki, zəng vurasız.

Salavat - Lazımam, özü zəng vursun. Daha kim var?

Cəmile - Yəqin cib telefonunu söndürmüşüz. Sərvər müəllim zəng vurmuşdu.

Salavat - Namaz qılında, hə... *(telefonunu işə salır...)* Nə deyir, Sərvər müəllim?

Cəmile - Dedi, yadımdan çıxmasın, sabah Fəzilət xalanın ilidi.

Salavat - Min rəhmət. Günlər keçir haa. Sabahdı?..

Cəmile - Bəli... Saat 3-də. Təzəpir məscidində.

Salavat - Deməli, sabah... Sabaha çıxmaq asandı bəyəm?

Zöhrə - Lap nağıldakı kimi danışsınız. Allah rəhmət eləsin, ölənə də, qalana da...

Salavat - Bilirsiniz kimdi, o Fəzilət xala?.. Tatar qızı. Məni də, Sərvəri də o saxlayıb. Madam yeri gəlib, deyim də... 42-də atamdan məktub gəldi, içində

¹ Belə bir adam Azərbaycan xalq teatrında olub. Meydanda sahman yaradar, hərəyə "öz yerini" göstərərdi...

dava şəkli. Mühəribənin üçüncü ilində atamın qara kağızını aldıq. Anam dərdə dözmədi, üçcə ay tab gətirdi...

Zöhrə - Allah rəhmət eləsin...

Salavat - Balacaydım. Doğma əmilərim yiyə durmadı. Dayım məni yetimxanaya verəcəkdı, o rəhmətlik Fəzilət xala qoymadı. Əri rayondan gəlib bizim kənddə dərs deyirdi... Qonşuluqda ev tutmuşdular... Sora... Tatarıstanda olanda Fəzilət xalanın qohum-qardaşın axtardım. Elə-belə əl havasına tapmaq olar?

Zöhrə - Aaaa... Soruşmaq ayıb olmasın, Salavat qardaş, nə əcəb oralara gedib çıxmısz? Moskvadan da o yanadı...

Cəmilə - Nə Moskva? Sibirə yaxındı...

Kompüterçi - *(başını qaldırmadan söhbətə qarışır)*. Volqaboyu gəlibsən üzüaşağı, hamısı tatar torpaqlarıdı. Krımın özü nə Rusiyanındı, nə Ukraynanın, tatarlarındı. Budu ha... Adları da elə-elə qalıb.

Salavat - *(durub əlində təsbeh otaqda gəzişir)*. Zöhrə bacı, şüyüd-plovum necə, dəmdədi?

Zöhrə - Bu dəyqə, Salavat qardaş, bu saat.

Cəmilə - Tələsmiyin, Salavat müəllim, ac qarına yox...

(Balaca padnosda bir stəkan qatıq, üstündə bir dilim çörək Salavatın yanında hazır olur. Bir yandan da Zöhrə stəkanda su və həb gətirir. Salavat bir anlığa baxır, elə bil seçir və Zöhrənin əlindən həbi alıb atır, üstündən su içir...)

Salavat - Vaxt vardı, hər il mən kurorta gedərdim... Soçini, Yaltanı su yoluna döndərmişdim... O il mənim putyovkamı Tatarıstanın ucqarına verdilər... Heç bilmirdim hansı kurorta... *(siqaret yandırmaq istəyir, ancaq əlində övkələyib çəkmir)*.

Zöhrə - Aaa... Ay Salavat müəllim, bu siqaretdənsə, əməlli-başlı çörək yeyəydiz...

Salavat - Mənnəndi bəyəm?

Cəmilə - Bu bir ildə yediyiniz elə bir dilim qara çörəkdi, bir stəkan da qatıq...

Salavat - Bu gün heç ona da kişiliyim çatmır.

Zöhrə - Salavat müəllim, nə xətriniz istəyir bişirim gətirim evdən... Papamın goru haqqı...

Cəmilə - Zöhrə xala, siz evdən gətirincə, bizə nə gəlib... Anama deyərəm, bişirər. Əlinin duzuna söz yoxdu. Birinci mərtəbədən qaldırmaq belə ağır işdi bəyəm?!

Zöhrə - Aaa... Nə zəhmət?... Özü də yazıq arvad... o halda.

Salavat - Yazıq niyə olur, ay Zöhrə bacı? Namxuda qabağında bu boyda qız, nəvəsi də üstəlik...

Zöhrə - Maşallah, maşallah... Kişi qızıdı. Bu neçə ayda bircə dəfə qalxıb demədi ki, evimin ikinci mərtəbəsində nəynən məşğulsuz?!

Salavat - Qızı burdadı da...

Cəmilə - Əvvəlindən xəbərimiz yoxdu. Ancaq, bu bir ildə Salavat Zəkiyeviç, fikir vermişəm, heç görmədim siz fərli-başlı nahar yeyəsiniz.

Zöhrə - Aaa... Vallah, ay Salavat qardaş, bizim kişi gördüz də, nə adam tanıyır, nə filan. Amma, ətin quyruğunnan gözüne təpir...

Salavat - Zöhrə xanım, kişinin yadına düşmədim də?

Zöhrə - Yox, ey, yox. Deyirəm, a Sərraf, Salavat müəllim səni nə vaxtdan tanıyırmış. Eşidib xəstəsən, durub yanına gəlib. Nə əcəb tanımırsan?... Siz gedəndən sora, deyir tanıdım. Orta məktəbdə fizika müəllimim olub. Dünən də... vallah utanıram deməyə... Yadıma düşdü, - deyir, - uşaq vaxtı məni Parapetdə üzdənırağ, eşşəyə mindirib gəzdirib. Aaaa... Parapetdə eşşək nə gəzir...

Salavat - Sən onu qınama, Zöhrə xanım, bu dünyada heç kəs başına gələni bilmir. O cümlədən hər birimiz.

Zöhrə - İrəli, nə desə yaxşıdı?.. Deyir, atam bilir ki, neçə vaxtdı xəstəyəm, niyə gəlib mənə dəymir? Deyirəm, a kişi, atan otuz il bundan qabaq rəhmətə gedib. Sən onda prokurordun. Sizin kəndə o vaxtacan heç o sayda maşın gedib çıxmayıb. İndi doğma bacı-qardaşın ayda-ildə bir dəfə zəng vurub səndən xəbər tuta, ya tutmaya?! Oğuldu - arvadının ənnik-kirşanın gücnən çatdırır. Qızdı, - kişi vəzifədən çıxandan sora, ər evində saldılar gözüm-çıxdıya, tab gətirmədi, yanı balalı gəldi oturdu ata evində... *(ağlamsınır)* Salavat müəllim, Salavat qardaş... Vallah, əsil qardaş bu yaxşılığı eləməz, sən ki bu yaxşılığı bizə eylədin. Hər adamın əlindən gəlməz. Heç Allahın professoru mən alan maaşı almır. Bizim kişi vaxtında nə qədər adamın əlin çörəyə çatdırıb, vəzifəyə qoydurub. Hani, bu günkü gündə yada salan var? Əttövbə!

Salavat - Ay Zöhrə xanım, təki... *(yuxarı işarə vurur)* o Kişinin yadından çıxmıyasan...

Zöhrə - Nə bilim, vaxtilə bir yerdə işləyiblər, onun kadridi. Bircə dəfə xəbər alsan ki, filankəs hardadı...

Cəmilə - Zöhrə xanım, Salavat müəllim o kişini demir ey... Yeri-göyü Yaradanı deyir...

Salavat - Qalan kişiler gəldi-gedərdi... Biz də o cümlədən...
(kompüterin siqnal səsi gəlir)

Kompüterçi - *(kompüterdən oxuyur)* "Salavat" şirkətinin direktoru Salavat Zəki oğlu cənablarına. Bilgəhdə yerləşən Mərkəzi Qocalar evinin rəhbərliyi və sakinlərin hər biri göndərdiyiniz ərzaq məhsullarına və pamperslərə görə sizə öz dərin minnətdarlığını bildirir. Bu sizin tərəfinizdən...

Salavat - Yaxşı, məlumdu. Ay uşaq... Sən... bilirsən də... Atan ordadı... arabir get dəy ona...

Zöhrə - Aaaa... Oğlu dura-dura atası qocalar evində neynir?

Salavat - Hər sözün başına ip salma, Zöhrə bacı... Düzdü, o da mənə tanımadı... Hardan tanısın? Dedi, sən küçə-küçə gəzib süpürgə satmırdın? Mən səndən cütü 15 manata... süpürgə almışam... İstədim deyəm ki, bəs sən necə, şahid durmağın yadındadı? O boyda yalan olar? Mən tut ağaclarını əkirdim, kəsmirdim... Amma, o halında nə deyəsən? Birdən-birə ağladı... Lap yazığım gəldi. Xidmətçilər deyir, bu kişi belədi, ağlayanda yerinə batırır... Pampers çatdırı bilmirik. Əvvəllər oğlu gəlib dəyərmiş. *(kompüterçiyə işarəylə)* İndi onun da imkanı yoxdu - heç gəlib-getmir. Tapdım oğlun... Cəmilə, nəse sözün var?

Cəmilə - Salavat müəllim, ərzağı, yemək-içməyi başa düşdük. Üzr istəyirəm, pampers neyçün?

Salavat - Cəmilə, insan dediyin axırıncı günəcən başına gələnə bilməz, qızım... Qocalanda bilərsən. *(Kompüterçiyə)* Səndə başqa nə xəbər var? A kişi, sənənənəm. Başqa nə xəbər var?..

Kompüterçi - Xəbər odu ki... Hansısa milyarder oğlunun toyuna Ledi Qaqanı, bir də Rihannanı gətizdirib. *(Salavatın cib telefonu zəng çalır)* ...Bəy atasının manıslara elə 6 milyon xərci çıxıb...

Salavat - Hə, eşidirəm... Yox-yox, niyə yadımdan çıxır?! İnşallah... Belə də dünya bizə nə deyər? Deməz ki, ay görməmişlər, əvvəl fəqir-füqəranın qarnın doyurun, sora toyunuza kimi istəyirsiz gətirin çalsın-oynasın. Lap İqor Moiseyevin ansamblın çağırın - 300 nəfər.

(Cəmilənin telefonu zəng çalır)

Cəmilə - Salavat müəllim, üzr istəyirəm, olar danışım?

Salavat - Danış. Bu gün hər şeyə icazə var, qızım.

Cəmilə - Eşidirəm, ay mama... Necə yəni içmir? Gücnən içirt. Boğazım ağrıyanda mənə süd içirtmərdin? Qayırsın da. İçirt ona gücnən!

Zöhrə - Aaaa... İndiki südlər süddü ki?! Uşaq neynəsin? Bu saat kəndin özündə inək saxlayan yoxdu. Amma, dükan-bazar teyxə süd-qatıqdı. Bu qədər süd hardan?

Salavat - Quru süddü, Zöhrə xanım. Xaricdən gəlir.

Zöhrə - Mənim xalam gəlninin, ayıb da olsa, döşündə şiş əmələ gəldi... ay ora, ay bura, daha müalicə, dava-dərman qalmadı, apardılar İrana, orda həkim qayıdır ki, həcxanim, bilirənmi, bu şiş nədən əmələ gəlibdi? Çünki, öz uşağıva döşündən süd verməmişən. Süd də düyünlənib, çevrilib zəhrimara... İndi uşaq əmizdurmək dəb döyül axı. Gəlinlər fiqura saxlayır. Malışnan böyüyən uşaq sora anasını tanımaz da...

Cəmilə - Ona qalsa, heç ana südüynən böyüyən tanımır.

Kompüterçi - Sudanda bir arvad 5 uşaq doğub. İki oğlan, üçü qız.

Zöhrə - Denən ay kasıb, o qədər uşağı nəynən saxlayacaqsan? Camaat birin-ikisin gücnən saxlayır.

Salavat - Allah-təala ruzusun verəcək.

(Qapı açılır, Naməlum adam heç kəsə fikir vermədən əlindəki qəzetləri gətirib Cəmilənin qabağına qoyur... Çıxmaq istəyəndə yenə divardakı şəklin qabağında ayaq saxlayır. Hamının başını qarışıq görüb o şəklin yerinə Stalinin qoltuğunda gətirdiyi portretini asır və seziilmədən səhnədən çıxır... Hamı yenə bir-birinin üzünə baxır, çiyinlərini çəkirlər, heç kəs o adamı tanımır. Cəmilə qəzetlərdən birini açır və orda nəyəsə diqqət yetirir).

Salavat - Bizim elan gedib?

Cəmilə - Bəli. Siz tapşırın qəzetdə... Buyurun. *(yerindən qalxıb qəzeti Salavata verir).*

Salavat - *(eynəyini taxıb oxuyur)* "Salavat" şirkətinə yüksək maaşla təqaüdçü hüquqşünas tələb olunur. Ünvan - filan. Telefon nömrəsi-filan... Zəng vuran olub?

Cəmilə - Olub, Salavat müəllim. *(dəftərçəsinə baxır)* Birincisi Babaşov Səlim. Dedi, - təqaüdə çıxmağıma iki ay qalıb. O yeri saxlasaz, gəlib işlərəm. Telefon nömrəsi də qoyub.

(Salavat əliylə işarə eləyir ki, həmin adam lazım olmadı).

Salavat - Sora?

Cəmilə - İkinci adam Mürvət Şahturan. Nə əcəb, deyir, mənim adımlı eşitməmişiz? Təmsillərim, lirik şeirlərim mətbuatda çap olunur. Guya ki, tamaşaları da oynanır. Nə bilim, şəxsən mən eşitməmişəm.

Salavat - Gəl o kişini şerdən-sənətdən ayırmayaq, getsin təmsilin yazsın.

Cəmilə - Teatrımızı da yeni üfüqlərə aparsın.

Salavat - *(öz-özünə)* ...Sifəti mənə tanış gəlir... Harda görmüşəm onu?.. Bayaqqı adamı deyirəm...

(“Teatr” deyəndə Cəmilə dönüb duvardakı şəklə baxır, yerindən qalxır və ehmalca gedib Stalinin portretini çıxarır, yerinə pəncərənin qırağına qoyulan əvvəlki portreti asır).

Cəmilə - Bildim mən. Tamaşanın rejissorudu... İndinin teatrında belə hoqqalar çox olur.

Zöhrə - Vallah Salavat qardaş, deyirəm, bizim kişinin, nağıllarda olan kimi əvvəlki huşu-başı qayıda özünə, gələ işləyə, hazır işdi də...

Salavat - *(dönüb Zöhrəyə baxır, ancaq heç nə demir)* Daha zəng eləyən olmayıb?

Cəmilə - Olub... Bu dəqiqə deyim. *(yerinə qayıdır və cib dəftərindən oxuyur).* Olub, olub. Qailov adında bir nəfər.

(Salavat kişi bu adı eşitcək bir anlığa duruxur...)

Cəmilə - Dördün yarısı gəlməli idi. Fikrindən dönməyibse, yəqin yolda olar.

Salavat - Aha, aha... Gəlsin, gəlsin. O Qailov yoldaş kimdisə, gəlib çıxsın görək. Cəmilə, qızım, o dərmandan ver görüm.

Zöhrə - Salavat qardaş, elə indicə atmışdız... Zərər eləməz?

Salavat - Zərərdən keçib... *(Cəmilənin verdiyi həbi atır, üstündən su içir)* Nə yaşasaq, qənimətdi.

Zöhrə - O nə sözdü, ay Salavat yoldaş... ee... Salavat qardaş?

Salavat - Elə qardaş de, Zöhrə bacı, mənə ömrü boyu "qardaş" deyən az olub. Odu ki, qardaş de. Ömrün uzun-qısalığına bunun ki, dəxli yoxdu.

Kompüterçi - *(kompüterdən tamam laqeydcəsinə xəbər oxuyur, - bilmək olmur bunu səhnədəkilər, ya tamaşaçılar üçün oxuyur)* "Puerto-Rikodakı ən böyük teleskopa kosmosa baxan alimlər belə bir qənaətə gəliblər ki, Ayın səthində heç bir ölçüyə sığışmayan ekskavator Ayın torpağını qazıyır..."

(kompüterçi sonra söhbətə marağ göstərə də bilər, göstərməyə də... Bu zaman şəhər telefonu zəng çalır... Cəmilə dəstəyi qaldırır...)

Cəmilə - Salavat müəllim, vergidəndi.

Salavat - Keçir otağa.

(Salavat qonşu otağa - öz kabinetinə keçir)

Zöhrə - Aaaa... Nağıla bax ey... O boyda ekskavator Ayda nə qazıyacaq ki?! Hə, ay bala? *(Kompüterçi bir anlığa başını kompüterdən ayırır)*

Kompüterçi - *(qulaq asır və birdən)* Nə bilim, nə qazıyır? *(tamaşaçıları göstərir)* Soruş zaldan, bəlkə bilən var?

(və yenə kompüterə qayıdır)

Zaldan səs - Mənbilən, su kanalı çəkillər... Gəmilər üçün.

Bir başqası - Bəlkə də Çin səddinə bənzər şeydi!

Bir başqası - Su nədi? Qəbir qazıyılar!

Bir başqası - Düz deyir! Bu dünyadan, cəhənnəmə gedən o qədər çoxdu ki, odda yanandan sonra onların sür-sümüyün basdırmağa yekə qəbir lazımdı. Ay camaatı Yerdəki pis adamlara qəbir qazıyır!

(Bu sözə zalda gülüşənlər tapılır, ciddi sayanlar da var. Müzakirə bir qədər uzun da çəkə bilər, tamaşaçıların bu dialoqda iştirakından asılıdır).

Zöhrə - Raufdu adın, ya Zaur, vallah, oğul, bu altı ayda adını da heç yaxşı öyrənə bilmədim. Ay oğul, sənənəm ey!.. *(Kompüterçi başını qaldırır)*. Raufsan, Zaur?

Kompüterçi - Nə Raufam, nə Zaur. Alikəm... Əlyusif.

Zöhrə - Alik, Əlyusif, ay oğul, bu kompüter sənin başını xarab eliyəcək. Sənə baxanda mənim nəfəsim daralır. Bəlkə çıxıb bir az havanı dəyişəsən?

(kompüterçi yenə kompüterə qapılır, Salavat gəlir, Zöhrənin son sözlərini eşidir).

Salavat - Düz deyir, hələlik kompüterlik bir iş yoxdu, dur, bulvarda gəzdolan, ikicə addımdı... Lap get, Bilgəhdə qocalar evindəki atana dəy, yazıqdı axı...

Zöhrə - Eşitmədin, Alik? Bu boyda kişi sənə söz deyir. Gecə-gündüz yapışmısan bu şeytan əməlindən! Xəstəlik taparsan, a bala!..

Salavat - Bu gün heç gəlmə. İcazə verirəm...

(Kompüterçi guya ki, onlara qulaq asır və hiss olunur ki, onların nə danışdığını elə bil eşitmir. Bu arada zəif uşaq ağlamağının səsi eşidilir).

Cəmilə - *(cib telefonu ilə zəng vurur)* Ay mama, niyə yatmır o?.. Yatızdır da... *(yavaşıdan)*. Salavat müəllim bizim otaqdadı. Uşağın səsi gəlməsin. Ayıbdı. Yox, elə-belə gəlib... Əşşi, nahaq eləyir zəng vurur. *(lap astadan)* Altı aylığında uşaq sünnət eləyən var?.. Getsin onda Əfqanıstanda yaşasın da. Tərs oğlu, tərs... İstidi - aç pəncərəni... Ay mama, pəncərənin qırağına dibçək qoymuşam. Aşırtma, ehtiyatnan...

(Salavat gəlir, Cəmilənin sözlərini eşidir)

Salavat - İstəyirsən, düş aşağı, evə dəy gəl.

Cəmilə - Getsəm, uşaq əl çəkən döyül. Bir az hava dəysə, yatacaq.

Zöhrə - İndiki evlərdə hava neynir?! Dörd tərəf hündür binadı - kəsib havanın qabağın. Bir içəri şəhəriydi. Buranın da ora-burasın satdılar xariciyə... Əvvəlki İçərişəhərin ancaq adı qalıb...

Salavat - Qalıb, hər halda qalıb, Zöhrə xanım. Adamlar, evlər. İçərişəhərin qoxusu qalıb - azdı bəyəm? Biri, bax, elə bu həyəət...

Cəmilə - İki il bundan əvvələcən müştərinin biri gəlib biri gedirdi. Çamadannan pul verən vardı. Arvad iki ayağın dirədi bir başmağa - nə bilim, bu həyəət mənə əzizdi-filandı. Burdan dəniz görürkür. Guya indi dəniz görün olub. Yüz bəhanə gətirdi. Satmadı ki, satmadı.

Salavat - Düz deyir. Üzü divara baxan bu pəncərədən o vaxt mayak görürkərdi.

Cəmilə - Nə vaxt olub bu? Mənim yadıma gəlmir.

Salavat - O vaxt sən... Bəlkə də heç dünyaya gəlməmişdin, Cəmilə xanım... Ətrafdakı bu hündür binaların da heç biri yoxuydu... *(elə bil bu sözü dediyinə də peşman olur)*... Nə işə... Bəlkə bir az işənən məşğul olaq? *(kompüterçiyə)* Mirzə, madam səni ordan tərptəmək olmur, onda bax gör türkmən qardaşlardan qaragül dərisi nə vaxta gəlir?

(Kompüterçi öz ələmindədir)

Kompüterçi - İndiyəcən özünə iki metr uzunluğunda biğ saxlayan səksən yaşlı türk kişisi Sidqi Ekşi, biğının yavaş-yavaş tökülməyindən çox pərişandı.

Zöhrə - Aaa... *(bilmək olmur o biğın uzunluğundan belə təəccüblənir, ya kompüterçinin saymazlığından)* Camaatın arsızlığına bax haa... Salavat müəllim, təzə çay dəmləyim?

(Salavat başıyla işarə eləyir ki, lazım deyil)

(telefon zəngi. Cəmilə dəstəyi qaldırır)

Cəmilə - Alo... Noldu, ay mama? Yatmadı?

Salavat - Qızım, istəyirsən get dəy uşağa, səni görse yatacaq.

Cəmilə - Bilirəm də, görse qırsaqqız yapışacaq. Salavat müəllim, üzr istəyirəm... Siz ki, İçərişəhərli deyilsiz, burda da doğulmamırsız, hardan bilirsiniz ki, bu evin pəncərəsi vaxtilə dənizə baxıb?

Salavat - *(bir qədər susur)* Tələbə vaxtı İçərişəhərdə çox gəzmışəm. Əvvəl azardım, sonra öyrəşdim, döngələri tanıdım. O vaxt İçərişəhərdə bütün evlərin pəncərəsi dənizəydi. İndi çoxusunun qabağı kəsilib, gözdən mayıf adama oxşayır.

Zöhrə - Salavat müəllim düz deyir, bizim ata mülkümüz də eləydi. Yerinə ingilisçün ofis tikdilər.

(qapı açılır, bayaqkı oğlan içəri girir. Qoltuğunda bürməli nəsə var)

Comərd - Cema, Salik namazın qurtardı? *(Cəmilə eyhamla Salavatın oturduğu küncü göstərir. Comərd Salavatı görcəyin şaşırır)*. Min dəfə üzr istəyirəm, Salavam müəllim, vallah görmədim... Axı siz həmişə kabinetdə olursuz...

Salavat - Olan şeydi, Comərd. Mən indi sənə Coni desəm - inciməzsən?

Comərd - Niyə inciyirəm, Salavat əmi? Lap yaxşı, qısa, aydın - Coni!

Salavat - Yaddan çıxarma mənim adım - Salavatdı.

Comərd - Baş üstə, Salavat əmi. Siz Allah, bağışlayın...

Salavat - Dedim ki, olan şeydi... Yaxşı, adlarımızı qoyduq, indisə keç əyləş. Uşaqlardan oturub dərldəşirik. *(cib telefonu zəng çalır)*... Yox, yox, arxayın ol... *(qol saatına baxır)* Hələ vaxta çox var... Çay-zad içmirəm. *(Comərdə)* Qoltuğu dolu gəlmisən?

Comərd - Siz tapşırandı, Salavat Zəkiyeviç. Axır ki, axtarıb tapdım. Bilmirəm, xoşunuza gələcək, ya yox?

Salavat - Ən çoxu ay yarımından sora bizim bəy-gəlinlər şadlıq sarayına girəndə, nola ki, təzə bəy başına bizim yaddan çıxardığımız papaqlarımızdan qoya...

(Comərd başına milli papağı qoyur və əlinə əsa götürür)

Salavat - Lap oldun «Arşın mal alan»dakı Süleyman bəy.

Kompüterçi - *(havaya danışır kimi)* Türkmənistandan Çarı bəy bildirir ki, fransız aktrisası Bricit Bardo onların hökumətinə, qaragül quzularının dərisinə görə etiraz məktubu göndərib.

Salavat - Neçə il bundan əvvəl Misir hökumətinə də göndərmişdi. Qurban qoyunlarına görə...

Cəmile - Cavan vaxtı, kefləri duranda heç qoyun-quzu yadlarına düşmür.

Zöhrə - Kim bilə, samur dərisindən neçə şubası var?

Cəmile - Dəbdən düşən kimi başlayırlar qarı-qoca, ya da heyvanat qayğısına qalmağa.

Zöhrə - Aaaa... Guya müsəlmandan insafılı çıxıb bu...

Salavat - Ay Zöhrə xanım, insaf - dindən-imandan asılı deyil, insanın özündən asılıdır. İnsaf deyilən şey - adam dünyaya gələndə onuyunan bir yerdə gəlir... ya da heç gəlmir...

Cəmile - İndi o qədər adam var ki - kabinetinin yuxarı başında Qurani-Kərim qoyub, amma üreyində zərrəcə insaf yoxdu. Quzu dərisində canavarı gör, onu gör...

Zöhrə - Hə də, duvaq kimi atıb başına, altında nə gizlənilib Allah bilir... Şəngülüm-Məngülüm...

Salavat - Çarı bəy sözünün ağasıdı. Fransız-mransıza baxan döyül. O ola ki, o şur-mur jurnalının biədəbliyindən sonra... *(Comərdə)* Qədim naxışlar demişdim sənə, tapa bildin?

Comərd - Tapdım, Salavat əmi. Qırağı siz istəyən naxışlardan bəzənəcək.

Salavat - Yeləni...

Comərd - Hə, hə, yeləni. Necə görürkürəm? *(xırda kəlağayını açıb öyrəncəli kimi belinə bağlayır və bir qız ədasi ilə ortada gəzişir.)* Təsəvvür eləyin ki, qızdı çiyində... adına nə deyirlər onun?..

Salavat - Səhəng...

Comərd - Hə, ondan... Tapşırılmışam o da gələcək. Olacaq şəkildəki kimi.

Zöhrə - Aaaa... Ətin tökülməsin, ay Comərd.

Cəmile - Salavat müəllim, vallah, qınamayın məni. Bu geyim Comərd qardaşımıza yaman yaraşır.

Comərd - Əslində gerek bunu sən eləyəsen. Mənim sənətim deyil. İşimiz irəli getsin... həm də ki, maaşdan irəli düşək.

Salavat - Maaşın dərdin çəkmə. İşə can yandıрмаğın da göz qabağındadı... Sağ ol, amma daha bundan artığına getmə.

Comərd - Salavat Zəkiyeviç, eh, siz hələ mənim aş süzməyimi görəsiz. Ya da, fisincan-plov. İstəyirsiz, gündə bir xörək bişirim gətirim sizçün. Hə, Salavat Zəkiyeviç, gətirim? İnanın ki, barmaqlarınızı yalayarsız...

Zöhrə - Aaaa... Bərəkallah, bunun danışığına bax...

Cəmile - Xörək bişirənimiz deyəsən çox oldu. Sən zəhmət çəkmə, lazım olsa, bizə nə gəlib...

Salavat - Mənim mədəm elə şeyləri götürməz. Çoxdan tərgitmişəm, bala... O vaxtlar, indi olmasın, mənim bir şerikim vardı. Gündə mənimçün öz əliynən xörək bişirib gətirərdi. Göy-göyertisi, meyi-məzəsiynən. Günorta öz əliynən süfrə açıb, qaranquş balasını yedizdirən kimi, yedizdirərdi məni. Özü də gümüş qaşıqnan. Ailəm bir yanaydı, o bir yana...

(Siqaret çıxarır, barmaqları arasında övkələyir, ancaq çəkmir, təzədən siqareti qutuya qoyur və nə fikirləşirsə, bütöv qutunu ovcunda əzib zibil qutusuna atmaq istəyəndə Comərd tez özünü yetirir, əzik siqaret qutusunu Salavatdan alıb səbətə atmaq istəyir, ancaq atmır, öz cibinə qoyur...) Durub-oturub deyərdi ki, mən sənənin yolunda canımdan keçməsəm... namusum itin olsun. Onun sözün deyirəm haa...

Zöhrə - Eləsi tək-tək olur, Salavat qardaş. Ancaq nağıllarda olur elə adam.

Cəmilə - Bir də teatrda.

Comərd - Zöhrə xanım düz deyir, indi elə adam neynir?

Salavat - Özümdən çox inanırdım ona. Şükür eləyirdim ki, Allah-təala mənim qismətimə belə adam çıxardı. Qardaşdan irəli...

Comərd - Salavat əmi, siz deyəni tanımıram, ancaq mənim papam da əntiqə xörəklər bişirərdi, mənə də ondan keçib. Qırxına gəlmişdiz ki?!

Salavat - Allah o dünyasın versin. Bəyəm qırxının xörəyini atan özü bişirmişdi?

Zöhrə - Oyunun olsun, ay Comi.

Cəmilə - İndi elə yaxşı adamları çıraqnan da axtarsan tapılmaz. Sonra nə oldu, Salavat müəllim? Görmədiz onu?

Salavat - Gördüm, Cəmilə, gördüm. (*Comərdə*) Sən get, tapdığın kəlayağını gətir baxım. Get-get...

Comərd - Baş üstə, Salavat Zəkiyeviç. Ancaq mənə xəbər eləyin, sonra girim içəri. (*çixır*)

Salavat - Düz 38 il bundan əvvəl o adam məhkəmədə şahid kimi... üzümə durdu.

Zöhrə - Aaaa... (*oxuduğu kitabın arasına yelpik qoyub örtür*)

Salavat - Bəli, üzümə durdu. Dedi, guya mən onu nökr kimi işlətmişəm. Məcbur olub ki, gündə xörək bişirib gətirsin, külfəti mənim ucbatımdan neçə gün ac qalıb... Ağladı, bax belə-belə (*barmağının ucunu göstərir*) yaş axıtdı... Axırda nə desə yaxşıdı? Dedi ki, sovet hökuməti belələrinin, yeni mənim kimilərin kökünü kəsməli... Bəli, həzərat, dünyada belə-belə işəklər də olur.

Cəmilə - Salavat müəllim, bəlkə o adam artistlik eləyib?

Zöhrə - Aaaa... Elə artistlik olar? Vallah, adam söz tapmır deməyə... (*bilmir neynəsin, təzədən kitabı açır, guya ki, kitab oxumağa çalışır*)

Salavat - Mən də elə o cür. Soruşdular, - sözün nədi? Dedim sözüm yoxdu, nə sözüm ola bilər?.. Lap axırda da üzünü çevirdi o adam mənə sarı, barmağıynan hədələdi... Gözümün içinə dedi ki, - sovet hökuməti icazə verə, mən gülləni öz əlimnən çaxardım sənə alnına! Qoy ədalət məhkəməsi mənim, ailəmin intiqamını bu maskalanmış düşməndən alsın!

Cəmilə - Salavat müəllim, bəs demədik ki, o Yaqo oğlu -Yaqo gözünün içinəcən yalan deyir? (*özündən qeyri-ixtiyari yerindən sıçrayıb qalxır*).

Salavat - Otur, qızım, otur... Demədim, yox. Çünki, mənim sözümün saman çöpü qədər xeyri yoxuydu. Dünyada elə şeylər var ki, onların izahına söz tapılmır.

Zöhrə - Aaaa... Eləcə dayanıb baxdız?

Salavat - Yoox, Zöhrə xanım. Əl çaldım. Həqiqətən (*bir-iki dəfə əl çalır*) (*Comərd qapı arxasında elə bil buna bəndmiş, başında çarqat bağlanmış kəlağayı - maneken ədasıynan içəri girir - əlində tutduğu mobil telefondakı musiqinin müşayiətilə. Hamı mat-məətəl baxır*)

Zöhrə - Aaaa... Lap «Möhtəşəm yüzil»də Sultan Süleymanın qulam çağırmağına oxşayır...

Salavat - Zöhrə xanım, o çayından gətir görək. Düzdü, gerek içməyəm.

Zöhrə - Niyə də içməyəsiz? Mən özüm də təəccüb qalmışam ki, Salavat qardaş ola, çaydan boyun qaçıra?!

Salavat - Gerek elə həkimlərin hər sözünə qulaq asasan? Comərd, o siqaretdən birin bəri elə, gözümün qurdun öldürüm!..

Comərd -Başım üstə, Salavat Zəkiyeviç. Yaxşı ki, atmamışam. (*Bu dəmdə Naməlum adam içəri girir. Comərd cibindən siqaret çıxarır, Salavata verir, kibrit çəkib siqareti yandırmaq istəyəndə Naməlum adam üfürüb kibriti söndürür. Salavat heç bir söz demir, əlindəki siqareti dinməz-söyləməz Comərdə qaytarır*)

və *Naməlum adamın sifətinə baxa-baxa qalır. Telefon zəng çalır. Cəmilə dəstəyi ovcu ilə örtür, üzünü çevirərək danışır. Naməlum şəxs yaxınlaşıb divardakı Portreti ehmalca çıxarıb pəncərəyə qoyur, yerinə Stalinin bayaqkı portretini asır və heç kəsə məhəl qoymadan otaqdan çıxır)*

Salavat - Kəlağayını aç başından, bilmək olmaz, öyrəşərsən.

Comərd - Mən də olaram ərəb şeyxi... Salavat Zəkiyeviç, bəxtim olsaydı, anadan elə qız doğulardım.

Cəmilə - Deyirəm axı, qız doğulanlar keçib oturub yuxarı başda?!

Kompüterçi - ...Evin kişisi sirkə içib intihar eləyib. Gedib nisyə çörək almağa, deyiblər, nisyə siyahısında adın var, əvvəlki borclarını qaytar, sora...

Zöhrə - Aaaa... İlin-günün bu vaxtında qarnına çörək tapmayanlar varmış. Bir hind filmi var ey. Uşaq çörək oğurlayır, türməyə düşür, orda böyüyüb olur bandit.

Cəmilə - Rac Kapurun "Avara"sıdı.

Zöhrə - Lap ağdı ey. Adam da çörəyə görə özün asar?

Cəmilə - Niyə asmır, Zöhrə xala? Çətini adamın beyninə doluncadı.

Salavat - Adamın malı-pulu öz yerində. Uşaqlar... Hər bir kəs ömründə heç olmasa birçə kərə papağını qabağına qoyub fikirləşməli ki, bu fani dünyanın axırı hara gedib çıxır? Və bu dünyadan kim nə aparacaq? Milyonlar-milyardlar, qızıl-gümüş, varidat... Görəsən bu dünyadan o dünyaya heç olmasa birçə manat aparın olubmu denən? Şəxsən mən eşitməmişəm.

Zöhrə - Salavat qardaş, heç bir nağılda qızıl-gümüş, ləl-cəvahirat öz yiyəsinə qismət olmur.

Comərd - Əcəb yadıma düşdü. Salavat Zəkiyeviç, atamdan iki dənə gümüş qaşığı qalıb. Neçəyə gedər indi?

Cəmilə - Atandan soruşardın da...

Comərd - Soruşdum... Xəbər aldım ki, o qaşıqlar bacıma çatır, ya mənə? Üzümə baxdı-baxdı, heç nə demədi, əvvəl yazıq-yazıq güldü, sonra uşaq kimi ağladı.

Zöhrə - Çoxdan xəstəydi, bizim kişi kimi?

Comərd - Yox ey... Bacım qızının ad günündə oturmuşduq. Kişinin kefi kök, damağı çağ. Yaxşı da vurmuşdu, sağlıq deyirdi. Sözüünün yarısında telefonu zəng çaldı. Birçə kəlmə «Alo» dedi. Sözü ağzında qaldı. Rəngi ağappaq oldu. Daha heç nə demədi. Hə, mamama birçə onu dedi ki, dur gedək, otura bilmirəm. Yarı-yarımqıq durub gəldik evə. O yatan yatdı. Yemədi-içmədi, deyib-danışmadı, doxtur-moxturu da yaxına buraxmadı.

Zöhrə - Aaaa... Bəs demədi zəng vuran kimiydi?

Comərd - Yox... Kişi elə gözümüzün qabağında şam kimi əriyib getdi. Hamısı da bir-iki ayın içində... Axıracan bir söz demədi...

Kompüterçi - Obamanın barmağındakı üzüyün qaşında «La ilahe illəllah» yazılıb.

Zöhrə - Aaaa... nə yaxşı. Hər halda bir tikə də olsa insafı yaddan çıxarmaz.

Cəmilə - Bayaq dedik axı, Zöhrə xala, insaf dinə-imana baxmır. Adamda varsa var, yoxdusa yoxdu.

Zöhrə - Hər halda müsəlman əhlində bir az artıq olar.

Cəmilə - Harası artıqdı ki, nisyə çörəkçin gedib verməyiblər?

Zöhrə - Vallah, ay Cəmiş, o nə kişidi ailəsinin qarnına bir parça çörək tapa bilmir?! Bilməmişdik, kişi də sirkə içib özün öldürmüş? Belə şeyi canından bezən arvadlar eləyir. Aaaa...

Comərd - Bəs neynəsin? Tüfəngi yox, tapançası yox. Canından da bezib!

Cəmilə - Sən hardan biləsən ki, adamın öz canından bezməyi nolan şeydi? Yaşamısan yağ içində böyrək kimi...

Comərd - Guya ki, mən bəxtəvərəm?! Atam öldü, anam diabet, qalmışam suyun üzündə, qaynatam dedi, gedin daha öz evinizdə yaşayın... İndi də, bur-

dan aldığım elə insulinə gedir. Sağ olsun, Salavat əmi... Sonradan bilmişəm ki, atamın Salavat müəllim bir rayondandı. Kişinin ölməyin eşidib gəldi. Soruşdu, harda işləyirsən? İş var ki, işləyim? Dedi, - gəl işlə yanımda... Mən də gəldim.

Zöhrə - Aaaa... Onda Salavat müəllimnən yerli düşürsüz ki?

Salavat - Əslində Comərdnən... bu oğlanın atasıynan mən bir kənddənəm. Onda aramızda qamışdan bir çəpər vardı, qonşu olmuşuq.

Zöhrə - Aaaa... Lap hind nağılına oxşadı...

Salavat - Oxşayır, Zöhrə bacı, oxşayır. İndi heç bilmirəm o çəpər... o kəndin özü harda qalıb? A Comi, görmüsənmi ə, atavın kəndini?

Comərd - Atam kənddəki evi çoxdan satmışdı. Hələ mən uşaq olanda. Heç birimiz görə bilmədik.

Zöhrə - Ailədə tək övlad sənsən?

Comərd - Yox. Qardaşım, bacım... Qardaşım Polşada yaşayır... Heç atamın yasına da gəlmədi.

Salavat - Bəlkə xəbəri olmayıb?

Comərd - Olub. Özüm zəng vurub demişəm.

Salavat - Elə bir işi çıxar ki... gələ bilməz də...

Comərd - Hər halda gözlədik. Atamla arası... nədənsə səriniydi... Salavat Zəkiyeviç, kişi həmənin gecəki telefon zəngindən sora özünə açıq-aydın qəsd elədi. Heç kəsə də öz dərđini demədi. Bacım hər gələndə bir-iki qaşiq şorba gücnən içizdirirdi. Lap axırda dili də tutuldu. Bibim Sumqayıtdan gəlmişdi yanına. Mən uşaq vaxtımda görmüşəm bibimi. Adı da yadımda qalmır ey. Bir təhərdi.

Salavat - Umleyla.

Comərd - Hə, hə - Umlena.

Salavat - Umlena yox, Umleyla. Sağdı?

Comərd - Nə bilim... Bəlkə də yox...

Zöhrə - Aaaa... Nə təhər qardaşoğlusan ə sən?

Salavat - Yaxşı səsi vardı. Yanağının burasında da darı boyda xalı. Umleylanın. 3-cü, 4-cü sinifdə Umleyla bədii özfealiyyətdə oxuyardı. "Mən sülhə səs verirəm, milyonlardan biri tək".

Comərd - Əri fəhləydi. Boru-prokat zavodunda. İndi bilmirəm. Atamın nəse xoşu gəlmirdi ondan. Deyirdi, bu «boru-prokat» bizim evin qapısından içəri girəndə utanıram... Amma, kişi öləndə həmənin o boru-prokatın fəhləsi təkbaşına yiyə durdu ölüyə. Məscidə aparıb gətirdi, qəbrini qazıtdırdı, tabutuna girdi...

Salavat - Yaxşı ki, Umleyla əsl kişinin qismətinə çıxıb...

Comərd - Üçündə də ki, siz gəlib çıxdız, Salavat əmi.

(telefon zəng çalır)

Cəmile - *(dəstəyi götürür)* Bəli... Buyurun... 6-ya kimi... Gözləyirik... *(dəstəyi qoyur)* Vəkilliyə gələn kişidi. Qəzetdəki elana görə. Tıxacdayam, - deyir, çıxan kimi gəlirəm. Dəqiq adama oxşayır. *(elə o anda mobil telefonu zəng çalır...)* Hə, mama... Üzr istəyirəm, Salavat müəllim ... *(səsini alçaldır)* Qələt eləyir... Ayrılıb, getsin otursun öz xarabasında, əgər varıdısa... İndi sünnet vaxtı döyül... Ləzgi gəlib-gəlib də. yəni, həkim-zad qurtarıb bu şəhərdə? Qoy mənə zəng vursun, mən onun cavabını verim... Yaxşı, sağ ol. *(telefonu söndürür)* İşə düşməmişik?.. Siz Allah, üzr istəyirəm, Salavat müəllim, adamda abır-həya qoyullar ki?!

Kompüterçi - Rusiyada atılan uşaqlar üçün küçələrdə ayrıca qutular qoyulub... Bir rus milyoneri də ölənin pişiyi üçün 30 min avroya nekroloq yazdırıb.

Zöhrə - Aaaa... O ölkədə xeyir-bərəkət olar?

Salavat - Ona qalsa, Zöhrə xanım, Yer üzündə xeyir-bərəkət axtarmağın adı yoxdu... Ay Comərd əfəndi! Comi... atandan axıracan məsələni öyrəne bilmədik, hə?

Comərd - Soruşduq neçə dəfə. Anam, mən. Dillənmədi, bir nöqtəyə zillənib durdu.

Cəmilə - Heç danışmadı?

Comərd - Bir dəfə elə bil öz-özünə danışdı... Ölümünə üç gün qalmış çağırdı məni...

Zöhrə - İndi çağırmasın, yazıqsan.

Comərd - Pıçıltynan dedi, - məni kənddəki evimizdən götürərsiz... Yadından çıxmışdı ki, kənddəki evi çoxdan satıb... Umlena bibimin əri...

Salavat - Umleyla...

Comərd - Hə, Umleyla bibimin əri, o "boru-prokat" dedi, - madam kişi özü vəsiyyət eləyib, aparaq kənddə basdıraq da. Anam razı olmadı, dedi, - çox uzaqdı. Elə «Volçi-Vorotda» basdıraq.

Cəmilə - Qurd qapısında...

Comərd - Hə, orda. Anam dedi, hər çetverq kimdi kəndə gedən?

Cəmilə - Cümə axşamı...

Comərd - Hə də, cümə axşamı. Arvad xəstədi, heç bacımğildə oturmağa səbri çatmır.

Kompüterçi - Rayonda 16 yaşlı bir qız səhər tezdən dərse getmək əvəzinə, gedib özünü bağdakı armud ağacından asıb...

Cəmilə - Sən də səhərdən elə loxəberdi oxuyursan haa!

Zöhrə - Yazıq qız, kim bilə nəyin üstündə. Hər halda ata-anası bilməmiş olmaz.

Comərd - Bəlkə... *(Cəmilənin tərs-tərs baxdığını görüb sözünü dəyişir)* ola bilər ki, cavan qızdı, kimsə başdan çıxardıb.

Cəmilə - Sənin də ağılına düz-əməlli şey gəlməz.

Zöhrə - Ya da iki cavan bir-birini istəyib, verməyiblər. Nağıllarda olur eyy... Yazıq qız...

Comərd - Zöhrə xala, hardan bilirsiz yazıqdı? Bəlkə elə...

Salavat - Comərd əfəndi, babal yuma.

Cəmilə - O qızın gör nə boyda dərdi varmış ki, ölümdən özgə çarə tapmayıb.

Comərd - Papam deyirdi, taqsır həmişə öləndə, ya tutulanda olur...

Salavat - Düz deməyib...

Zöhrə - Bağımıza baxan kişi vardı, oğlu tut çırpanda ağacdan yıxılıb qıçın sındırdı. Odu-budu, o ağacdan tut yeyə bilmədim ki?!

(Salavatın cib telefonu zəng çalır).

Salavat - Hə, yadımdadı, *(qolundakı saata baxır)* hələ vaxt çoxdu... Doxtura denən, qoysun bir az da dərdləşək?! Yox a qızım, çay nədi?!

Zöhrə - Salavat qardaş, çay demişkən, bəlkə birin də gətirim?

Salavat - Çox istərdim, amma olmaz. Əşşi, canı cəhənnəm, qoy kəkotunun dadı damağımda qalsın...

Cəmilə - Zöhrə xala, sən otur, mən dəmlərəm.

Salavat - Hə, Zöhrə bacı... qoy Cəmilə dəmləsin. Bu gündən sabaha ümid yoxdu.

Zöhrə - Ay Salavat qardaş, mənim çayımı bəyənəmirsen, ya mənə inanmırsan? Rus kinolarında görürsən bir-birini zəhərləyirlər eyy...

(Salavat bu sözə qəhqəhəylə gülür, sonra yaylığını çıxarıb üz-gözünü silir).

Salavat - Oyunun olsun, Zöhrə bacı... Bu ilyarımda heç belə gülməmişdim. Mənim zəhərlənən vaxtım keçib, Zöhrə xanım.. Elə vaxt olub öz əcəlimin dalınca düşmüşəm, yalvarıb-yaxarmışam ona. O da üzünü məndən çevirib gedib, getməyib eyy, qaçıb məndən!

Comərd - Salavat Zəkiyeviç, belə çıxır ki, siz də... özünüzü öldürmək istəmisiz?

Salavat - Niyə də yox? Mən bəyəm başqalarından artıqam, ya əksiyəm?
(*telefon zəng çalır. Cəmilə əlində dəm çayniki özünü yetirib dəstəyi götürür*)

Cəmilə - Bəli... Gözlüyürük. Buyurun, buyurun... Həmə o kişidi. Vəkilliyə gələn.

Salavat - Qailov?

Cəmilə - Familini hardan bilirsiniz?

Salavat - Bayaq özün dedin...

Cəmilə - Doğrudan?

Comərd - Salavat Zəkiyeviç, ay yaddaşınız var ha?!

Zöhrə - Maşallah de, mən özüm bu vaxtımda görürsən nağılları qarışdırıram.

Salavat - Onsuz da bütün nağıllar bir-birinə oxşayır, Zöhrə xanım. Nə deyir Qailov?

Cəmilə - Deyir, tıxacdan çıxmışam, gəlirəm bu saat.

Salavat - Olsun-olsun. Hələ gör nə qədər vaxtımız var.

Cəmilə - Soruşdu, müdiriniz ordadı? Ciddi adama oxşayır.

Comərd - İndiki zamanda ciddi adam neynir? Vəzifəyə keçməmişdən gopa basırlar, demokratiya belə gəldi, seçki elə getdi. Elə ki, əlləri pula, vəzifəyə çatdı, üzlərin görmə...

Zöhrə - Comərdin sözüne qüvvət, vəzifədə olanda da heç kəsin gözü ayağının altın görmür. Bizim kişi vəzifədə olanda, deyirdim - a kişi, kənddə səndən böyük bacın var, get arabir ona baş çək. Deyirdi, - məndə vaxt hanı? Bakıdan çıxanda gerek mən yuxarılara xəbər verəm... Dünya dəyişdi, camaat Qarabağdan didərgin düşdü. Gəlib oturdular çölün düzündə - A kişi, get dəy, bacingildən bir xəbər bil. Bu gün sabah, bu gün sabah. Yazıq arvad, köçkün dərdinə dözmədi, qubar gətirib öldü... İndi kişi qalib böyrü üstə, vaxtı çoxdu... Deyir, bacım nə əcəb gəlib mənə dəymir? Deyirəm, tələsmə, bir azdan sən gedib dəyərsən ona.

(*qapı zənginin səsi*)

Cəmilə - (*qabağındakı monitor elə qoyulub ki, biz aşağıda zəngi basanı görmürük, onu Salavat görür. Cəmilə monitora danışır*). «Salavat» özəl firması. Kim lazımdı?

Kişi səsi - Qailovdu. Çatmışam, qızım. Qəbul eləyəcəksiz, yoxsa qayıdım gedim?

Cəmilə - (*Salavata baxır, o başını razılıqla astaca yellədir...*) Bəli, bəli... Qalxın ikinci mərtəbəyə. Soldakı qapı...

Salavat - Bu günkü qəzetlərdən qoyun qabağınıza, fikir verməyin...

Cəmilə - İndi hamının qabağında kompüterdi, Salavat müəllim. Planşet, ayfon. Pul verib qəzet alan kimdi?

Kompüterçi - Planşet ayrı şeydi, ayfon başqa.

Zöhrə - Hamısı nağıllarda var ey. Padşahın qızı baxır, güzgüdə öz butasını görür. Təzə döyül ki bu...

Salavat - Yəni kompüter yoxuydu, dünyanın işi getmirdi?

Kompüterçi - Gedirdi, şef, amma çox ləng...

(*hamı dönüb ona baxır*)

Salavat - Görürəm, dünya dördnala hara çapır? Vaxt vardı, hamı xəbəri qəzətdən oxuyardı.

Cəmilə - Əllərdə bu saat telefodu. Kitab-qəzet görməzsən.

Zöhrə - Mənim kişim də öyrəncəli. İçəri girən kimi soruşur, - Zöhrə, təzə qəzet almısan? Oxumur aa. Alıram da. Bir dəfə qəzetsiz girdim içəri, dedim ki, çatdırmadım. Küsdü məndən, iki gün ağzına tikə almadı.

Comərd - Zöhrə xala, madam oxumur, hər gün eyni qəzeti göstər, denən təzədi...

Zöhrə - Oğlum, mən onu bu vaxtaca aldatmamışam. İndiki vəziyyətində heç ürəyim gəlməz.

Cəmilə - Xoşum gəldi səndən, Zöhrə xala...

Comərd - Salavat Zəkiyeviç, baxmadız ha, o biri eskizlər qaldı...

Salavat - Qalsın... Mən getdim, ikinci namazın qılmağa... Qailov... gözləsin... Həzərat, günümüzün də...

İKİNCİ PƏRDƏSİ başlayır...

(Salavat qonşu otağa keçir. Qapı astaca döyülür).

Cəmilə - Buyurun!

(Ahıl yaşlarında bir kişi çəkinə-çəkinə, ancaq hardasa özünə çox arxayın tərzdə içəri girir)

Qailov - Düz gəlmişəm?

Cəmilə - Qailovsuz?

Qailov - 79 il yarım idi.

Cəmilə - Buyurun, əyləşin.

(Qailov arxası Salavatın kabinetinə sarı əyləşir. Tərini yaylıqla silir).

Qailov - Bu tıxaclar adamın atasına od vurur. Deyirəm, birinin ürəyi tuta, ha gözlə ki, təcili yardım gələ (qoltuq cibindən həb çıxarır, ətrafa göz gəzdirir, Zöhrə tez stəkana su süzüb ona çatdırır).

Kompüterçi - "Ruhun olması təsdiqləndi. Mikroblarda kvant informasiyaları dövr edir, çünki onlar da bütün kainat boyunca dövr edirlər".

(Qailov təəccüblə kompüterçiyə baxır... Sonra üzünü Comərdə tutur)

Qailov - Oğlum... Burda, ayıb da olsa... Tualet hardadı? Əlimi yuyum. Qoca kişiyəm də, mən üzürlüyəm.

(Comərd pərdə arxasını göstərir. Qailov göstərilən tərəfə gedir... Zöhrə ilə Cəmilə him-cimlə danışırlar. Zöhrənin telefonu zəng çalır).

Zöhrə - Alo... Hə, Gülya... Neynir?.. Bir şey yedi? Çox yedirtmə. Çay?.. Aaaa... Daha çay qarışıq niyə atır ki?.. Sınsın da... Baş-gözümüzdə sadağa... Yenə istədi?.. Çırpdı divara?.. Ay qız, çayı servizin çaşkasında niyə verirsən? Kişi deyəsən lap xərifləyib aa... evdə qab-qacaq qoymadı ki?! Yaxşı-yaxşı, keçib... Saldat krujkası alam gerek onçun.

(Qailov öz yerinə qayıdır)

Qailov - Mənbilən, şefiniz yoxdu, hə?

Cəmilə - Gələr indi... Namaz qılır.

Qailov - Neynək, qılsın da... Əşşi, bu namaz da axır vaxtlar lap dəb düşüb ey... Ya da baxırsan döş ciblərində balaca Qur`an gəzdirirlər.

(kabinetin qapısından ehmalca çıxan Salavat bu sözləri eşidir)

Salavat - Hər halda, Sov.İKP bileti gəzdirməkdən yaxşıdır...

(Qailov dönüb onu görür. Ayağa qalxmağa çalışır... Salavat onun çiyindən yüngülcə basıb otuzdurur).

Qailov - Sözümlə odu ki, indi guya ki, hamı oldu təcürət-dırnağa mömin, Allah adamı, hə?

Salavat - Bütün insanlar Allah-təala dərğahında bərabərdir, yoldaş... adınız necə oldu?

Qailov - Qailov Məmməd Tahir oğlu...

Salavat - Bəli, Mamed Tairoviç...

Qailov - Lap əvvəlki kimi dediz... Belə başa düşdüm ki, firma sizinkidi, eləmi?

Salavat - Təxminən.

Qailov - Daha niyə təxminən?

Salavat - Çünki, bu dünyada hər şey müvəqqəti, Mamed müəllim (*telefonu zəng çalır*). Bəli, a qızım, yadımdadı... Uzağı yarım saata... Bildim, doktor, bildim, arxayın ol. Nə çay, əşşi? Səhərdən bizdə aclıqdı.

Zöhrə - Salavat müəllim, çay gətirim?

Salavat - Yox, Zöhrə bacı, qonağımızçün süz.

Qailov - Əziyyət olar.

Zöhrə - Nə əziyyət, a müəllim? Xoşdu... (*çay süzür*)

Qailov - Siz ki, adamı belə ədəb-ərkanla qarşılayırsız... nə deyim... Mən işçün neçə yerdə olmuşam axı... Çay nədi... o dəqiqə adamın ağzından vurullar ki, bizə cavan kadr lazımdı... xaricdə oxuyan, ingilis dili bilən... Deyirəm, sovet hökuməti oxudub - bəsimdi, özü də möhkəm oxudub, indikilər kimi yox... o günü televizorda baxıram, tələbələr Cəfər Cabbarlıyı tanımır...

Salavat - Ay, Mamed Tairoviç, niyə ki? İndi hər adam öz ixtisasını bilir. Buranı-xarici. Kompüter zamanasıdır. Biz köhnələrin on kitabda oxuduğunu bunlar... (*kompüterçini göstərir*) onca dəqiqəyə öyrənir...

Qailov - Ay öyrəndi haa... Hərə qabağına qoyub bir qutunu, dönüblər tabaqda çəltik artlayan arvada... (*kompüterçi dönüb Qailova kinayə ilə baxır*)... Sözümdə qardaşoğlunun xoşuna gəlmədi deyəsən?..

Salavat - Gəlməz də. Kimin xoşuna gələr?

Qailov - Ay... cavanlar belə gəldi, gənclər elə getdi... Nolsun axı? Əslində, necə olur? Bəzi görməmişlərin pulun balta kəsmir, göndərir uşağın xaricə oxumaq adınan, gədə də neçə il orda kef eləyib, qayıdır, ya da qayıtmır heç, gələn də bir-iki kəlmə də ingiliscə qırıldadır... İndi guya o oldu mütəxəssis, biz olduq nadan, eləmi? Özü də qızıl-qırmızı çırpırlar adamın üzünə ki, bizə yaşlı adam lazım deyil! şappıltıyan - şax üzüvə! Gəl indi yanıl-yax!

Salavat - Mamed Tairoviç, siz bura işə girməyə gəlmisiz, yoxsa giley-güzara?

Qailov - Yox, yox. İşə girməyə... Elanı həm qəzetdə oxudum, həm də blokun qapısında. Dedim, - qismətə bax, özü öz ayağınyan qapıma gəlib - «hüquqşünas tələb olunur». Özü də yaxşı maaşa. Nə bilim, inanmağım gəlir də, gəlmir də... Hər halda, sınağa qurd yeməyib...

Salavat - Deməli, yaxşı maaşa şirikib gəlmisiz, Mamed müəllim?..

Qailov - Ayıblıqdı? Bəlkə komsomol putyovkasınyan gələydim?

Salavat - Hə, indi nə komsomol var, nə də pioner. (*pioner salamı verir...*)

Qailov - Niyə ki? Baxırsan, elə indi iş başında olanlar - əli gətirən keçmiş komsomollardı...

Salavat - Deməli, əlləri işə yatır da...

Qailov - Neynək yatsın... yatsın... Gəlməyinə gəlmişəm... Amma, bilirəm ki, düzələn iş deyil... Nəfəsimi dərib gedirəm...

Salavat - Bu dəfə... orası mənnikdi, hörmətli Qailov... Bəlkə elə mənə siz lazımsız?

Kompüterçi - (*üzünü belə çevirmədən, kompüterdən oxuyur*)... Qailov Məmməd Tahir oğlu... 1936-cı ildə kəndli ailəsində anadan olmuşdur. ...Hım, hım, hım... Universitetin hüquq fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirəndən sonra hüquq-mühafizə orqanlarında səmərəli surətdə çalışmış, bir sıra rayonlarda prokuror köməkçisi, prokuror müavini, prokuror vəzifələrində çalışmışdır. Sonra isə respublika prokurorluğunda şöbə müdiri, idarə rəisi kimi məsul vəzifələr daşımışdır. Hüquq əlaçısıdır, bir sıra dövlət orden və medalları ilə təltif olunmuşdur. M.Qailov ölkə miqyasında araşdırılan bir neçə cinayət işində, o cümlədən valyuta alverçilərinə, gizli sexlər, kölgə iqtisadiyyatına qarşı qaldırılan cinayət işlərində dövlət ittihamçısı qismində çıxış etmişdir. M.Qailovun peşəkarlığı və prinsipiallığı nəticəsində cinayətkarlar həmişə öz layiqli cəzalarına çatmışlar...

Qailov - Bağışlayın, bu da mənim şəxsiyyət vəsiqəm. Gərək əvvəlcədən təqdim eləyəydim, yadımdan çıxdı. Mən rəsmiyyəti xoşlayan adamam... Bu dəqiqə... (*ciblərini axtarır, özü də bilmədən cibindən bir-iki orden-medal çıxarır. Axır ki, döş cibindən vəsiqəni tapır*) Bu da sənədim...

Salavat - Ay yoldaş, Qailov, sizdən sənəd istəyən var?

Qailov - Yox da. Məsələn, şəxsən mən istəyərdim. Lap tanıdığım adam olsa belə.

Salavat - (*əvvəlcə susur*)... Bu qədər xidmətləri olan bir şəxs yəqin ki, yaxşı təqaüd almamış deyil. O ola ki, durub gələ - hansısa bir şirkətdə özünə iş axtara. Hələ məhkəmə, prokuror vəzifəsində, sistemdə işləyənlərin yatırını demirəm. Hər halda, ehtiyatda azdan-çoxdan olmamış olmaz...

Zöhrə - Hə ey, ay Salavat yoldaş, Qailov yoldaşın da xətrinə dəyməsin, burda özgə adam yoxdu. Sözlünüze qüvvət... Biri elə bizim kişi, - nağılda olan kimi, öz tamahından bu günə düşmədimi? Olan-olub, keçən keçib. Deyim də... Pulu yağar kisəyə, aparıb tərər bağda ocağın içinə. İnişil payız kiminənsə gedər başa. Özü də lül-qəmbər. Yadımdan çıxar, qalayar ocağı, guruhur... Özü bilsin, Allahı bilsin. Gözü qızar. Bir də onda aylar ki, bir kisə pul külə-quruma dönüb tökülüb ocağın içinə. Düzünə qalsa, kişini elə onda iflic vurandı... Yaddaşı da itdi tamam.

Qailov - Ərinizin famili nədi?

Zöhrə - Çıraqov Sərraf...

Qailov - Çox gözəl tanıyıram. Bir yerdə o qədər işlər aparmışsınız ki?! Hə, hə... Ay səni Çıraqov! Heç deməzdin, işə bir bax ey! Ay lotu! Düzlükdən, təmizlikdən elə danışardı ki, deyirdin, - cinayət qovluğuna toxunandan sonra yəqin gedib əllərini sabunla yuyur. Çıraqov, Çıraqov! Bağışlayın sizin adınızı da soruşmadım.

Salavat - Salavat Zəki oğlu.

Qailov - Nə əcəb o vaxt bu ada icazə veriblər? - Salavata? Salavat Zəkiyəviç... məni başqaları ilə səhv salma. Bəzi orqan işçiləri kimi mənim də yatırım olsaydı, bu gün tıxacda bişə-bişə burda nə azarım vardı? Düzdü, belə baxanda pensiyam özümə çatar. Gəl ki, nəvəmi köçürürəm. Mebeli-filanı. Bankdan pul götürmüşəm. Bizim banklara da, Allah heç kəsi möhtac eləməsin. Adamın dərisini soyurlar... Neynəmli? Məcbursan. Əvvəl belə şeylər yoxuydu.

Salavat - Niyə yoxuydu? Bəs sələmçilər, pulu müamiləyə verənlər kimiydi? Tarixdə hər şey olub, yenə hər şey təkrar olunur. Şəklini, cildini dəyişir. Elə, insanlar da həmçinin.

Qailov - Mən o cürəsindən deyiləm...

Salavat - Bayaq... bir şeyə təəccüb qaldım... Üzə vurmaq istəməzdim, amma məcburam... bayaqdan, o... illəri tərifləyirsiniz, amma baxıram, sovetin orden-medalını düşünüzə taxmağa ərinirsiniz, ya da utanırsız. Bunu necə başa düşək?

Qailov - Madam, bacı... dostumuz Çıraqov barədə belə açıq danışdı, mən də öz dərdimi açım deyim... Oğul nəvəmi kimsə qurşandırıb... deməyə utanıram da.. Atamın adın qoymuşam ona. Yoxsa, əl götürürəm, ölür ölsün, qalır qalsın. Evdə əlinə xırda-para, nə gəldi aparıb satır. İndi də görürəm mənim orden-medallarımı qaralayıb. Odu ki, (*cibindən orden-medallardan bir-ikisini çıxarır*) məcburam cibimdə gəzdirməyə...

Zöhrə - Bəlkə çayı təzələyim?

Qailov - Yox... İndiki çaylarda dad var? Nə qədər içirsən yanğı verir, çay əvvəlkiydi, sovetinki, indikilər başdan ayağa rəngdi...

Salavat - Mamed Tairoviç, sovetin vaxtında o cürə vəzifələrdə işləmişiz. Baxıram ki, fəhlənin, kolxozçunun vəziyyətindən heç xəbəriniz olmayıb. Elə

bilmisiz camaat yağ-bal içində üzür, hər gün nahara çığırtma-plov yeyir, səhərinə də qara kürüdən qaşıqlayır.

Qailov - Vaxt vardı, sən deyən o kürü, Nizami muzeyinin yanındakı gastronomda, indiki dilnən desək, yekə marketdə, belə-belə taslarda satılırdı, su qiymətinə. Stalin vaxtından danışırım ey.

Salavat - Mamed Tairoviç, deyəsən o vaxtlarçün burnuvun lap ucu göynəyir, hə?

Qailov - Hər halda o vaxt bəzi maşın nömrələrini 15-20 min manata alıb-satmırdılar.

Comərd - Elə nömrələr var 40 minədi!

Qailov - Və maşın alandan da soruşurdular ki, a yoldaş, ay vətəndaş, bu maşını hansı pulla alırsan?

Salavat - Siz kommunistlər başqasının pulunu saymağı tərgitmədiz ki tərgitmədiz...

(Zöhrənin telefonu zəng çalır)

Zöhrə - Alo, alo... bir dəqiqə... Salavat müəllim, siz Allah, məni bağışlayın. *(otaqdan çıxır)*

Salavat - Allah bağışlasın. Mamed Tairoviç, həmin o tərifi Stalinçün, qəlyanını yandırdığı 32 çöp, bir qutu kibrit, 32 nəfər günahsız insandan daha qiymətliydi...

Qailov - Daha sən də ağ eləmə, cənab Salavat! Hər yazılana da inanma.

(Zöhrə tələsik içəri girir)

Zöhrə - Salavat yoldaş, qızım zəng vurub, kişi deyirmiş ki, təcili Zöhrəni çağır gəlsin, sözüm var. İzn versəz, tez gedib, tez də qayıdaram. Kişinin aqlının üstündə olmağı dəmbədəmdi. Görəsən nə olub? Gedim mən...

Salavat - Get, Zöhrə bacı, get. Xəstə adamdı, get qulluğunda ol, dünyanın işin bilmək olmaz.

Zöhrə - Yaxşı, getdim...

(Bu anda Naməlum adam içəri girir, Zöhrə oxuduğu kitabı götürmək istəyəndə kitabın arasından şəkil düşür. Naməlum adam şəkli yerdən götürüb Zöhrəyə uzadır.)

Zöhrə - *(sevincək)* Aaaa... Axtardığım şəkildi ey, sənə göstərəcəkdim, ay Cəmilə, bax... Bəxtəvər günlər... Kişiyənən Soçidə çəkdimmişik.

(Cəmilə şəkli alıb baxır. Və birdən-birə onu elə bil ıldırım vurur, üz-gözü dəyişir və şəkli tez Zöhrəyə qaytarır)

Zöhrə - Nə oldu, qız?

Salavat - Cəmilə, nə oldu sənə?

Comərd - Təcili yardım çağırım?

Cəmilə - Yox, yox... Nəse başım hərləndi, keçib gedər...

Kompüterçi - *(dönüb baxır, başını bulayır, tez də üzünü çevirir)*

Qailov - İndiki cavanlarda can var bəyəm? Bağışlayın, burda siqaret çəkmək olar? *(əlini cibinə atır)* Eh, yadımdan çıxıb ki, beş il var tərgitmişəm. Amma, nə çəkərdim?!

(Comərd dönüb Salavata baxır, yəni ki, siqaret verim-verməyim? Salavat başı ilə razılıq verir. Comərd tez yerindən qalxıb Qailova siqaret çatdırır. Bir siqaret də Salavat götürür. Naməlum adam Qailovun siqaretini yandırır, Salavatın siqaretini isə yox...)

Qailov - Cənab Salavat, biləsiz ki, Stalin... Bəli, Stalin taqsırsız adamı güllələməzdi. İndi baxıb görüllər ki, o vaxt cəza çəkmişlərin hərəsinin bir taqsırı olub. Dünyada günahsız adam yoxdu, yoldaş Salavat...

Salavat - Mamed Tairoviç, bəs sən necə? O boyda işlərdə dövlətin adından kimlərisə ittiham eləmişən. kiminə 15, kiminə 25 il, hətta güllələnmə istəmişən. De görüm, yəni onların hamısı cinayətkar idi?

Qailov - Bəli, özü də qatısından! Həm də şəxsən mən cinayətkarın nə vaxtsa islah olunmağına inanmıram! Qozbeli heç qəbir də düzəltmir.

(telefon zəng çalır, Cəmilə dəstəyi götürür, ovcu ilə dəstəyi qapayıb astadan danışır).

Cəmilə - Yaxşı, ay mama, imkan olsun gəlib dəyərəm... Zəng vursa, cavab vermə. İt hürən olsun.

Salavat - Cəmilə, qızım... Nə olub elə?

Cəmilə - Heç, Salavat müəllim, mənim eks-ərimdi, yapışib ki... nə isə... yaş yarımlıq uşağı müsəlman eləmək istəyir.

Salavat - *(gülür)* Eləsin də...

Cəmilə - Yox, eləməsin. Ondan gələn müsəlmançılıq mənə lazım deyil. Nə də uşağa.

Qailov - Əşşi, nə məsəlmanbazlıqdı? İndiki ağılım olsaydı, heç nəvəmi kəsdirməzdim. Müsəlman elədim, gəldi oldu başıma bəla!.. Gördüz də. ordenlərimi cibimdə gəzdirirəm...

Comərd - Salavat əmi, kişi düz deyir də... Gör bir müsəlmanlar bu dəqiqə nə hoqqadan çıxır?!

Qailov - İş o yerə çatıb ki, müsəlman öz məscidini partladır?! Ramazan bayramında bomba qoyub camaatı qırmadılar?

Salavat - Ay Qailov, hardan bilirsen ki, bomba qoyan müsəlmandı? Onlar kiminsə maşasıdır, bunu başa düşmək yeni belə çətindi? Dünyanı qatıb-qarıdırırlar, islamı gözədən salmaq istəyənlər hələ çoxdu.

Qailov - Müsəlman belə ağıllıdısa, özünkünə başa salsın da.

Salavat - Qailov, ey yıxılan Sovet hökumətinin dirəyi! Sən yumurtadan dü-nən «cipp» eləyib çıxan nəvənə yiyə dura bilmirsən, gedib qoşulur narko-manlara, müsəlmanın da arasında anasının əmcəyini kəsməyə hazır olan o qədər nadürüstlər var ki?! *(telefonu zəng çalır)* ...Yox, yox, narahat olma... düz yarım saatdan sonra aşağıdayam... Oldu... Həə, Lenin ordenli hüquq əlaçısı, yoldaş Qailov Mamed Tairoviç! O boyda işlərdə sən özün dövlətin adından kimlərisə ittiham eləmişən. O da bir terror idi. Kiminə 15, kiminə 25 il, hətta güllələnmə istəmişən. Yeni, onların hamısı cinayətkar olub?

Qailov - Bəli, özü də qatısından! Bayaq dediyimi yenə deyirəm! Şəxsən mən cinayətkarın nə vaxtsa islah olunmağına inanmıram.

Salavat - Deyirsən, heç qəbir də düzəltmir, hə?

Qailov - Bizə elə gəlir ki, düzəldir, amma düzəltmir! Olub ki, mən kiməsə güllələnmə istəmişəm, götürüb 25 il veriblər. Yaxşı, o adam, onsuz da Sibirin, Maqadanın şaxtasında tab gətirən deyil. Ona niyə əzab verirsən? Elə bəri başdan çax başına gülləni, canı birdəfəlik qurtarsın da. Bu elə bir növ savabdı...

Cəmilə - Üz istəyirəm, a müəllim, bunun harası savabdı?! İnsanı Allah-təala yaradıb, əcəli də Onun hökmündədi.

Qailov - Qızım, adını da bilmirəm, əcəl dediyin elə odu da. kiminki burda - yumşaq yorğan-döşəkdə, başqa birisinin Sibirdə. Onsuz da 25 ilə kim tab gətirər?!

Salavat - O 25-lərdən heç sağ qalan, geri qayıdan olub?

Qailov - Mən tanıyanlardan heç kəs...

Salavat - Cəmilə, əcəb yadıma düşdü, səndən bir xahiş eləyim. Get Nizami muzeyinin yanındakı aptekdən ürək dərmanı al gətir. Denən Salavat müəllim göndərib məni. Başqa yerdən alma. Çoxu geydirmədi, kar eləmir.

Cəmilə - Get deyirsiz, gedim... Birdən sizə burda bir şey lazım oldu?..

Salavat - Nə lazım olacaq ki? Tələsmə, qaça-qaç deyil... Mən hələ ki burdayam... Çıx, bir dənizin havası dəysin sənə. Mamed Tairoviçnən söhbətimiz çəkər.

Cəmilə - Yaxşı. *(divardakı şəkllə işarə ilə)* Amma, Salavat müəllim, gəlib-gedən o rejissor divardakı şəkli dəyişməsin...

Salavat - Arxayın ol. Tapşırıram... Ancaq, mən də nigaran getməyim. Qayıt gəl, de görək bu şəkil kimindi ki, üstündə nanə yarpağı kimi əsirsən?

(Cəmilə başı ilə "yaxşı" deyir, yavaş-yavaş otaqdan çıxır)

Salavat - *(Comərdə)* Comərd, Comi... sən də düz gedirsən evə, öyrən gör bibingili, ağır gündə sizin ailənin dadına çatan Sumqayıt boru-prokat zavodunun fəhləsi - Umleylanın əri sağ-salamatdımı? Bir xəbər gətir, yoxsa qoymaram ayağın bir də bura dəyə!

Comərd - *(Salavatın qətiyyətdən qorxmuş kimidir)* Öyrənməm, Salavat əmi, mütləq öyrənməm... Yaxşı, getdim mən...

Salavat - Get, get...

(Comərd çıxır)

Salavat - Yoldaş Qailov, vaxtilə sən bir nəfərə güllələmə istəmişən...

Qailov - Neçəsinə istəmişəm. Cinayəti nə olub?

Salavat - Kəlağayı sexi - o iş yadındadı?

Qailov - Hə, yuxu kimi... məndə əvvəlki yaddaş hanı? Orasını bilirəm ki, həmin adama mən istəyəni - güllələmə vermədilər, 25 il verdilər. Hardasa öldü, Tatarıstanda, ya Başqırdıstanda, hər halda, xəbəri gəldi ki, çovğuna düşüb. Onunçun deyirəm də, bunu elə burda güllələ, o yazığın canı bir dəfəlik qurtarsın da.

Salavat - Yoldaş Qailov, düz tapmışan... Namxuda, yaddaşın da darı dənəyir.

(gözündəki eynəyini çıxarır)

Yoldaş Qailov, ölümə əlimi vurub qayıdan o adam mənəm...

Qailov - *(heyətlə)* Dəmirov Müseyib Cənnət oğlu. Bəs dedilər ölmüsən?

Salavat - Bura gəlib çıxan «öldü» kağızımın surətidi. Amma, gördüyün kimi, ölməmişəm, hələki sağam.

Qailov - Məlumat gəldi ki, çovğun basdırıb səni.

Salavat - Düz məlumatdı. Meşə qırırdıq... Axşam zonaya qayıdanda çovğun başladı, göz-gözü görmədi. Lap axırda gəlirdim. Birdən ağac aşdı, altında qaldım... Üç gündən sonra gəlib axtarıblar, görüblər yoxam. O boyda ağacın, üç-dörd metr qarın altında adam sağ qalar?

Qailov - Yaxşı axtarmayıblar. Brejnev vaxtıydı da...

Salavat - Gözümü açıb gördüm, hansısa bir daxmadayam. Kimsə ayaqlarımı ovxalayır. Ancaq, ayaq mənimki deyil. Elə bildim haqq dünyasındayam. Demə yox. Hələ bu dünya ilə hesabım varmış. Donmuş ayaqlarımı ovuşturansa bir qocadı. Üzündən nur yağır. Sonradan öyrəndim ki, oğlu da vaxtilə mənim kimi çovğuna düşüb. Ölüsünü bir də yazda, qar əriyəndə tapıblar. Sağ çıxmayıb. Mənisə üstümə düşən ağac xilas eləyib. Ac Qurdlar iy alıb, gəlib dövrə vurub dayanmışdı. Canavar ulartısı indiyəcən qulağımdan getmir...

Qailov - Nağıla oxşayır.

Salavat - Hə, doğrudan nağıldı. Zöhrə xanım olsaydı, deyərdi hansı nağıla oxşayır. Mən özümdə olmamışam... Zəki-ata mənim dustaq paltarımı qurd ağzından çıxan cır-cındır eləyib aparıb atıb həməni yerə. Orda iki toyuq kəsib buraxıb ki, oralar qana bulaşsın. Zonadan gəlib görüb qayıdıblar. Ağacın ətrafında da canavar təzəyi. Yəqin olunub ki, məni qurdlar parçalayıb, sür-sümüyümü də gözlərinə təpiblər.

Qailov - Sovet hökumətini elə hər sahədə səhlənkarlıq yıxdı. Bəs camaat bundan xəbər tutmayıb?

Salavat - Zəki-ata meşədə yaşayırdı. Dindar, əhli-namaz olduğundan, onu o vaxt başqa yerə sürməyiblər, kiminsə yazığı gəlib, elə kənddən xeyli aralı,

meşəyə köçürüblər, meşəni də tapşırıblar ona. Heç kimə söz deyib, söz eşitməsin...

Qailov - Camaatın beynini zəhərləyirmiş də...

Salavat - Qailov, danışığına fikir ver, o kişi övliya idi, sən kimilər o kişini çətin başa düşələr. Zəki-ata adamların beynini, ürəyini kirdən-pasdan, tamahtan təmizləyirdi. Allah-təalanın mənə rəhmi gəldi ki, Zəki-atanı qabağıma çıxartdı.

Qailov - Dəmirov, həmə o Zəki dediyin tatarmı, ya başqırd qocası, əlimə duşsəydi, on il yüklərdim belinə. Qatı cinayətkarı evində gizlətdiyinə görə. Birbaş Maqadana.

Salavat - Məni cin atına mindirmə, bolşevik Qailov! Yaxşısı budu, ardına qulaq as. Deyirdim, bir də ölməyib qalsam, Vətənə... Bəli... Vətən dediyim bu yerlərə qayıtmaq qismət olsa, məni... heç nədən ölümə göndərən, ömrümü, həyatımı alt-üst eləyən kimlər ki var, onlardan qisas almaq mənə borc olsun!

Qailov - Cinayətə cəhdin də öz maddəsi var. Deməli, mən deyəndi, cinayətkar heç vaxt islah olunmur. Neyniyəcəkdin, boğazdan asacaqdın bizi?

Salavat - Yox, çaşma, dar ağacı sizin inventardı. Dünyanı onların başına dar eləmək dar ağacından ağır cəzadı.

Qailov - Neçəsindən hayıf almısan, Müseyib Dəmirov? Hə, yadımdan çıxdı. Axı, sən adın da dəyişib. Kimisə öldürüb pasportunu götürmüşsən. Adın olub Salavat. Bəs fəmilin?

Salavat - Zəki ata rəhmətlik oğlunun adını verdi mənə... oğulluğa götürdü məni. O gündən Saibov Salavat Zəki oğluyam. Həm ölüyəm, həm diri...

Qailov - Həmin o Zəkidi-nədi min hoqqadan çıxır, hüquq-mühafizə orqanları da ağzını ayırıb baxır, hə?

Salavat - Sənin kimilər o kişinin adını çəkməzdən əvvəl gerek ağzını yaxalaya...

Qailov - Hər halda, o qocaya ən azı 5-6 il iş düşür. Onu gerek xalq özü ifşa eləyeydi...

Salavat - Zəki-ata hökumətnən yola getməsə də camaat onun başına and içirdi, Mamed Tairoviç. And içəndə deyirdilər - Zəki atanın oxuduğu haqqı! Zəki atanın oxuduğuna and olsun!.. Camaat üçün dipdiri övliya idi Zəki-ata. Rəhmətə getməmişdən, çağırırdı məni... Dedi, - yaxın gəl. Oğul, sən bu çağacan görmədiyim-bilmədiyim, uzaq bir eldənsən... Onu bilərəm ki, qanımız-canımız, dilimiz də birdir... Səni qarın altından çıxaran gündən, səni oğul gözüynən görmüşəm. Möhlət azdı. Sənə iki vəsiyyətim var... Əməl eləyəcəksən deyim, yoxsa bu dünyadan nakam gedərəm. - Bu nə sözdü, Zəki-ata, - dedim, - bu dünyada aldığım nəfəs belə səninkidi. - Küfr danışma, - dedi. - Səni Allah-Təala qoruyub saxlayıb. Məni də vasitə seçib... Qulaq as, Salavat, oğul... Əvvəla, axır günəcən oruc-namazın əksilməsin... - Gözüm üstə, Zəki ata... - Qulaq as, oğul... Səni bu dünyaya - öz belindən gətirən atan olub. - Olub, Zəki-ata, olub. Amma bu yaşacan atasız böyümüşəm, - dedim, - atam müharibəyə gedib qayıtmayıb, əsgər paltarında ancaq şəklin görmüşəm... - Mənə əyan olub, - dedi, - qulaq as, səni... öz-elinə obana çağırın onun ruhudu. Hələ ki, Allahın rizasıyan yaşa, möhlətin tamam olanda, səni hamımızın gedəcəyi haqq dünyasına da mən yox... dost-doğma atan aparacaq.

Qailov - Hansısa bir tatar qocası canını tapşıranda nəse sayıqlayıb, sən də döndərib eləmişən onu özünçün qanun.

Salavat - Sənə bir də deyirəm, Qailov, ağzını təmiz aç! Sənin kimi əzazillərin oxuyub əzbərlədiyi, həmə o qorxusundan qabağında zağ-zağ əsdiyən o qanun məcəlləsindən, ağzı dualı, nur kündəsi olan o qocanın dodaqlarından qopan bircə kəlmə söz - mən və mənim kimi çoxları üçün əsl qanundu!.. Nədi, sümüyünə düşmədi deyəsən?

Qailov - Düşməz də, çünki danışdığı hər bir sözdə cinayət tərkibi var.

Salavat - Məni cin atına mindirmə, Qailov! Yaxşısı budu, ardına qulaq as. Ürəyimdəki, beynimdəki o idi ki, hər nə çarə var, qayıtmalıyam bu şəhərə, məni ölümə göndərən, yerimdən-yurdumdan didərgin salan, mənə quyu qazıyan kimlər ki, var, onlardan qisasım qiyamətəcəndi! Ömrümə bir gün, bir gūnorta qalmış olsa belə!

Qailov - Pusquda dayanıb arxadan vuracaqdın?

Salavat - O cür aradan götürmək sizin şəkərinizdi.

Qailov - Neçəsindən hayif çıxmısan, Dəmirov?

Salavat - Dedim ki, dilini qoy dinməz yerinə!.. sonrasına qulaq as, beynimin altını üstünə çevirmə... Rəhmətlik Zəki-atanın sözünü deyirəm. - oğul, baxıram, gözüvün giləsindən ürəyinin içi görünür. Qapqaradı, günü-gündən üstünə gəlir. Bir vaxt öz yerinə-yurduna qayıdacaqsan... Səni and verirəm oxuduğum Qurana... Vaxtilə sənin qəsdinə duranları, sənə yamanlıq eləyən kəsləri axtar tap... amma onlara pislik yox, yaxşılıq elə. Onda arınıb-durularsan. Yoxsa, kin-küdurət içərinə boy verəcək, səni gəmirib axırına çıxacaq. Yamanlığa yaxşılıq elə... Onda Allahın mömin bəndəsi olarsan, yerin behişt olar. Mən də gorumda rahat yataram... And iç - dedi, - and iç!..

Qailov - Sən də içdin, hə, Dəmirov?

Salavat - İçdim... Qailov. And içdim... Çox yaşamadı Zəki-ata. Ondan bir neçə saat sonra Allahın rəhmətinə getdi... Niyə ağzına su alıb dayanmısan, rəhmət demirsən, Mamed Tairoviç?

Qailov - Mən əvvəldən ateistəm, Dəmirov. Marks yaxşı deyib, - din xalqı yatırdan tiryək kimi bir şeydir.

Salavat - Dünya sənin kimi ateistlərdən çox görüb. Nə sən birincisən, nə axırıncı, yoldaş dövlət ittihamçısı Qailov.

Kompüterçi - Marks... Karl, alman filosofu...

Salavat - (*saatına baxır*) Dayan, ay uşaq, Bədi, Marksın hansı yuvanın quşu olduğunu burdakıların hamısı bilir, taqsır-günahı məlumdu. Mamed Tairoviç, sən demədin axı, mənə ölüm cəzası istəməyin hansı günahıma görəmiş?

Qailov - Planlı sovet sistemində gizli iqtisadiyyat yaratmaq, quruluşu laxlatmaq cəhdinə görə!..

Salavat - Neynəmişdim mən? Kəlağayı - Azərbaycan qadınlarının, qızlarımızın örtüyü milli baş örtüyüdü. Analarımız, bacılarımız bunsuz keçinməyib. Onların abır-həyası, yaraşığı da elə ondaydı.

Qailov - Məndən olsa, o kəlağayı, çalmanı, quzu dərisindən olan o milli papağı da göstəriş verib ləğv elətdirərdim. Geyinə filan qədər cərimə, ya da 15 sutka bas belinə, ağı başına gəlsin!

Salavat - Fikir vermişən, ya yox, Qailov, köhnə şəkəllərin hamısında ziyalılardan başında o milli papaqdan var...

Qailov - Nədanlıqdı.

(*Salavat əl çalır*)

Salavat - Ay səni, Mamed Tairoviç. Daha sənə sözüm yoxdu... Heç olmasa, məhkəmədə mənim əl çalmağım yadındadı?

Qailov - Dedim axı, yaddaşı əvvəlki deyil.

Salavat - Sənin o təriflədiyin sovet vaxtında səhər saat 4-dən düzülən çörək, ət-yağ növbələri necə? SSRİ-nin hər yerindən hamı Moskvaya axışırdı ki, bəlkə yeməyə bir şey tapa. O planlı iqtisadiyyatın dadı camaatın damağından indiyəcən getməyib, Mamed Tairoviç.

Qailov - O planlı təsərrüfatı orda-burda sənin kimi gizli sexlər dağıdırdı.

Salavat - Neynəmişdim ki? Nə qədər adama çörək verirdim. Tut əkib barama becərəne, ipəkçi-toxucuya, azı 300 nəfərə. Pislik eləyirdim?

Qailov - Bəli, vətəndaş Dəmirov. Camaatı tüfeyli həyata öyrəşdirirdin. Qanun saymazlığı da bir yandan! Buna güllələnmə də düşür, hələ ondan artığı da!

Salavat - Səndən olsa, bulvarda dar ağacı qurdurardın. Sizdə heç insaf yoxdu?

Qailov - Camaatın qanını soranlar üçün - bəli, yoxdu. Qanunla - insaf bir-birinin düşmənidir, Dəmirov.

Salavat - Düz deyirsən, insaf dindən-imandan gəlir, Sovet Konstitusiyasından yox.

Qailov - Dəmirov, sən o Konstitusiya ilə işin olmasın. Sənin kimilərin bir cə məqsədi var - o da xalqın zəhməti bahasına əyri yolla varidat yağmaq! Sonra da bir balaca soyuq külək əsən kimi quyruğunuzu belinizə qoyub xaricə əkilmək! Üçdə alacağınız yox, beşdə verəcəyiniz! Xalq batsa da - batsın, sizin nə vecinizə?! Mən sənin kimilərə həmişə nifrət eləmişəm, Dəmirov! Nola, dünya dəyişə, yenə mən ayağımı daha möhkəm dirəyib, səninçün güllələnmə istərəm! Əvvəlkindən beş dəfə artıq! Sənin kimilərdən, pişik ölüsündən iyrenən kimi iyrenirəm!

(Salavat dözməyib Qailovun yaxasından yapışır, Qailov da Salavatın. Tutaşirlar. Kompüterçi öz ələmindədir. Bu anda Naməlum adam içəri girir. Əli bir-birinin yaxasında olanlara dərman və siqaret uzadır. Tutaşanlar bir-birinin yaxasını buraxırlar. Qailov siqareti alır, Salavat dərmanı. Naməlum adam tez stəkanda su gətirib ona verir və eyni zamanda Qailovun siqaretini yandırır).

Kompüterçi - (heç nəyin fərqi varmıdan öz işindədir) Rumınıyada bir məktəbdə uşaqlar anatomiya dərslərini ölən direktorun vəsiyyətiylən onun skeleti üstündə keçir. Həmin məktəbdə hər hansı müəllimin qalıb dərslər deməsini, onun maaşını da şagirdlər müəyyən edir...

(Və elə bil bu məlumat aralığı sakitləşdirir. Naməlum adam otaqdan çıxanda divardakı şəkli də aparıb getmək istəyir, lakin Salavat işarə ilə onu bundan çəkindirir, Naməlum adam ələcsiz halda çıxır. Tutaşanlar hərəsi bir tərəfdə əyləşib).

Salavat - Hardan tanıyıram axı bu adamı?.. Harda görmüşəm onu?..

Qailov - Ürəyindi?

Salavat - (başı ilə təsdiqləyir) Səndə necə?

Qailov - Məndə də...

Salavat - Məndə aydıdır. Səndə nə əcəb? Sən ki, buz kimi yük vaqonlarında yatabdan-yataba düşməmişən. Allahın palçıq kimi kaşasını dartıb əlindən almayıblar. Yağ içində böyrək kimi yaşamısan. Ürəyin niyə xəstə olsun ki?! Bəlkə qurdlara yem olacaqsanmış, xəbərimiz yox?!

Qailov - Meşənin qurdlarına yem olmağa nə var ki... Günlərin bir günü nə hardan qayıtdım. Gəlib görürəm... yerimdə, sir-sifəti qırmızı kərpicə oxşayan bir gədə yayxanıb oturub. Ayaqlarını da cütləyib qoyub mənim stolumun üstünə. Kağız-kuğuz hərəsi bir tərəfdə... Məni görüb irişdi. Deyirəm, kimsən, özü də bu nə oturuşdu? Deyir, - amerikalılar bu cür oturur, ay zır kəntçi! Deyirəm, düz deyirsən, mənim əslim-köküm kənddəndi. Amerikan olmayan əsliylən-köküylən qələt eləyir. Bəs sən haranın qoduğu-supasısan ki, ayaqyoluna getdiyən o ayaqqabılarını qoymusan mənim stolumun üstünə. Deyir, - bu gündən sənin burda stolun-zad yoxdu, sovet kadrlarının güngörməzinə bir təpik!.. Ora getdim-bura getdim. Dedilər, o gədəyə, filan-şüdə bəyə söz demək olmaz, qılıncının dalı da kəsir, qabağı da... Lap yuxarıdan kiminsə yaxın qohumudu...

(Bu arada Naməlum adam yenə otağa gəlir, Qailova tərəf nəzər salır, Qailov sözünü yarımqıç kəsir, yaxud dəyişir. Naməlum şəxs gedəndə yenə divardakı şəkli götürüb aparmaq istəyir, Salavatın tərs-tərs baxdığını görüb dinməzce otaqdan çıxır).

Qailov - ...Aydındı... Deməli, belə çıxır ki, elanı sən qəsdən mən oxuyan qəzetdə vermişən, bizim evin girişinə də sənün göstərişinlə yapışdırılıb. Hörumçək kimi tor qurub gözləmişən. Neynək, sözüm onda yox. Yeri gəlmişkən, mən də sənə bir sirr açım. Onsuz da olan olub, keçən keçib.

Salavat - Nə sirrdi elə? Hitlerin 45-də Argentinaya qaçmağı?..

Qailov - Yox... Ondan da vacib... Sən o vaxt hansı nazir oğlunun nişanlığını əlindən almısan?

Salavat - Məsələyə nə dəxli?

Qailov - Birbaşa dəxli var... Sifariş yuxarıdan gəlirdi. Sən getməliydin... gedər-gəlməzə...

Salavat - Getdim və Allah-Təala məni özünün diri bir övliyasına, pirinə rast gətirdi...

Qailov - Bayaقدan din-imandan danışrsan, Dəmirov. Bu elə kasıb-kusuba aiddi? Şəhərin ortasında tikilən hündür evlərə, gecələr bir fikir ver, çoxusunun işığı yanmır. Bir ailə bir evdə yaşayar da. 20-30 evdə yaşamaz ki?!

Salavat - Doğrudan da Sovet hökuməti paxıllıq və qiyyət üstündə qurulubmuş.

Qailov - Sən buna paxıllıq deyirsən? Bilirsən, nə qədər evsiz-eşiksiz, it günündə yaşayanlar var? Niyə ki... Onlar bu millətdən deyil? Daş altından çıxıblar? Villaları, qəsrləri görmüsən? Qələt eləyərdi Hacı Zeynalabdin Tağıyev, yəni Musa Nağıyev neçə yerdə o boyda saraylar tikdirərdi. Barmağını qatla ki, indiki milyonlərdən hansısa birisi teatr, məktəb, xəstəxana tikdirib? Ya sınıq barmağa üfləyib? Ya hardansa öz puluna su çəkdirib, xaricə oxumağa uşaq göndərib?.. Həə, özünü nahaقدan gücə salma, bircəsin də misal gətirə bilməzsən, Dəmirov.

Salavat - Dediysin o kəslərə... mən deyim ki, dövlətin heç bir ehtiyacı yoxdu. Şəhəri gəzib baxmamısan? İki göz istəyir tamaşa eləsin... Nədi, bolşeviklərin gözü götürmür? Yığdız bu millətin qaymağın iki-üç dəfə. İndi də dodaq büzürsüz?!

Qailov - Zornan deyil ki?! Boynuma alıram, mənim heç birinə quşum qonmur.

Salavat - Qonmaz da?! Sovetin vaxtı sənün kimilərin qılıncı boğaz üzəndə yerə qan dammırdı. Sən şəxsən hansı kasıbın əlindən tutmusan, hansı təsadüfi günahkarın günahından keçmişiz? Əksinə, neçə ana-bacını, ailəni-uşağı ağlar, boynu burulu qoyub, gecələr rahat yorğan-döşəkdə xorna çəkmisiz!

Qailov - Hamının taqsırı var, hər adam öz cəzasını çəkir. Yaxşı, soruşmaq ayıb olmasın, bayaقدan düzlükdən dəm vurursan... sənün özündə pul hardandı ki, qayıdıb yenə köhnə əməlinlə məşğulsan?

Salavat - Şükür ki, bu şəhərdən mərd adamların kökü kəsilməyib. Hələ var... Burda gizli şey yoxdu. Deyim də sənə. Vaxtilə, hələ dustaqdan əvvəl, cavan vaxtımda bir nəfərə əl tutmuşdum. Öyrəndim, üç ildi rəhmətə getdiyi. Nəvəsini axtarıb tapdım. Oğlanın yaşı, çox yox, olardı - 23-24. Hündür evlər tikir. Tanışlıq verdim. Doğrusu, ümidim yoxuydu. Ağızından süd iyi gələn uşağın çox qulağınaydı ki, it ilində kimsə babasının əlindən tutub, ayağa qaldırıb?! Diqqətnən mənə qulaq asdı. Dedi, - babam sizdən danışib mənə. Özü də vəsiyyətlə eləyib ki, vaxtilə ona olunan hörmətin nə az, nə çox - on qatını sizə qaytarım. Onsuz da axtarıb tapmalıydım, ya da qohum-qardaşdan kim varsa, mütləq onu. Həə, Mamed Tairoviç, bizim millətin elə hamısı sənün kimi adamı gedər-gəlməzə yollamır ki... Yaxşılari da var... Buna da şükür.

Qailov - Hər halda, mən yenə 45 il bundan əvvəlki fikrimdə qalırım. Səninçün günü bu gün də «güllə» istərəm, uf da demərəm. Əvvəlkindən daha artıq... Nə isə... Durum gedim. Onsuz da bu işdən gözüm su içmirdi.

Salavat - Yox, sən hələ otur... (*cib telefonu zəng çalır*). Hə, hə... doktor, maşını göndərə bilərsən... Çox yox, beş-on dəqiqə...

(iş telefonu zəng çalır. Salavat dəstəyi götürür)

Salavat - Bəli... Xeyr, yoxdu. Cəmiləni dərman dalınca göndərmişəm. Münəvvər-xatun.... indilər gəlib çıxar... əziz Münəvvər-xatun. *(dəstəyi qoyur, fikrə gedir)*.

Ey mənim əski düşmənim Mamed Tairoviç, Zəki atanın axır vəsiyyətini də belə yerinə yetirdim... Son düşmənimə qoy axırını yaxşılığım olsun... Qailov... mən gedirəm, ürəyimə damıb... Nə isə... «Salavat» şirkəti sənə və bir də... Cəmiləyə əmanət!.. Bu da lazımı kağız-kuğuz, qoluynan-möhürüynən. Əvvəldən işimi möhkəm tutmuşam...

(Cəmilə təngnəfəs içəri girir).

Cəmilə - Salavat müəllim, elə bil kimsə məni qabağına qatıb qovdu ki, tez ol, Salavat müəllim gedir. Qaç-qaç çatdırdım özümü!..

Salavat - *(divardakı portretə işarə ilə)* Onu da qoymadım apara... Bu sirri öyrənməmiş hara gedirəm? Kimin şəkli? De görüm, atandı? *(Cəmilə başı ilə hər dəfədə «yox» deyir)* Əmindir? Bəlkə dayan? Kimdi axı o?

Cəmilə - Onu biləsiz ki, ömrümdə mən... bircə dəfə xoşbəxt olmuşam, Salavat müəllim. O da onca gün... Bu kişinin mənə heç bir qohumluğu çatmır... Amma, mənimçün çox əziz adamdı. Onda ki, mən... Teatr institutunu bitirib ucqar bir teatra öz istəyimlə getmişdim... *(Cəmilə bunu həm də tamaşaçılara danışır)*. İstəyirdim, gözdən-könüldən uzaq o teatri hamıya tanıdım, nişan verim. Bakıya qastrola gələk, bizi televiziya göstərsinlər... O vaxt biz həmin bu kişinin, türk yazarı Haldun Tanerin pyesini gecə-gündüz məşq elədik. Gecə-gündüz... Allahın yuxusunu da yatırdıq. O vaxt bizdə türk pyeslərini hələ qorxa-qorxa tamaşaya qoyurdular. O da ucqarda. Bakıda hələ yox... «Kaşanlı Əli dastanı» - o vaxt tufan qopardı. Salavat müəllim, ikicə tamaşadan sonra rayonda biletlər əldə satıldı. Öz adım yaddan çıxmışdı. Küçədə-bayırda hamı məni barmaqla göstərirdi, öz adı yox, məni «Zəlihə» çağırırdılar... Necə də xoşbəxt idim, İlahi?! O boyda xoşbəxt idim ki, axırını dəfə nə vaxt çörək yediyim, nə vaxt bir qurtum su içdiyim belə yadıma düşmürdü! Qanad açmışdım, göylərdə uçurdum!.. Üstündən onca gün keçəndən sonra, şəhərin hampalarından biri xəbər yolladı ki, Zəlihə xanım axşama bizim ailəyə qonaqdır, buyurub gəlsin... Getdim... Bir qutu konfet də qoltuğumda. O adam qapını özü açdı... Gözlədim, məni qarşılamağa özge heç kəs çıxmadı. Nə arvadı, nə uşaqları... Soruşdum - evin xanımı hanı? Üzr istədi, dedi, Bakıdan gəlib çıxmayıblar. Buyurun, buyurun... Çilçiraq, təmtəraq, süfrədə cana-can dərmanı, konyak şüşəsi. Bir cüt də badə... Oturmaq istəmədim, güclə plaşımı soyundurdu, oturtdu... Gülə-gülə qayıtdı ki - "siz, Cəmilə xanım, kapitalist cəmiyyətindən olan burjuva qadını - Zəlihəni çox rəğbətlə oynayrsız, belə olmaz, bu məsələ yuxarıya gedib çatıb, adınızın üstündən öz əlinizlə xətt çəkirsiz... Əlbəttə, məsələni yumşaltmaq bizim əlimizdədir. Hələ ad-san, rütbə də..." Bunu deyib irişdi, namərdcəsinə irişdi... Əlini saçıma çəkdi. Məqsədini anladım, istədim konyak şüşəsini onun təpəsinə əndərim. Özümü gücnən saxladım... Dedim, olar ki, vanna otağında saçıma özüm əl gəzdirim? - Pahoo, əlbəttə, get özünü hazırla - dedi... Buyur, buyur... Buyurdum. Yaxşı ki, birinci mərtəbəydi, pəncərəni açıb düşmək mənimçün su içmək kimi bir şeydi və mən o heyvərənin, o oğraşın əlindən qaçıb qurtardım. Elə həmin saat yığışib gəldim vağzala, gecə qatarına minib özümü səhər tezdən Bakıya çatdırdım... Anam indinin özünəcən bu barədə heç nə bilmir... Bəli, ey məclis əhli, bu həmin Haldun Taner, həmin yazardı ki, ömrümün onca gününü məni xoşbəxt eləyib! Yalnız onda xoşbəxt oldum mən! Özge heç vaxt! Nə sovet vaxtı, nə də indi!

Qailov - Verərdin əlaqsız məhkəməyə!

Cəmilə - Özünə iş kəsəcəkdi?

Qailov - Famili nəymiş o üzqarasının? Kimdi-nəçiydi?

Cəmilə - Tanıyırsız... Bizim Zöhrənin o qurumsaq əri... Çıraqov. Bayaq şəkildən tanıdım.

Salavat - Sonrası necə oldu? Anan soruşmadı bəs?

Cəmilə - Soruşdu. Dedim, rayonun havası düşmədi mənə. Bənd olmadı. Öz dərdi özünə bəsiydi... Sonra... sonra... necə olmalıdı ki? Sənətin daşını birdəfəlik atdım. Hər şeydən zəhləm getdi. Xüsusən kişi tayfasından... O qalan qaldım... şikəst anamla tək-tənha... Nə illah elədim, anam bu otaqları kirayə vermədi ki, vermədi. Məcbur oldum, onun-bunun evində qulluqçuluq elədim, dolandıq bir təhər... Axır... kiməsə, hə, kiməsə ərə getdim. Çox yox, bircə ildən sora məlum oldu ki, o cındır da bu evə şirnikib, mülkü ələ keçirməyə gəlib. Gecə-gündüz, durdu-oturdu, zarıdı ki, sataq-sataq. Satmayanda da bir gün qoydu papağın başına ki, mən getdim... Sizdən kürekən saxlayan olmaz.

Qailov - Bəs nə əcəb anan bu şirkətə razılıq verib?

Cəmilə - «Kəlağayı» adını eşitdi, nə bilim, nə üçünsə yumşaldı.

Qailov - Yenə gəldik kəlağayının üstünə...

Kompüterçi - İkinci dünya müharibəsində rusların Aleksandr Matrosov dedikləri qəhrəman - əslində Şakircan Məhəmmədcanov adında bir başqırd balası imiş...

(Comərd bir kəşf edibmiş kimi içəri təpilir)

Comərd - Öyrəndim mən!.. öyrəndim!

Cəmilə - Bir az yavaş. Nəyi öyrəndin?

Comərd - Tapdım ey, tapdım!

Salavat - Özüvə gəl... Nəyi tapmışan?

Qailov - *(istehza ilə)* Bəlkə xərçəngin dərmanını tapıb?

Comərd - Yox ey, Salavat əmi, bibim sağdı - Umlena...

Salavat - Umleyle...

Comərd - Hə, Umleyle bibişkam sağdı, əri - o boru-prokatın adın da öyrəndim - Fərəməz, o da pensiyadadı, sağdı! Pəxmətə gedəcəkmiş - getməyib...

Salavat - Xəstəymiş?

Comərd - Bəli, bəli... Bibim adımlı eşidən kimi ağladı. Çox ağladı, nə qədər konturum getdi...

Salavat - Cəmilə, sən bu Comərdin üstündə göz ol ki, getsin bibisinə baş çəksin. Eşitdin ə, namərd oğlu Comərd?

Comərd - Arxayın ol, Salavat əmi... Yaman sevinəcək bibim!.. Deyərəm ki, mənim şefimnən... Salavat əmiynən bir kənddənsiz. Uşaq vaxtı atamnan, səniynən qonşu olub. Aranızda da qamışdan çəpər...

Salavat - ...Atanı çıx, onu demə.

(Comərd bir müddət dillənmir, sonra başı ilə «yaxşı» deyir.

Bu əsnada Naməlum adam nimdaş döyüşçü qiyafəsində içəri girir və elə astanada dayanıb Salavata baxır, gülümsəyir və yüngülcə əl eləyib onu çağırır. Salavat da nağıllarda olan kimi ovsunlanmış təkin onun çağırışına gedir...)

Salavat - Yadıma düşdü... Şəkildə görmüşəm. Atam çağırır məni... Getdim, getdim mən...

(Çıxırlar)

(Araya sükut çökür... Hamı yerində donub qalır, neynəyəcəklərini bilmirlər. Zöhrə tələsik içəri girir.)

Zöhrə - Hanı Salavat qardaş? Bizim kişi tanıyıb onu! Tanıdım - deyir! Allah-Təala əcəlimi tamam eləsin - deyir. Ağlayıb öldürür özün! Ona hökm oxuyan yerdə dilim quruyaydı, sabaha qalmayım - deyir. Elə bu gün öləcəyəm - deyir...

Cəmilə - Hələ ölməz... Üzü bərkdi mürdəşir oğlu, mürdəşirin! Qoy hələ çəksin, sonra gəbərər!

Zöhrə - Aaaa... Elə niyə? Sənə nə pisliyi keçib bizim kişinin, a Cəmiş?

Kompüterçi - "Sabah saat 11-də Mərkəzi Klinikada Saibov Salavat Zəki oğlunun üzərində ağır ürək əməliyyatı keçiriləcək. Xəstənin dilindən iltizam alınıb ki... iltizam alınıb ki... *(kompüterçi sözünün davamını gətirə bilmir, hıçqırıq onu boğur)*

Zöhrə - Aaaa... Ağlayır... Bu insanmış ki... Mən də elə bilərəm Alik, bu Əliyusif robotdu?! Vallah, bizim işimiz lap nağıldı eyy... Aaaa...

Qailov - *(telefon nömrəsini yığır...)* Mənə Təzəpir məscidinin mərasim zalı lazımdı... Neçədi?... Aha... *(yazır)*.

(Qapı açılır... Cəmilənin gözləri tutulmuş anası əl havasına içəri girir...)

Ana - Cəmilə, burdasan?

Cəmilə - Ana, pilləkəndə yıxıldın, burda nə işin var? Uşaq salamatdı?

Ana - Cəmilə, qızım, bayaq zəng vurdum, kimsə mənə cavab verdi. Adımı «Münəvvər-xatun» dedi - iki dəfə. Münəvvər xatun! Ömrümdə məni bu adnan bircə nəfər çağırıb... Səs onun səsiydi. Bəlkə məni qara basır, qızım? Hani o adam?... O sənin atandı, qızım!.. Gedibsə, çat ona, qaytar onu!..

(Cəmilə tez çıxmaq istəyir, qapıda Ləzgi kişisiylə üz-üzə gəlir)

Ləzgi kişisi - *(hamıya müraciətlə)* Can bacı, bir kupuyuğli məni bu adrese gündərə var. Mən bir saatdı gəzə var, gəzə var... Burda müslüman ulmaq istəyən kimdi?... Kardı, eşitmədi? Diyirəm, burda müslüman ulmaq istəyən adam var?

(heç kəs dillənmir)

Mən xəbər ala var. Kimdi?

Qailov - *(səhnədəkilərə və eləcə də tamaşaçılara işarə ilə ki, yeni ki, axtarsan elə hamı...)*

(heç kəs yerindən tərpənmir)

Musiqi. Sonra təzimler. Hamı çıxır. İşıq yalnız Haldun Tanerin portretinin üstünə yönəlir...

S O N

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2017-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

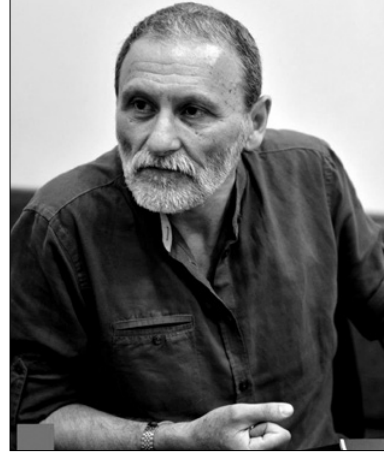
illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Aydın TALIBZADƏ

XALA

(pyes)

İştirakçılar:

ANA	- 70 yaşında
OĞUL	- 45 yaşında
QARDAŞ	- 42 yaşında
XALA	- 72 yaşında
GƏLİN	- 40 yaşında

Hadisə 2008-ci ilin fevral-iyun aylarında baş verir.

Üstüörtülü, qoşa pəncərəli, üç metr hündürlüyündə bir otaq: xalça ilə döşənilib. Pəncərələrin önündə divan. Sağ divarın qarşısında dördkünc masa. Üç tərəfdən stul düzülüb ətrafına. Solda qoz ləpəsi rəngində güzgülü trümo. Bir qədər aralıda televizor, daha sonra elektrik radiatoru, daha sonra çəkmə qutusu. Hiss olunur ki, burada yaşlı adam yaşayır. Mənzilin qapısı açılır. Oğul əlində nimdaş bir çamadan və bir yol çantası kulisdən səhnəyə adlayır. Arxasınca Xala girir qapıdan. Oğul qapı ağzında ayaqqabılarını soyunub başmaqları geyinir. Xala o qədər də qalın olmayan paltosunu asır, qış çəkmələrini çıxardır. Oğul şapşupları ona uzadır. Xala əl çantasını özüylə götürür.

Oğul (kөнүlsüz, ovqatının təlx olduğunu bürüzə vermək istəmir). Mama, ay mama (Pauza: kimsə yoxdur, boylanır və biraz bərkdən). Mama.... a... (Pauza: hiss olunur ki, pərt və çaşqındır: nə edəcəyini bilmir) Mama, eşitmirsən? (Pauza) Gəl də... (üzünü Xalaya tutaraq: sanki ələcsizliqdan danışmağa məcburdur) Eşitmir, başı qarışıqdır... (yenə anasına müraçiatən) gəl daha, xanım əfəndi... gəl, bacıvu gətirmişəm...

Xala. Arvadı tələsdirmə, əlində işi var bəlkə...

Oğul. Anam dünəndən hazırlaşır... elə sənin fikrivü çəkirdi... ona zəng gələn kimi cummuşdu bizə hövlnak ki, Arif, bilirsən nə olub? Soruşdum, nə olub? Dedi, inanmazsan, bəs, xalan tapılıb. Arvad gecəni necə yatıb, bir Allah bilir... Elə deyirdi görəsən, xeyir ola onun belə qəfil peyda olmağından?..

Xala. Xeyir olar, inşallah... sənə demişəm də... (fikirli) Allah özü köməyimiz olsun.... elə Allahın adını çağıra-çağıra gəlmişəm Bakıya. İki gün av-

tobusda kəlmeyi-şəhadət dilimdən düşməyib. Arif (*yanğılı*), Allahın ətəyindən yapışıb gəlmişəm bura...

Oğul. Hm... Qarlı dağlar aşaraq, çox ellər dolaşaraq... Əcəb eləmişən, gəlmişən. Mama, Hüsniyyə xanım, ay Hüsniyyə xanım... heç gözləməyinə dəymədi ki. Gəl, qonağı təhvil al da. Bəs “bacım, bacım” deyirsən dünəndən... Mama... Ma... maaaaa...

Gəlin içəri otaqdan çıxır.

Xala, Oğul və Gəlin.

Gəlin (*işgüzar və təpkiylə*). Arif, bir dayan da, hövsələni bir az bas. Səsin götürüb aləmi. Özünü uşaq kimi aparma...

Oğul (*aşkar təəccüb və zarafatla*). Aaa, salam-məleykim. Sən niyə burdasan?

Gəlin. Xala, xoş gəlmisiniz.

Xala. Xoş günün olsun, qızım (*yaxınlaşa-yaxınlaşa*). Sən Arifin yoldaşısən da?

Oğul (*guya zarafatlaşır*). Düz deyirsən, yoldaşımdı; birgə daş daşıyırdıq.

Xala (*Gəlini qucaqlayıb öpür*). Arif, nə qəşəng qızdı bu, xanım-xatın...

Oğul. Xala, 20 yaşında oğlu var e, nə qız?

Xala. 20 yaşında oğlu olan qəşəng olmaz?

Oğul. Olar, amma qız olmaz.

Xala. Allah onu da saxlasın, oğlunu da. Maşallah, lap cavan görünür. (*Arifə*) Sən Fərhadan sonra çox gec evlənmişən bəyəm?

Oğul. Çox sonra.

Gəlin. Xala, əyləşin, ayaqüstə durmayın. Ana bu dəqiqə gəlir.

Xala. Qızım, heç narahat olma. Mən bacımın evindəyəm (*gəzişib otağı gözədən keçirir, təftiş eləyir sanki*).

Oğul (*Gəlinə, yavaşdan*). Sən işə getməyəcəksən?

Gəlin (*yavaşdan*). Zəng vurub icazə aldım, bir azdan gedərəm: dedim, qalım həm xalanı görüm, həm də anaya kömək eləyim.

Oğul. Sənə də bəhanə lazımdı ha... gərək biləsən axı, kim nə danışıdı...

Gəlin. Nədi, özgəsiyəm? Əlbəttə, gərək biləm. (*Xalaya*). Biz Sizi daha erkən gözləyirdik.

Xala (*mexaniki cavab verir*). Bir az yubandım (*yabançılığı səmindən götürür*). Arifə zəhmət oldu.

Oğul (*bərkdən və darıxqan*). Mamaaa... Bu arvad harda itib-batdı?

Gəlin. Qışqırma, ay Arif... qonşular da deyər görən bunlarda nə olub?

Oğul (*səsinə yüksəlir*). Nə olacaq: heç-zad. Əvvəlcə qonşular kişi səsi eşidəcəklər, sonra da biləcəklər xala gəlib, vəssalam. (*bir az da bərk, hövsələsiz və guya ki zarafat eləyirmiş kimi qışqırır*). Mama, ay mama, gəl, yoxsa xalanı geri qaytaracağam.

Gəlin (*narahat*). Yaxşı da, Arif, ağızımda söz dedim axı. Ana aş süzür, (*biraz hökmran*) aş: qazanı əlindən atıb bura qaçmayacaq ki...

Pauza.

Xala (*pərt*). Bacım məni görmək istəmir. Adam yalnız sevmədiyi adamı belə qarşılar.

Gəlin. Xala, Allaha and olsun, əlində aş süzür. Arifin səsi gələndə qaynanam dinab dolu qazanı başladı aşsüzənə boşaltmağa. Dinab qaynayırdı, ötürmək olmazdı. İndi də süzülmüş düyünü ehmalca qazana yığıb dəmə qoyacaq. Belə bir-iki dəqiqəyə gələcək.

Xala. Qızım, niyə yorursan özünü, bilirəm.

Arif. Nahaq inciyirsən, ay xala, nə var, anamın dilində var. Söz saxlamaz, birbaşa sözü adamın üzünə deyər. Anam heç vaxt yalan danışmayıb. Elə uşaqları da elədi. O sənin ağına gələni heç vədə ağına gətirməz. Anamın bu dünyada işi biş-düş eləməkdi ancaq.

Xala. Hüsniyyə heç xasiyyətindən qalmır: hamını doydurmaq həvəsindən hələ də əl çəkməyib; həmişə elə bilir ki, hamı onun kimi acdır (*kinayə ilə gülümsünr*).

Gəlin. (*Arifə, sakitcə*). Bir təhərsən? Haransa ağrıyır?

Oğul (*fikirli*). Yox. Aqlım heç nə kəsmir: hər şey o qədər qarışıb beynimdə. Necə olacaq, bilmirəm.

Xala. Niyə əziyyət çəkib aş bişirirdi ki... Ziyarətdən qayıtmışam bəyəm? *Ana yan otaqdan çıxır. Xala, Oğul, Gəlin və Ana.*

Ana (*çay dəsmalına əlini silə-silə*). Bəyəm adam təkcə ziyarətdən gələn üçün aş bişirər?

Xala (*zaraftıyana*). Öyüvi Allah tiksın, səhərin gözü açılmamış nə aş?

Ana. Mən sən deyiləm ki, ac qarşılıyım, ac da yola salım. Xoş gəlmisən (*sevincək yüyürüb bacısını qucaqlayır: öpüşürlər*), ay qız... (*əllərini kürəyinə vuraraq*) ay qız... nöş bu günə düşmüşsən? Vay, vay, vay... qupquru taxtasan ki, ay qadovı alım... noolub belə arıqlamısan? Gör havaxtdı səni görmürəm... (*ayrılırlar*). Yaman xəbərsiz-ətərsiz əkilmişdün, xəbərsiz-ətərsiz də gəlirsən, Allah axırını xeyrə calasun...

Xala. Xoş günün olsun (*günahkarcasına*), bacım mənim... xoş günün olsun... (*ağlamsınır, burnunun ucunu iki barmağı ilə tutub sıxır*). Fırlanıb-fırlanıb yenə sənə pənah gətirmişəm.

Ana (*heyrat və təəccüb içində*). Sən bu soyuqda, bu şaxtada necə gəlmisən, ay yazıq?

Oğul. Paltosu da vıdırdanı (*heç kəs sözünə əhəmiyyət vermir*)...

Ana. Qarın içində... Yollar buz bağlayıb... dünən elə qız zəng eləyəni nigaran qalmışam... haralardasan, ay Ruxsarə? Haralarda itib-batmısan? Bəs gedəndə adam bir deməz... Deməz ki, diyim bacıma, axtarıb-eliyə məni? Yəni biz belə özgəsiyik?

Xala (*yorğun, amma qətiyyətlə bacısının sözünü kəsərək*). Narahat olma, bilib nə olasıydı ki, onsuz da qaya uçanda toz qopar.

Ana. Qopmağına qopar, düz diyirsən, ama yadında saxla, qaya uçulanda camaatın üstü-başı da bulaşar, tozdan göz-gözü də görməz.

Xala. Heç görməsin. Gördük nə oldu ki? Hüsniyyə, səni nə maraqlandırırsa, hamısını diyicəyəm, hər şeyi biləcəksən, qorxma.

Ana. Mən nöş qorxuram? Sən qorx.

Xala. Səbr elə, o qədər söz var danışmağa ki...

Oğul (*Gəlinə, əsəbi*). Hm... başlandı mən sənə, sən mənə...

Gəlin (*Arifə*). Bəsdı, vallah, ayıb olur.

Oğul (*Gəlinə*). Bunlar tamam başqa-başqa planetlərdir: heç vədə bir-birini başa düşmək istəməyiblər, istəməyəcəklər də.

Ana (*azacıq kinayə ilə*). Yaxşıdı, bizim ünvanı unutmamısan... hərçənd mən də dünən telefonda başa salmışdım mənə zəng eləyən həməni (*xüsusi eyhamla*) o qızı...

Xala. Çətini Beşmərtəbənin yanına çatmaqdı... ondan o yanasını gözyumu taparam. Ancaq şoferə anlada bilmədim ki, hardan hayana burulsun.

Ana (*acı kinayə ilə*). Maşallah, hafizən yaxşı qalıb, huşun yerindədir... Başun da işdiyir... Hər şeyi xatırlayırsan... Bizim evi də unutmamısan

demə... işün düşəndən-düşənə yadına salırsan ki, harada yaşıyırdıq. (*Gəlinə*). Gedək, çayları gətirək.

Gəlin. Siz burda olun, mən özüm gətirirəm də.

Ana. Yox, sən bilməzsən.

Oğul. Mama, qoy gətirsin də. 20 ildir evdarlıq eləyir.

Ana. Sən qarışma.

Xala. Ay Hüsniyyə, heç dəyişməmişən, yenə hamıya komandirlik eləyirsən.

Ana (*Gəlinə ədalət*). Gəl görüm a. Yoxsa Rüksarənin vəkilliyi başlasa, qurtarmıyəcəy.

Ana ilə Gəlin mətbəxə keçirlər. Bu ara Oğulun cib telefonu zəng çalır.

Xala və Oğul.

Oğul (*telefonu açaraq*). Hə, Zaur, salam, bizdədi: 5-10 dəqiqə olar, nigaran qalma. Şükr Allaha, salamat gəlib çıxıb. Bir az var girmişik içəri. (*könülsüz və tələsik danışır*) Yaxşıdılar, sən necəsən? Hə, tək gəlib. Özü gəlib, taksidə. Mən çıxıb qarşıladım ancaq, Şahmat klubunun qabağında (*Əyləşir*). Özü deyəni, çətin gəlib... Rusiyadan. Yox, avtobusda. Dəqiq heç nə bilmirəm: belə, ucundan-qulağından. Oldu, oldu, hə, hə, gələrsən, danışarıq. Çox sağ ol, deyərəm. Onlar da sənə salam deyir (*telefonu qapadıb masanın üstünə atır və sözü dəyişməyə çalışmış kimi*). Xala, Zaurdu, səni soruşurdu: salam göndərir. Özü də gələr yəqin ki birazdan.

Xala. Qurban olaram ona, nə zəhmət çəkir.

Oğul. Onsuz da o hər gün gəlir anasına dəyməyə.

Xala. Allah yarıyanlardan eləsin.

Oğul (*Öz-özünə danışmış kimi, amma sözü xalaya atır*). Ağır zəmanədir, hamı bir-birindən imtina eləyir: oğul anadan imtina eləyir, ana da - oğuldan.

Xala. Hə, xala qurban: amma heç kimi qınaya bilməzsən. Hamı bir parça çörəyin avarası olub.

Oğul. Xala, bəs adamlığa, vicdana, insafa nə gəldi? Bu şeylər üçün adamdan pul istəmirlər ki?..

Xala. Hamı sən deyəni bacarmır, oğlum. Bir də, kasıblıq adamı mucul eləyir. Allah, heç kimi naəlac qoymasın: hara əl atırsan, boş çıxır. Ölməkdən asan şey yoxdu, ən çətini yaşamaqdı, yaşamaqsa cəhənnəm əzabıdır. Adamlar çoxalıb, həyat bahalaşdı. Heç kim də mən kaftar kimi ölmək istəmir. Sağ qalmaq üçün biri evini satır, biri özünü satır, biri qızını satır, biri torpağını satır, biri dövlətini satır, biri böyrəyini satır, biri arvadını satır, biri də vicdanını. Əsas odur ki, satmağa nəşə olsun... Vay o gündən ki, bunların biri də olmaya... Vay o gündən ki, satasan, alan tapılsın. Bax, onda olursan mənim kimi: heç zibil qutusu da deyilsən ki, səni zibil atmaq üçün saxlasınlar... Ölüm də gəlmir ki gəlmir (*Fikirləşir, pauza: haçandan-haçana*) İndi həyətdə bir tək siz yaşayırsız?

Pauza.

Oğul (*bir qədər susur, sualı cavablamaq istəmir, kinayə və zarafat qarışığı*). Gətirin bu çayı da. Gözləməkdən gözümüzün kökü saraldı ki.

Xala. Öz adıva danış, xala qurban (*Pauza*). Bayaqdan fikir verirəm, xasiyyətə yaman Hüsniyyəyə oxşayırsan ha...

Gəlin pürəngi çaylar düzülmiş məcməyi ilə girir içəri. Böyrü ilə də Ana gəlir, bir konfet, bir də rahat-lukum qutusu əlində.

Xala, Oğul, Gəlin və Ana.

Gəlin (*Arifə, stəkanları masaya düzə-düzə*). Bu gün lap şıltaqlıq eləyirsən ha... Ərköyün uşaq kimi aparırsan özünü... Niyə beləsen, baş açmıram.

Oğul. İndi bilərsən. (*qəfil və gözlənilməz*). Camaat, Mama! Qulağınız məndə olsun; vacib bir xəbər deyəcəyəm sizə: xala bizdə yaşamağa gəlib.

Pauza. Heç kim heç nə danışmur.

Ana (*qutuları masanın üstünə qoyur və başlayır əvvəlcə birinin, sonra o birisinin ciğarasını ehmalca, yavaş-yavaş açmağa, ancaq ciğaranın səsi eşidilir, daha sonra əlini stula dayayıb bir müddət susur və nəhayət, çox sakit bir şəkildə, içinin bütün gərginliyi, aramla soruşur*). Necə yəni yaşamağa?

Oğul. Yəni hər gün bizdə qalmağa, bizdə gecələməyə, bizimlə bir yatıb bir durmağa, amma hələlik...

Pauza. Hamının diqqəti anadadır.

Ana (*çarəsiz*). Hələlik, yəni nə qədər...

Oğul (*çaşqın və azacıq kinayə ilə*). Ya 5 ay, ya 6 ay, ya da 7...

Xala (*bilinmir zarafat eləyir, ciddi deyir, ya bacısını cırnadır*). Bəlkə də həmişəlik...

Ana (*Bu dəfə şaşırmış, sərt, amma təmkinlə*). Ay qız, sən nə danışırısan, həmişəlik-zad nədi?

Oğul (*səsini azacıq yüksəldərək, zarafat yana*). Mama... a... a... sonra... sonra...

Gəlin (*vəziyyəti yumşaltmaq üçün*). Xala, keçin əyləşin də. Ana, sən də bir otur.

Ana (*Oğula müraciətən, fikirli: lakin vəziyyətdən çıxmaq üçün, əyləşə-əyləşə*). Taksinin pulunu sən verdin?

Oğul (*bir az hövsələsiz*). Yox, xala dedi ki, özü əvvəlcədən yol pulunu ödəyib...

Ana. Aaa... (*gizli bir hikkəylə*). Xalavun xasiyyəti ömür-billah belə olub da.

Xala (*əyləşir, çox sakit*). Qızın qardaşına demişdim: səhər o gətirdi taksini qapıya. Mən də Əhmədliyə bura 10 manat pul verdim. Fərhad demişdi ki, 10 manat artıqlamasıyanan bədi.

Oğul (*açıq ironiya ilə*). Fərhad orada otura-otura buraların haqq-hesabını nə yaxşı bilir: agentləri var bəyəm?

Xala (*təmkinini pozmadan*). Arada zəng vurur da dostlarına...

Oğul. Dostlarına zəng vurur, amma bizə yooox? (*kinayə ilə*) Xalamoğlum mənim...

Gəlin. Çoxdan köçmüşüz Bakıdan?

Xala. O qədər çoxdan ki, Bakı üçün burnumun ucu göynəyir.

Ana (*Oğula, sanki xalanı qoymur nostaljiyə dalsın*). Qar yenə yağdı?

Oğul (*cib telefonu ilə hərdən masanı taqqılda-taqqıldada*). Yox, biraz atdı, dayandı... amma küçələr pis gündədi... lap şüşə kimidi... maşınlar güclə gedir yolu...

Ana (*bacısına*). Oralar yəqin burdan da betərdir?

Xala (*etinasız*). Qar elə hey yağır orada (*sanki gözləri önündədir o mənzərə*), gecə yağır, gündüz yağır.

Ana (*Gəlinə biraz ironik*). Yazıq bezib də...

Oğul (*telefonla asta-asta masanı döyəcəyir*).

Xala (*elə bil ki heç eşitmir*). Yağır, yağır, dayanmadan yağır, meşəyə yağır (*biraz daha emosional təəssüflə*), kəndə yağır, şəhərə yağır, hər yerə

yağır, avtobusa, dayanacağı, bazara yağır (*elə bil ayılıraq özünə gəlir*), amma hamı da öz işindədi: heç veclərinə deyil bu qar. Orda heç kim qardan danışmır (*Susur, sonra bacısına, amiranə*). Amma sən bir də mənə yazıq demə. Küsəmə səndən.

Ana (*hövsələsiz, oğluna baxa-baxa, xalanın "yazıq"lığını sanki qabartmaq üçün*). Nə oldu ki, birdən-birə bu çovğunda durub Krasnodardan çaparaq Bakıya gəldün? Heç iti də bu soyuqda bayıra buraxmazlar.

Xala (*məyus, bacısının dediyini saya almır*). Biryerdəlik heç cür olmur... olmur... yaşamaq olmur... bir evin içində... hələ o kaftar Anna Matfeyevna... zəhləmgetmiş... qudacığım...

Ana (*oğlunun ona qaş-göz elədiyini görərək*). İç çayını (*yumşalır*), soyuyur, istiyirsən varinə də gətirim sənə. (*Gəlinə*) Qızım, dur get, orda şkafta ağ giləs mürəbbəsi olmalıdır.

Xala. Dəymə gəlinə, mən varinə-zad istəmirəm. (*Gəlin getmək istəyir*). A qızım, otur aşağı. Heç nə istəmirəm.

Gəlin təzədən əyləşir.

Oğul (*telefonu buraxır, ağzına konfet atır, çaydan qurtum ala-ala*). Mama, xala üçün yer ayırmısan?

Ana. Hə, Rüksarə, bu divan sənindi... mən içəri evdə yatacağam... balıq da qoymuşam bura səninçün ki, aradabir dirsəklənəsən. (*sanki azacıq rişxəndlə*) Nəyin də var, yığ bu trimoya.

Xala. Çox sağ ol, Allah balalarıvu min budağ eləsin, sizə pənah gətirmişəm (*ayağa qalxır, bayaqdan əlindən buraxmadığı əl çantasından darağını, əl yaylığını, ətirini çıxarıb trimonun gözünə yığır: sonra təzədən flakonu götürüb ətirlənir və onu da trimonun üstünə qoyur*).

Oğul. Bu sumkanı heç əlindən qoymursan: birdən içində milyon dollar pul olar ha. Xala da bu milyonlardan bizə paylayar, Allah kərimdi...

Xala (*sumkasında eşələnə-eşələnə*). Kərimi tutdular, getdi. Kərim kərim olseydi, mənəm Krasnodarda nə ölümüm vardı. Kərim kərim olseydi, o Anna Matfeyevna (*pauza götürür, sonra hikkəylə, dodaqlarının arasında*)... zəhləmgetmiş... (*pauza*) qudacığım... mənə dəqiqə bir deməzdi ki (*əlini saxlayıb, üzünü bacısına tutaraq*) Znayete V1, Ruxsarıçka, im ved trudno svodit kontsı s kontsami... Əbləh oğlunun qızı, elə bil Fərhadu bu böyüdü... (*köks ötürərək*) Eh, nə deyim (*sumkasını axtarmaqda davam edir*)...

Oğul. Bu Anna Matfeyevna, deyəsən, səni lap boğaza yığıbmış..

Xala. Yığıbmış da sözdü... O qoca, mən qoca... doğrayıb-tökür, mənə cavab vermərəm, hamısını gəlin köpək-qızı eşidir axı. Gələn kimi Fərhadın ovcuna yazacaq ki, bax, anon elə narazıdır hər şeydən... evə diğ-diğ salır.

Ana (*hövsələsiz*). Rüksarə, bax, mənəm xörəyim hazırdu... aaa... Aşı süzmüşəm, dəmdədü...

Xala (*sumkasından bir kişi portmanesi götürüb əlində saxlayır*). Hüsniyyə, narahat olma. Əvvəla, evdən gəlirəm. İkincisi, səhər qız məni yaxşıca yedirdib-içirdib yola saldı.

Ana. Ay balam, bu qız kimdü ki, bu qədər sənünçün çalışır, hə?

Xala (*hiss olunur ki, nələrisə demək istəmir*). Üçüncüsü, mən gərək su başına çıxam, əllərimi yuyam. Sən bəyəm tanımırsan məni?

Ana (*bir az sərt*). Mən yaxşı tanıyıram səni (*başını tərpədənərək*). Sən elə diplomatsaaan... Qorxma, mən o qızın evlərinə getmiyeceyəm (*incik*). Bur-

da gizlin nə var ki demirsən mənə... Amma bizim telefonun nömrəsini veririrsən ona... Birdən biz buralardan köçmüş oleydik, onda neyləyəcəkdün?

Oğul (*təpkiylə*). Ay mama... sakit ol... vaxtı gələr, üzbəüz əyləşib hər şeyi deyərsüz bir-birinizə.

Gəlin. Hə də...

Xala (*portmanedən pulları çıxarır*). Hüsniyyə, burda beş yüz dollar pul var (*pulları sayır*). Əgər Bakıda qala bilməsəm, gərək Türkiyəyə gedəm. Bunun dörd yüz dolları yolpuludur. Bu yüz dolları da mənim bir aylıqdolanışığım üçün sənə verirəm.

Ana (*aqressiv*). Əh, gic-gic danışma. Mən səndən durub indi pul alıceyəm?

Xala (*pulu bacısının ovcuna basmağa çalışır*). Sən mənim canım, elə elə ki, mənə də nuş olsun da... Allah bilir, nə vaxta qədər burda qalıceyəm. Mənim yeməyim var, içməyim var... Sən də mənim kimi pensiyənersən də...

Ana (*əllərini arxasında çarpazlayıb. Qətiyyətlə*). Ağız, yığışdır pulu. Eyib deyil. Sən bizi nə bilirsən? (*Bir az hikkələnir*). Yenə başlama köhnə şakərvə, bax, mənim acığıma gəlir a... belə pullu düşmüşən məgər?

Xala (*söhbəti dəyişir, üzünü cəld Arifə tutaraq*). Bəs mən bu pulları harada saxlayım?

Ana (*laqəydcəsinə*). Harda saxlıyrsan, saxla. Kimdi ona dəyən? Ode, qoy, balıxunun altına...

Xala (*pulları balıxın altına qoyur, portmanedən bir xeyli rus rublu və qəpiyi çıxardaraq*). Oğlum, Arif, bunları mənim üçün manata çevirtdir, gətir. Xala qurban, səni incidirəm e... xırda-xuruşa mənə burda pul lazım olacaq.

Oğul (*pulları götürür, arxayınlıqla*). Heç nəyin fikrini çəkmə, xala. Nə lazım olsa, mən burdayam, utanmadan de. Ürəyin istiyəni sənün üçün alacağam.

Xala (*boş portmaneni sumkaya atır, sumkanı divanın böyrünə qoyur*). Heç neynim deməyəsən, yaxşılıqların qarşına çıxsın... Mən bir həyətə düşüm... əllərimi yuyum...

Ana. Hə, düş, həyət başmaqlarını götür ordan. Hamam da elə həyət-dədir... əl-üzüvi nə qədər istiyirsən yu... bilirəm, sənə bələdəm... su quşusan, vasvası su quşu...

Gəlin. Kömək eləyim, xala?

Xala (*həyət başmaqlarını geyinə-geyinə*). Yox, sağ ol.

Ana. Muğayat ol pilləkəndən, sürüşüb yıxılırsan.

Xala. Ürəyini buz kimi saxla. Elə bil dünən çıxmışam burdan... elə bil öz doğma həyətimdi mənim...

Otağı tərək edir. Pilləkənlərə dəyən addımların səsi və pauza. Oğul, Ana və Gəlin.

Ana (*fikirli*). Doğma həyəti olana bir bax... Görürsən nə dillər var bunda?

Oğul. Sən çox ağartma. Gözləyək, görək nə olur.

Ana. Elə bunlarla gəlib? Əyin-başı elə budu?

Oğul. Yəqin. Mən də təəccübləndim. Əynindəki də heç qışlıq palto deyil.

Ana. İndi görəsən nə olub da... gəlsin, hamısını bir-bir soruşaceyəm ondan...

Oğul. Mənası nədi soruşmağının? Oğlu bivecdi, vəssalam. O boyda yolu bu yaşda arvadı... özü də qış vaxtı... özü də tək-tənha... göndərəsən Bakıya? Heç kişilikdən deyil. İki günlük yoldu avtobusnan... Bəs sənin vicdanın harda qaldı (*Susur. Sonra qəfildən*). Hələ uşaqlıqdan Fərhad özündənrazi əclafın birisiydi. Zəhləm gedirdi ondan...

Gəlin. Arif, tələsmə qərar çıxartmağa.

Ana. Düz diyir, xalovun da yanında diyərsən, acığına gələr. Onu Ruxsarə elə böyütmüşdü... atdığı bala, tutduğum bala. Elə bilirdi daha Fərhad kimi oğul yoxdu bu dünyada... Bu da axır sərəncamı... (*təəssüf və məyusluqla*). Pis şeydi qocalıqda onun-bunun qapısında qalmaq... Oğlum, sən də ibrət götür. Ərhəm-tərhəm... Özü cavanlıqda guya ki çox fərri tikəydi... anasını heç iki gün saxlamadı evində...

Gəlin. Doğrudan, ana?

Ana. Hə, bəs yalannan... Arvadı az qalmışdı tualetə qoymasın... diyirdi uşaqlarıma xoş olmur... iy gəlir-filan... Bu adam bir özünü istəyib, bir də balalarını... ayrı heç kimi. O onlar üçün yaşayıb ancaq... Yazıq Zülfi elə buların ucbatından öldü... İndi sümüyləri sürmə olub bədbəxtin...

Oğul. Mama, daha sən də çox zilə çıxma... Olan-olub, keçən-keçib: ikinizin də yaşı yetmişdən çoxdu... Acılama onu... Çürükçülük nəyə lazım?.. Keçmiş də çox qurtdalama.

Ana. Zilə çıxmıram e... adamı yandırır... işləri düşəndə elə gəlib səni tapırlar ki... elə ki quyruqları tələ arasından çıxdı, səni tanımazlar...

Oğul. İndi gəlib də... qovmayacaqsan ki?..

Ana. Hara qovuram... məndə o süfət yoxdur... Sən çayını içəcəysən?

Oğul. Yox (*soyuq çaydan bir qurtum da alıb istəkanı nəlbəkiyə qoyur*).

Ana (*Gəlinə*). Dur, qızım, dur bunları yığışdır, onun da çayına dəymə, bəlkə gəlib içmək istədi.

Gəlin (*Gəlin stəkanları məcməyiə yığa-yığa*). Bəlkə onun çayını təzələyib gətirim?

Ana. Əşşi, çox bənd olma. Xətri istəsə, özü diyəcək.

Oğul (*Gəlinə*). Sən də daha yubanma, çıx get. Sonra lazım olanda, icazə ala bilməzsən.

Gəlin. Hə, bir azdan gedirəm.

Məcməyini götürüb mətbəxə keçir. Ana və Oğul.

Ana. Sən bir fikir verirənsə bunların siyasətinə... Mənə özləri zəng eləmirilər e... başqa bir adama mənim telefon nömrəni verib zəng elətdirirlər... Qardaşım yaxşı deyərki ki, Ruxsarə anasının qarnında diplomatdığı öyrənib gəlib dünyaya.

Oğul. Sən özünü içəridən hazırlama... Daha nə etməli... Bilirsən, mama, onların bizdən xəbərləri var, biz onlar haqqında heç nə bilmirik... yadında saxla bunu... görərsən, burda da mütləq bir oyun var... o bura elə-belə gəlməyib... Mən bizimlə hələlik qalmaq məsələsinə də çox inanmıram.

Ana. Görəsən bilir atovun ölməyini?

Oğul. Əlbəttə ki bilir. Bilməsəydi soruşardı.

Ana. Ağillı söz diyirsən. İçəri girəni bir dəfə xəbər almayıb ki, bəs Ağamehdi hanı? Fikir verirənsə, "Allah rəhmət eləsin" də demir a.

Oğul. Xala bura gəlməyib, planlı şəkildə göndərilib.

Ana. Bəlkə də hələ özü qurub bu planı. Fərhad bəhanədi... Bura ölməyə gəlib də... Uşaqlarını nöş əziyyəyə salsun? Arif, Zaur aparıb basdırırlar

da... Görmürsən, istiyir həmişəlik qalsın... mən ona baxanam? Özüm öz yükümü güclə çəkirəm.

Oğul. Tələsmə, mama, görək nə olur... İndi mən dayım oğlanları ilə də danışaram. Baxaq, onlar nə deyir... Varlı adamlardır, bəlkə köməkdən-zaddan elədilər.

Ana. Sən olara heç zəng eləmə. Lazım döür. Sözü yerə düşər. Nə diyiyeceylər? Nə eliyeyeceylər? Heç nə. Xalon bir üz qoydu ki... Heç qardaşının dəfininə gəlməmişdi. Özü də hansı qardaşının?! Heç uşaqlarını da qoymamışdı gəlməyə...

Oğul. Fərhad o vaxt balaca uşaqdı bəyəm? Yekə kişiydi. Əl-qolunu zorla bağlamamışdılar ki. Durub özü gələydi. Bilmirdi dayım illər uzununu zənbil-zənbil ora azuqə daşayıb, onun-bunun cibinə nə qədər pul basıb? (*Pauza: söhbəti qəfil dəyişir*) Mama, onlar evlərini satıb getdilər, ya kirayə verdilər?

Ana. Yəqin ki satıblar. Yoxsa pulları hardeydi? Satıblar ki, köçüb gediblər də... Axmaqlıq xalondadı, axı... Bu dünyada heç kəsə etibar yoxdu; nə oğula, nə qıza.

Oğul. Yəni mənə də (*qımışır*)?

Ana. Lap elə sənə də. Noolub, göydən zənbillə düşmüşsən? Fərhad üçün o daha nələr eləmədi: oğluna görə neçə dəfə evlərini dəyişdirdilər. Əvvəlcə Bakıdan Sumqayıta köçdü ki, Fərhadın maşın ala, əziyyət çəkməsin. Sonra Sumqayıtdan təzədən Bakıya köçdü ki, Fərhadın Universitetinə yaxın olaq, uşağa əziyyət düşməsin. Axırı nə oldu: getdilər Kubinkada girdilər daxmaya.

Oğul. Fərhad adam niyə olurdu ki? Hələ əvvəldən yekəxananın birisiydi də.

Ana. Rüksarədə idi günah, Rüksarədə. Onun mayasını Rüksarə... (*ağzını doldurur desin, amma demir*) korladı. Biz bəyəm övlad istəməmişik? Nə qədər demək olar ki, mənim oğlumun boyuna bax... qoluna-qüvvətinə bax... yaraşığına bax... Uşağa elə deyərsən, qudurar da... Sonra səni sayar bəyəm? O de, böyüdü, nə atanı, nə ananı vecinə aldı.

Oğul. Mama, köhnə söhbətləri xırdalama, bəsd.

Ana. Olmur, Rüksarəni görürəm, keçmiş gəlir dayanır gözümün qabağında. Uşaq da böyüyə-böyüyə elə bildi ki, daha bundan birdənədir, yer yarılib yerdən çıxıb. Yedi, içdi, gəzdi, dağıtdı, axırda da, köpeyoğlu, getdi bir rus qızının qulağından yapışib gətirdi...

Oğul. (*qımışır*). Amma insafən, qəşəng qızdı: mən onu uzaqdan görmüşdüm: heykəl kimi qamətli idi.

Ana. Əh, qadam ürəyinə. Fərhad axmaqdı, axmaq! Bir azərbaycanlı tapa bilmirdi? İndi də gedib Urusyetin bir küncündə qalıb. Heç kimi də yox ki, sabah başı ağrıtanda yanında olsun.

Oğul. Sən də ki... Guya bizimkilər nə eləmişdi?

Ana. Yənə baxma. Azərbaycanlıların hamısının ürəyində bir Əli rəhmi var.

Oğul. Deyirsən də. Qanunsuzluğu rəhmlə kompensasiya eləyəndə kasıbların və fağırın sayı artır.

Ana. Necə dedin?

Oğul (*təbəssümlə: təkrar eləyir, amma biraz aramla*). Qanunsuzluğu rəhmlə kompensasiya eləyəndə kasıbların və fağırın sayı artır.

Ana. Rəhmsiz qanundan rəhmlə oğru yaxşıdır.

Oğul. Mən əksini düşünürəm. Elə biri Lalə, nöşün o yiyə durmayıb xalaya? Niyə Fərhad bu soyuq qış günündə xalanı yollayıb Bakıya? Bəs rəhmləri harda qalıb? Yaxşı, Lalə Türkiyədə nə iş görür ki, camaatdan bu sayaq gizlədir?

Ana. Heç bilirəm ki... O zaman xalon danışdı ki, klinikada işdiyir. Elə danışdı da... gərək kəlbətinlə ondan söz qoparasan. Birini deyirdi, doqquzunu ört-basdır eləyib adam çaşdırırdı.

Oğul. Uşağı var da onun?

Ana. Hə, dəstə oğlan olmalıdu indi. Əri İran azərbaycanlısı idi. Yaxşı da qazancı vardı, Rüksarənin sözüne görə... Sonra apardı Laləni özüylə ora. Rüksarə diyəni, baldızları bəyənəmmişdilər Laləni. Daha aralarında sonra nə olub, nə olmayıb, bilmirəm, amma boşandılar...

Oğul. Onun Türkiyədə vəziyyəti necədi?

Ana. Bilmirəm, a, xalon gələr özündən soruşarsan da, mən nəyəm sənin üçün. Deyəsən İstanbulda işdiyir, ya işdəmir: dəqiq heç nə bilmirəm. Xalon deyirdi ki, bir türkə ərə gedib.

Oğul. Gərək bilək. Mən elə fikirləşirəm ki, bu arvadın getməyə yeri yoxdur. Bədəbəddə səninlə qalacaq...

Xala (*qəfil həyətdən çağırır*). Oğlum, ay oğlum, Arif, bir bura zəhmətini çək.

Ana (*narazı, başını bulayır*). Başdandı da, bundan sonra işimiz var...

Oğul (*könülsüz*). Gedim, görüm nə istəyir.

Otaqdan çıxır. Işıq sönmür və yanır. Oğul yenidən qayıdır kən Ana, Oğul və Gəlin.

Gəlin (*bəzənmiş*). Mən gedirəm (*Arifə*). O nimçədəki xorək sənindi, qızdırıb günorta yeyərsən. Evdə stolun üstünə qoymuşam.

Arif. Nigaran qalma. Bəlkə mamagildə oturub aş yedim. Onsuz da bize qonşu payı mütləq verəcək.

Gəlin. Bax da, kefin necə istəsə. Mən daha yubanmayım. Xalayla həyətdə sağollaşaram.

Oğul. Qayıdanda çörək alarsan. Mən bu gün daha küçəyə çıxan deyiləm.

Gəlin. Əgər yadımdan çıxmasa (*zarafatlı, gülümsünür*). Xaladan muğayat olun.

Gedir. Ana və Oğul.

Ana. (*Gəlinin arxasınca*). Sən öz dərdüvi çək (*sonra Arifə*). Hə, nə olub, qanın qaradır deyəsən, bayaqdan diqqətim səndədi?

Oğul. Yox, ay ana, fikirləşirəm, səni fikirləşirəm.

Ana. Məni nöşün?

Oğul (*əyləşir*). Bilirsən, bacun bura nöş gəlib?

Ana. Nöşün gəlib?

Oğul. Həmişəlik qalmağa, bizim həyətdə ev kirayələməyə.

Ana. Boş-boş danışma, mən kirayənişin saxlamıram. Bu beş-altı ayı qalsın, sonra da hara istəyir çıxıb getsin.

Oğul (*zarafat ədası ilə*). Annəciyim, sən unudursan ki, o, Bakıdan gedəndə bizim aşağı evlərdə hələ də şəkili qızlar yaşayırdılar. Xala, bax, oranın iyinə gəlib.

Ana. Onun başı xarab olub? Bəs sən göstərdin ona oranı? Gördü ki ora su gəlir, orda yaşamaq mümkün deyil?

Oğul. Hə, gördü.

Ana (*hövsələsiz*). Bəs nə dedi?

Oğul (*quru*). Heç nə. Başını buladı, burnunu sıxıb ağlamsındı.

Ana (*sustalmış*). Bədbəxtin qızı... Gör, nəyə möhtac qalıb. Yazığım da gəlir ona.

Oğul. Darıxdırma özünü, indi bir şey fikirləşərik. Lap uzağı qoy yaşasın səninlə də.

Ana (*çılğıncasına*). Söz danışdın da? Hara mənimlə? Aton rəhmətlikdən sonra daha üzülmüşəm. Hövsələm çatmır daha. Ay oğlum, mən qocaya baxa bilmərəm! Özü də xalon kimisinə...

Oğul. Mama, sən çox şişirdirsən: xalanın əli-ayağı yerindədir, sən ona niyə baxırsan, özü baxar da özünə.

Ana. Naşı kimi danışırısan... xalovu tanımırısan? Onunla bir evdə yaşamaq olar?.. Adam çərliyə...

Oğul. Birtəhər yola verərsən də... çölə atmiyeceyik ki...

Ana (*bir az da sərt*). Elə dediyini deyirsən... Birdən sabah mən düşüb öldüm... Neyləyəcəksən? Kimin üstünə gedəcəksən? Kim baxacaq ona: sən gəlib baxacaqsan, yoxsa arvadun?.. Ya da onun özü düşüb öldü... Kim cavab verəcək?.. Qeydiyyatı yox, yeri bilinmir, yurdu bilinmir... Heç onu aparıb basdıra da bilmeyeceksen... Polisə nə deyəcəksən? Yarışdılar yaxondan ki, sən öldürmüşsən, kimə nə sübut eləyəcəksən? Tutub səndən bir iki min almiyınca, buraxmiyeceylar.

Oğul. Mama, yavaş danış, eşidər, yaxşı olmaz...

Ana. Eşitsin də... sözün doğrusunu demirəm bəyəm? Məndə hal nə gəzir onun dərini çəkməyə... Vaxtında fikirləşəydi, özünə bir gün ağlıyeydi...

Oğul. Sən özün bilirsən ki, onlar necə kasıblıqnan yaşayıblar...

Ana. Bəyəm biz dövlətli olmuşuq?

Oğul. Onlara nisbətən, hə.

Xala yavaşca içəri girib küncdə dayanır, söhbətə qulaq asır.

Ana, Oğul və Xala.

Ana. Səhvin var: (*azacıq coşqu ilə*) sənin xalon harınlıqla yaşayıb... ona görə bizdən pis yaşayıb... Xalon heç vədə ayağını yorğanına görə uzatmayıb. Adam gərək həmişə özündən aşağıya baxsın, yuxarıya yox.

Oğul. Onda heç yaşama da, Günəşi görmədən öləcəksən.

Ana. Sən də yaman ağıllı düşmüşsən a. Fəlsəfəni saxla özünən arvadunçun. Bilirsən, xalonda nə qədər qürur var? Nə qədər hikkə var? Adam nə qədər özünü bəyənər? Yeznəm yazıq, elə fağır bir kişiydi ki...

Oğul (*təbəssümlə*). Sən "yazıq" sözünü bir balaca az işlət... gördün ki, bacıvun xoşuna gəlmir.

Ana. Gözüm aydın ki, xoşuna gəlmir: şəninə toxunur, hə? Rüxsarənin forsu onu gətirib bugünə saldı. Sən bilirsən ki, onların evində yeyilən qara ikra, şokoladlı yağ, qənfet handa bir nazirin evində yeyilməyib. Cürbəcür bahalı konservlər alırdı Zülfi onda... bahalı, tapılmayan importni soklar... Manqo sokları (*göstərir*) belə dəmir bankalarda daşınardı evə... Mən sovet vaxtından danışırım e... Nə var, nə var, Fərhadın gözü heç nədə qalmasın. Fərhad yeməyin yaxşısını yesin, geyimin yaxşısını geyinsin, odekolonun yaxşısını vursun, qızların yaxşısını...

Oğul. Maaaaa.....

Ana. Hə, nə var, nə mama? Düz demirəm? Rüxsarə anasını, qohumlarını, ərini, həyatını satdı uşaqlarına. Axırı nə oldu? Bu da Fərhadın ona çoxsağolu. Qovdu arvadı Urusyətdən Bakıya qışın-

çovğunun bir günündə, daha xəbər almadı ki, hara gedirsən bu soyuqda, bu vıdırdanı (*hirsələ paltarını əlində tutub silkələyir*) pal-paltarın içində.

Xala (*irəliləyərək və təmkinlə*). Yox, yox, ay balam, elə danışmayın, günah işlədirsiniz... Uşağın burda təqsiri nədi ki... Ana üçün nə eləmək mümkündürsə, onu da elədi. Fərhad qovmadı məni, yola saldı, ağıllı-başlı, adam kimi. Məni apardı bazara, ucuz bazar var orda, bu ayaqqabıları da ordan aldı, o şərfi də... təzə deyillər, amma heç köhnə də deyillər... Anna Matfeyevna.... qudacığım... gözüçıxmış... baxdı, baxdı mənə, üzünü çevirdi Fərhadıma, gülümsəyib dedi: “Fərhadik, xoçəş zamuj vıdat svoyu mat?” Danışdığına bax, donquzun qızının... gör, başından böyük... nə qələt eləyir.

Ana. Yoleydün saçdarını da.

Xala. Qalmışdı ki, yoleydım də. İstədim bir ağzımı doldurub söyüm var-yoxunu, amma cavab vermədim, üzünə də tüpürmədim. Dedim, onsuz da gedirəm də... Fərhad, heyvanım, sabah da bularnan qalıcey... Mən bir də Anna Matfeyevnanın - üzünü o mürdəşir yumuşun - sifətini görmiyəcəyəm. Hüsniyyə, sən də imansız danışma. Fərhad pis övlad olmadı mənə. Adamın başının üstündə Allah var, oğlum yaxşı baxıb anasına... hər gün işdən gələndə birinci mənim kefi soruşurdu, evə nə alıb gətirirdisə, birinci mənə dadızdırırdı. İndi daha neyləməli? Kasıblığın üzünü qara olsun hələ. Bakıya gələndə də Fərhad gətirib məni mindirdi avtobusa... bir neçə dənə də bulka alıb verdi mənə... cibimə bu 500 dolları basdı... Yoxsa, mənə pul nə gəzirdi... Uşaq elə doluxsunmuşdu ki...

Ana (*yetərincə sərt*). Onda nöş durub gəlmisən bura?

Oğul (*ehmalca*). Mamaaaa.

Ana. Sən qarışma. Mən bilim görüm ki, bu nə məsələdi də.

Xala (*təmkinlə, amma inamtlı*). Mənə orda qalmaq olmazdı: tutardılar, ya da deportasiya eləyərdilər. Vizamın vaxtı qurtarmışdı. Fərhad nə qədər əlləşdi, məni ora yazdırı bilmədi.

Ana. Sən də birbaşa təşrif buyurdun bura?

Xala. Bəs neyləməliydim?

Ana. Birdən mən ölmüş oleydım, birdən buralardan köçeydik...

Oğul (*anasının sözünü yarımçıq kəsərək*). Xala, niyə Türkiyəyə getmədin, Lalənin yanına?

Xala. Başuva dönüm, bir dənə çay içim (*masanın arxasına əyləşir*), susamışam.

Ana. Arif, mən durmayım ayağa, sən get xalavun çayını təzələ gətir.

Xala. Hə, xala qurban, bir səvab iş gör.

Arif istəkanı götürüb mətbəxə keçir. Ana və Xala.

Ana. Doğrudan, sən niyə Fərhadla getdin ki? Özü də Krasnodara... Gedəydin İstanbula da...

Xala. Səbrini bas, hamısını deyəcəyəm. Qoy Arif də gəlsin. Hüsniyyə, bir insanı ki fələk qovdu, o adam heç yerdə özünə sığınacaq tapa bilməz. Sən tapacaqsan, o qovacaq, sən tapacaqsan, o yenə qovacaq, ta ölüb gora gedənə kimi. Mən fələyin qovduğu adamam: bu yaşımda düşmüşəm qarı-qarı...

Ana. Yadunda saxla, Rüksarə, fələk yelbeyinləri qovur. Çünki yelbeyinlərin yelkənləri olur.

Xala. Allah heç kəsin başına gətirməsin. Fələk qovanda adam yelbeyin olur, hər yoldan ötəndən yelkənlərini açıb kömək istəyir ki,

məni qoru, arxamca qaçan var. Vay o gündən ki heç kəs sənəin dərdinə inanmaya.

Ana. Heç dərdsiz adam yoxdu bu dünyada. İndi ataq hər şeyi fələyin boynuna? O da yazığın birisidi. Elə mən gözümü açanı hamı deyir ki, fələk qaçır... Kimin dalıyca qaçır heç özü də bilmir.

Xala. O qaçıb səni, məni, onu, bunu qaçırdır. Qaçırdır ki, qaçıb ölümdə gizlənəsən və qaçmağa daha yer qalmasun.

Ana. İndi sən bura ölümdən gizlənməyə gəlmisən, ya fələkdən?

Arif çay istəkanı ilə mətbəxdən qayıdır. Ana, Xala və Oğul.

Arif (*stəkanı Xalanın qarşısına qoyur*). Xala, iç, qaynar deyil, amma istidi.

Xala (*çayı götürüb hövsün-hövsün yarıyacaq içir, istəkanı nəlbəkiyə qoyur*). Yanırdım a, Allah ömrünü uzun eləsin.

Arif (*öz yerinə əyləşir və telefonunu yenidən oynatmağa başlayır*). Hə, harada qalmışdıq? (*qutudan bir şokolad götürüb ağzına atır*).

Pauza.

Xala. Mən elə əvvəlcə İstanbula getmişdim, Lalənin yanına.

Ana (*hiss olunur ki gərgindir*). Səni başa düşmək çətindir. Gah belə deyirsən, gah belə. Sən evi Fərhada görə satırsan, amma Lalənin yanına İstanbula qaçırsan?

Xala (*kinayə ilə*). Bəs Anna Matfeyevna ilə, o kaftar qudacığımla, bir otaqda yaşamağa razılaşaydım sənə?

Oğul. Onda, xala, niyə Rusiyaya qayıdırdın ki?

Ana. Çayı yavan içmə, götür (*konfet qutusunu onun qabağına itələyərək*) öz malun kimi ye.

Xala. Ay qız, utanmıram ki (*ancaq konfetə toxunmur, qənd götürür*). Siz ana-bala elə bil məhkəmə qurmusuz mənimçün.

Ana. Acıgıva gəlməsin, ay Rüksarə, bəs nədən danışmaq? Əvvəlcə, bir görək, hardan gəlib, hara gedirsən də?

Xala. Guya bilmirsən bütün insanlar hara gedir.

Ana. Məni bütün insanlar maraqlandırmır.

Xala (*yenə bir qurtum çay içir*). Türkiyədə də yenə o viza məsələsi çıxmışdı ortaya. Orda ciddi baxırlar buna, Urusyətədən daha ciddi. Hə deginən qardaşımsan, hə deginən bir millətlik, keçmir. Neçə dəfə gəlib-getdilər, axırı Lalə aparıb cəriməsini ödədi. O heyvanım da bəyəm nə qazanır İstanbulda?

Ana. Sən də getdin Urusyətə... hə?

Xala. (*reaksiya vermir*). Daha məni tutmayacaqdılar ki? Əlacım nə idi, yoxsa elə bilirsən, çox xoşum gəlirdi Anna Matfeyevnanın o mürdəşir yumuş üzündən?

Ana. Hə, belə danış da: deməli, işin yaşdı. Adə, nə deyirlər o küçədə yatanlara?

Oğul (*qısa və könülsüz, çayını içə-içə*). Bomj.

Ana. Hə, bomj. Sən də bundan sonra elə bomj kimi bir şeysən, ay Rüksarə.

Xala. Bomj niyə oluram? Allah övladlarımı saxlasın. Viza məsələsi ortaya çıxmasaydı, mən yəqin ki öləncən Fərhadin yanından ayrılmaqda idim.

Ana (*azacıq kinayə ilə*). Onda Fərhadin bəxti gətirib ki... Canı qurtarıb səndən (*kinayə ilə gülümsünür*).

Oğul məəttəl-məəttəl anasına baxır. Səhnə qaranlıqlaşır.

Bir neçə ay sonra.

Uzaqdan güclə seziləcək azan səsi eşidilir. Səhnə aramla hərlənir. Xala həyətdə dayanıb aya baxa-baxa nəşə deyir, sanki yalvarır Allahına, Ana isə öz otağında yatıb. Haradansa elə bil Mərcañ Dədənin "İstanbul" bəstəsinin sədaları eşidilir, xüsusilə bu bəstədə səslənən dəniz ləpələrinin.

Səhnə fırlandıqca bacuların radiodialogu səslənir musiqisi altında.

Rüxsarə (öz-özünə). Ay Allah, sən özün köməyimiz ol. Mənim o ikicə balamı qoru, ya rəbbim! Oları sənə tapşırıram, ey gözə görünməyən xaliq, oları tək qoyma özgə yerlərdə! İlahi, məni də peşiman eləmə heç kəsin yanında. Sən özün elə elə ki, mənim bu işim düzəlsin, çıxım gedim İstanbula qızımın yanına. Daha Bakıdan başqa məni Bakıda saxlayan heç nə yoxdu. Allah, mənim bacım uşaqlarına da elə bir dövlət yetir ki, bu dünyada neynim deməsinlər. Qoy, ruzi başlarından tökülsün. O gülüzlü gəlini də muradına çatdır, ya rəbbim, gecə-gündüz qulluğumda dayanıb. Xoşbəxt elə, pərvərdigara! İlahi, məni burda öldürmə: camaata əziyyətim dəyməsin, söyüş yiyəsi olmayım, heç kəsin yanında xəcalət çəkməyim. İlahi, aç bu müşkülləri! Nə günahın sahibiyəm ki, məni bu qədər incidirsən, ya rəbbim! Allahım, eşit mənim dualarımı, eşit və qəbul elə! Mən kasıblığımdan utanıb hamıdan gizlənmişəm, qürurumdan yox. Bədi məni xar elədin camaatın arasında. Üzüm yoxdu kiminsə qarşısına çıxım, ilahi! *(eyni pozada dayanıb dua etməkdə davam edir: bacısı ilə radiodialog boyunca bu poza dəyişməyəcək.)* Kaş məni bir göyərçinə döndərəydin, ilahi, uçub gedeydim bu dünya dərdindən uzaqlara, uzaqlara... Bir evin çardağında özümə yer tapaydım, yaşıyaydım... və yuxarıdan baxaydım insanlara...

Hüsniyyə. Rüxsarə, ay Rüxsarə, Urusyet yaxşıdu, Türkiyə?

Rüxsarə. Sən heç birində olmamısan?

Hüsniyyə. Yox.

Rüxsarə. Hayıf. Mən sənə nə Urusyet deyəcəyəm, nə Türkiyə. Mən sənə İstanbul deyəcəyəm. İstanbulda olanda mən elə bilirəm İçəri Şəhərdəyəm. Amma burada yüz dənə İçəri Şəhər böyür-böyürə düzülüb. İstanbul o qədər doğmadı mənə. İstanbulun küçələrilə gedəndə elə bilirəm nağil içində gəzirəm. Heç özümü özgəsi bilmirəm orda. İstanbulun məscidləri, ay Hüsniyyə, bir aləmdi. Sən görəsən, camaat necə etiqad edir. "Etihad edir" deyirəm sənə e. İcdən, içəridən, daha yalannan yox, bizim o mollafasonlar kimi yox. Sən görəsən necə şövqnən danışirlar Allahdan, Quranda yazılanlardan. Sən görəsən, necə şövqlə Allahla danışirlar. Mən İstanbulda olanda tez-tez gedirdim bir məscidə, bir də Mərmərə dənizinin sahilinə. Nəvəmi də aparırdım özümlə. Dəniz adama bir rahatlıq gətirir, elə bil ki sənin dərdlərini ləpələr oğurrayıb dənizə götürür. Böyük məxmər dənizdi Mərmərə dənizi, göm-göy duru suları var, çox mehriban pıçiltısı var, ancaq Xəzərin yerini heç nə vermir.

Hüsniyyə. Heç haranı bu dünyada görə bilmədim.

Rüxsarə. Adamın öz evindən yaxşı yer yoxdur bu dünyada. Hara gedir-sən, get, amma qayıtmağa evin olsun. Yoxsa İstanbul da sənə ev ola bilmir.

Səhnə tam işıqlanır. Bu dəfə görüntüdə Oğulun evidir: yəni həmən həyətin başqa mənzili. Səliqəli və yetərincə kasıb bir otaqdır, amma daha işıqlıdır, daha müasir və könülaçandır. Həyətdə baxan pəncərələr səhnənin arxa divarındadır. Oğul və Gəlin söhbət edirlər.

Oğul televizora baxır, əlində pult, Gəlinə paltar ütüləyir.

Gəlin (*tam adi və sakit bir tərzdə, işini görə-görə*). Dünən xalan elə təşəkkür eləyirdi ki mənə...

Oğul. Həqiqətən, səni yaman tərifləyir (*televizordan gözünü ayırmadan*). Anamgilə keçən kimi dil-dil ötür. Elə hey sənnən danışır mənə. Sənə o qədər dua eləyir. Deyir ki, mələkdi sənin arvadın.

Gəlin. Sən bir görəsən işdən gələndə xalan necə çıxıb qarşılayır məni... Az qalır sumkanı əlimdən alsın hər dəfə. Amma o gün anan acıqlandı ona, yarızarafat, yarı doğru: özü də gülə-gülə. Dedi ki, bəsdı, gəlini xarab öyrətmə... sonra qudurar. Mənim kimi gəlinə ha... Mən sənin atana iki il iynə-dərman eləmişəm, səhər tezdən isti yerimdən çıxıb gedib onun iynəsini vurmuşam.

Oğul (*qeyri-ciddi, şən və zarafatyana*). Belinə çöpdən dirək. Qədir ağacı əkərək sənin üçün.

Gəlin (*incik və kobud*). Ək əzizlərin üçün. Fikir vermişəm, biri məni tərifləyəndə sənin ananın ovqatı necə korlanır. Mən hamıya xoş oldum, bircə ona yox...

Oğul. Mənim anam sentimental qadın deyil, səndən fərqli, romantika ilə də arası yoxdu. Sənin kimi şeir də yazmır (*gülümsünür*).

Gəlin. Bəsdı də... Yenə başlayırsan?

Oğul (*ciddi*). Anama dəymə, demişəm sənə ki. İşin-gücün qurtarıb? Mənim anam qızıl arvaddu.

Gəlin (*istehza ilə*). Çox görmüşəm.

Oğul (*biraz qıcıqlı*). Əlbəttə, çox görmüsən... Yadından çıxıb deyəsən, mənim anam sən hamilə olanda bir qucaq paltarı yuyub-ütüləyib gətirirdi bizə... Özü də anam əldə yuyurdu o paltarları... Az olub, sən işdən qayıtmısan, evdə yeməyə bir şey olmayıb, anam da isti-isti, buğlana-buğlana öz qazanından xorək çəkib gətirib bizə?

Gəlin. Mən bəyəm az eləmişəm anan üçün?.. O gün Xala deyir ki, kaş mənim gəlinim bu cür olaydı. Anan qayıdıb nə desə yaxşıdı? (*Susur. Oğuldan səs çıxmır.*) Hə, səni maraqlandırır?

Oğul (*dilxor*). Maraqlandırıb nə olacaq ki? O səni söysə də, sən gərək dinməyəsən...

Gəlin. Əgər belə oldu, onda heç demirəm.

Oğul. Yorma da məni. Qaşınmayan yerdən niyə qan çıxarırsan...

Gəlin (*kinayəli təbəssümlə*). Mən, ya anan?

Oğul (*hövsələsiz, sərt və əsəbi*). Yaxşı, de görüm, anam sənə nə deyib axı? (*Pauza*) Aygül, sən Allah, hövsələm daralır. Gözləyirəm.

Gəlin (*ütüləməyi dayandırır*). Xalaya deyir ki, sən buna çox bənd olma, buynuzları içəridədi. Mən bəyəm onu bir-iki dəfə buynuzdayıb-zad eləmişəm?

Oğul (*qımışır*). Görək sənin oğlun evlənəndə sən gəlinə nə deyəcəksən...

Gəlin. Qoy hələ bir oxuyub qayıtsın.

Otaq qapısı döyülür.

Oğul. Axşam vaxtı görəsən kim ola.

Gəlin. Kim olacaq ki? Yəqin mamadı. Çünki mən küçə qapısını bağlamışdım.

Oğul (*qışqırır*). Mama, gəl içəri, qapı açıqdır.

Ana içəri daxil olur, arxasıya da Xala.

Ana. Axşamuvuz xeyir (*Oğul anasına tərəf gedib onu öpür*). Bax, mən gəlmirdim ha. Xalon dedi gedək.

Oğul. Mama, yaxşı da. Yenə başladun. Bilirsən ki, sən bizim evə keçəndə, biz nə qədər sevinirik.

Ana. Sən öz adundan danış. Gəlin başqa cür fikirləşir.

Gəlin susur.

Xala. Ay Hüsniyyə, bəsdə də, top-lələ eləmə insanı...

Gəlin (*utancaq*). Mən hər zaman onun hədəfindəyəm.

Ana (*gülümsəyərək*). Rüksarə, fikir verirsən, dərdi açıldı.

Xala. Yalan demir ki, cavanlıqda heç belə deyildin...

Gəlin. Xala, ancaq öz hökmünü və tərsliyini yeridir.

Xala. Ariflə Zaur çox çəkirlər də nazını, ona görə...

Ana. Əlləş dost qazan, düşmən ocaq başında...

Oğul (*zarafatla*). Hegemon adamlar sinədəftər olurlar. Anam hegemon deyil, liderdir. Anamı təkləməyin ha. Görürəm, yaman bir olmusuz. Allah, axırını xeyir eləsin.

Gəlin. Sən də aravuranlıq eləmə. (*qaynanasına baxa-baxa*). Xala, çay gətirim sizə?

Ana. Uzaqdan gəlmirik ki, qızım? Sən paltarıvu ütülə. Sən iş adamısan: bizimlə məşğul olma.

Oğul (*ərkyana*). Mama, əyləşin də. Ayaq üstə niyə dayanmısınız?

Hər ikisi divanda əyləşir.

Gəlin (*paltarları yığışdıra-yığışdıra*). Daha qurtardım. Nə paltar vardı, bəyəm? Arifin bir-iki köynəyi, vəssalam.

Ana. Arvaddar üçün ütüdən ağır iş yoxdu. Mən hər dəfə üç kişinin köyeyini yuyub ütiliyərdim.

Gəlin (*süfrə salır*). Bir istəkan çaydı da. Nə olacaq ki... (*Arifə*) Arif, sən çaydanı istiyə qoy.

Ana (*azacıq əsəbiləşərək*). Qızım, sakit ol, diyirsən, durum gedim? İstəsəm, utanmıram ki. İçməyədim, deyərdim, hə. Bekar adamlarıq, səhərdən axşamacan işimizin-gücümüzün adı yoxdu... çay içirik elə.

Xala. Hələ heç yay gəlməyib: gör, sonrası nə olacaq.

Gəlin (*çantasını axtarır*). Nə yaxşı keçdiniz bizə. Mən xalaya onun pensiya kartını verməliydim. (*kartı götürür.*) Bu gün Beynəlxalq Bankdan xalanın pensiya kartını geri aldım (*kartı Xalaya uzadır*). Bu kartı Siz 5 il dəyişmədən işlədə bilərsiz.

Xala. İndi mən bu kartla Türkiyədə pulumu ala bilərəm?

Gəlin. Heç bir problemi olmayacaq.

Ana. Daha sənə ölüm yoxdu, Rüksarə.

Rüksarə (*gülümsünür*). Qızım, səni görüm bu dünyada heç "neynim?" deməyəsən. Oğlun sağ-salamat qayıdıb gəlsin və gün o gün olsun ki, nəvənin əlindən tutub gəzməyə aparasan. Allah, sənə o bircə balanı min budağ eləsin, ürəyin həmişə şad olsun.

Ana. Ay Rüksarə, bəsdə də. Gündə nə qədər olar? Dilin-ağzun qurudu ki? Özünə təzə şəkər tapmısan, deyəsən. Bu, Türkiyədə yaşayanı belə olub e... Gör nə tez öyrədiblər ona dua eləməyi... Səhər açılır, mənə görün, başdıyır, Arifi görün, Zauri görün, dı-dı-dı-dı deyir, deyir, yorulmur. Səndə can qalmadı ki?

Xala. Əlimdən gələni budu: başqa iş bacarmıram ki...

Oğulun telefonuna zəng gəlir.

Oğul (*telefonu açır*). Hə, salam, Zaur. Xeyir ola bu axşam vaxtı? Qapıdasan? (*Həmü bir-birinə baxır*) Açıq deyil? Hə, Aygül işdən

qayıdanda yəqin bağlayıb. Yox, eşitməmişik. Gözlə, bu dəqiqə düşürəm həyəət (*telefonu qapadır*). Min dəfə demişəm (*başmaqlarını geyinə-geyinə, əsəbi*) ki, axşam saat onacan həyəət qapısını cəftələməyin: gəlib-gedən olur. Söz (*gedə-gedə deyilərək*) eşidən var bəyəm?

Ana. Nöş hirsdənirsən. Mən dedim Aygülə qapını bağlasun. Axşam otururuq evdə, xəbərimiz olmur həyətdən... Televizor da bir yandan səs salır.

Gəlin (*Arifi qabaqlayaraq*). Dayan, mən özüm düşüb açaram.

Arif. Axşam vaxtı qadın qapıya çıxmaz, kişi olan yerdə. Sən çay işinə bax.

Gəlin (*israrla*). Yox, sən otur, mən özüm. Gələn Zaurdu da, özgəsi deyil ki...

Ana. Hamı elə əsəbi, elə narahat olub... Arif, sakit ol, əyləş, Aygül özü gedər qapıya...

Gəlin tələsik həyəət enir. Arif əyləşir, əsəbi-əsəbi telefonu əlində hərlədir.

Xala. Bunları rüzgar əsəbi eləyib. Fərhad da söz demək olmurdu: əlüstü partdayırdı.

Ana. Nə işdiyirdi?

Xala. Yük maşını sürürdü.

Ana. Ay da... ali savaddı uşaq, özü də necə savaddı...

Xala. Demə, Hüsniyyə, demə.

Ana. Bəs Anna Matfeyevnaya necə dözüdü Fərhad?

Xala. Onun sözləri məkruf idi. Qızı dayanmışdı dalında dağ kimi. Bizimki də dayılarına oxşadı: ölür onlar kimi arvadı üçün. Ona görə dilini soxur bir yerinə.

Ana. Sağ ol Rüksarə, gəlirsən mən diyənə. Görürsən, etibar yoxdu övlada?!

Arif. Eh, mama, heç sənən gözləmədim. Mən sənə üçün daha nə edə bilərəm ki, sən məndən razı qalasan?

Ana. Bizə bənd olma. Didiyimi də üstünə götürmə. Vaxt gələr, bilərsən ki, anon düz deyib...

Qardaş girir içəri. Ana, Xala, Oğul və Qardaş.

Qardaş. Ay salam-məleyküm (*keçib anasını da, xalasını da öpür*).

Xala. Salam-əleyküm, xala qurban (*əlilə divanda ona yer göstərərək*), keç otur yanımda.

Oğul. Zaur, istiyirsən, stola yaxın əyləş, bir çay içək.

Qardaş (*xalanın yanında əyləşərək*). Əh, çayı burda da içmək olar. Təki Aygül çay gətirsin.

Oğul. Bəs Aygül harda qaldı?

Qardaş. Arxamca pilləkənləri çıxırdı, nəyə ləngidi.

Oğul. Yəqin paltarları yığır zivədən.

Ana. İstiyirsən, mən özüm qalxıb sizə çay gətirim.

Oğul. Yox, ay arvad, Aygül gəlir də.

Qardaş (*qadınlara müraciətən, şux*). Yaxşı, deyin görüm, necəsüz?

Xala. Şükr, yeyib-içirik, yatırır.

Ana. Hə də, pansionatdu.

Xala. Heç fikir eləmə, daha az qalıb. Yəqin ki, Zaur da bu vaxt elə-belə gəlməyib.

Qardaş. Düz deyirsən, Xala, elə-belə gəlməmişəm.

Ana. Allah kərim padşahdu.

Qardaş. Hə, Hüsniyyə xanım, hər şey yoluna qoyulub, daha sən narahat olma.

Elə bu an Aygül girir içəri. Sanki həyəcanlıdır.

Qardaş (*zarafatyana*). Aygül, bu gün çay gələcək, ya yox? Mən cəhənnəmə, heç olmasa, qaynanana çay süz gətir.

Gəlin (*incik*). Elə danışsınız ki, guya Sizə həmişə çay süzüb gətirən mən olmamışam. Cəmi bircə dəqiqə də gözləyin.

Gəlin mətbəxə gedir.

Qardaş (*şən ovqat yaratmağa çalışaraq, ucadan*). Ay qız, zarafat eləyirəm sənən də (*üzünü anasına çevirərək*). Səni bu 20 ildə zarafata alışdırı bilmədik.

Ana. Gör, dava sala bilirsən?

Oğul. O onun köhnə adətidi (*Zaura*). Evdə nə var, nə yox?

Qardaş (*ciddi*). Heç nə: salamatlıq (*Aygülə ucadan səslənərək*). Aygül, gəl bura, çay-zad istəmirəm, tələsirəm, evə getməliyəm.

Oğul. Niyə tələsirsən ki?

Ana. Evdə soyudublar sənincün?

Gəlin (*əлиндə çay məcməyisi gələ-gələ*). İstəsəniz də, istəməsəniz də mən çayı gətirmişəm.

Qardaş (*istəkanı məcməyidən, konfeti qəndqabıdan götürüb əлиндə tutur*). Yaxşı, keçək mətləbə. Xala, sənin işlərin artıq tam düzəlmək üzrədir. Yalan olmasın, uzağı, ən gec bir həftədən sonra, tezi sabah sənədləri ala biləcəksən. Bu yaxınlarda Türkiyə ilə bizim aramızda vizasız rejim tətbiq edilib. Hətta Rusiya ilə də vizasız rejim gözlənilir. Odur ki, sən ilə bağlı problem-filan ortaya çıxmayacaq. Sən demişdin ki, İstanbul gedən avtobusun yerini və vaxtını öyrənirəm sən üçün. Bax, diyirəm sənə: hər həftənin cümə günü səhər saat 5-də avtobus köhnə 26-lar bağının yanından İstanbul yola düşür. Haçan xətrin istədi, de, sənə bilet alım. Elə mən özüm də gəlib səni aparram. Danışdıq?

Oğul. Zaur, mən də xalanı yola sala bilərəm. Hazır bizdən gedəcək də. Sən bir də niyə əziyyət çəkəsən ki?

Xala. Əşşi, özümə nə gəlib bəyəm? Əl-ayağım yarpaq xində deyil ki? Heç biriniz lazım deyilsiz.

Qardaş (*bir qədər duyğusal*). Xala, bəyəm bir də səni görəcəyik?

Xala. Ay oğlum, görüb nə olacaq?

Ana. Kür günorta məsələsidir də. Anlamırsan? Öz arşınıyan ölçür də hamını.

Xala. Vallah, Sizin hamınızdan utanıram. Bu üç ayda mən kef eləmişəm. Arif Allah saxlamış, qızıl balıqacan alıb gətirib yedirdib mənə. Meyvəsi, şirniyyatı... O Aygülə qurban olaram, mən üçün gedib pensiya kartını düzəltdi. Neçə kərə ora getdi, bura getdi... Zaur bu viza məsələsiylə bağlı daha haralara zəng vurmadı, kimlərə ağız açmadı?!

Ana. Ay qız, bəsd, bunları nə qədər deyəcəksən... hər dəfə... hər dəfə... hər dəfə...

Oğul. Xala, rahat ol. Nə böyük iş görmüşük ki...

Qardaş (*zarafatla*). Hər şeyi sənə halal eləyirik, xalaşkam mənəm (*xalanı qucaqlayıb gülümsünür*).

Xala. Onda, Zaur, gəl, elə mən sənə indicə pulu verim (*ayağa qalxır*), daha yubanmayım, üzümüzə gələn həftə yola düşüm gedim.

Gəlin. Xala, Siz əvvəlcə Laləylə danışın, sonra bileti alın. Görün, o Sizi qəbul eləməyə hazırdı?

Ana (*sərt*). Hazır oldu-olmadı, dəxli nədi. Bu anadı, eeyy!!! Səfir-zad qəbul eləmir ki, əvvəlcədən danışılıb bunun gəlişi razılaşdırılsın.

Qardaş (*anasına səbr diləyirmiş kimi*). Mama, Xala kəndə getmir a, Türkiyəyə gedir. Uzaq yoldu. Biz nə qədər bir millət olsaq da, yenə orada özgəsiyik, yetimik, kimsəsizik. Olmaz, elə-belə bilet alıb getmək! Sonra (*xalasını göstərir*) bu arvad qoca vaxtında yollar avarası olub qalar. Qoy, Xala Laləylə danışsın, mən sonra bilet alım.

Oğul (*bir qədər hövsələsiz*). Nə tələsik iş var ki, Xala? Küçədə qalmamısan, çöldə deyilsən, bayırda deyilsən. Üç ay olmasın, olsun beş ay. Yaşayırsan da.

Xala (*peşman*). Yox, oğlum. Abır da yaxşı şeydi.

Ana (*zarafat edirmiş kimi*). Abır indi sənın yadına düşür (*gülümsünür*)?

Xala. Səncə, mən doğurdan abırsızam?

Ana. Onu daha sən özün bilirsən.

Gəlin (*araya söz qatır*). Xala, sən əyləş, mən gedib pulu gətirərəm.

Ana. O bəyəm hərif-zaddu ki sənə pulun yerini desin.

Xala. Guya nə qədər pulum var ki... Bu, bir. İkinci də, sən özün demədin ki, balışın altına qoy? Yox, qızım, özüm. Bir də, adam nə qədər hərəkətsiz oturur: heç yerə gedib-eləmirəm (*qapıya tərəf tələsik addımlayır*).

Qardaş (*bir az biganə*). İndi daha öz kefinə bax.

Ana. Kef deyəndə ki... bu, hökmü zərdü. Zərdən şeş istədün, yek gətirdi, heç nə... O oyunu oynama. Zərdən şeş istədün, yek gətirdi, heç nə: o həyatı yaşama.

Xala (*ikimənalı*). Qoy, mən gedim... pulu da götürüb gəlim ki, nağd olsun mənım getməyim...

Qapıdan çıxır. Qardaş, Oğul, Ana və Gəlin.

Qardaş (*məxfi və tələsirmiş kimi*). Mama, bir neçə gün bundan öncə Cəbrayilla görüşdüm. Dedim ona ki, bəs bibin gəlib, istəyirsən, get bizə, gör onu orda. Soruşdu ki, bəs, xeyir ola? Mən ona hər şeyi ətraflı danışdım. Axırda nə desə yaxşıdı? Dedi, Zaur, heç elə bil sən mənı görməmişən. Rədd eləyin başınızdan, qovun, getsin.

Oğul (*şaşırmış*). Nə danışsın, Zaur? Elə lap belə dedi?

Qardaş (*məyus*). Qurana and olsun.

Oğul (*sarsılmış*). Ay da. Adamları tanımaq olmur. Görürsən, mama? Əldən-ayaqdan gedirdin onun üçün. O da zay çıxdı. Bəs demədin ki, daha narahat olma, çıxıb gedir?

Ana (*hikkəli*). Arif, elə danışma. Həmişə o bura gələndə canı-dildən gəlib, qardaşım öləndən sonra o mənı hamıdan çox yad eləyib gəlib, əli dolu gəlib.

Oğul (*hirsli mübahisə edərək*). O, elə bilirsən, sənın xətrini istiyib gəlirdi? Yooox, səhvin var. O, özünü sübut eləməyə gəlirdi, özünü göstərməyə gəlirdi. Gəlirdi ki, öz imkanlarını, pulunu, maşınını göstərsin.

Ana (*açıqlı*). Sənın mənə verə bilmədiyın pulları o mənə verib.

Oğul (*əsəbi*). Bəyəm sənın onun pullarına ehtiyacın vardı?

Ana (*həmin ifadə ilə*). Əlbəttə, vardı. Səncə, 100 manata bir ay dolanmaq olar? Cəbrayılta hər gələndə yüz-yüz əlli manat pul basıb ovcuma.

Qardaş (*tam sakit*). Heç mənim xəbərim olmayıb. Hm...

Oğul. Atam rəhmətlik, cavanlıqda pulu qoyardı gözlərinin üstünə, deyərdi ki, “tı doroje mne moix qlaz”. Acığım gələrdi, onunla sözləşərdim. İndi görürəm, düz deyirmiş. Hər şey pulun başındadır. Heç kəsə etibar yoxdu.

Ana (*qəti*). Az asıb-kəsün Cəbrayılı. Siz nə eləmişdüz mənim qardaşım-cun? Heç nə. Cəbrayılısa...

Oğul. (*sözünü kəsir*). O zaman bütün Azərbaycan üçün ağır vaxtlardı. Biz öz ailəmizi güclə dolandırırırdıq, nə eləyə bilərdik ki... Bizim səmimiyyətimizdən savayı heç nəyimiz olmayıb.

Qardaş (*təmkinini pozmadan*). Mama, sən onu bil ki, bizim bütün qohumlar arasında sənün uşaqların yaxşılarının yaxşısı olublar. Onlar kimi hörmətçil, ədəb-ərkan gözləyən uşaqları sən heç kimlə müqayisə edə bilməzsən.

Ana. Qazıya tək gedən razı qayıdar.

Gəlin. Xala nə işə gecikdi.

Ana. Heç nə olmaz ona. Yəqin qulağını divara dirəyib söhbətimizə qulaq asır.

Oğul. Sən də onu az gözüm-çıxdıya sal. Nə vermişən ona ki ala bilmirsən?

Qardaş (*zarafatlyana*). Başın sağ olsun, bu qədər dözmüsən, bir az da döz.

Gəlin. Eşidər, yaxşı düşməz, yavaş danışın.

Ana. Əh, gözüm aydın ki, eşidər. Eşitsin də. Süzün quyruğunuz isti yerdədi. Ona görə mənimlə zarafat eləyirsüz. Necə dözüm, Arif? Daha söz açılıb, qoy deyim. Səhər duran kimi cumur güzgünün qabağına. Balam, adam nə qədər daranar? Sonra götürür odekolonu, fiş-fiş-fiş (*əliylə göstərir*) vurur üstünə. İyrənirəm onun iyindən, ürəyim bulanır səhər-səhər. Daha səsimi çıxarmıram ki, ayıb olar. Xorey bişirirəm, gah yiyir, gözünə təpir, gah da kəsüb oturur, diyir, bilmirsən ki mən belə şeylər yiyib-eləmirəm. Bura bəyəm restoran-zaddu, yoxsa mənim milyonlarım var? Dözə bilmirəm, hər gün əsəb içindəyəm. Nə eləyirsüz-eləyün, bircə bu burdan tez rədd olub getsin. Mən heç bilməzdim ki, bir gün gələcək, mən öz doğma bacım üçün belə diyəcəyəm.

Oğul. Mama, özünü daha lap bu hala salma. Az qalıb. Niyə belə həyəcanlanırsan?

Ana. Bacarmıram, hövllənirəm: hər hərəkəti, sözü məni əsəbiləşdirir. Bilirəm ki, yalan danışır. Çünki mən onu tanıyıram, dabbaqda gönünə bələdəm.

Qardaş (*anasının əllərini alır ovcuna*). Sakit ol, Hüsniyyə xanım, dünya uçmur ki? Hər şey düzələ. Daha soyub-soyub quyruğuna çatmışıq.

Oğul. Zaur haqlıdır, mama. Nə lazımdısa, elədik. Səfirlik işini yoluna qoyduq, pensiya kartını aldıq, başqa onu burda saxlayası bir şey yoxdur. Daha o burda qalmayacaq. Uzağı bir həftə. Sabaha bileti olsa, lap sabah da gedər.

Qardaş. Mən də çalışacağam, bileti yaxın günlərin birinə alım.

Ana. Nəzir demişəm, o burdan ishal olub gedən kimi Mir Möhsün ağanın qəbrini ziyarətə gedəcəyəm.

Oğul. Nə danışırısan, mama? Yəni bu qədər?

Ana. Hə, oğlum, hə.

Oğul. Axı, mənim atam da, sən də küçədən keçənə əl tutardız.

Ana. Halım qalmayıb, Arif. Yorulmuşam.

Qardaş. Xala qayıtmadı ha. Nə böyük şeydi, pulu balışın altından götürüb bura gəlmək...

Ana (*Gəlinə*). Bax pəncərədən, bəlkə su başına çıxıb?..

Gəlin (*baxır*). Yox, ana, tualetin işığı yanmır.

Ana. Onda görünür, fikirləşir, nəyə plan qurur.

Oğul. Mama, mən səni heç belə görməmişdim. Sən ömründə heç kəsə qarşı bu qədər aqressiv olmamısan.

Qardaş. Durun gedək xalanın dalyca o biri evə. Bəlkə arvad yığılıb, bəlkə halı pisdir?

Ana. Qoy oturmuşuq. Ölüb-zad eləyər, qalar boynumuzda.

Gəlin. Arxasıya getmək də yaxşı çıxmır, elə bilər ona etibar eləmirik.

Ana. Bir az da gözləyək, gedərik.

Hamı birdən-birə susur.

Qardaş (*gərginliyi azaltmaq üçün asta bir ahənglə*). E-vin dalın-daaan it geecediiiiir...

Oğul (*həmə tərzdə*). Quy-ruğu doluuuu bit geecediiiiir...

Ana. Zarafat eləməyə vaxt tapmısınız?

Qardaş (*gülümsünür*). Mən Aygüldən qorxuram, onun yanında zarafat eləmirəm ki...

Oğul. Xala getsə, nədən danışacağıq? Söhbətlər qurtarıcıy.

Ana. Söz-söhbət həmişə var.

Gəlin. Rüksarə xala əməllicə yubanır.

Ana (*guya zarafat eləyir*). Pah, nə narahat olur... Düşəm öləm, heç tükü də tərənəm.

Gəlin. Siz guya narahat deyilsiz? Bir də, mən sizə qarşı nə vaxt laqeyd olmuşam?

Oğul. Mama, bu gün nə bişirmişdin, heç bizə qonşu payı verməmişən?

Ana. Günortaya pomidor-badımcan çıxırtması eləmişdim, axşama da kartof qızartdım. Qalıb hələ, könlün çəkirsə, arvadun gedib götürsün.

Oğul. Yox, əşsi, ac döürəm, elə-belə soruşdum. Səndən bizə pay gəlməyəndə fikirləşirəm ki, mama bizdən inciyib.

Ana. Ay Arif, başına söz qəhətədi, sən mənim oğlumsan...

Qardaş. Özü də əziz oğlun...

Ana. İndi bu başdadı...

Yenə hamı susur.

Qardaş (*saatına baxır*). Mən hələ evə getməliyəm.

Oğul. Gəldiyin nədi ki bəyəm? 10-15 dəqiqə ola, ya olmaya. Hara tələsirsən?

Qardaş. Qonaq gəlməmişəm, söhbətə gəlməmişəm. Gəlmişəm, məsələni həll edək, mən də çıxım gedim. Özüm də yorğunam. Səhərdən ora qaç, bura qaç.

Ana. Nəyə, durun gedək görək (*ah çəkir*), Rüksarə xanım nə hoqqa çıxarır.

İşıqlar ani sönür və yanır. Bu dəfə yenə Ananın mənzili görünür, eynilə əvvəlki görkəmdə. Rüksarə stula əyləşib və əllərilə üzünü qapadıb. Hamı bir-bir təəccüblə qapıdan içəri girib xalaya baxır.

Xala, Ana, Oğul, Qardaş və Gəlin.

Oğul (*xalaya tərəf yüyürərək*). Xala, nə olub, haran ağrayır?

Qardaş. Özünü pis hiss eləyirsən?

Ana. Ay Allah, sən özün qoru.

Gəlin. İstiyirsiniz, bir dənə sakitləşdirici vurum.

Oğul. Bəlkə bilir ki, yola çıxacaq, ona görə həyəcanlanır?

Ana. Heç bura gələndə həyəcanlanmırdı...

Qardaş. Ay ana, bura yenə vətəndi, necə olursa-olsun, sən burda özün-küsən. Amma başqa yerdə əbədi yetimsən. Milyoner də olsan, yetimsən. Mən elə bilirdim, insan ata-anası oləndə yetim qalır. Amma sonra gördüm ki, vətənsiz də yetim kimisən.

Ana. Yaxşı, indi mən neynəyim? Məndədi təqsir?

Gəlin (*xalanın əlini tutaraq*). Xala, bəlkə təzyiqin qalxıb?

Xala. Yox, qızım. Heç yerim ağrımır.

Ana. Bəs onda bu nə həngamədi, çıxarırsan?

Xala. Hüsniyyə, pullarım yerində yoxdur.

Həmü təəccüb və çaşqınlıqla bir-birinə baxır.

Ana. Əh, gic-gic danışma, necə yəni yoxdu: ayaq açıb qaçmadılar ki?

Xala. Qaçdılar, ya qaçmadılar: yoxdu, vəssalam.

Oğul. Xala, yaxşı-yaxşı axtarmısan?

Qardaş (*əyilib divanın altına baxır*). Bəlkə sürüşüb divanın altına düşüb?

Xala. Ay oğlum, bayaqdan hər yeri ələk-fələk eləmişəm.

Ana (*hövsələsiz*). Onda bəs hanı?

Xala. Mən nə bilim hanı?

Qardaş. Narahat olmayın: bir şey fikirləşərik. Nə qədər pul vardı orda?

Oğul. 500 dollar, mən də xala üçün rus rublunu dəyişdirib bir 25 manata qədər pul gətirmişdim.

Xala. Bir az da üstündən mən xərcləmişəm axı.

Qardaş. Mən də dedim görəsən nə qədər puldur. Darıxma, düzəldərik. 500 dollar puldu bəyəm? Uzağı, mən gətirib verərəm, bileti də alaram.

Ana (*həyəcanlı*). Məsələ pulda deyil. Lap mən də kömək eləyəyəm. Amma bəs Rüxsarənin pulu necə oldu? Sən vurmudun, mən yıxmadım, pullar qanad açıb uçmadı ki? Deməli, onları kimsə götürüb.

Oğul. Mama, sən elə danışırısan ki... onları kim götürə bilər?

Qardaş. Bizlərdən biri, əgər evə özgə adam gəlməyibsə...

Ana. Özgəsi kim gələcək ki. Rüxsarəni görməyə gələn qohumlar da yarım saat oturub, çıxıb gediblər. Bir də, o pulların yerini başqası bilə bilməzdi ki?!

Oğul. Hə, bu döndü Aqata Kristinin romanlarına.

Qardaş. Gəlin kriminal çıxartmayaq. Bir də, pulun miqdarı da o qədər deyil ki, haray-həşir salasan.

Ana. O qədər deyil, amma adam var, bu pulu qazanmaq üçün gərək 2-3 ay işləsin. 500 dollara bir külfət adam yaxşıca dolana bilər.

Oğul. Bir də, camaatdan ayıbdır, nə deyərlər bizə: bu iş gərək böyüməsin, öz aramızda həll eləyək.

Ana. Rüxsarə, bəlkə... (*sözünü demir*).

Xala (*acıqlı*). Nə Rüxsarə?

Ana. Ola bilər də... Nə bilim, vallah... Deyirəm bəlkə özün xərcləmişən, ya uşaqlarına göndərmisən, yadımdan çıxıb?

Xala (*başını bulayır*). Sonra da tamaşa oynayıram, hə?

Ana. Allah, bilən məsləhətdü.

Xala. Sən gərək müstəntiq olaydın...

Ana. Hə, özü də sənin kimi diplomatın yanında...

Qardaş. Bir səbr eləyin...

Ana. Ay balam, nəyi səbr eləyim, evin içindən pul itib, sən də deyirsən səbr elə?

Oğul. Mama düz deyir... Bu işi boşuna buraxmaq olmaz. Kimin marağında olub o pullar?

Qardaş (*aşkar zarafatla*). Deməli, oğru bu beş nəfərin arasındadır. Bizlərdən birimiz oğruyuq. Gözünüz aydın.

Ana. Zaur, zarafata vaxt tapmısan?

Qardaş. Sözü düzünü elə zarafatnan deyirlər. Bu beş nəfərdən biri oğrudur.

Oğul. Yaxşı, onda kim?

Qardaş. Mən nə bilim (*zarafatla*)? Onu bilirəm ki, şübhəliyə arasında mən axırıncıyam. Mənə nisbətən sizin oğru sayılmaq ehtimalınız çoxdur.

Oğul. Nəyə əsasən söyləyirsən bunu?

Qardaş. Birincisi: pulların yerini siz bilmisiz, mən yox; siz görmüsüz xala pulları hara qoyur, mən yox. İkincisi də, siz həmişə evdəsiz, mən yox. Mən bu evdə həmişə qonağam.

Ana. Boş-boş danışmayın. İnşaallah, tapılar. Bəlkə heç pullara əl dəyən olmayıb? Bəlkə (*gedib divanın üstündəki balıq, adyal üzliyünü əlləşdirir*) zəhrimar burada bir küncə ilişib qalıb?!

Xala. Hüsniyyə, incitmə özünü, hər yana baxmışam.

Ana. Dayan bir görüm a, çıxmayan cana ümid çoxdu. Sən axırıncı dəfə pulları nə vaxt görmüsən burda?

Xala. Srağagün burdaydı.

Gəlin (*qəfil, cəsarətlə*). Ana, xala düz deyir, incitmə özünü, pulları mən götürmüşəm.

Hamı susub Gəlinə baxır.

Oğul. Sən nə danışsən, Aygül? Sənin nəyinə lazımdı o pullar?

Ana. Aaaa, başıma xeyir.

Oğul (*Aygülə sarı addımlaya-addımlaya*). Neyniyirdin o pulları? 500 dollara qalmısan? Sən o pulları xərcləmişən?

Gəlin. Yox, xərcləməmişəm, hamısı məndədi.

Oğul. Bəs niyə götürmüşən? Bəs niyə mənə deməmişən? Bu nə özbaşnalıqdır?

Pauza. Arif yavaş-yavaş Aygülə yaxınlaşır.

Ana. Qızım, danış, qorxma, de, görək, nədən belə eləmişən?

Gəlin (*anaya tərəf yüyürüb onu qucaqlayır*). Ana, ay ana, mən qoymayacağam xala burdan getsin. Xala bizimlə qalacaq (*ananı buraxır, üzü Arifə*). O pulları mən götürüb gizlətdim ki, xalanın pulu olmasın getməyə. Biz hamımız yalançıyıq. Biz hamımız ömür-billah söz fırladağında yaşayırıq. Ancaq sözdə bir-birimizi sevirik. Ancaq sözdə bir-birimizə dayaq olur, bir-birimizə ümid veririk. Söz bizim bəhanəmizdir. Çünki dilimiz çox rahat işləyir, yorulmadan işləyir və heç nə üçün məsuliyyət daşımır. Məsuliyyəti biz daşıyıq. Dil heç nəyə tənbellik eləmir, hətta vəd verməyə də. Biz hamımız böyük tənbellər, dilin altında gizlənmiş tənbellər. Biz mərhəmətdən danışırıq, alicənablıqdan danışırıq, humanizmdən danışırıq, Afrikada ac uşaqların aqibətindən danışırıq. Əslində isə, biz söz fırladağı ilə məşğuluq. Söz fırladağı bizə vicdanımızı sakitləşdirməkdən ötrü lazımdır. Çünki kiməsə qayğı göstərməkdən ötrü

gərək işləyəsən, çalışasan. Biz bunu eləmirik. Kiminsə qayğısını çəkmək artıq yüküdür bizim üçün. Heç kim bu yükün altına girmək istəmir, heç kim heç kimin dərдинə şərik olmaq, bu dərđi onunla bərabər çəkmək istəmir. Ona görə biz həmənəcə hər şeydən imtina etməyə hazırıq. Pah, insan nə qədər əziyyətdən qorxarmış, insan nə qədər tənbel olarmış. Biz ona görə çox danışırıq ki, yubanaq, yubanaq, az iş görək. Biz danışmaqdan doymuruq: iş görə-görə də danışırıq. Özümüzü aldadıırıq ki, guya danışadana iş görəndə iş adama asan başa gəlir. Biz özümüzdən başqa heç kimi sevmirik. Başqasını ovundurmaqdan savayı əlimizdən heç nə gəlmir. Biz xalaya real kömək eləmədik, onu üç ay ovundurduq ki, başın sağ olsun, keçmiş olsun, amma burda qalma. Nə eləyirsən-elə, amma burda qalma. Xala Sizə pənəh gətirib, siz niyə xalanı İstanbula göndərmək istəyirsiniz? Təkcə ona görə ki, oğlu-qızı bu adama baxmayıb? Təkcə ona görə ki, xala ilə bir evdə yaşamaq hamımıza çətin olacaq? Təkcə ona görə ki, xala öz qohumları ilə pis davranıb? Siz yaxşı davranın, atmıyın onu küçəyə. Barı, bir insanı təmənnəsiz sevin. Əgər xalanın milyonu olsaydı, siz onunla belə rəftar edəcəkdiz, yoxsa öpüb gözünüzün üstünə qoyacaqdız? Bəlkə bütün sevgiləri öldürən kasıblıqdır?

Oğul. Biz xalaya pis nə elədik ki?

Aygül. Siz üzdə bir söz dediz, arxada başqa söz.

Oğul. Arxasınca danışsaq da, xalaya arxa çevirmədik. Əsas olanı budur!

Qardaş. Bu nə xala-xala oyunudu, Aygül? Uşaqsan bəyəm? 500 dollar nə puldur ki, onunla nəyinsə dəyişəcəyini güman eləyirsən?

Oğul (*məyus*). Həyatım boyu belə sentimentallığı heç xoşlamamışam. (*Aygülə bir qədər sərt*) Ağılı başına yığ, Aygül. Xala gedəcək, getməlidir! Hər şey də yoluna qoyulub.

Gəlin. Yox, yox, xala heç yerə getməyəcək, mən qoymayacağam. Xala bizimlə qalacaq. Xalaya mən özüm baxacağam. Xala bizim evimizdə, mənim yanımda qalacaq, Arif!

Pauza.

Ana. Ona boş-boşuna “diplomat Rüksarə” deməyiblər e... Şübhələnmişdim.

Qardaş. Arif, sən arvadıvu yaxşı tanıyırsan?

Hamı susur və məəttəl-məəttəl bir-birinə baxır. Mərcan Dədənin “İstanbul” bəstəsindən ləpələrin səsi eşidilən fraqment.

Son

◆ P o e z i y a

Nisə BƏYİM

Vaxtı dəyişmişəm,
başqa vaxtdayam...
başqa şərtlər ilə dolanır zaman...
günəşin üstündən, ayın üstündən
başqa bir sürətlə keçib gedir an...

Başqa ölçülərdə qərar tutmuşam....
fələyi tərsinə fırladır çarxlar...
başqa rəqəmləri, başqa səmtləri,
başqa cəhətləri göstərir oxlar...

Gözlə görünməyən şəffaf sədləri
nə sən adlayarsan, nə bir özgəsi...
burda şifrələnmiş bütün qatları
dəlib keçə bilməz bir insan səsi...

Elə bir sehr ilə pərdələnmişəm,
nə ölü vaxtdayam, nə diri vaxtda...
daha heç bir şeyi dəyişə bilməz
alnıma yazılan o qızıl baxt da...

Duası oxunub, əcri qılınıb,
fərmanı yazılıb ömür taxtının...
heç kimin, heç nəyin hökmü işləməz,
dəmi yetişibse əcəl vaxtının...

Yenə divarlarla qaldıq təkbətək,
Hər yanı gecədir bu dörd divarın...
Ha yana dönürsən üzünə durur,
Hər üzü suvanmış dərdi divarın...

Vaxt da gizli-gizli pusur adamı,
Bilmirsən zamanın hansı çağıdır...
Ağlında olanlar səninlə birgə,
Sənin təkliyində can dustağıdır...

Heç kim çıxma bilməz məhkumluğundan,
Heç kimin ölüm tək qüruru yoxdu...
Qarşında dayanıb hökm oxumağa
Heç kimin əlində qərarı yoxdu....

Susqun divarların səssizliyində
Həmişə oyaqdır qəlbin yaddaşı...
Çöldə hansı iqlim olursa -olsun,
Tavandan hər zaman damır göz yaşı...

Gözünü dörd açır diri ağrılar,
Günlər bir -birini özündən asır...
Nitqini itirən bütün dərdlərin
Ahını qan ilə divarlar yazır..

Qapını təpiklə açmazlar, adam,
Çıxanda qayıdıb özünə dəyər...
Daş atıb havaya girən axmaqlar
Sonradan ayılıb başına döyər...

Öz yolu dar gələr, yeriyə bilməz,
Özgə cığırında böyümək istər...
Kimsəyə görünməz olduğu kimi,
Yuxarı dırmaşıb öyünmək istər...

Səmtini itirər küləklər kimi,
Harda dayanmağın həddini bilməz...
Elə düyün düşər, dəyişik düşər,
Nə qədər açsan da, ortama gəlməz...

Hardasa bəxtəvər günlərim olub,
Şəklini saxlayıb, yəqin, özündə...
Rüzgarın pozduğu mənzərələrin
Əsli saxlanılıb vaxtın gözündə...

Böyük arzuların havalandığı
 Göylərdən başıma gül ələnirdi,
 Sanki bütün dünya borcluymuş kimi
 Mənim ətrafımda dövrələnirdi...

Üzümün arxayın cizgilərində
 Zamanın qocalmaq duyğusu yoxdu...
 Qəfil ağlayanda, qəfil güləndə
 Qəlbin də dayanmaq qorxusu yoxdu....

Hələ gəlməmişdim qarşı-qarşıya,
 Bilmirdim düşmənin dostu, yadı var,
 Bilmirdim iblisin, pisləyin, şərin
 Min bir libası var, min bir adı var...

Demə, sələmçiymiş bu qoca dünya,
 Vaxtını faizlə geri almırmış...
 Soyurmuş sonuncu qabığınadək,
 Sonra sığal çəkib yola salırmış...

Götür gəl, könlünün yağışlarını,
 Gəl, tutaq əlindən yağın payızın....
 Bütün həsrətləri içinə çəkib,
 Yolları gözüne yığan payızın...

Birgə addımlayaq qəm üzərindən,
 Xəyaldan xəyala adlayıb köçək...
 Bir ömür tökülən xatirələrin,
 Solan ümidlərin üstündən keçək...

Düşüb ayrılığın dumanlığına,
 Çəkilək kədərin səssizliyinə...
 Qoy, yağsın içində dolan tənhalıq,
 Yağsın heçliklərin hissizliyinə...

Dayanaq üz - üzə, baxaq göz - gözə,
 Soruşaq dərdi nə bu yalqızlığın?
 Payızdan başqa bir yiyəsi yoxmu,
 Yağışa sığınan bu yalqızlığın?

Gəl, gedək üşüyən payızla birgə
 Ölən arzuların yazıqlığına...
 Darıxan dənizlər götürsün bizi
 Payız səfərinin uzaqlığına...

Çox da dərinə enib,
içində haçalanma....
min fikrin arasında
döyüküb parçalanma...

Həyat -
sandığımızızək,
elə də ciddi deyil,
nəsə bilib-bilməmək
heç kimin həddi deyil...

Vaxt əcəllə birləşib
tamamına yetəcək,
"ömür" adlı həbsdə
məhkumluq da bitəcək...

Uzaqdan üzümə gülümsəyirsən,
Qımışib zənn ilə baxırsan mənə...
Tanıdın...
haqlısan...
həmin adamam,
dolanıb payızla dönmüşəm yenə...

Girov götürmüşdü məni ümidlər,
Asmışdı taleyin küləklərindən...
Sehrli bir kəfən tikmişdi mənə,
Ölən arzuların lələklərindən...

Qurtulub gəlmişəm buxovlarımdan,
Qolumda qaralan qandal yeridir...
Baxsan, ürəyimin bütün yolları
Dərdin qaladığı tonqal yeridir...

Bu ömür -
qanlı bir savaş meydanı,
Fələklə savaşdım, vaxtla savaşdım...
Qılıncdan keçirib arzularımı,
Zülmün oturduğu taxtla savaşdım...

Mən özüm -
özümün qisas silahım...
Gah sözdün qaynayıb, oddan çıxıram....
Gah göyün üzündə durulur qəlbim,
Yağışdan yağıram, gözdən axıram...

Ha uzatdıq,
ha ölçdük,
ölçülər düz gəlmədi,
əyrilər əyri bitdi,
düzlər də düzəlmədi...

Baş deyib əydiyimiz
ucalıqlar ayaqmış,
üzümüzün rəngi də
adicə bir boyaqmış...

Tuş gələn gözlərimiz
bir-birini tutmadı,
doğmalarıq, sevgilər
yerinə oturmadı...

Saydıqca ayı-günü,
nə boşaldı, nə doldu,
hər şeyin bir tərəfi
hər zaman əskik oldu...

Sonunda anladıq ki,
yerimiz düz deyilmiş...
arşın bizim olsa da,
dünya bizim deyilmiş...

Dünyanın göz yaşlarını,
dəryalarını,
yağışlarını
yığsam,
Tanrıya aparsam,
götürərmimi?
Hara yığar
bu qədər ahı,
bu qədər günahı,
şeytan bazarında
insandan baha olan silahı?
Kədərlənən Tanrı
mənim silahım sən idin, - deyəcək,
mənim günahım sən idin, - deyəcək,
mənim göz yaşım, ahım sən idin, deyəcək...
Bəlkə, dünyanı
yenidən başımıza yıxacaq,
yağışlar yenidən yağacaq,
göz yaşları yenidən axacaq

təzə bir dünya üçün...
təzə bir insan üçün...
təzə bir Tanrı üçün...

Dəyişən havanın, əsən küləyin
İstisi - soyuğu başıma vurub...
Ağlımdan atdığım bütün dərdlərin
Ağrısı yığışb dişimə vurub...

Baxdım ki, üstümdən bir gün atmayıb,
Bu qədər uzanıb, boyu artmayıb,
Fələyin özümə gücü çatmayıb,
Gizlində möhürü yaşıma vurub...

Taleyin divarı qəmlə cızılmış,
Bəxtin da quyusu dərin qazılmış,
Canımın üstünə qanla yazılmış
Qara lövhəsini daşıma vurub...

Qanadları təzə çıxmışdı
bapbalaca quşların,
günəşə sarı uçacaqdı ilk dəfə,
gülləyə sarı uçdu...

Budaqlara qonacaqdı,
güllərə dolaşacaqdı,
eşqə tutuşacaqdı,
qəlpələrə tutuşdu...

Nə daş bildi, nə yağış,
oda, atəşə düşdü,
tanrı döyüşçüsüydü,
uçub savaşa düşdü...

Vətən göylərində şəhid tabutları uçur
sevgi qanadlarında...
küləklər
incitmədən
buludlardan - buludlara ötürür,
yağış olub damla-damla yer üzünə tökülür...
Yaraları
bayraq-bayraq dalğalanan
duyğuların işığına bükülür...
Sevgi tabutlarına bənzəyir,

şəhid ünvanlı,
geriyə dönüşü olmayan cavabsız məktublar
ox kimi çıxıb yayından
əbədiyyət zirvəsində dikəilir...
Göy üzündə qatarlanan quşlar kimi,
qanadlanan nəğmələrin
sətir-sətir havasında,
körpə kimi məsum-məsum
anaların duasında uyuyur...
qanlarıyla təmizlənmiş sevgilərin laylasında,
yurdun doğma ürəyində,
keşiyini çəkdikləri könüllərin,
sevgilərin yuvasında uyuyur...
Şəhid sevgilərin cəsədləri, məzarları,
nə torpağa, nə göyə sığır,
ağaclarda yarpaqlayır, çiçəklərdə açılır,
"vətən "- deyib,
"sevgi"-deyib ,
Şəfəq-şəfəq ürəklərdən saçılır...
Xəyalları zamanların yaddaşında,
göz yaşında dirilir,
ümidlərin, zəfərlərin yollarına
ölməzliyin, azadlığın rəmzi kimi sərilir...
Addımlayan xatirələr
cəbhəboyu döyüslərdə ön sırada yeriyyir,
zəfərlərdən- zəfərlərə çağırıştək
inam kimi, uğur kimi
qalib kimi yürüyür...

Məni yaz günündə səhv salıb külək,
götürüb tullayıb bulud dağına...
Nə yağa bilirəm qəm yağışıtək,
nə dönə bilirəm dərd otağına...

Qəlbim əlçim-əlçim ayrilib gedir,
qarışır dünyanın vaxt karvanına...
Kəpənək duyğular, durna xəyallar
uçuşur tələsik ömrün sonuna...

Tanınmaz - bilinməz yad ayrılıqlar
kəşisir yolların uzaqlığında...
Sarmaşan ağrılar canımı sıxır,
qərib həsrətlərin yazıqlığında...

Bu ürəyin yükü - ömür,
Götürüb dördnala çapır...

Zaman ilə qovhaqovdan
Çaşıb sağa-sola çapır...

Küləklərin oynatdığı,
Torpağa, suya qatdığı,
Yerin - göyün yaratdığı
Hər sirli xəyala çapır...

Dərd ilə çiyin - çiyinə,
Vurub özünü düyünə...
Düşüb taleyin küyünə,
Gedər - gəlməz yola çapır...

Öyrənmək istədim
tale yazan yazını...
hərflər oxunmadı,
qarşımdakı günlərin
yazısı oxunmadı...
ömür yazmaq istədim
tale əlifbasıyla,
daşlara həkk olunan
yaddaş əlifbasıyla...
Nə bir sual olmasın,
nə bir cavab olmasın,
yeri, yurdu, məkanı,
bir zamanı olmasın...
Gözümün qabağından
keçir vaxt yazısıyla,
kaş, oxuya biləydim
taleyin yazısıyla...

Daha dərdim yürümür,
dərdin yaşını keçdim...
gözümün yaşlarıyla
səbrin daşını deşdim...
Hər üzünü bilməyə,
dönüb-dönüb gəlməyə,
zirvəsində ölməyə,
vaxtın dışını seçdim...
Atıb haqqın üstünə,
yerin-göyün üzünə,
buraxıb öz- özünə
ömrün başını, köçdüm...

Kəsilib bəndi-bərəsi,
 buzlayıb içi, nəfəsi,
 səssizlikdə itib səsi,
 zəng çatmır ömrün qışına...
 Sorub halını bilərdim,
 qarın, yağışın silərdim,
 bir az da ümid dilərdim,
 zəng çatmır ömrün qışına...
 Görən, həbini atıbımı,
 barı, bu gecə yatıbımı,
 gedib mənzilə çatıbımı,
 zəng çatmır ömrün qışına...

Qaçıb gizlənməyə yer tapmayanda,
 Bəzən, qorxusuna bürünür adam...
 İçində bir təpər, güc olmayanda,
 Boyundan çox kiçik görünür adam...

Sığmır içində ən gizli yerə,
 Beşəlli yapışub tutur səsindən,
 Qorxular gizləyir, bəzən, adamı
 Dünyanın ən böyük təhlükəsindən...

Sadələvh cəsurluq yerinə düşmür,
 Bəzən, öz əlilə vurulur insan...
 Bəzən, öz içinin qaranlığında
 Işıq tək dəyişir cildini şeytan...

Köçündən geri qalmadan,
 xatirələri solmadan,
 heç nəyi əskik olmadan -
 anan mənim ürəyimdi...

Göz yaşı axır dərindən,
 sızıb gəlir can sirrindən...
 ən zəif, həssas yerindən
 sınan mənim ürəyimdi...

Vaxtın sökülən bağında,
 Günün ayrılıq çağında,
 Qürubun qaş - qabağında
 Donan mənim ürəyimdi...

Bu bahalı dünyada
Yaşamaq sərf eləmir...
banklar da, adamlar da
borcunu əfv eləmir...
Himə bənd imiş kimi,
Hücum çəkir bahalıq...
Sarılr ümidlərə
qəm-qüssəli tənhalıq...
Buz bağlamış üfüqlər
bir uğur vəd eləmir...
hər şey səhv edir,
amma
silahlardan açılan
güllələr səhv eləmir...

Bir az borc aldım gecədən,
sabah qaytararam,- deyə...
tutub saxlaya bilmədim,
əlimdən verdim küləyə...

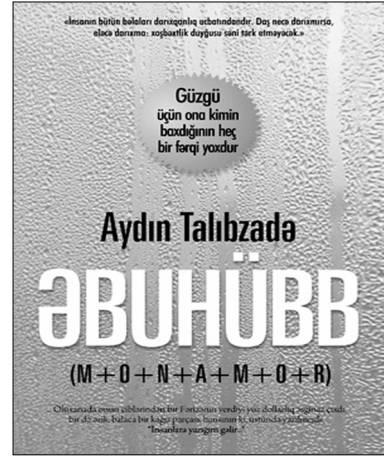
Qanında boğulan seli,
atəşində yanan gülü,
oddan - sudan qalan külü
tökdüm ələkdən - ələyə...

Heç bilmədim harda itdi,
candan keçib, qandan ötdü...
baxt da, vaxt da qurban getdi
çarxından dönmüş fələyə...

◆ Ə d ə b i s ö h b ə t l ə r

**“O QAPILAR
BİZİM ƏDƏBİ
TƏFƏKKÜRÜMÜZ
ÜÇÜN BAĞLANIB...”**

“Bu, oxuduğum tarixi abidələrdən mənə məlum olan hissələrin, həyəcanların dəqiq təqdimidir”...

“Türk xarakteri budda həyat tərzini, budda dünyagörüşünü rahat qəbul etməyib və bu, əsərdə dəqiq verilir...”

Hər zaman inkişafda olan, son vaxtlar isə sinkretikləşməyə meyillənən romanda çox maraqlı tendensiyalar müşahidə olunur. Bu dəyişikliyi izləmək və ona diqqət çəkmək üçün müxtəlif müzakirələr keçirməyə, təhlillər aparmağa müəyyən təşəbbüslər olub... Amma bu dəfə “Azərbaycan” jurnalı təhlili bir neçə deyil, bir mütəxəssislə aparmağı təklif etdi. Və söhbətin predmeti kimi seçilmiş roman yanaşma üçün çox fərqli rakurslar tələb etdiyindən, həmsöhbət kimi (həm tənqidçi, həm dilçi, həm türkoloq) AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov nəzərdə tutulmuşdu. Müzakirənin gedişi də, əslində, seçimdə yanılmadığımızı ortaya çıxardı. Çünki bizi hər üç münasibəti özündə birləşdirərək təqdim etmək məqsədimizə çatdırdı. O ki qaldı “açılan” romana, bu, Aydın Talıbzadənin “Əbuhübb” romanı idi. Tənqidin diqqətini bir o qədər də çəkməyən, lakin bədii xüsusiyyətləri, üslubu, dili, mövzusu, qaldırılan problemləri və s. cəhətdən son illərin maraqlı və fərqli nümunələrindən biri olan roman...

Nərgiz CABBARLI

N.Cabbarlı:

- Nizami müəllim, son dövrdə yazılmış romanları oxuyursunuzmu, yoxsa?... İstədim əvvəlcə ümumi mənzərənin fonunda dəyərləndirək "Əbühubb"ü... Fərqli və oxşar xüsusiyyətlər baxımından...

N.Cəfərov:

- Son dövrdə bir xeyli roman oxumuşam, amma çoxu elə bu cürdür. Yeni əksəriyyətində elə təəssürat yaranır ki, sanki roman yazmırlar. Sanki süjet ondan ötedir ki, müəlliflər onun ətrafında öz fəlsəfi düşüncələrini izhar eləsinlər. Düzdür, bu da bir janrdır, bu da prinsipçə olar. Amma gerek həddi aşmayasan da...

Aydın Talıbzadə isə, bir qələm və düşüncə adamı kimi peşəkardır. Onun yazdığı lap balaca bir mətn də olsa, istər-istəməz, çəkir adamı. Görürsən ki, düşündürür insanı. Yeni o, təsadüfi heç nə yazmır. Və özü də, təbii ki, çox dərin və zəngin adamdır.

N.Cabbarlı:

- Bundan əvvəl də bir romanı var idi. "Kəpənək modeli"...

N.Cəfərov:

- Hə, amma onunla tanışlığım yoxdur. Bu romanını isə çox diqqətlə oxudum. Son illərdə məqalələrini, xüsusilə teatrla bağlı yazılarını oxumuşdum və istəyirdim ki, onun bədii əsəri ilə də tanış olum. Yaxşı ki jurnalın təklifi məhz bu müəllif və bu əsər oldu. Aydın Talıbzadənin bədii təfəkkürü haqqında məndə xeyli dərəcədə məlumat, təsəvvür yarandı. Özü də bu, elə əsərdir ki, istər-istəməz müəllifi haqqında təsəvvür yaradır. Bəzən elə əsərlər olur ki, düşünürsən, bir nümunə ilə müəllifinin yaradıcılığı haqqında heç nə demək olmaz; ya çətindir, ya da fikirlər, mülahizələr yanlış ola bilər. Amma burada belə deyil. Burada Aydın Talıbzadə bütün varlığı, istedadı, imkanları ilə mövcuddur. Xüsusilə əsərin mövzusu maraqlıdır.

Əslində, burada iki əsər var. Motivlər, ideyalar, obrazlar, həqiqətən, bir-birini təsdiq edir. Yeni düşünmək olmaz ki, bu romanlar süni şəkildə birləşdirilib... Birinci süjetdəki Tolti bəyin başına gələn hadisələr, onunla bağlı düşüncələr, Tolti bəyin həyatının və tərcümeyi-halının mistikası eyni ilə Tuncalın da həyatında var.

N.Cabbarlı:

- Amma məndə fərqli təəssürat yarandı... Adətən, romanda müxtəlif süjet xətləri olsa da, bunlar hansısa məqamda, hansısa bir yerdə mütləq qovuşurlar. Burada isə, sadəcə, müəyyən toxunmalar, təmaslar var. Əsas görünən - paralellikdir. Özü də təmas, əsasən, oxucu tərəfindən müəyyənləşdirilir. Oxucu müəyyən konkret çalarlar taparaq bu iki süjet arasında uyğun məqam, uyğun xüsusiyyətlər "kəşf" etməli olur.

N.Cəfərov:

- Bəli, klassik anlamda qovuşma yoxdur. Klassik romanlarda sən dediyin kimidir. Süjetlər arasında bütün detalları, motivi, süjeti, ən azından, məzmunu ilə tam bir birləşmə olur. Amma burada, mənim düşüncəm budur ki, Tolti bəy süjeti, yəni qədim süjet müasir süjetə bir seriala baxmaq kimi bağlanır. Yəni sanki bu, serialdır və hansısa məqamda ikinci süjetdə birinci süjetin mahiyyəti təqdim olunur. Yəni bu bağlamada bir teatrallıq var.

N.Cabbarlı:

- *Ümumiyyətlə, əsərin özündə də səhnə elementləri, teatrallıq həddindən artıq çoxdur. Yəni romana görə çox...*

N.Cəfərov:

- Düzdür, çoxdur. Digər tərəfdən, onu da görürsən ki, hansısa bir hissə ayrıca yazılmış əsər təəssüratı bağışlayır. Bu, bir epizod, ya bir mənsur şeir, yaxud da esse... ola bilər ki, əsərə daxil edilir. Yəni onu bu kitabdan, bu romandan çıxarıb ayrıca dərc etdirə bilərsən və o da heç nə olmamış kimi öz həyatını yaşayar. Haqlısan, burada süjetlərin təması şəkliyədir qovuşma. O iki hissə ayrıca romanlar kimi də çap oluna bilərdi. Amma bir məsələ var. Mən fikirləşirəm ki, ümumiyyətlə, Aydın Talıbzadənin indiyə qədər yazdıqlarının hamısını bir yere yığıb kitab kimi çap etsən, bunu belə, romantək qəbul etmək olar. Çünki onun yazıçı tefəkkürü ayrı-ayrı əsərlərdən ibarət deyil. Mənə elə gəlir ki, o, bütün ömrü boyu bir əsər yazır. Odur ki bizim klassik roman texnologiyasına uyğun gəlmir.

***“Mən hər dəfə bu sözə rast gələndə deyirdim ki,
bu sözü adlayaq, görək başımıza nə gəlir...”***

N.Cabbarlı:

- *Əsərdə tarixilik məsələsinə toxunmaq. Müasir romanların əsas problemlərindən birinə... Tolti bəy və mühiti, dövrü, baş verən hadisələr fonunda göstərdiyi reaksiya... Birinci süjetdə ilk maraq doğuran cəhət məhz budur. İstərdim ki, o dövrün mühitinə və yazılı abidələrinə bələd olan mütəxəssis kimi əsəri bu aspektdən dəyərləndirəsiniz.*

N.Cəfərov:

- Bu süjetdə tarixilik çox dəqiqdir. Mən o dövrü yaxşı bilirəm. Ona görə də xoşuma gələn ilk xüsusiyyət bu oldu. Yəni bu, buddist türklərinin həyatının, tərcümeyi-halının, maraqlarının, dünyagörüşünün bir hadisəsidir. Sizə deyim ki, o dövrə bizdə müraciət eləyən yazıçılarımız yoxdur. Müəyyən qədər Sabir Rüstəmxanlı yazmışdı. “Göy Tanrı”da... Özü də çox zaman məlumatsızlıqdan o dövrə müraciət olunmur. Bir də bizim ədəbiyyatımızın tarixində ki orta əsrlər dövrü başladı... İslam ədəbiyyatı dövrü... Elə bil poeziyamız da, nəsrimiz də, dramaturgiyamız da ordan dərinə gedə bilmədi. O yollar, o qapılar bizim ədəbi tefəkkürümüz üçün bağlandı. Sonradan isə, o qədim dövrə müxtəlif müraciətlər olsa da, onlarda tarixilikdən daha çox ideya qabarıq göründü. Məsələn, Nəbi Xəzridə, Bəxtiyar Vahabzadənin “Özümüzü kəsən qılınc”ında bu var idi... Bu əsərlə də müasir düşüncəmizin qəbul eləyə biləcəyi, müasir düşüncəmizin parametrləri ilə ölçülə biləcək ideyalar mövcuddur. Mövzu kimi də qədim türk dövrü tarixi götürülür. Müəyyən obrazlarda da o dövrü görə bilirik. Amma qədim türk dövrünün həyatı, dövrün ruhu yoxdur. Çünki bizim yazıçılarımız ora daxil ola bilmirlər. Amma o ruhu qazax, qırğız yazıçıları dəqiq hiss edirlər. Məsələn, Çingiz Aytmatov hiss edirdi. Çünki müasir qazax ədəbi - estetik fikrində o tarix yaşayır. İslam o mühitə son kapilyarlarına qədər nüfuz edə bilməyib. Ona

görə də o ruh onlarda oyaqdır. Bax, bu anlamda bu əsər çox qiymətlidir. Çünki burada qədim türk tarixinə formal münasibət yoxdur. Müəllifin onun ruhundan gəldiyi, onu hiss etdiyi görünür. Aydın o mühitə daxil ola bilir. Özü də ən yaxşı cəhət də budur ki, qədim türk dövrünün, həyat tərzinin, ruhunun, dünyagörüşünün ən mürəkkəb dövrünə, ən mürəkkəb hadisəsinə - buddizm dövrünə müraciət edilib. O həyatı daha çox uyğur türkləri yaşayıblar. Təsvir edilən də məhz həmin həyat təzidir və mən burada sxematizm görmürəm. Tam bir məlumatlılıq, peşəkarlıq və o ruhu duymaq xüsusiyyətləri var. Odur ki, istər, Toltı bəy obrazında, istər, onun həyat yoldaşı Təncigül xatunun obrazında, istər qızının, istər xidmətçi Saytubanın, istər malikanəsini təşkil edən cəmiyyətin əhvali-ruhiyyəsinin təsvirində, yaxud hadisələrin, proseslərin təhlilində sünilik yoxdur. Yəni nə olmalıdırsa, nə ola bilədisə, odur.

N.Cabbarlı:

- *Məncə də, bütün sadaladıqlarınız arasında xüsusilə Toltı bəy bir xarakter kimi çox yaxşı alınıb. Bütün ziddiyyətli və mühakimə edilə biləcək xüsusiyyətləri ilə birlikdə...*

N.Cəfərov:

- Hə, Toltı bəy xarakter kimi yaxşı verilib. Toltı bəy, heç şübhəsiz, igiddir, qəhrəmandır və o dövrün igidlik və şəxsiyyət nümunəsidir. O, ilk növbədə, sərkərdədir, hərbiçidir və Toltı bəydə sərkərdəlik məharəti, sərkərdəlik şəxsiyyəti, sərkərdəlik gücü o qədərdir ki, onu insanlıqdan çıxarıb. Yəni Toltı bəyə insan kimi baxmaq mümkün deyil. Və həqiqətən də, müəllifin də obyektivliyi ondan ibarətdir ki, o dövrün belə şəxsiyyətləri olub və o da bunu dəqiqliklə təsvir edə bilib. O dövr bu cür şəxsiyyətlər yetişdirirdi. Xüsusilə də buddizm mühiti. Burada heç nə müzakirə olunmur, heç bir mübahisə ola bilməz, insan, şəxsiyyət ancaq budda kimi sakit, möhkəm, bütöv olmalı və ancaq öz funksiyasını həyata keçirməli idi. Amma ziddiyyət bundan ibarətdir ki, türk xarakteri budda həyat tərzini, budda dünyagörüşünü rahat qəbul etməyib və əsərdə də bu, dəqiq verilir. Yəni Toltı bəyin insan kimi ailəsindən, həyatından, yaşayışından, həyat tərzindən irəli gələn müxtəlif həyəcanlar, emosiyalar, verdişlər sistemi ki var, o, budda texnologiyası ilə, budda dünyagörüşü ilə ziddiyyət təşkil edir və nəticə etibarilə Toltı bəy məğlub olur. Buddizmin, budda həyat tərzinin kanonları isə qalib gəlir. Bir tərəfdə buddizmle təlqin olunan taleyin qaçılmazlığı durur - o, bu taleyi yaşamaq idi - digər tərəfdə isə normal bir türk cəmiyyəti var. Və bu, oxuduğum tarixi abidələrdən mənə məlum olan hissələrin, həyəcanların dəqiq təqdimidir. Bunlar əsərdə çox yaxşı verilib. Bu süjetin ən gərgin məqamı, kulminasiyası isə, Toltı bəyin qızına münasibətidir.

N.Cabbarlı:

- *Toltı bəyi ziddiyyətli bir xarakterə çevirən də, ilk növbədə, bu xüsusiyyətdir... Dəqiq tapılıb, amma sonrakı inkişafı dramatikliyi artırsa da, həqiqilik və səmimiyyət baxımından bir qədər şübhə doğurur...*

N.Cəfərov:

- Belə bir addım qızını ölümdən xilas etmək üçün atılır. Amma hələ bu, ilkin, başlanğıc səbəbdir... Yaxud ona xəyanət eləmiş arvadını məhv etməsi... Təzahür edə biləcək o xüsusiyyətlər, elə bilərəm ki, təbiidir. Yəni kiməsə belə gələ bilər ki, Toltı bəy insan anlayışına sığışmır... Metafizik mənada... Qədim dövrlərdən başlamış indiyə qədər insan və ailə münasibətlərində mövcud olan normativ kanonlar var ki, Toltı bəyin hərəkəti bunlara uyğun gəlmir. Hətta insan cinsi bir yana qalsın, bu, heyvan cinsinə də yad məsələdir... Heç bir ata öz övladı ilə o münasibətlərdə ola

bilməz. Dünyanın heç bir dini, heç bir dünyagörüşü bunu qəbul etmir. Amma əsərin məntiqindən ona gəlib çıxılır ki, bu mümkündür. Müəyyən bir məqam var ki, elə bir müəyyənleşmiş kanonlar var ki, ona etiraz olaraq edilmiş bu cür hərəkətlərə, haqq qazandırmaq demirəm, amma o qədər də günah kimi qəbul etmirsən. Bəlkə də, bu da insan təbiətinin bir xarakteridir ki, başqa mübarizə üsulu tapa bilmədikdə, bu yola əl atır. Çünki burada başqa cür hərəkət etmək imkanı yoxdur. Digər tərəfdən, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu hərəkət həm də xarakter yaradır. Məncə, burada qəhrəman Toltı bəy deyil, onun hərəkətləridir, reaksiyasıdır, etiraz formasıdır. Yəni burada tam şəkildə görünür ki, o günaha heç də öz şəxsi intim hisslərinin təsiri altında getmir. Orada bu onun üçün ölümdən çıxış yolu da deyil. Bu, övladını ölümdən qurtarmaq üçün atılmış addımdır və biz də bunu elə bu cür qəbul edə bilirik.

N.Cabbarlı:

- *Amma əsərdə müəyyən yerlər var ki, artıq Toltı bəyin qızını xilas etmək hissənin təsiri altında olmadığı anlaşılır. Artıq onu idarə edən başqa hissələrdir. Buna haqq qazandırmaq olmur axı... Məgər bu, əvvəlcədən müəyyən edilmiş xarakterik xətdən çıxmaq, sapmaq deyilmi?*

N.Cəfərov:

- Sonra?

N.Cabbarlı:

- *Sonra!*

N.Cəfərov:

- Yəni burada belə bir şey var da... Toltı bəyin bu hərəkətə baş qoşması sonrakı müddətdə baş verən hərəkətlərdən gəlir. Onun motivi bu deyil. Yəni bu, tamam başqa bir impulsdur. Əvvəlcə qızını, övladını xilas etmək istəyindən gəlir. Əslində isə, Toltı bəy kimi hökmdara xidmət edən, onun sərkərdəsi olan, hakimiyyətini qurmuş, o mühitdə xüsusi nüfuzu, hörməti olan, o dünyagörüşün, o həyat tərzinin tərkib hissəsi olan bur adam qızının qurban verilməsinə etiraz etməməli idi. Onun üçün bu, böyük şərəf olmalı idi. O mühitdən çıxmış adam buna çox böyük məmnuniyyətlə razı olmalı idi, nəinki o cür alçaqlığa. Yəni bunlar müqayisə olunanda belə qənaət yaranır. Amma dediklərim romanın bizdə yaratdığı təsəvvürlərdir. Mən o dövrün tarixini bilərəm, o dövrün əsərlərini, qədim uyğur abidələrini çox oxumuşam və o həyat tərzində, hiss edirəm ki, üsyankarlıq da var. Yəni həm o buddizm həyatını yaşayırsan, o dünyagörüşə tabəsən, o dövlət idarəçiliyi və o cəmiyyət idarəçiliyində həmin kanonlarla birlikdə mövcudsan, amma eyni zamanda da ciddi etirazların var. Yəni nəticə etibarilə Toltı bəyin qızına münasibətini artıq o etirazın bir nəticəsi kimi başa düşürəm. Amma sonra artıq Toltı bəy insandır. Çünki daha hakimiyyətdə də yoxdur, malikanəsini də yandırır, hər şeyə etiraz edir və onun üçün ailə ola biləcək, müqəddəs ola biləcək ancaq qızıdır. Və həyat elə gətirir ki, o, çöllərə düşür. Sən əgər bu kanonlarla yaşamaq istəmirsənsə, buna üsyan edirsənsə, deməli, səni də gözləyən həyat belə olmalıdır və artıq başqa həyat seçimin yoxdur. Doğrudur, sonrakı təsvirlərdə düşünmək olar ki, Toltı bəy elə bir günahı ilə kifayətlənə bilərdi. Onda da tamam ayrı məntiq əmələ gələcəkdi. Onda Toltı bəy insan olmayacaqdı. Qəhrəman olacaqdı. Zəifliyi ortaya çıxmayacaqdı. Düzdür, əsərdə təsvir olunur ki, elə ilk gəncliyindən ancaq müharibə, herb, döyüş görüb və Toltı bəy adam öldürməyin bütün texnologiyalarını bilir və onun da bu dünyada insan kimi, şəxsiyyət kimi özünü təsdiq etməyinin, mövcudluğunun yeganə bir forması var: öldürmək. O, elə bu şəkildə - ölümlər üzərində kiminsə hakimiyyətini bərqərar edibdir. Amma artıq hiss

olunur ki, saraydakı münaqişələr də Toltı bəyə təsir edib. Bu isə deməkdir ki, o dövrün hakimiyyəti insanı qoruya bilmir. Hətta öz qəhrəmanını da qoruya bilmir. Hətta onu yaradanı da qoruya bilmir. Hökmdar ölürsə, demək, artıq Toltı bəy də yoxdur və artıq kimi, nə üçün, nədən ötrü öldürməyinin də fərqi yoxdur. Artıq o, səhraya, çöllərə düşmüş bir adamdır. Əsərdəki bu motiv çox yaxşı verilir: ya bu cəmiyyətin, bu həyat tərzinin texnologiyası ilə yaşamalısən, ya da çöllərə düşməlisən. Çöllərdə də ki, ölümdür... Bunun başqa yolu yoxdur. Və odur ki, orada Toltı bəyin insan kimi yeganə özünüifadəsi, siması qızını öz arvadı kimi qəbul eləməsidir. Amma bu da yeni bir perspektiv müəyyənləşdirir: sən artıq günahkarsan, günahın içindəsən və sən əvvəl adam öldürərək işlədiyin günahdan daha böyük günah işlətmisən. O günahı hakimiyyət, dövlət təlqin edirdi, amma indiki hakimiyyətin başqa günah üzərində bərqərar olub.

N.Cabbarlı:

- *Əsər bütünlüklə ziddiyyətlər üzərində qurulub. Toltı bəyin - günah işləmiş adamın gəlib çıxdığı məkan müqəddəs bir yerdir. Bunun məntiqi aydındır. Günahkarın təmizlənmək ehtiyacı və şansı var. Amma eyni zamanda da günahdan doğulan müqəddəslik kimi bir ideya da atılır ortaya. Bu müqəddəs məkanda o günahı təsdiqləyir və qəbul edirlər. Çünki günahdan doğulacaq müqəddəsi gözləyirlər...*

N.Cəfərov:

- Bəli, biz bu günahın övladını gözləyirdik deyilir... Bəli...

N.Cabbarlı:

- *Həm oğuldur, həm nəvə... Biz bunu gözləyirdik...*

N.Cəfərov:

- Bu artıq yeni mərhələdir... Yeni elə bil ki, bu mərhələlər bir-birini izləyir... Toltı bəyin qızını müdafiə eləməsi, həmin vaxtda kanonlar o qədər möhkəmdir ki, qızını yalnız o şəkildə müdafiə etməsi, arvadını yandıraraq məhv etməsi... Bunların hər bir mərhələsində xarakter var. Bu əsərdə o son mərhələyə qədər sıxışdırılır. Din xadimlərinin, buddistlərin öz həyat təzi var, heç bir hakimiyyətlə, dövrlə, cəmiyyətlə, cəmiyyətin həyatı ilə bağlı deyil, təcrid olunmuş bir mühitdir və bu təcrid olunmuş mühitin kontekstindən Toltı bəyin həyatına baxdıqda məlum olur ki, Toltı bəyin indiyə qədər gördüyü işlər - baxmayaraq ki, müəyyən gərginlikdən keçib - bir yana, tale ona tamam başqa bir şey hazırlayıbmış. O, sadəcə, öz rolunu oynaya-oynaya gəlib. Amma burada da mübahisə üçün yer açılır. Buddist monastır və buddist həyat təzi cəmiyyətə, dövlətə, türkün xarakterinə təsir edir. Bu, buddizmin məntiqi deməkdir: gələcək ilahiyyətçisini, özünün gələcək ruhanisini, özünün gələcək liderini bu cür yetişdirir. O, günahdan doğulmuş adam olmalıdır.

N.Cabbarlı:

- *Əslində, xristianlıq üçün aktual olan məsələdir.*

N.Cəfərov:

- Amma buddizm üçün səciyyəvi deyil. Müəllif buddizmin adına günahdan doğulmanı və günahdan doğulmanın müqəddəsliyini və ümumiyyətlə, həyatın yaranmasının özünün bir günah olmasını yazı bilməz. Xristian məntiqinə görə, İnsan günahkardır. O, bu dünyaya günahın nəticəsi olaraq gəlib və katarsis keçməsinə, təmizlənməsinə ehtiyac var. Elə bilərəm ki, bu məntiq buddizmə yazıla bilməz.

Onu da deyim ki, bu üsul Çingiz Aytmatovun "Plaxa"sında da vardı. Yeni müxtəlif ibtidai dinlərdən başlamış, dünya dinlərində olan müxtəlif hökmlər, süjetlər, nəticələr, obrazlar gətirilərək, xristianlığın məntiqi ilə son şərh

verilir. Bu, ədəbiyyat üçün aktualdır. Amma Azərbaycan ədəbiyyatı üçün xarakterik deyil. Və indi bu, əsərin ya böyük nöqsanıdır, ya da çox böyük məziyyətidir ki, onda hadisələrə müsəlman nöqtəyi-nəzərindən baxış yoxdur. Dünya ədəbiyyatında Tolstoyda, Avropa ədəbiyyatının bəzi klassiklərində islama möhtərəm münasibətdən gələn müəyyən nümayişkarənə ideyalar var, amma necədirsə, həmişə nəticə, çıxış yolu, son şərh gəlib xristianlığa çıxır. Halbuki, bizə tarixdən məlumdur ki bu, bir qədər epizodiklik məsələsidir. Bax, ona görə hərdən adam düşünür ki, Aydın Talıbzadə roman yox, müxtəlif mənalı süjetlərin birləşməsi ilə eklektik bir traktat təqdim etmək istəyib. Çünki, ən azı, tarixdən bizə məlumdur ki, türklər buddizmi, eləcə də onunla əlaqədar digər dinləri qəbul eləyəndə ya maniləklə, xristianlıqla, ya da zərdüştiliklə qarışıq qəbul ediblər. Uyğurlar isə, həm də bir tanrıçı olaraq buddizmi qəbul ediblər. Tanrıçılığın isə çox ciddi əxlaq prinsipləri var. Sonra islama keçiblər və islamın da çox ciddi əxlaq prinsipləri var. Ona görə də bu xronologiyayı adam əsərdə görmək istəyir. Çünki xristianlığa keçmək və nəticə etibarilə Toltı bəyin taleyini xristian məntiqi və fətvəsi ilə həll etmək, mənə elə gəlir ki, asan çıxış yoludur. Artıq ədəbiyyatda da dəfələrlə təcrübədən keçibdir.

N.Cabbarlı:

- *Amma buradakı çıxış yolu ikinci süjetdə tam bir tanrısızlıq, tam bir azadlıq şəklində həll edilir.*

N.Cəfərov:

- Hə, ikinci süjetdə mübahisəli cəhətlər həddindən artıq çoxdur. Bəlkə də, bu cəhətlər ona görə çoxdur ki, biz qədim dövrü, onsuz da, modelləşmiş, kanonlaşmış şəkildə görür və təsəvvür edirik. Yazıçı da o dövrdən yazanda, təbii ki, müəyyən olmuş təsəvvürlərə istinad edir. Amma müasir dövrdən yazmaq təhlükəlidir. Ona görə ki, müasir dövrün insanlarını biz görürük, onların həyat tərzində olan müxtəlif çətinliklər hamımıza məlumdur və eyni zamanda, müasir dövr elədir ki, onu keçmiş kanonların kontekstində görür və dəyərləndiririk. Biz izahat verəndə, istər-istəməz, bu əxlaqidirmi, bu cür həyat təzi məqbuldurmu, bu cür cəmiyyət idarəçiliyini ideal kimi qəbul edə bilirikmi, insanın və cəmiyyətin demokratik olması nə deməkdir kimi suallara cavab verir və bu zaman indiyə qədərki təcrübəyə istinad edirik. İndiyə qədərki təcrübə isə, birinci süjetdə verilir.

N.Cabbarlı:

- *Tuncalın simasında bizim müasir sənət adamları, müasir yazıçılar, rəssamlar görünürmü, sizcə?*

N.Cəfərov:

- Görünür, yox!

N.Cabbarlı:

- *Görünür? Əminsiniz?*

N.Cəfərov:

- Mən o cür şairlərə, o cür yazıçılara, o cür bəstəkarlara rast gəlmişəm. Amma onların heç birində o cür açıqlıq olduğunu görməmişəm. Hiss edə bilməyən ki, o demokratiklik bunun təbiətində var... Amma təhlükəli məqam budur ki, buna sufilik, dərvişlik deyilir. Sufilik, dərvişlik tamam başqa şeydir və təbii ki, yazıçı onu klassik mənada işlətmir. Yəni həyatda özün olasan, özünü axtarasan demək istəyir. İnsan özünü axtaranda, özünü təsdiq etmək istəyəndə cəmiyyətdən kənara qaçır. Və bu zaman da axırı mütləq o cür olmalıdır. Tuncalın axırı kimi... Qədim dövrlərdə də belə olub. Yəni Toltı bəyin səhraya atılması ilə həmin o rəssamın səhrada olması eyni şeydir. Bu anlamda onlar bir-birinə oxşayırlar.

N.Cabbarlı:

- *Əsərin mütaliəsi, ilk növbədə, belə bir təəssürat yaradır ki, sanki müəllif əvvəldən axıra kimi azadlığın tərifi verməyə çalışır. İnsan azadlığının necə və hansı formada ola biləcəyi sualına cavab variantları təqdim edir.*

N.Cəfərov:

- Eyni zamanda da bu, azadlığın tragediyasıdır da...

N.Cabbarlı:

- *Azadlıq insanın insandan, sevgidən, Tanrıdan azad olması kimi göstərilir və istənilən bir sevgi qulluq, köləlik kimi dəyərləndirilir. Sizcə, Toltı bəyin və Tuncalın düşüncələrində tez-tez istifadə olunan azadlıq ideyası onların həyatında özünü təsdiqləyirmi?*

N.Cəfərov:

- Mənə elə gəlir ki, təsdiqləmir. İntəhası, Toltı bəyin azadlıq iddiaları motivləndirilibdir, əsas var. Amma Tuncalda yoxdur. Əsas yoxdur. Elə bil, cəmiyyət onu ailəsi ilə, məhlələri ilə o xarakterdə yetişdirib və atıb ortaya. İstedadlıdır, heç şübhəsiz. Yaradıcılıq qabiliyyəti olan biridir. Amma azadlıq axtarışının o şəkildə verilməsi, mən düşünürəm ki, məqbuldur. Çünki o ideyalar, o mətləblər ki əsərdə verilibdir, onlar həyatda da, ədəbiyyatımızda da var. Bu, süni bir şey deyil. Amma qəhrəmanın özünün təhlili də, yazıçının düşüncələri də onu göstərir ki, bunun yaşamaq haqqı yoxdur. Bu cür dərvişliyin, bu cür sufiliyin bu dünyada mövcud olmaq haqqı yoxdur. Əsərdə göstərilən müəyyən məsələlər var ki, onları da müasir dövrümüz və müasir cəmiyyətimizlə bağlamağa elə bir səbəb yoxdur.

N.Cabbarlı:

- *Di gəl, bir çox hallarda müasir cəmiyyətimiz, mühitimiz və baş verənlərin real izləri görünür...*

N.Cəfərov:

- Əlbəttə, müəyyən bağlantılar var: evlərin, küçələrin sökülməsi, o küçələrdə hansısa nalayiq hərəkətlərin baş verməsi... Tuncalda bütün bunlara qarşı bir etiraz yaranır. Ümumiyyətlə, o, həyatda nəyi görürsə, onun neqativ proyeksiyasına istinad edir və öz azadlığını bu məqamdan başlayır. Yəni bu cür azadlıq idealının istinadının özü, hiss edirsən ki, möhkəm deyil. Amma bu, Aydın Talıbzadənin məntiqidir. O nə yazırsa, etiraz edə bilmirsən, çünki bilirsen ki, peşəkardır. Əgər məsələni bu şəkildə qoyursa və əsaslandırmırsa ki, bu dərvişlik, bu azadlıq ehtirası, bu mənasız həyata qoşulmaq həvəsi nədən gəlir və bunu təhlil eləmirsə, deməli, bir səbəbi var.

N.Cabbarlı:

- *Orada azadlıq dalınca qaçan və azad olmaq istəyən bir Tuncal deyil axı. Tuncalın münasibətdə olduğu qadında da azadlıq istəyi var.*

N.Cəfərov:

- Onun azadlığında qeyri-adi heç nə yoxdur. Amma Tuncalda var. Niyə yoxdur, çünki onun bütün işləri məqsədlidir. Yəni həm azadlığını yaşayır, həm də həyatın içindədir. Ən zəruri, ən münasib kontaktlarda mövcuddur. İstədiyi vaxt pulunu qazanır, istədiyi vaxt lazımı proseslərdə iştirak edir. Özünü də saxlayır, anasını da, Tuncalı da. Yəni onlara nə lazımdırsa, kömək edir. O, öz içində olan azadlıq eşqini istedadla birlikdə Tuncalda görür və məhz buna görə Tuncal Fərizəyə doğma gəlir. Amma Fərizə eyni zamanda da kifayət qədər praktiki insandır. Elə buna görə də Tuncalın istədiyi miqyasda azadlığa getmir. Onun öz təbii intuisiyası ilə tənzimlədiyi yaşam qaydaları var. Hər dənbir, məsələn, deyək ki, bir nostalji deyilə biləcək bir şey onda təzahür edə bilər, amma... Mən bu əsərdə Tuncal qədər bədbəxt insan görmədim. O, xüsusi hadisədir. Amma Fərizənin təsvirində də yazıçı

kifayət qədər obyektivdir. Yəni bu qadın özünün müxtəlif ehtiraslarını ödəməyə hazırdır, qabildir və kifayət qədər də proqramlı adamdır. Amma Tuncalın taleyi və ölümü... Bunda belə oxucunu təmin edəcək məqamlar çoxdur. Elə bil Tuncalda bir sıra eyni adamda olmayan xüsusiyyətlər toplanıb və birləşdirilibdir. Ona görə də onda bir az sinkretiklik var. Biz də ona görə onu qəbul edə bilirik ki, müxtəlif adamlarda o xüsusiyyətləri görmüşük. Amma hamısını bir yerdə görəndə və bir adamın timsalında daşıyanda nəticə ölümdür. Bu, elə belə də olmalıdır. Və deyək ki, o daş söküntü zamanı başına düşür və Tuncal o daşı özü ilə götürür, bulvara çıxır... Burada belə, rejissorluqdan irəli gələn, görüntü ilə bağlı olan məsələlər var. Amma yaxşıdır, çünki o daş əvvəl-axır onun başına düşməli idi. Digər tərəfdən, həm də öz evlərinin daşdır. Bunun özü də bir az maraqlı asossasiya doğurur. Bir də, əsərdə mənə ən çox təsir edən məsələlərdən biri problemlərə müasir dünyanın maraqları, müasir dünyada gedən proseslər səviyyəsindən yanaşılmasıdır.

Bəzən belə şeylərə dünyanın o eybəcərləşmiş, harın, pozğun mədəniyyəti qarşısında ibadət, ehtiram kimi baxılır... Həmin motiv bu əsərə də gəlir. Bu qəhrəman gencliyindən elə təqdim olunubdur. Ailəsi də elə bir ailədir ki, tam Bakı mühitinə məxsus deyil. Tuncal bir az xarici, modern mühitdə böyüyüb... Yəni mənfi mənada beynəlmiləl mühitin hadisəsidir.

N.Cabbarlı:

- *Mühitimiz və ədəbiyyatımız üçün yad deyil. Fərqli görünmür.*

N.Cəfərov:

- Çünki onu artıq bizim ədəbiyyat həzm edir. Bir vaxtlar ona inkarçı yanaşılırdı. Amma bugünkü cəmiyyət ona hazırdır. Və cəmiyyət həmin eybəcərliyi, kimin şəxsində gəlsə-gəlsin, həzm etməyə də, ona qarşı liberal olmağa da qadirdir. O, elə bil ki, artıq bizim indiki ictimai, əxlaq münasibətlər sferasında gərgin qəbul olunmur.

Bir də, bizim ədəbiyyatımızda bir baxış da var idi... İsa Muğanna "Məşhər"də Əmir Teymurun dili ilə deyir ki, Allaha inanmayan insan deyil, qudurmuş itdir. Yəni, bax, o cür kanonlara əməl etməyən bir şəxsi biz müzakirə edəndə həmişə ilk növbədə onun inamını soruşuruq. Burada isə inamsızlıq hökm sürür. Məhz Tuncalın təzahüründə. Amma Toltı bəy inamlıdır, o, inamsız hərəkət etmir.

N. Cabbarlı:

- *Burada inam da bir az başqa istiqamətlidir. Əsər boyu sanki çıxış yolu kimi intihar təbliğ edilir. Toltı bəy "Əgər kişi olsaydım, çoxdan intihar etmişdim", - deyərək özünü ittiham etdiyi halda, Tuncal da bir başqa istiqamətdən intihara doğru gedir. Əsərin maraqlı cəhətlərindən biri də budur ki, intihar da daxil olmaqla bərabər, cəmiyyətin bir sıra mənfi cəhətləri, problemləri, alkoqolizmdən tutmuş əxlaq məsələlərinə qədər, əsərdə qaldırır. Bayaq müasir cəmiyyətlə bağlılıq məsələsini qeyd etdiniz. Rəssamın özü ilə, cəmiyyətlə, insanla münasibətləri ön plandadır. Amma mənəcə, burada fərdi olmaqla bərabər, eyni zamanda da cəmiyyətdən qaynaqlanan problemlər qaldırılır ki, onları ancaq bir şəxsin taleyi, xüsusiyyətləri kimi dəyərləndirmək düzgün olmazdı.*

N.Cəfərov:

- Doğrudur... Onu da deyim ki, prinsip etibarilə bu qəhrəmanın da fəlsəfəsi buddizmdən gəlir. Buddizmdə belə bir anlayış var: "mənim lənətə gəlmiş bədənəm". Deyilir ki, insanı bu dünyaya bağlayan, onu alçaldan, onu şərəfsizləşdirən, başqalarından asılı edən bədəni və nəfsidir. Və sən bundan xilas ola bilsən - bu da heç zaman mümkün olası bir şey deyil, bu,

idealdır - onda heç kimdən asılı olmayacaqsan. Bu qəhrəman da, əslində, bu ideyanın daşıyıcısıdır. Bunun üçün də yazıçı onu çalışdırır. Və bu da yaxşı bir bədii kontekst verir ki, cəmiyyətdə baş verən bütün qüsurlar onun şəxsinə və onun o düşüncə, həyat güzgüsündə görünsün. Bu mənada Tuncal obrazı yazıçının yaratdığı təhlilə, interpretasiyaya imkan verən obrazdır. Ona görə də bu qəhrəmanın obrazı, mən deməzdim ki, sxematikdir, amma yazıçı ideyalarını təqdim etmək üçün bir vasitədir. Klassik romanlarda, adətən, obraz ona görə yaradılır ki, obraz kimi yadda qalsın, obraz kimi özündə hansısa xarakteri daşsın. Amma burada xaraktersizlik olduğuna görə, əsas məsələ elə o cəmiyyətin özündə olan müəyyən qüsurlar və reallıqların fəlsəfəsini açmaqdır. Yalnız hər şeyə pozitiv mövqedə durmaq deyil... Bu, ümumiyyətlə, Aydın Talıbzadənin üslubunda var.

N.Cabbarlı:

- *Üslub demişkən, bütün əsər boyu və xüsusilə də Toltı bəyin məbədə gətirilib çıxarıldığı hissədə xeyli fəlsəfi düşüncələr verilir. Hətta oxucuda belə bir təəssürat yaranır ki, Toltı bəyin məbədə gətirilməsinin əsas məqsədi də elə ona fəlsəfi traktat yazdırılması olub.*

N.Cəfərov:

- Hə, onları həddindən artıq çox veribdir və mənə elə gəlir ki, bu, romana heç də yaxşı təsir etmir. Bədiiliyə də yaxşı təsir etmir. Çünki bəzən süjet gəlib elə bir maraqlı məqama dayanır ki, həmin məqamda fəlsəfi düşüncə verilə bilər, amma bununla bitmir, məsələ o qədər böyüyür ki, artıq sən dəqiq bilirsən ki, müəllif öz düşüncələri ilə nə isə tamam ayrı bir əsərə keçdi.

N.Cabbarlı:

- *Qəhrəmanın xarakteri ilə dilindən təqdim edilən fəlsəfə uyğunluq təşkil edərsə, yenə başqa məsələ...*

N.Cəfərov:

- Amma burada düz gəlmir... O qəhrəman o sözləri deyə bilməz. O qəhrəman o fəlsəfənin sahibi deyil. Və onda da belə çıxır ki, müəllif bu qəhrəmanları ona görə yetişdirib ki, öz sözlərini onlara dedizdirsin. Doğrudur, həmişə müəllif öz sözünü qəhrəmanlara dedirdir, amma daha bu qədər dərinə yox. Belə olduqda onların öz fəaliyyətləri, obrazları, xarakterləri itir. Toltu bəyin izharları ucuzluğa gedir. Toltu bəy hara, yazmaq hara? O, düşünə və deyə bilər. Aydın hərdən Toltu bəyi katib kimi də verir. Söz aparır, fikir çeynənir. Burda çox gözəl məqamı idi ki, Toltu bəyin dilindən uyğur abidələrindən seçmə nəsihətlər verəydi. Əgər uyğur abidələrini qarşısına qoyub tədqiqat aparsaydı - bu gün belə şeylər çox dəbdədi - Toltu bəyin çıxdığı, formalaşdığı mühitlə bağlı türk buddizminin çoxlu sayda mənbələrdə nəsihətləri var, onlardan verə bilərdi. Özü də bu qədər ehtiyac yox idi. Düzdür, onlar həddindən artıq çoxdur, şeirlərlə də verilib, nəslə də verilənləri var... Bu, oxucu üçün maraqlı olardı, yeni olardı. Amma burada bir-birinə zidd olan o qədər fikirlər var ki... İzharlardı da. İzhar da elə şeydir ki... Rəhmətlik Asif Əfəndiyev kimi... Amma burada bir elə də yerinə düşür.

Hə, bir də... Yazıçı tam bir fizionomistdir. İnsan bədəninin müxtəlif vəziyyətləri, bunları bir-bir detallarına qədər verməsi, hərəkətləri... Bu da, ola bilər ki, rejissorluqdan irəli gəlir. Bir də yaxşı mənada xırdaçılığı var. Təsvir elədiyi, müqayisə üçün cəlb etdiyi bütün canlılar xırda həşəratlardır. Miğmiğa, qarışqa... Bu xırdalamaq hətta müqayisələrində də...

N.Cabbarlı:

- *Bu heç diqqətimi çəkməmişdi.*

N.Cəfərov:

-Ağcaqanadın səsi, milçəyin hərəkətləri... Bu da xırdalığa getmək həvəsi ilə bağlıdır. O qədər də pis şey deyil. Amma çox olmasa...

N.Cabbarlı:

- Üslubunda bir xüsusiyyət var. *İstərdim bunun mətnə verdiyi müsbət, mənfi cəhətləri deyək... Bir cümlənin mətn daxilində müəyyən amplitudalarla təkrarlanması, mənəcə, ahəng yaratmaq üçündür... Bir çox hallarda buna nail olur da...*

N.Cəfərov:

- Mənsə bəyənmədim, əsəri yorucu edir. Birdən ki başlayır fəlsəfi-əxlaqi mühakimələrə... Dili gözəldir, şeir dili kimi gedir. Düzdür, haqlısan, bəzi yerlərdə təkrar lazımdır, çünki harmoniya yaradır. Eposlarımızda da, axı, təkrar mövcuddur, "Dədə Qorqud"da, "Koroğlu"da... Amma daha bu qədər yox. Bu əsərdə detallara varmaq xüsusiyyəti də həddindən artıq güclüdür.

Sonra, bax... yazmışam bura... Təbiətdən danışanda təbiəti insan həyatının anlayışları ilə təhlil edir... Bu da rejissorluqdan irəli gəlir. Çünki klassik yazıçılar esse müqayisəsinə, esse təliminə, esse üslubuna getmirlər. Süjet mükəmməl olmalıdır, hadisələr bir-birini davam etdirməlidir. Burada da bir-birini davam etdirmək var, amma hadisələr yarıda saxlanılıb müzakirə mövzusunə çevrilməməlidir. Aydın Talıbzadənin bu romanında da, o biri yazılarında da belə bir xüsusiyyət var: özündən deyə-deyə elə bil hərdən narahat olur ki, bunun müəllifi mənəmmi? Elə bil hamını müəllifiyə cəlb edir, elə bil müzakirəyə çıxarır, elə bil tamaşa aparır.

N.Cabbarlı:

- *Son zamanların romanları üçün səhnə elementlərinin olması da, kollajlar da, sintez xüsusiyyətləri də xarakterik hal alıb...*

N.Cəfərov:

- Hə, bax, o kollajlıq məsələsi burada da çox güclüdür. Kollaj roman mümkündür və lazımdır da. Bu gün bizim həyatımız da sanki kollajdan ibarətdir. Və o xüsusiyyətlər olmalıdır. Amma kollaj özü də bir məntiq yaratmalıdır, burada isə daha çox emosiya yaradır. Sonra, başlıqların verilməsində də rejissorluqdan irəli gələn xüsusiyyətlər müşahidə olunur. Səslər - tappıltı, pıçılı - həddindən artıq çoxdur. Bu, klassik roman üçün qəbul olunan deyil, amma müasir romanın tələbidir və burada da o tələblərə bol-bol riayət olunur. Sözlərlə oynamaq xüsusiyyəti çoxdur. Düzdür, elə ifadələr var ki, esselikdən irəli gəlsə də, qəhrəmanın xarakterini açır. Elə ifadələr var ki, ideyaya xidmət edir. Məsələn, Tuncal millət anlayışından işıq ili qədər uzaq adam idi. Yəni bu, bugünkü cəmiyyətdə, dünyada mövcud olan ideyalara münasibət deməkdir. Təbii ki, belə bir adam uzaq olmalıdır da. O, ümumiyyətlə, insanlıqdan uzaqdır, nəinki millət məsələsindən. Çox xoşuma gəldi ki, əsərdə belə şeylərdə obyektivlik gözlənilir.

N.Cabbarlı:

- *Bir qədər də dilçi münasibəti eşidək...*

N.Cəfərov:

- Dili haqqında dedim ki, şeir dili kimi axıcıdır, gözəldir. Amma mənə qane etməyən, bəyənmədiyim o idi ki, çox tez-tez və təkrar-təkrar Türkiyə türkcəsinə meyillilik müşahidə etdim...

N.Cabbarlı:

- *Son vaxtlar nəsrə də, publisistikada da xarakterik haldır.*

N.Cəfərov:

- Burada bir məqam var da... Ola bilər ki, Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə, xüsusilə danışığ dilinə çoxlu sözlər keçir. Bəzən elə

adamlar bu türkcədən sözlər işlədir ki, görürsən 70-80 yaşı var. Yəni yaşlı nəsilə də təsir edir. Mən isə düşünürəm ki, bu cür zərif yazıçıda Türkiyə türkcəsindən o söz işlənməlidir ki, o sözlər kolorit yaratsın. Oradakı məntiqlə, əsərin intonasiyası ilə uyğun olsun. Amma, məsələn, birdən-birə tamam mənasız olur. "Fikirləri boşluğa düşmüş uçaq kimi çalxalandı". Tez-tez işlədir bu sözü. Ümumiyyətlə, bizim bir qrup ziyallılarımız, təfəkkür adamlarımız var ki, məsələn, Niyazi Mehdi, Aydın Talıbzadə və bir sıra başqaları - bu cür danışirlar. Bu həm Türkiyə türkcəsinə meyillilikdən irəli gəlir, həm də onlar milli sözlər, milliləşdirilən sözlər tapıb işlədirlər... Amma bu əsərdə bəzən o cür sözlər milli, etnik koloritə yad, millətdən işiq ili qədər uzaq olan bir obrazın mühitində işlənir və bu, yadlıq əmələ gətirir. Hiss edirsən ki, burada artıq üslub yerində deyil. Təkcə qəhrəmanın dilindən söhbət getmir, həm də onun mühitini yaratdıqda buna diqqət etmək lazımdır. Sonra, yazıçı tez-tez "pauza" yazır, səhnə terminologiyasını romana gətirir. "Humayra pauzanın içinə girdi. Pauza uzandı. Pauzanı dartıb saxladılar... Pauzanın üzünə qırma kimi dəydi və pauza şüşə kimi çililəndi". Bax, bu, oxucunu əsərdə mətləbdən ayırır. Bu da kollajdır. Kollaj ki mətləbə gətirmədi, istə-istəməz təəssürat zəifləyir... Kimsə desə ki, mən yazıçının mətləbsizliyindən ləzzət aldım və bununla da o mətləbsizliyə haqq qazandırdım, inanmaram... Onda bu, ədəbiyyat olmur da. Ədəbiyyatda, əlbəttə, müəyyən qədər eksperimentlər olmalıdır. Eksperimentsiz ədəbiyyat mümkün deyil. Amma külli miqdarda xırda yenilikləri bir yerə yığanda o kollaj artıqlıq edir. Teatr effekti başqa nədə görünür? Hadisələri gah dondurur, gah hərəkətə gətirir, statika, dinamika, statika... Bu kimi şeylər var. Bilirsiniz, müəllim, mühəndis, kənd təsərrüfatı işçisi danışanda mütləq öz müəllimliyini, kənd təsərrüfatı işçiliyini də mətninə dartıb gətirir. Bu onun peşəkarlıq xüsusiyyətidir. Burda da elədir. Rejissorluğunu gətirib Aydın Talıbzadə romanına...

N.Cabbarlı:

- *Elədir, amma bu, əsərə necə təsir edib, sizcə?*

N.Cəfərov:

- Adətən, mətləbdən yayındırıb. Buna baxmayaraq, deməliyəm ki, Aydın sözlə yaxşı işləyir. Hərdən də sözü o qədər sıxır, onun mənasının son həddinə qədər o qədər sıxıb çıxardır ki, bir də görürsən, söz məhv oldu. Yəni sözü elə bir kontekstə salır... Halbuki, sözün də son istismar mərhələsi var da... Məsələn, aşırı sözü... Bu sözün semantikasını yoxdur. Bu söz üslub yaratmır və yarada da bilməz. Bəlkə də, elə oxucu var ki, həssas deyil, oxuyub üstündən keçir. Amma mən hər dəfə bu sözə rast gələndə deyirdim ki, bu sözü adlayaq, görək başımıza nə gəlir... Yaxud həməən sözü... Yəni populyar olmayan bir sözü gətirib populyarlaşdırsaydı, bu maraqlı olardı. Bu söz isə, artıq yeyilib, sürtülüb. Xüsusilə qədim dövrdən danışanda mümkün qədər gerek o dövrün terminologiyasını işlədilsin.

Amma süjetləri müəyyən ifadələrlə bağlayır. Məsələn, sarıqulaqlıq məsələsi. Bu tipli şeylər əsərdə birləşdirici xüsusiyyət daşıyır. Dil həssaslığı təkcə mənim dilçiliyimdən gəlir. Bu əsər də dil tərəfdən daha müdaxiləçidir. Bir var hisslərə, düşüncələrə müdaxilə edəsən, bu daha çox ideyaya, düşüncələrə müdaxilə edir və o müdaxilələrdən biri də sarıqulaqlıdır ki, maraqlı alınıb.

N.Cabbarlı:

- *Əsərin adına da toxunmaq... Əbuhübb sufizmə nə dərəcədə üzde olan, aktual anlayışdır?*

N.Cəfərov:

- Mən onu dəqiq bilmədim ki, bu hansısa cərəyan, yaxud ədəbiyyat təəssüratıdır - roman om. O ki qaldı Əbuhübbə... Sufizmdə məhəbbətin övladı məsələsidir bu. Amma o qədər də geniş yayılmış bir şey deyil. Və ya o qədər də böyük estetik, fəlsəfi nəticə deyil. Amma hər halda, düşünürəm ki, əsərə simvolik verilmiş bir addır. Əsərin məzmununun çıxı biləcəyi mistik addır. Və onun təhlili də nə isə adi bir şey olmalıdır.

N.Cabbarlı:

- *Buddizm və sufizm. Bunları bir mətn daxilində yanaşı gətirmək nə dərəcədə düzgündür, sizcə?*

N.Cəfərov:

- Sufizmə ən çox buddizm təsir göstərib. Xüsusilə də islam sufistlərinə. Xristian sufistləri isə panteistdirlər. Axı, sufizmdə də dünyadan təcrid olunmaq var. Ümumiyyətlə, deyirlər ki bütün dini təriqətlər daxilində sufizmin əmələ gəlməsi buddizmin təsiridir. Niyə? Çünki buddizm tərkidünyalıqdır.

Bir obraz da xoşuma gəldi. Daş obrazı. Buddizmdə sifətin daş kimi dəyişməz olması, möhkəm olması sükutu xarakterizə edir... Marafıdır ki, Aydın da bunu yazır... Çünki dünyada insanların başına nə gəlsə, daş kimi sakit olmamaqdan gəlir. Emosionalıqdan, həyəcədən, hərəkətlərindən, reaksiyaya meyilliliyindən gəlir. *Elə bilərəm ki, roman demək istəyir ki, insanın ona aid ola biləcək və özünü xilas edə biləcək yeganə halı onun sakitliyidir. Bütün fəlakətlər ondan törəyir ki, insan sakit olmur, nəyəse can atır* (seçdirmə bizimdir - red.). Buddizmdə isə insan heç nəyə can atmır, heç nəyə reaksiya vermir, elə budda kimi səssizdir. Sufizmdə də bu var: hər şeyə qane olmaq, heç nəyə müdaxilə etməmək...

Ümumiyyətlə, elə bilərəm ki, Aydın Talıbzadənin bu əsəri bütün çoxşaxəliliyi ilə, kifayət qədər geniş dünyagörüşü ilə, ədəbiyyatın, tarixin, yaşanmış insan texnologiyalarının, hiss texnologiyalarının çıxış yollarını, dinlərdən irəli gələn motivlərin hamısını özündə toplayıbdir. Amma bunları o qədər çox bir yerə yığıb ki, bu qədər çox materialı ədəbiyyat faktına çevirmək çətindir. Hər halda, çeviribdir. Ona görə də ortaya çıxan əsər sırası romanlardan deyil. İstedadla yazılmış və bu dünyanın tarix boyu nə qədər mənasız olduğunu göstərən bir əsərdir. Tək indi yox. Elə yaranandan bəri insan və dünya məntiq axtarışındadır və bu məntiq axtarışı da heç bir nəticə vermir.

◆ Kəmaləddin Qədimin 60 yaşı

Kəmaləddin QƏDİM

ALLAHINA NƏ DEYİM Kİ...

Savabıyla əkiz qardaş kimisə,
Günahına nə deyim ki dünyanın?
Hava kimi, su kimi də nəfsi var,
Tamahına nə deyim ki dünyanın?

Yatmışları oyağından çoxdu ki,
Sifətləri boyağından çoxdu ki.
Söykəyindən, dayağından çoxdu ki,
Yamağına nə deyim ki dünyanın?

Ha sayıram, kəm gəlirəm sayımdan,
Əlim çıxır qismətimdən, payımdan.
Dixsinirmi harayımdan, hayımdan,
Qulağına nə deyim ki dünyanın?

Hər oynanan oyundan mat çıxırsam,
Başılövlu, ürəyi çat çıxırsam.
Gecəsindən sağ-salamat çıxırsam,
Sabahına nə deyim ki dünyanın?

Qurtulursam vəzirindən, şahından,
Yol tapırsam naləsindən, ahından.
İşdi bir gün görə bilsəm yaxından,
Allahına nə deyim ki dünyanın?..

ADAM AZALMAZ

Eşq ilə doludu içim, dopdolu,
Tanrıdan verilib butam, azalmaz.
Qərib yolçusuyam bir bitməz yolun,
Elə hey gedərəm, atam, azalmaz...

Kimim, kimsənəm yox haqdan xətirli,
Cənnət müjdəlididi, behişt ətirli.
Ağzımda ləzzəti, tamı da sirli,
Bu ləzzət azalmaz, bu tam azalmaz.

Canı can bilirəm, gödən bilmirəm,
Çəkən ruhummu, ya, bədən, bilmirəm.
Hələ nədən belə, nədən, bilmirəm,
Günahım tükənməz, xətam azalmaz?..

Çoxalıb görünməz, artıb görünməz,
Nə də ki özünü dartıb görünməz.
Boy atar, ucalar, artıq görünməz,
Enər, adam qalar, adam azalmaz...

OLMAYACAQ

Olmayacaq tək xeyirdə,
Nəfdə qalan olmayacaq.
Dərd eləmə, dərdli canım,
Kəfdə qalan olmayacaq.

Müsafirik yer üzündə,
Gecəsində, gündüzündə.
Bu nizamda, bu düzümdə
Səfdə qalan olmayacaq.

Ha uç, dağıl, təzdən qurul,
Bulan, sonra arın, durul.
Nə görsən aşiq ol, vurul,
Sev də, qalan olmayacaq...

Bu bəy, bu xan, paşa canın
Görünməyib başacanı.
Qırılacaq şüşə canı
Devdə qalan olmayacaq.

Çökəcək birdən tikdiyin,
Sirdən, sehirdən tikdiyin.
Sənin şeirdən tikdiyin
Evdə qalan olmayacaq...

NƏ UZAQ İMİŞ...

Daldalar nə yaxınmış,
Önlər nə uzaq imiş...
Qeybdən gələn səslər,
Ünlər nə uzaq imiş...

Bir yol tapıb girsələr,
İman nədi bilsələr...
Bu məscidlər, kilsələr,
Dinlər nə uzaq imiş...

Tanrım, nədi bu səflər;
Bu "qaydalar", "tələblər"?
Sən olduğun tərəflər,
Yönlər nə uzaq imiş...

Zirvəsi çən istəyən,
Sərçəsi dən istəyən.
Mən uman, mən istəyən
Günlər nə uzaq imiş...

ƏLLƏRİN QOYNUNDA QALAR

Ha boş ver, alma eyninə,
Bu dünya eynində qalar.
Boyuna biçilər dərdi,
Geyərsən, əynində qalar.

Yoldan daşın ayazımaz,
Gözdən yaşın ayazımaz.
Bir gün başın ayazımaz,
Fələyin oynunda qalar.

Nədən dinməz ağrın, sızın,
Düşünərsən uzun-uzun.
Sevib almadığın qızın
Günahı boynunda qalar.

Qanunu var yazılmayan,
Ölümü var qaçılmayan.
Allahına açılmayan
Əllərin qoynunda qalar...

**BU GÜNÜN
ƏLİNDƏN DÜŞÜB QALIRSAN**

Bu gün də beləcə çıxır əlindən,
Dalınca ha boylan, ha bax, xatirə...

Elə bugünkü'nün eynidi, eyni
Elə bugünkü'ndən qabaq xatirə...

Bir quru cəsədsən ürəyi bitmiş,
Arzusu tükənmiş, diləyi bitmiş,
Elə bil içində çörəyi bitmiş
Təknə xatirəsən, tabaq xatirə...

Ha aç qollarını hər təzə günə,
Xeyir təzə günə, şər təzə günə.
Gözün görə-görə tər-təzə günə
Yamanır gör neçə yamaq xatirə...

Özündən qisası alıb nə vaxtdı
Qalib qalib olub, qalib, nə vaxtdı?
İt ilə dostluqdan qalib nə vaxtdı
Əldən qoyulmayan çomaq xatirə...

Dərd üstə dərd gəlir, canda tutar yox,
Bundan o yana yox, bundan betər yox.
Adəmdən, Həvvadan xəbər-ətər yox,
Adəmdən, Həvvadan günah-xatirə...

Dinirsən, dilindən düşüb qalırsan,
Enirsən, zilindən düşüb qalırsan.
Bu günün əlindən düşüb qalırsan,
Sabah xatirəsən, sabah-xatirə...

QANANIN QANMAZA BORCU VAR HƏLƏ

Bu yol, bu yolçuluq, canım, bu da sən,
Dünyada sən adlı yolçu var hələ.
Qarşında tərəflər, yönlər nə qədər,
Nə qədər sağçı var, solçu var hələ.

Sev də bu fanini, sev də, boşuna,
Boşuna bu dəli sevda, boşuna.
Qaçıb qovladığın ov da boşuna,
Marıqda gör neçə ovçu var hələ...

Köçündə, elə öz köçündə ömrün,
Gör necə qərq olub suçunda ömrün?
Çaşmısan hələ bu ucunda ömrün,
Bu ömrün o biri ucu var hələ...

Açılır, çözüdür, sirri qurtarmır,
Satılır, sovulur yeri, qurtarmır.

Qaytarır min ildi geri, qurtarmır,
Qananın qanmaza borcu var hələ...

MƏNİ BU DÜNYANIN GÖZÜ GÖTÜRMÜR

Canım hər alova, hər oda yanmır,
Canım hər atəşi, közü götürmür.
Hər sözün başına dönüb-dolanır,
Ölür sözdən yana, sözü götürmür.

Sehir nazı çəkir, sirr nazı çəkir,
Ocaq nazı çəkir, pır nazı çəkir.
Sevir bir gözəli, bir nazı çəkir,
Götürmür, hər işvə-nazı götürmür.

Yoxdu Tanrının da işi bəriylə,
Məşğuldu elə öz dərd-səriylə.
Hər gün danışırım mələkləriylə,
Hələ ki dəstəyi özü götürmür..

Elə yol üstəyəm, qalmıram deyə,
Nəfsinə qərq olub, dalmıram deyə.
Almıram, vecimə almıram deyə,
Məni bu dünyanın gözü götürmür...

GÜNAHINI YU, YERİDİ...

Nə var Allahındı, canım,
Bu göyüdü, bu yeridi...
Bir də, bir də bu son şərqi...
Əcəb tənha qu yeridi...

Axşam çağı, şər vaxtıdı,
Gəlsin xoş xəbər, vaxtıdı.
Bir uzun səfər vaxtıdı,
Bir uzun yuxu yeridi.

Məəttələm atam, hələ
Tam deyilmiş bu tam hələ.
Adam oğlu adam hələ
Saman altdan su yeridir...

Vaxt da ədəb, üsul vaxtı,
Allah vaxtı, Rəsul vaxtı.
Tövbə vaxtı, qüsul vaxtı
Günahını yu, yeridi...

ÇOXU İSTƏMİŞƏM, AZDAN OLMUŞAM

Mən bir az kövrəkdən-kövrəyəm, Allah,
Bir az da astandan-astan olmuşam.
Tülkünün, çaqqalın yanında deyil,
Aslanın yanında aslan olmuşam.

Həminəm, o həmin dəhnə kişiyəm,
Ev-ocaq kişiyəm, təknə kişiyəm.
Bir az qədim kişi, köhnə kişiyəm,
Min dürlü təzədən, xasdan olmuşam.

Sirr açdım, bilmədim, sirr, insafsıza,
Yer verdim könlümdə, yer insafsıza.
Şeir yaza-yaza bir insafsıza
Nə vaxtdı dillərdə dastan olmuşam.

Bir uzun yol gəldim bu cana kimi,
Yolçuyam bu candan qopana kimi.
Sən adlı dostumu tapana kimi
Gör neçə doğmadan, dostdan olmuşam...

Bir həzin mehindim, küləyin idim,
Nə vaxtsa, hardasa gərəyin idim.
Mən də bir zamanlar mələyin idim,
Çoxu istəmişəm, azdan olmuşam...

MƏN ÖZÜM-ÖZÜMÜ ÇOX ALDADIRAM

Deyirəm nə olsun acam, ya susuz,
Dünyadı, balı var, zəhəri də var.
Göylərə baxıram, göylər hüdudsuz,
Qaranlıq gecənin səhəri də var.

Bu boyda tünlүkdə, sıxlıqda vallah,
Bu boyda marağa, həvəsə şükür.
Ölmədim, bu gün də qaldım maşallah,
Aldığım-verdiyim nəfəsə şükür.

Bunun toy gününə, onun yaşına,
Mənə çiçək işi, gül işi düşür.
Baxıram atamın məzar daşına,
Yadıma nəvəmin gülüşü düşür.

Bilirəm ən yaxın Allaha yaxın,
Aparan anlayıb, duyub aparır.
Kirini, pasını ulu torpağın
Yağışlar gör necə yuyub aparır...

Deyirəm belədi günah da, belə,
Əriyib gedəndi savab içində.
Özüm öz başıma dönürəm elə,
Mutluyam bu gözəl təvaf içində.

Kim deyir fanidi ömür-gün, fani,
Çağlayır bulaq bir, çay bir tərəfdən.
Nura qərq eləyir günəş dünyanı,
Elə gülümsəyir Ay bir tərəfdən.

Haqlıdı kiminsə çatır dadına,
Kim isə kimisə aldadır elə.
Mən özüm özümü çox aldadıram,
Mənim yalanlarım bal dadır elə.

Seçilmir saraydan, Tanrım, bu dam ki,
Əlmi var əlinin üstündə, əlmi?
Dünyaya o qədər bağlanıram ki,
Bir gün öləcəyim ağıma gəlmir.

Mən özüm-özümü çox aldadıram,
Gəlir dərman kimi sözüm özümə.
Mən özüm-özümü çox aldadıram,
Çox yalan deyirəm özüm özümə...

GEDƏSƏN, YADINDAN ÇIXA ƏLLƏRİN

O mələk qəfildən çıxırsa qarşına,
Sıxa əllərini, sıxa əllərin;
Elə, sıgallaya, dönə başına,
Ala qadasını yuxa əllərin.

Gedə, əldən gedə öpənə kimi,
Öpüb gözlərinə tərənə kimi.
Qona saçlarına kəpənək kimi
Yenə öz evini yıxa əllərin.

Ola, dünənininə rast olub qala,
Bir az dünəniylə dost olub qala.
Ətrindən, iyindən məst olub qala,
Bir ömür müşg-ənbər qoxa əllərin.

Görəsən gecikmiş vaxtsan, vədəsən,
Nədə uduzmuşsan, axı, nədə sən...
Sonra baş götürüb, çıxıb gedəsən,
Gedəsən, yadından çıxırsa əllərin...

DƏRDİ TƏKMİ QOYURAM...

Kİmnən əsrdaşam gör,
Yurddaşam dədə, kimnən?
Kimdən barmaq silkinir,
Gör gəlir hədə kimnən?..

Ağrıdıb ürəyimi,
Çıxarıb çörəyimi.
Qoruyub kürəyimi
Vururam badə kimnən?..

Harda kəməm, harda tam,
Harda ram oluram, ram?
Kimnən unuduluram,
Düşürəm yada kimnən?..

Gündə yüz yol boyuna
Qurban olub doyuram.
Dərdi təkmi qoyuram
Qoşulub gedə kimnən?..

UĞRUNDA CANINDAN KEÇƏNİ YOXSƏ

Gör hardan haraya köç eləmişəm,
Hesaba qoymurlar köçəni yoxsa?
Zamanmı dəyişib, yolmu dəyişib,
Dəyişik salmışam küçəni yoxsa?

Deyirsən adamdı, büstdü, nə fərqi,
Axırda düz çıxır tüstü nə fərqi...
Ya altı olsun, ya da üstü, nə fərqi,
Torpağın əkəni-biçəni yoxsa...

Əzəli əzəldən əzəlmi görən,
Canmı tez yaranıb, əcəlmi görən?
Fəsilmi dəyişib, məsəlmi görən,
Payızda saymırlar cücəni yoxsa?

Bu yönsüz, yöndəmsiz bəstəyə lənət,
Hələ bu bəstəni dəstəyə lənət.
Lənət o arzuya, istəyə lənət,
Uğrunda canından keçəni yoxsa...

60 YAŞIMA ÖN SÖZ

Baxın bəslədiyim bu quru cana,
Görün qoruduğum başın gününü.

Qutlayın bu ömrün-günün yaşını,
Qutlayın bu altmış yaşın gününü.

Bir vaxt güvəndiyim dağı dağımdı,
Kədər məskənimdi, qəm oylağımdı.
Qırılan, tükənən, bitən çağımdı,
Görənlər çox olub qoşun günümü.

Bu boyda dərd-qəmim, qeylü-qalımla,
Dil tapa bilmədim dünya zalımla.
Hər yağan yağmurda kəsək halımla,
Durub ağlamışam daşın gününü.

Gerim yoxdu daha, qarşım, önüm var,
Nə yaxşı öz təbim, səsim-ünüm var.
Üzə tutulası beş-on günüm var,
Götürüb gedirəm beş-on günümü...

Redaksiyadan:

Hörmətli Kəmaləddin müəllim!

Sizi anadan olmağınızın 60 illiyi münasibəti ilə “Azərbaycan” jurnalı redaksiyası adından ürəkdən təbrik edirik. Uzun illərdir ki, Siz mütəmadi olaraq yeni şeirlərinizlə jurnalımızın oxucuları ilə görüşə gəldiniz. İnanırıq ki, bu görüşlərin arası kəsilməyəcək, əvvəlki qaydada davam edəcək. Sizə möhkəm cansağlığı və yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

◆ H e k a y ə l ə r

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

Elçilik

Dilli-dilavər bir dostum var, Qarabağın Tuğ kəndindədir. Buzovnada yaşayır. Şair təbiətlidir. Şeir yazırmış. “Azərbaycan gəncləri” qəzetində Tofiq Mütəllibov şeirlərini çap eləməyib, o da kəsüb ədəbiyyatdan. Danışığı qızıldır, elə ki, qələmə alır, öldürür hamısını. Elə bil dünyanın ən gülməli və ən ağlamalı hadisələri bu kişinin başına gəlir. Əvvəl elə bilirdim özü bəzəyir - onların tayfalarına “Çöp bəzəyənlər” deyirlər - sonra gördüm ki, yox.

Bir gün mənə dedi ki, oğluma elçi gedəcəyik, sən də gəl. Dedim, hara gedirsiniz, hara gəlirəm? Dedi, sabah saat 2-də Səməd Vurğunun heykəlinin yanında ol.

Dostum, dostumun arvadı, mən, mənim arvadım, bir də dostumun dostu və onun arvadı, necə deyərlər, altı yoldaş olub gəldik Böyük Şora.

Dostum elə sevinirdi ki, lap kövrəlirdi, Dostumun arvadı isə qayınana kürsüsü üçün özünə yeni bir imic düzəltməkdə idi. Elə deyirdi, nə bilim vallah, gədə qo-humdan-zaddan almadı, kəndimizin gözəllərini qoyub ağızımızı dirədi Böyük Şora.

Qızıgilin evi Bakının “Böyük Şor” küçəsindədir.

Dostum tez-tez deyir, vallah ölmədim, bu günü gördüm, hardan ağılıma gələrdi ki, oğlum Raziyə elçi gedərəm?!

Bir yaşıl qapını döydük, daha doğrusu, dostum tələsik və özü də ədəbsiz şəkildə qapını döyəcləməyə başladı. Arvadı dostuma dedi, döymə, zəngi bas. Kişi yenə qapını döydü. Axırda arvadı özü zəngi basdı. Bir kişi açdı qapını. Dostum o kişi ilə ikiəlli görüşdü, zənn elədim ki, qızın atasıdır. O, gözüne döndüyüm də, qucaqladı dostumun boynunu, bir demədi, iki demədi, düz 5 dəfə dedi, xoş gəlib, səfa gətirmisiz.

Arvadı dostumun sol qolundan qalın bir çimdik götürdü. Bu o demək idi ki, təkəlli görüşdüyün yerdə, sol qolunun nə işi var?

Qızın atasını da arvadı tələsik o tərəfə çəkib o ki var danladı ki, bu, iki dəfə öpüşmək nədir, sən qız atasısan, ağır otur, batman gəl, qoy o səni öpsün, qoy o sənə yalvarsın.

Gələcək qayınanaların bu “sualtı” atışmasından sonra keçdik içəri.

Dostum kövrəlirdi.

- Ölmədim bu günü də gördüm, hardan ağılıma gələrdi ki, o boydana Tuğdan durub bu boyda Böyük Şora elçi gələrem. Demək, oğlum böyüyüb, bilirsən, mənim oğlum necə oğlandı? Şairdi, şair! Şeirləri internet saytlarında yayılır, şekli qəzetlərdə çıxır. Hə, o, lap balaca idi, boğazı ağrıyırdı, Allah haqqı, özümü öldürdüm - dostum danışdıqca ayağa qalxırdı - bilirsiniz, dedim, ay Allah, kaş onun boğazının ağrısı mənə gələydi. Onu qollarımın arasında böyütmüşəm, canımı qurban vermişəm. İndi onun üçün elçi gəlmişəm. İlahi, mən xoşbəxtəm!

Sonra dostum balaca vaxtı oğluna qoşduğu şeiri xatırladı.

Razi yaraşılıdır,

Qəndə bulaşılıdır.

Dostum bu şeirdən sonra başladı ağlamağa. Yaxşı ki, bu zaman mobil telefonuna zəng gəldi. Telefona baxdı:

- Hə, odur! Oğlum Razi. Ölmədim, bu günü də gördüm.

Səsini aydınca eşidirdim:

- Ata, mən səni ora ağlamağa göndərmişəm?

Yazıq dostum yenə kövrəldi.

Sən demə, o tərəfdən qız dostumun oğluna zəng eləyibmiş ki, atan gəlib mənə istəmək əvəzinə burda ağlaşma qurub. Dostum yenə başlayırdı ki oğlunun uşaqlıq illərindən bir hekayə danışsın, qızın atası bunu hiss edib tez o biri otağa səsləndi: "Şirinçay gəlsin!" Elə bu zaman qız pərdənin arxasından atasını barmaq işarəsi ilə çağırırdı. Qızın dediklərini lap aydınca eşitdim: "Ata, onlar mənə səndən nə vaxt istədilər ki, şirinçay gətirdirsən. Kişi qaş-qabaqla qayıdıb yerində oturdu. Əllərini çarpazladı, stolda özünü dala-qabağa yellədi. Müdrik görkəm aldı: "Gərək fikirləşək!"

Dostum başladı yenə kövrəlməyə. "Leyli və Məcnun"dan sitatlar gətirdi. Dirsəyinin altından arvadı necə vurdusa, çay qaşığı əvvəl yuxarı qalxıb sonra dostumun qucağına düşdü. Arvadı qulağına yavaşca dedi: "Qısa elə, burax bu ədəbiyyatı, özü də çayı az iç!"

Artıq dostum beşinci stəkanı boşaldırdı. Çayxor adamıydı. Dostumun oğlu yenə zəng elədi, qulağım səsi göydə çaldı. "Ata, ora çay içməyə gedibsən? Qurtar bu "Leyli və Məcnun"u".

Təbii, qız yenə zəng edibmiş! Bu söhbət bitən kimi dostum bir də dedi ki, mənə çay gətirin. Daha dostumun arvadı dözmədi, dedi ki, biz sizin qızınızı almağa gəlmişik. Versəniz də sağ olun, verməsəniz də! Dostum bu sözə düzəliş elədi, dedi, yox, sağ olmayın, amma qızı verin! Tez dostumun telefonuna yenə zəng gəldi, ata, o nə sözdür anam deyir, bizi niyə biabır eləyirsiniz?! Qız atası fürsəti fotə vermədi, tələsik dedi: "Şirinçay gəlsin!"

Şirinçayı qız özü gətirdi, dostumu yenə ağlamaq tutdu, ölmədik, bu günü də gördük, - dedi.

Şirinçay yerə qoyulan kimi dostum çəkdi başına. Qız gələcək qayınatasına təəccüb elədi, amma alt dodağını çeynəməklə məsələni yüngülcə yola verdi.

Axır ki, ayağa durduq. Təzə qudalar qaşqabaqlıdır. Görəsən, niyə? Arvadı dostumu öyrədir ki, ayrılıqda əllə görüşmə, dodaqucu, yüngül "sağ ol" de. Qızın anası ərinə mətbəxə çəkib təlimatlandırır ki, niyə əldən-ayaqdan gedirsən? Onları soyuq yola sal.

Yüngülcə "sağ ol"la ayrılıq. Yolda arvadı dostumu alır, nə alır: "O nə ağlamaq idi? Elə bu cür ağlayırsız ki, bu günə kimi bir vəzifə sahibi ola bilmirsiniz". Oğlu da bir yandan zəng elədi ki, niyə onlarla ayrılıqda soyuq görüşmüsüz? Dostum dedi, qızın atası soyuq salamlaşdı, ona görə. Oğlu cavabında: "Axı qız deyir, sənin atan soyuq görüşdü?!"

Məsələ uzandı. Dostum lap hirsələndi. Elə bil mitinqdi. Bizi küçədə sıraya düzüb uzun bir nitq söylədi. Arvadı mitinqi beşcə dəqiqəyə dağıtdı.

Dostumun son cümləsi hələ də yadımdadır:

"Axı, siz insan azadlığını niyə başa düşmürsünüz?!"

Ocaqqırağı

Atamın çoban dostu Dağar Cəmil arvadı ilə bizə gəlib. Arvadının adı Aynadır. Səsi-küyü hər yeri başına götürüb. Elə varlı da deyil, Dağar Cəmilin yeddi davarı

ola-olmaya. Amma sən gəl bunun havasına bax. Qorxağın biri, yaltağın biri... Həmişə sədr gələndə deyir, arvad təzə çay dəmləyib, sən Allah qədəmini bizə bas.

İşi, gücü arvaddan danışmaqdi. Alandan deyir ki, boşayacam. Hələ ki, bir yenilik yoxdur. Arvada "ocaqqırağı" deyir. Bu söz tərəkəmələrdə məşhurdur. Tərəkəmələr keçmişdə dəyələrdə ocaq qalayıb onun qırağında oturmuşlar. İndi bu anlamı arvad sözü daşıyır. Yəni ailə axşam arvadın başına toplanır. Deyirlər, kimin ocaqqırağısı öldüsə, o ailə dağılır.

İlk baxışdan adam elə bilir ki, Dağar Cəmil dəlidir. Yetənə deyir, gəl arvadı verim sənə. Elə indi içəri girən kimi yavaşıca qulağıma dedi, sən öl arvadı verirəm sənə, isti təndir kimidir, gecələr yorğan-zad lazım deyil. Arvadı da qayıtdı ki, ətin tökülsün, ay Cəmil, uşağın tərbiyəsini niyə pozursan?

Dağar Cəmil tərəkəmələr haqqında çoxlu lətifələr bilir. Bu da tərəkəmələrin çoxunun xoşuna gəlmir. Deyirlər bizi biabır eləmə, öz aramızda olan sözü kənara çıxartma. Arazqırağlıları bizə güldürmə. İmişli camaatı tarixən iki yerə ayırılır, arazqırağlılar və tərəkəmələr. Arazqırağlılar Araz çayının sahilində yaşayırlar, tərəkəmələr Kürün. İşləri-gücləri bir-birilərinə lətifə qoşmaqdir. Dağar Cəmilin nə vecinə, Araz aşığından, Kür topuğundan. Bir ucdan lətifələri hamının qulağına üyüdür.

Dağar Cəmil deyir:

- Bir gün ocaqqırağını rayona doxtura aparmışam. Rentgen otağına daxil olduq, otaq da qaranlıq. Doxtur Aynaya nə elədi, nə eləmədi - bilmirəm, rentgen otağından çıxanda Ayna başı batmış doxtura nə desə yaxşıdır? - "Doxtur, gecən xeyrə qalsın".

Dağar Cəmil əsgərlikdə cəmi altı ay olub, sonra əsgərlikdən məlum olmayan xəstəliyə görə azad eləyiblər. Özü bunu boynuna almır, guya yaxşı "sulijit" etdiyinə görə iki ili altı aya endiriblər. Rus dilində adda-budda sözlər bilir. Deyir, rus dilini "simiçka" kimi çırtlayıram. Atası sevinir. Dağar Cəmil hamıya rusca söyüş söyür. Ancaq söyüş bilir. Axşam Moskvanın "Vremya" xəbərlər proqramı başlayanda atası deyir ki, bala, gəl gör bu kişi nə deyir? Cəmil ha gözünü döyür, heç nə başa düşmür, axırda atasına deyir ki, qağa, bunlar mənim bildiyim rus dilində danışmırlar.

Dağar Cəmil altı aylıq əsgərliyindən otuz ildir ki, dayanmadan danışır. Guya orda bir qızla evlənibmiş, qız da Rostovlu imiş, adı da Vera. Guya hələ bir qızları da var. Nə bilim, Dağar Cəmilin əsgərlik hekayətləri çətin ki, bitsin. Ən çox da əsgərlik xatirələri arvadı Aynanı cıratmaq üçündür.

Danışdığı əhvalatların biri hamının dilində əzbərdir. Sən demə, Cəmindən qabaq əsgər gedib gələn tərəkəmə cavanları danışmışlar ki, əsgərlikdə ən əsas və asan iş rus qızlarına, xüsusən komandirin arvadına sataşmaqdir. Bu da Cəmilin yadında möhkəm qalıbmış. Anası ölmüş bu fürsəti yadında saxlamış. Elə əsgərliyə ən çox ona görə gedibmiş... Yoxsa atası saxlatdırdı. Elə bilirmiş ki, əsgərliyin ləzzəti komandirin arvadına sataşmaqdi. Guya bu da o zaman olmuş ki, komandir əsgərə: - Apar bu ərzağı bizə ver- deyirmiş. Bundan sonra da o məsələ olmuş. Cəmil əsgər gedəndən bu mötəbər əmri gözləyirmiş. Komandir ona belə xoşbəxtlik nəsim eləmir ki, eləmir. Axırda Cəmil kəndə məktub yazır ki, qağa, vəziyyətim ağırdı, yanıma gəl. Atası Əliş bir qoyunu qovurma elətdirir, minir Rostov avtobusuna. Gedib Cəmili tapır. Şübhəsiz ki, Cəmilin Rostova və "stroybata" düşməyi Əliş dayıya elə-belə başa gəlməyib, düz beş yüz manat sayıb. "Stroybata" biz tərəflərdə tərəkəmə hərbi hissəsi deyirlər. Çox adam uşağını "stroybat"a saldırmaq üçün "sino" gedir. Nəsə, Əliş pay-püşü komandirə verir. Cəmil elə bilir ki, arzusuna çatmağa az qalıb. Komandir Cəmilə deyir ki, "veşi" götür, gəl dalımca. Cəmil elə bilir yüz faiz o deyəndi. Atası qalır hərbi hissənin girişində. Bir az gedəndən sonra komandir "veşi" qoydurur sarı bir maşına. Maşın

tərpənir. Komandir Cəmilə bir dənə “spasibo” deyir, vəssalam və qayıdır atasının yanına. Cəmil əsgərlikdən azad olub gələndə bu hadisəni çimdiklə əvəzləyir. Guya komandirin arvadının yambızından bir tərəkəmə çimdiyi götürübmiş, qadın da “Oy mama” deyibmiş. Bu çimdik bizim tərəflərdə maşa ilə arvad çimdikləmək kimi bir şeydir.

İndi Dağar Cəmil arvadı ilə bizə gəlib. Əsas məsələ budur ki, deyir, arvadı boşayıram. Ata-anamın əsas sözü də öz yerində; yəni oğlun evlənməlidir, qızın ərə getməlidir. Dağar Cəmilin dağarlığı ondadır ki, deyir, boşamalıyam vəssalam.

Arvadı da qayıdır ki, boşamayan kişi deyil.

Cəmil: Boşayıram, çıx get dədənənin xarabasına.

-Getmirəm, kağızımı ver, gedim.

-Sən öl, bu saat verərəm kağızını.

-Kişisən, indi ver.

-Vermirəm, get özün götür.

-Hardadı mənim kağızım, bu saat ver?

-Evdə sandıqdadır, get götür.

-Götürmərim, kişisən, get özün gətir ver.

Bilmirdim Aynanın istədiyi və Dağar Cəmilin vermədiyi kağız nədir, hardadır? Amma mən dəqiq bilirdim ki, o kağız yoxdur. Demək, onlar olmayan kağızı vermədikləri və almadıqları kimi, boşanmaq söhbəti də ciddi deyil. Guya Ayna ata evinə kağızsız getsə, binamusluq sayılar. Və Dağar Cəmil o kağızı verməsə, Ayna ömür boyu boşana bilməz. Bir növ o kağız tərəkəmələrdə etibarnamə sayılır.

Dağar Cəmilin yeddi oğlu, bir qızı vardı. Hələ Aynanın abort elədiklərini hesaba çəksək, nə qədər uşaq eləyər. Kənddə işləyən - tərəkəmələrin dili ilə desək - “Mama doxturu” qadınlara tibbin köməkliyi ilə uşaqdan azad olunmağını desə də, buna inanan yox idi. Abort deyəndə tərəkəmələrin bu sahədə gözəl və özəl “klinikası” var. Onların ən gözəl abort masası bir metr hündürlükdə olan mal pəyəsinin üstündən tullanmaqdı: hiss elədin ki vaxtın keçib, çıx pəyənin üstən tullan, vəssalam. Ayna neçə dəfələrlə pəyənin üstündən tullanmışdı, sayı heç yadında deyildi. Pəyənin üstündən tullanmaq, həkimsiz, pulsuz, ağrısız uşaqdan azad olunmaq praktikası, mənəcə, dünya tibb elminə məlum deyil.

Cəmil dağar deyildi, əslində Cəmili arvadı dağar eləmişdi. Hey orda-burda deyirdi ki, Cəmil hər yeməyi yeyən deyil, hər adamı sayan deyil, başı səs götürən deyil, diş çəkdiyəndə burda yox, İranda çəkdirir, dib budunu yemir ki, arxaya yaxındı, urusetdə hörməti var, rusca bilir. Hətta Ayna Cəmilin Rostovda qızının olması söhbətinə sevinirdi. Arvadlar bu məsələni onun başına qaxanda deyirdi ki, burda nə var, tək mənim xoruzum özgə çəpərində banlasın.

Bir gün Ayna azarladı. Rayon həkimləri onu Bakıya yazdılar. Bakı da kömək olmadı. Ayna səhərə yaxın Cəmilin qucağında keçindi. Cəmili saz saxlayan Ayna imiş... Ayna ölənin kimi Cəmil dağarlıqdan düşdü...

Aynanı qəbrə qoyanda Dağar Cəmil özü yıxıldı qəbrin içinə. Məni basdırın - dedi. Adamlar yaman ağladılar. Cəmil düz qırx gün gecəli-gündüzlü Aynanın qəbrinin üstə yatdı. Sınıxdı, üzü qupquru odun parçasına oxşadı. Cəmil Aynanın kağızını vermişdimi, verməmişdimi, bilmirəm, amma Aynanın qırx günü Cəmil keçindi. Ölmək istəmirdi, eləcə Ayna, Ayna - deyirdi. Yaşlı adamlar dedi ki, gözləməsi var. Aynanın tər iyi verən baş yaylığını onun sinəsinə sərdilər, o saat keçindi.

Kəndimizin o biri kişiləri arvadları ölənin kimi başqa arvad aldılar. Cəmil belə eləmədi, Aynanın dalınca getdi. Aralarında qırx gün məsafə vardı...

Vaqif İSAQOĞLU

ARMUD AĞACI

- Qonşu, ay qonşu!

- Can qonşu. - Divara söykədiyi qoltuq ağaclarını götürüb sol ayağını yerə basaraq ayağa durdu və yavaş-yavaş başa sarı yollandı. Bağın sol tərəfində - məftillə hörülmüş çəpərin yanında Hilal müəllim oğlanları Zakir və Şakirlə yanaşı dayanıb onu gözləyirdilər. İyirmi beş metrlik yolu qoltuq ağacı ilə beş dəqiqəyə qət eləyən Səlim onlara yaxınlaşıb təbəssümlə «eşidirəm, qonşu» - deyə gülümsədi.

- Ay bala, sənın armud ağacının bir budağı uzanıb biz tərəfə keçib. Onu kəsmək lazımdı, - deyə Hilal müəllim üz-gözünü turşutdu.

Səlim Hilal müəllimin «ay bala» sözündən alınsa da, özünü o yerə qoymadı. Yene də əvvəlki təbəssümlə dedi: - Ay müəllim, necə istəyirsən, elə də olsun, amma o budağa bax, gör üstündə nə qədər armud var, beş-on günə saralıb yetişəcək, dərib yeyərsiniz...

- Sənin armudun bizə lazım deyil. - Krasnoyarsk şəhərindən gələn Şakir acıqlandı və acıqlı-acıqlı sözünə davam etdi. - Gözünə girsin sənın armud ağacın. Bunun boyuna bax, qoltuq ağacına bax, atama məsləhət verməyinə bax.

- Ay oğul, bir səbr eylə. - Hilal müəllim mehriban baxışları ilə Şakiri süzüb yenidən üzünü Səlimə tutdu:

- Sənə deyirəm ki, bizim bağımıza sarı uzanan budağı öz əlinlə kəs, yoxsa...

- Yoxsa nə? - Səlimin üzündəki təbəssüm yoxa çıxdı. Üz-gözünü qara buludlar bürüdü.

- Yoxsa sənın o biri ayağını da mən şikəst eləyəcəm. - Şakir özündən razı halda dilləndi.

Dünya-aləm Səlimin başına fırlandı. Nə deyəcəyini bilmədi. Qoltuq ağacları bir andaca yerə düşdü. Yıxılmamaq üçün armud ağacına söykəndi. Bu dəfə Zakir nəse demək istədi, amma susdu. Səlimin qulaqlarında bir uğultu vardı. Bir andaca özünü Ağdərədə gördü. Gördü ki, üstünə erməni tankı gəlir. İstər-istəməz əlilə üst-başını yoxladı, sanki qumbara axtarırdı. Elə bu anda Şakirin səsi yenidən eşidildi: - Ayə, ay topal, özünü tülkülüyə vurma. - Get, balta gətir, bu armud ağacını dibindən baltala. - Hırıldadı. Səlim heç nə eşitmirdi, hələ də qulaqlarında bir uğultu vardı. Az sonra bu uğultu çəkilib getdi və o, məftillə hörülmüş çəpərin o tayında Hilal müəllimi və onun pəhləvan cüssəli, möhkəm əzələli oğlanlarını gördü, nədənsə gözünü Şakirin üzünə dikdi. O, sanki qonşusu Şakirə yox, Qubadlıda əsir götürdüyü erməni zabitinə baxırdı.

- Nə baxırsan, ə... Adam görmüübsən? - Şakir onun baxışlarından sıxılan kimi oldu.

- Görmüşəm. - Səlim gözlərini ondan çəkməyərək cavab verdi və əlavə elədi: - Amma sənın kimi adam görməmişəm.

- Bu nə deyir ə? - Şakir məftillə hörülmüş çəpəri tank kimi yarmaq istədi, amma atası onun qolundan tutub geri çəkdi. - Sənə demirəm ki, tələsmə, səbr et. Sonra ölçü götürərik.

Bayaqdan bəri bir kəlmə də danışmayan Zakir daha dözə bilmədi:

- Ay ata, deyəsən bu topalın nazıyla çox oynayacağıq. Onun dərşini vermək vaxtıdır. Ona dedilər ki, armud ağacının budağını kəs, vəssalam. İndi ki, kəsmir, onda armud ağacının özünü kəsdirərik. Bununla da söz-söhbətə yekun vurular. Necə deyərlər, keçi öldü, qoturu da kəsildi. Bu topal isə hələ bizimlə söz güleşdirir. Daha bu zavallı başa düşür ki, bizimlə söz güleşdirənin anası ağlar qalib.

Səlimin yenə də gözlərinə qaranlıq çökdü, lakin o, bu qaranlıqda hər şeyi aydın görürdü. Görürdü ki, yenə də Azadlıq meydanındadır. Və həmin o adamlar ermənilərin Topxana meşəsində bir ağacı kəsdiklərinə görə öz etirazlarını bildirirlər. O da həmin adamlarla birgə yumruğunu göyə qaldıraraq Topxana meşəsində bir armud ağacının kəsilməsinə qarşı öz səsini qaldırır. Həmin o vaxtlar Səlim tələbə idi. Hüquq fakültəsində oxuyurdu. Onda Səlim Vətən hayındaydı, hüquqşünas olmaq hayında deyildi. Sonra o, könüllü olaraq Qarabağa yollandı. Düz dörd il ermənilərə qarşı vuruşdu, üç dəfə yaralandı, sonra minaya düşdü, sağ ayağını itirdi. Altı ay hospitalda yatdı. Bir daha Bakıya qayıtmadı. Qoltuq ağaclarını götürüb doğma kəndlərinə döndü. Aylar, illər ötdü və ona günlərin bir günü ayama da qoşdular: «Topal Səlim».

Səlimin gözlərinə çökən qaranlıq yenə də çəkilib yox oldu. O, yenə də özünü Hilal müəllimlə, onun pəzəvəng oğlanları - Zakir və Şakirlə üz-üzə dayandığını gördü və üz-üzə dayandığı bu üç nəfər armud ağacının nə vaxt kəsiləcəyini gözləyirdilər.

- Hə, topal, nə düşünürsən? Armud ağacını kəsirsən, ya yox? - Şakirin gözünü qan örtmüşdü. Səlim yenə də Topxanada bir ağacın kəsilməsinə görə meydana toplaşan milyonlarla adamın arasında özünü gördü və istər-istəməz yumruğunu düyünləyib göyə qaldırdı. Hilal müəllim və oğlanları bir anlıq qorxuya düşüb iki addım geri çəkildilər. Az sonra onların üçünün də gözü Səlimin dizdən yuxarı kəsilmiş sağ ayağına dikildi və onlar ürəklənib təzədən iki addım irəli gəlib üçü də bir ağızdan hirsle dedilər: - Ay topal, deyəsən ölümün çatıb? - Və üçü də cavab gözləmədən aşağı əyilib hərəsi yerdən bir daş götürdü.

Səlimi gülmək tutdu, amma gülə bilmədi, çünki gülmək halında deyildi. Ağlamaq istəyirdi, ağlaya da bilmirdi. «İlahi, gör nə günə qalmışam». - Bu sözləri dilinə gətirmədi. Bu sözlər od olub onun içini yandırdı. Atası çoban Qurban yeddi il bundan əvvəl qayadan uçub öləndə onun ürəyi bu qədər ağrıamışdı. Qarabağdan qoltuqağacı ilə evə dönəndə onu ayaqsız görüb ürəyini tutaraq köksüz ağac kimi yerə yığılan anasının ölümü də onu bu qədər sarsıtmamışdı. İndi isə... «Ey, gidi dünya» deyərək o, zorla pıçıldadı. Və istər-istəməz pulun şeytana namaz qıldıracağı bu dünyada yaşamağın mənasız olduğunu anladı.

Vaxt varıydı ki, hamı Səlimdən danışdı. Danışdılar ki, çoban Qurbanın oğlu universitetdə oxuyur, hüquqşünas olacaq. Amma o, hüquqşünas ola bilmədi. Cəbhəyə yollandı. Sonra danışdılar ki, çoban Qurbanın oğlu ermənilərə qan uddurur. Özü də dəstə komandiridi. Ağdərənin ermənilərdən azad edilməsində onun da payı var. Deyilənlərin hamısı doğru idi. Çoban Qurbanın oğlu Səlim Bakıdan birbaşa Qarabağa yollananda Hilal müəllimin oğlu Şakir qaçıb Rusiyaya getdi. Düz on iki il ondan xəbər çıxmadı. On iki ildən sonra Şakir yenidən kənddə peyda oldu. Gələn kimi də atasının köhnə evini buldozerin ağızına verdirib dağıtdı. Və altı aydan sonra həmin evin yerində gözoxşayan üçmərtəbəli bir «villa» ucaldı. O, sonra yenə də Rusiyaya - xiyar, pomidor satmağa yollandı. Bir ildən sonra gəlib atasına da, özünə də «Prado» aldı.

Çoban Qurbanın oğlu Bakıdan Qarabağa yollananda Hilal müəllimin oğlu Zakir gecələr evlərində yatmırdı, gəlib çoban Qurbanın evində gecələyirdi. Qorxurdu ki, onu tutub müharibəyə apararlar. O vaxtlar çoxları çarpayının üstündə yox, altında yatırdı. Tez-tez yoxlamalar olurdu. Müharibəyə getməyənləri, çağırışdan yayınanları, necə deyərlər, fərariləri gündüz əldə çıraqla da gezip tapa bilmirdilər.

Çoban Qurbanın evində bir dəfə də olsun axtarış aparmadılar, çünki yaxşı bilirdilər ki, Səlim qəhrəmandır, cəbhədə kişi kimi döyüşür, özü də evin tək oğludur. Ona görə də Hilal müəllimin oğlu Zakir də gecələr çoban Qurbanın evində yumşaq yorğan-döşəkdə qorxusuz-hürkümsüz yatırdı. Bunu kənddə hamı bilirdi. Ancaq Səlim bunu sağ ayağını Qarabağda qoyub kəndə gələndən sonra eşitdi və heç nə demədi, sakitcə gülümsədi.

Səlim başını qaldırıb əvvəlcə Zakirin, sonra isə Şakirin üzünə baxdı. İyrəndi. Əlini cibinə salıb bir siqaret yandırmaq istədi, ancaq o dəqiqə yadına düşdü ki, siqareti qurtarıb. Düz bir saat bundan əvvəl beşinci sinifdə oxuyan bacısı oğlunu siqaret dalınca göndərmişdi, ancaq bacısı oğlu əliboş qayıdıb demişdi ki, Bayram əmim nisyə siqaret vermədi. Dedi ki, dayının yüz manata yaxın borcu var. Ayın sonuna hələ on beş gün qalırdı. On beş gündən sonra Səlim taqaüd alacaqdı və aldığı təqaüdü aparıb «Bayram market»in sahibinə - yəni Bayram kişiyyə verib yenidən qənddən-çaydan alıb günlərini birtəhər yola verəcəkdə.

Səlimin bacısı oğlu «Bayram əmi nisyə siqaret vermədi» deməsindən iki-üç dəqiqə keçməmiş Hilal müəllim «Qonşu, ay qonşu» - deyə onu səslemişdi. Və budur, Səlim düz bir saata yaxın idi ki, Hilal müəllimlə, onun oğlanları «mersedes Zakir» və «dollar Şakir»lə üz-üzə dayanıb armud ağacına görə mübahisə edirdilər. Mübahisə edirdilər deyəndə, Səlim hələ birinci kursda oxuyarkən öz əllərilə əkdii armud ağacını kəsmək istəmirdi. Hilal müəllim və oğlanları isə tərs damarlarına salıb armud ağacının onların məhləsinə sarı uzanan budağını yox, indi də ağacın özünü kəsdirmək istəyirdilər. Armud ağacı Səlimin gözündə Topxana meşəsini canlandırır. Onun gözləri qarşısında Topxana meşəsi canlandıqca əsəbləri tarıma çəkilirdi. Əsəbləri tarıma çəkildikcə o da geri çəkilmək fikrindən vaz keçirdi. Ona elə gəlirdi ki, yenə də döyüş cəbhəsindədir və yenə də altı-yeddi nəfərlə erməni tanklarına qarşı üz-üzə dayanıblar. Ancaq Səlim indi erməni tankı ilə yox, qonşuları Hilal müəllim və onun gözləri ayaqlarının altını görməyən oğlanları ilə iki addımlıq məsafədə üz-üzə dayanıb öz bağında əkdii armud ağacının kəsilməsinə qarşı tək ayağı ilə mübarizə aparırdı. Zakirin də, Şakirin də Səlimin nazı ilə oynamaq fikirləri yox idi. Ona görə də Zakirin beyninin qurdu qımıldadı və o, erməni tankı kimi məftillə hörülmüş çəpəri bir göz qırpımındaca yararaq əl atıb Səlimin yaxasından yapışdı. Səlimin nəfəsi tıncıxdı, gözləri bərələ qaldı. Az sonra «mersedes Zakir» onun yaxasını buraxıb dəli kimi qışqırdı:

- Ə, topal, nə deyirsən? Armud ağacını kəirsən, ya yox?

- Yox. - Səlimin səsi güclə çıxdı. «Yox» sözünü eşidən kimi Zakir cin atına mindi və onun üzünə bir şapalaq ilişirdi. Şapalağın ilişməsilə Səlimin gözündən qığılıcı tökülməsi bir oldu. Sonra bu qığılıcı alova döndü və hər yan alışıb-yanmağa başladı. Səlimə elə gəldi ki, onu da alov bürüyüb. «Mersedes Zakir» elə bil ki, taun mikrobu idi, onun canına düşmüşdü, o da bu mikrobdan canını qurtarmaq üçün alışıb-yanırdı. Səlim onu da hiss elədi ki, alışıb-yanan onun öz dünyasıdır. O, öz dünyasını otuz doqquz iliydi ki, qoruyub-saxlayırdı. Heç kimə də öz dünyasına soxulmağa imkan vermirdi, dünyasının saflığını, təmizliyini qorumaq üçün nə qədər əzablara dözmüşdü, amma yenə də özünü sindirməmişdi, taleyindən, güzəranından şikayət etməmişdi. Hərdən dördyol ayrıcında müharibədən söz düşəndə deyirdi ki, tək ayağımla da vuruşmağa hazırım. Torpaqlarımız azad olmayınca, mən də rahatlıq nə olduğunu bilməyəcəyəm. - Onun bu sözlərinə gülürdülər, onu ələ salırdılar, kənddə böyük

market işlədən, yeddinci sinfi birtəhər başa vurub, oxumağın daşını bilyolluq atan «Market Bayram» demiş, onu hoydu-hoyduya götürürdülər, onun tək ayağıyla döyüşmək istəyinə gülürdülər... Amma Səlim fikrindən dönmürdü. Müharibə başlayan kimi cəbhəyə gedəcəyini deyirdi.

Səlim gecələr yata bilmirdi. Kəlbəcəri, Şuşanı, Laçını... düşünürdü. Düşündükcə də az qalırdı ki, ürəyi bomba kimi partlayıb bağırsaqlarını çölə töksün. Gecələr gözüne yuxu gedən dəqiqələrdə isə özünü odun-alovun içində görürdü. Görürdü ki, sürünə-sürünə erməni tankına sarı gedir və bir anda ayağa qalxıb əlindəki qumbaranı tankın tırtılları altına tullayır. Erməni tankı dövrə vurub yerində dayanır, o isə avtomatını işə salır. Bu yuxunu tez-tez görürdü və hər dəfə də sevincindən ayılırdı, çünki ona elə gəlirdi ki, sağ ayağı yerindədir və hər dəfə də sevinə-sevinə əlini yorğanın altından sağ ayağına sarı uzadırdı, ancaq ayağını yerində görməyəndə, bir daha döyüşə bilməyəcəyinə görə ürəyindən qara qanlar axırdı.

...Zakir onun dünyasını bir sillə ilə alt-üst eləmişdi. Səlimin qurduğu dünya dağılmışdı, xaraba qalmışdı. Gözləri önündə illərlə qurduğu dünya alışıb-yanırdı. O, alışıb yanmaqda olan dünyasını söndürməkdə aciz idi, istəsəydi də bunu bacarmazdı. O, tək idi. Hamı kimi olammırdı. Ona görə də əzab çəkirdi, adamlarla dil tapa bilmirdi. «Hamı necə, sən də elə» prinsipi ilə yaşamağı bacarmırdı. Bu da ona çox baha başa gəlirdi. Sağ ayağını Qarabağda itirib «topal» ləqəbi qazansa da bu «qazancıdan» da gileylənmirdi. Öz dünyasına çəkilib Allahın verdiyi ömrü halallıqla yaşayırdı. Zakir bir sillə ilə nəinki onun dünyasını alt-üst eləmişdi, hətta dünyasını əlindən almışdı. Səlim dünyasından ayrı yaşaya bilməzdi. O, öz qurducu dünyasından ayrı yaşasaydı, özü öz gözündən düşərdi. O isə öz gözündən düşmək istəmirdi. Səlim, dünya dağılsaydı da Hilal müəllimin oğlanları kimi ola bilməzdi. Hilal müəllimin oğlu Şakir Rusiya bazarlarında xiyar, pomidor... yeşiklərini açıb özü demişkən, tərəzidə «babulya»ları aldadanda, Səlim güllə, mermi yeşiklərini açıb ermənilərə qan uddururdu. Hilal müəllimin oğlu Şakir suyuşirin rus qızlarının saçlarına siqal çəkəndə Səlim barıt qoxulu səngərlərdə əlilə avtomatının qundağından bərk-bərk yapışdırıb yayın istisinə, payızın yağışına, qışın şaxtasına əhəmiyyət vermədən havadan gələn barıt qoxusunu ciyərlərinə çəkirdi. Hilal müəllimin oğlanları kənddə üç mərtəbəli «villa»nın həyətinə kabab bişirəndə Səlim atasından ona miras qalmış iki otaqlı evdə bişirdiyi soyutma kartofu ləzzətlə yeyərək hər açılan sabaha şükür edirdi.

Səlim dərk elədi ki, daha yaşaya bilməz. Ölümün yaşamaqdan şərəfli olduğunu həmin dəqiqələrdə anlayıb üzünü yana çevirdi. Və o dəqiqə də beynindən belə bir fikir gəlib keçdi. Və o titrək səslə öz-özünə pıçıldadı: «Vətən uğrunda döyüşmək üçün bu dünyaya gəlməyə dəyərdi».

... Səhər kəndə xəbər yayıldı ki, topal Səlim özünü bağındakı armud ağacından asıb.

◆ P o e z i y a

CAVİD

BİLİRSƏNMİ

Bu dünyada tək qalanda
Payız vaxtı
Bircə zərrə işıq üçün yalvaranda
Sən gecəmə gündüz oldun,
Bilirsənmi?

Bəxtin üzü dönmüş idi,
Sevən ürək sönmüş idi,
Buz qəlbimin qar qatını
Yaz gülütək dəlib çıxdın,
Xəzan vurmuş bu ömrümə
Bahar kimi gəlib çıxdın-
Bilirsənmi?

Əksi məndə son baharın,
Qəfil əsən ruzigarın.
Saçlarıma yağan qarın
Səbəbini söylə, gülüm,
Bilirsənmi?

Ümman kimi çağlar könül,
Ümidli də, bağlar könül,
Leyli deyib ağlar könül,
Göz yaşımı silərsənmi?
Səni necə sevdiyimi
Bilirsənmi? Bilirsənmi?

BU ACI RUZİGAR, DƏLİ KÜLƏKLƏR

Aldım əllərini əlimə, gülüm,
Əllərin nə yaman soyuqdur belə?
Ay Günəş ürəklim, söylə, damarda
Çağlayan qanın da donuqdur belə?

Xoşbəxt doğulmuşduq sevənlər kimi
Fələkmi yolladı bu dərdi bizə?
Qasırğa qoparan dəli küləklər
Vida nəğməsinə göndərdi bizə.

Odlu baxışların buz bağlayıbmı?
Əl-ələ tuturuq donur ürəklər.
Söndürüb bir eşqin od-ocağını
Bu acı ruzigar, dəli küləklər.

PAYIZ

Ağaclar oxuyur vida nəğməsi,
Tökülən yarpaqlar qəm pıçıldayır.
Meşənin yolları xəzəl içində-
Ayağım altında yer xışıldayır.

Yaylaqdan arana köç başlayıbdır,
Yolları qoyunlu-quzulu payız.
Mən yazı vurğundum bir zaman, Allah,
İndi sevgilimdir qızılı payız.

Kövrələn yarpaqlar sarı, qızılı,
Yan-yörəm saralmış güldür, çiçəkdir.
Bilməzdim ürəyim haçansa mənim
Yazı yox, payızı gözləyəcəkdir.

ANA, MƏNƏ LAYLA DE

Bir layla de, ay ana,
Körpə çağlarıma dönüm mən.
Laylalara bürünüb
Şirin-şirin dinim mən.

Heç bilməzdim qüssə, qəm,
Sevgilimin bəxti kəm...
Dərd olub mənə həmdəm,
Bir layla de, ay ana,
Körpəliyə dönüm mən.
Al məni dərd əlindən,
Qoy eşdim dilindən-
Bir nağıl danış, ana.
O nağılda olmasın
Fitnə, fəsad, nə də qəm.
Nağılda qurtarmasın
Heç kəsin sevgisi kəm.
Bir nağıl danış, ana,
Körpəliyə dönüm mən.
Qəlbimə saflıq çöksün
Şirin-şəkər dilindən.

Ana, bir mahnı söylə,
Musiqiyə qarışıb,
Sevgiyə çevrilim mən.
Söylə, başına dönüm,
Qoy eşidim mahnını,
Qoy eşidim nağlını,
Qoy eşidim laylanı,
Qoy qədrini bilim mən.

DALĞALAR

Dalğalar dənizin yaraşığıdır,
Dalğalar dənizin səsi, küyüdür.
Küləklər dənizə cumur hər dəfə,
Küləklər dalğanı özü böyüdür.

Dalğalar sahilə çırpılır nədən,
Sahilə sevgisi, yoxsa nifrətdir.
Yoxsa dalğaların külək əlindən
Sahilə etdiyi bir şikayətdir.

Dalğalar çırpılır sahillərə hey,
Kiməsə sirrini açmaq istəyir.
Bir yerdə durmaqdan usanıb yaman
Dalğalar küləklə uçmaq istəyir.

SƏNİ SEVƏ-SEVƏ

Qara gözlərindən sevgi ummaram,
Yalqızam, qəlbimdə qəm yaşayıram.
Mənim yaşayışım yaşayış deyil,
Mən həm yaşamıram, həm yaşayıram.

Qara gözlərində kədər dalğası,
Mən onu gözündən almaq istərəm.
Çevrilib sevgiyə, təbəssümə mən,
Köçüb gözlərində qalmaq istərəm.

Mənim həqiqətim, həm də yuxumsan,
Gəl ki, qoy çin olsun yuxularımız.
İki sınıq könlü birləşdirək ki,
Xeyallarda qalsın ahu-zarımız.

ZAMAN YAMAN DƏYİŞİB

Dağlara duman çöküb,
Zirvələr gözdən itib.
Bir mərdin əvəzində
Nə qədər namərd bitib.

Yoxsa gəlib çıxıbdı
Bu dünyanın axırı?
Kişilik dəbdən düşüb,
Söz boğazdan yuxarı.

Düşünüb aram-aram
Saxtalardan qorxuram.
Zaman yaman dəyişib -
Qışda isti günəşdən,
Yayda qardan qorxuram.

SƏN MƏNDƏ YAŞAYIRSAN

Saçlarım bəmbəyazdı,
Elə bil ki qar yağıb.
Bu gün sənin ad günündür
Mən yaman qocalmışam.
Sənsə həminki kimi
Saçın heç ağarmayıb.
Ayrı dövran içində,
Zaman kəsiyindəyik.
Cismən ayrı olsaq da,
Ruhən biz bir yerdəyik.

Düşünürəm, ay gülüm,
Dərd məni qocaltsa da,
Sənə olan məhəbbət,
Sevgim heç qocalmayıb.
Yenə də ad günündür,
Yerin yaman görünür.
Yenə həminki kimi,
Yenə çiçək içində,
Yenə gül içindəsen.
Daha bir ad günüdür.

Şəklin yenə əvvəlki,
Gözündə də qəm, kədər.
Fələk ayırdı bizi,
Fəqət ali sevgimi
Məndən ala bilmədi.
Gündüzlər xəyalımda,
Gecələr yuxumdasan.
Sən məndə yaşayırsan,
Sən mənim ruhumdasan.

Sahib CAMAL

DARIXDI

Hərdən günün günortası,
Hərdən də gecə darıxdı!
Az qaldı sinəmi deşə,
Urəyim necə darıxdı!

Döndü bir söz xəstəsinə,
Yığıldı öz istisinə,
Acıdı göz tüstüsünə,
Bir qapı-baca darıxdı!

Ha gəzdi əli cibində,
Çıxmadı, qaldı dəbində.
Durdu dərənin dibində,
Dağlardan uca darıxdı!

Qara qatdı öz qışını,
Belə qatdı öz başını!
Buraxmadı göz yaşını,
Göz quca-quca darıxdı!

Sığmadı hər kişiliyə,
Sığıdı bir ər kişiliyə!
Sığınıb bir kişiliyə
Burda bir qoca darıxdı!

BU DAĞLAR

Seçdim çiçəyini bir-bir oxudum,
Açdım ləçəyini bir-bir oxudum,

Gözəl-göyçəyini bir-bir oxudum,
Kitabxanam oldu mənim bu dağlar!
Su kimi duruldu yaz bulağında,
Gəlin bulağında, qız bulağında,
Nə olsun boşaldı buz bulağında,
Gözlərimdə doldu mənim bu dağlar!
Dönür tikana, ya gülə ki açır,
Sinəsini yelə, selə ki açır,
Bir gün görəcəksən, hələ ki açır,
Həsrətimdən soldu mənim bu dağlar!

YOLUNUN

İndi nə yolun var, yuxarıdandır,
Günü var aşağı enən yolunun!
Çox görmək istədim, görə bilmədim
Üzünü geriyə dönən yolunun!
İstər başından gir, üz ayağında,
İstərsə qol götür süz ayağında,
Səni gözləyirəm düz ayağında,
İşığım başında sönən yolunun!
Ağladım yoluna, gülüb çıxmadın,
Yerinə utandım, ölüb çıxmadın,
Xəbərin olmadı, gəlib çıxmadın,
Ağzını kəsmişdim dünən yolunun!

GÖZÜNÜN UCUNA

Yüzdən çox söz qoşdum sənə, bir dəfə
Sözünün ucuna almadın məni!
Yandım ocağına, oduna sənin,
Közünün ucuna almadın məni!

Sinəmdə ürəyim ürəkləndi də,
Adam belə baxıb diləkləndi də,
Yanağın açıldı, çiçəkləndi də...
Üzünün ucuna almadın məni!

Tikanından tutdum, bağından çıxdım,
Çıxanda hər şeyin ağından çıxdım,
Atıldım dərəyə, dağından çıxdım,
Düzünün ucuna almadın məni!

Yağış kimi yağıb, su kimi axdın,
Ömrümdən doğmuşdun, günümdən yaxdın!
Baxanda gözünün altından baxdın,
Gözünün ucuna almadın məni!

Səni ha ötürdü göz sizə kimi,
 Hərdən qoşa getdik biz sizə kimi...
 Hər gün yolum oldu düz sizə kimi,
 İzinin ucuna almadın məni!

SAHİB

Cavanlıqdan ayrılırsan,
 Qocalırsan deyən, Sahib!
 Nə olur-olsun sabahın,
 Bu gününü bəyən, Sahib!

Darmı yerin-yurdun, darmı,
 Yazın yağış, qışın qarmı?
 Sənə yiyə duran varmı,
 Varmı sənin yiyən, Sahib?

Görən gözün yuxunundu,
 Gəl yuxuna toxun indi!
 Özünün ən yaxınındı
 Ürəyinə dəyən, Sahib!

Başın üstən baxır o göy,
 Bəsdir, gəl az sinənə döy.
 Bir azca da dərđini öy,
 Ay özünü öyən Sahib!

Köksündən asmayıb bol-bol,
 Bağına basmayıb bol-bol,
 Qəmindən qısmayıb, bol-bol
 İçən Sahib, yeyən Sahib!

Bu əhdı, ün deyil axı,
 Günü bir gün deyil axı,
 On deyil, min deyil axı,
 Dağ kölgəni döyən, Sahib?!

Yurdunda torpaq dərđidi,
 Kolunda yarpaq dərđidi
 Bir qara papaq dərđidi,
 Ancaq səni əyən, Sahib!

Ürəyini üz yüz yerdən,
 Bir bir yerdən, yüz yüz yerdən,
 Sevincini düz yüz yerdən
 Düyünləyən, düyən Sahib!

Debüt

Nicat QƏRİB

GƏL APAR

Zamanı ilk dəfə gördüyüm o gün...
Gözlərim açılmırdı,
Bir az boğulmuşdum,
Ölü doğulmuşdum...

Məndən körpə qoxusu gəlirdi,
elə gözəl idi ki,
ruhumun yuxusu gəlirdi.
Dayana bilmirdim,
oyana bilmirdim...

Bir tərəfdə huşunu itirmiş
gənc anamın
ürək döyüntüləri idi
bu dünyada ilk dəfə eşitdiyim səs.

Bəs zaman hansı rəngdə olur?..
... Təhtəlimdə günəş parladı,
üzünü tanımadığım ruhum gəldi
zamana öz rəngini verdi
onun xəfif nəfəsi,
indi qəfəs içindədir,
cismim onun qəfəsi...

Bədənimdə əllər hiss etdim,
hiss etdim onda həyat acısı,

Tibb bacısı...
Məni bir şüşənin altına qoydu.

Gözlərim açılmırdı,
Bir az boğulmuşdum,
Ölü doğulmuşdum.

O, atam...
İlk dəfə onun gözlərindəki
həsrət dalğasında
zamanın titrəməsini gördüm.
Mən isə sığışmırdım,
bir körpə bədəninə,
bir ata ağlayırdı
bir ölü qədəminə...
Sanki qarşı gəlmişdi zamana - zaman.
Mən zamanın içində,
atam isə çölündə.
Nəsə pıçıldayırdı,
Atam "ata" dilində...

Və budur gözlərim açılır...
...Ağlayıram,
Qucağlayıram
atamın baxışlarını...
Dişsiz damağlarımdan,
Kövrək dodağlarımdan,
Ata səsi saçır,
ana səsi saçır...
Bu dünyada hələ heç nə tanımayan gözlərim,
baxışlarım, o səslərin arxası ilə qaçır,
Ey, hara gedirsiniz?

O səslər huşsuz anamın cisminə doldu,
Məni doğan bətdən,
mənim anam doğuldu...
Sanki zaman dəyişdi,
Sanki zaman sürüşdü,
zamanın məngənəsindən
payıma bir ana düşdü!

Eh bir az boğulmuşdum,
Ölü doğulmuşdum.
Gözlərim açılınca,
Bu dünyaya qaçınca,
Bu dünyadan köçüncə...
Atamdan, anamdan, zamandan dedim.
Ey tanımadığım qız,

doğulana qədər anamın idim.
...Gəl məni apar!..

ANAMA MƏKTUB

Sən məni dünyaya gətirdin, ana,
Atama sağ ol dedin...
Vücudumdan gələn körpə qoxusunu
doya-doya qoxuladın.
Oğul dedin!

Sən onda bilmədin,
qulağında həzin musiqi səsinə
bənzəyən ağlamağım nə deməkidi?!
Mən bilirdim şairəm!
Mən sənin bətnində olanda,
çəkdiyin ağrılar, əzablar
mən deyildim,
çəkdiyən ağrılar mənim taleyim idi ana!

Yalvarıram sənə, ana,
məni yenidən körpə elə...
Qoyma məni danışım,
Qoyma yaşım böyüsün,
Qoyma başım böyüsün,
Qoyma məni dərk edim!
İstəyirəm erk edim,
Sən məni döyəndə
atama şikayət edim,
Qaçım atamın qucağına
Zəhmət tərinə qısılım
Əllərinin qabarından asılıml!..

Bəs mən dərdimi kimə deyim, ana?!
Qış gəlib, əynimə nə geyim, ana?!
Nə yeyim, ana?
Qəm yeməkdən mədəm ağrıyır...

Siqaret çəkməkdən, gözlərim
xəzan yarpağı tək saralıb.

İndi fəhlənin qaldırdığı boz daşa da
gücüm çatmır, ana!
Yəqin mən elmlə məşğul olanda
əllərim çox incəlib...

Ana, atama de ki, ata olmaq istəmirəm,
məni bağışlasın!..

Ana, atama de ki, mənə pul göndərsin,
Bu şəhərdə qəribəm!
onun göndərdiyi pula yemək alacam,
əvəzində ona şeir yazacam!

Sən anasan, ana,
Allah sənin dualarını eşidər.
Allaha yalvar ki, mənim günahlarımı eşitməsin!

Heç nəyə gücüm çatmır ana,
mən heç bilmirəm nəyə qadirəm,
bir onu bilirəm,
Vaxtsız gələn şairəm!
Baxtsiz gələn şairəm!

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2017-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Təyyar SALAMOĞLU

“QARANLIQ DÜNYA” PROBLEMI VƏ MİRZƏ CƏLİLİN NƏSR QƏHRƏMANLARI*

Günahkar şəriətdirmi?

Ədəbiyyatşünaslıq İslam dini, Quran ayələri və şəriət hökmləri adından alver edənlərin hərəkətini dinin ictimai həyatda oynadığı mənfi rol kimi qələmə verir və məsələnin məhz bu tərəfində kifayət qədər maraqlı görünür. Elmi təfsirdə dinlə cəhalət və xurafat bilərəkdən eyniləşdirilir. C.Məmmədquluzadənin cəhalətə və xurafata qarşı mübarizəsi, həm də dinə qarşı mübarizəsi kimi mənalandırılır. Onun avamlıq və geriliyin səbəbini, əsasən, din, cəhalət və xurafatda görməsi estetik həqiqət kimi təqdim olunur. İctimai bəlalərin səbəbini dini ehkamlarda, “şəriət qanunlarının saxtılığı”nda axtardığı yazıçının boynuna qoyulur. Halbuki, “Əhvalatlar”da şəriətlə şəriət adından alver edənlər arasındakı fərqin bədii əksi müəllifin estetik konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Əslində, müəllifin tənqidinin din, şəriət adından alver edənlərə qarşı çevrildiyi əsərdə bütün təfəssilatı ilə əks olunur. Elmi ədəbiyyatda, bir qayda olaraq, Zeynəbin faciəsində şəriətin həlləedici rolu önə çəkilir; Xudayar bəyin də, qlavanın da, kənd mollasının da bilavasitə şəriət hökmü ilə Zeynəbi faciəyə sürüklədikləri əsas gətirilir. Halbuki bədii mətndə qazının şəriət hökmlərini saxtalaşdırdığı təfəssilatı ilə əks olunur, həqiqi şəriət qanunlarında qadının hüququnun qorunması, onun istəyinin əsas şərt olması qazının öz dilindən çıxan sözlərdə əksini tapır. Qazının kəbin məsələsini saxta yolla və yalançı şahidlərlə reallaşdırmasına müəllifin xüsusi yer ayırması təsadüfi deyil. Onun Xudayar bəyə dedikləri bu mənada ciddi əhəmiyyət kəsb edir: “- Əzizim, qəndi və çayı gətirərsən, qoyarsan buraya, sonra gedib üç-dörd nəfər kəndinin əhlinə gətirərsən mənim yanıma. Amma gərəkdir o şəxslər hamısı sənəin rəfiqlərindən ola. Onların birisi gəlib mənə deyər ki, həmin övrət mənim anamdır. Bu şəxsə, yəni sənə gəlmək istəyir və mənə də bu xüsusda vəkil eləyibdi. Qeyriləri də şəhadət verərlər. Vəssalam. Mən də siğəni oxuram, qurtarıb gedər”.

Qazının sözləri müəllif mövqeyində şəriətlə şəriət adından alver edənlərin fərqləndirilməsi zərurətini önə çəkir. Bu zaman artıq qazı sözün birbaşa mənasında dinin və şəriətin təmsilçisi rolundan çıxır. O, qazılıq kürsüsündə oturdulmuş məmur kimi siyasi rejimi təmsil edir. Onun “hökm”ünün bütün hökumət məmurlarının yanında keçərliliyi də bunu sübut edir. Buna görə də, cəmiyyətdə baş verən sosial bəlalərin (povestdə konkret olaraq üç evdə qurulan

matəmin) səbəbkarı kimi şəriətin ittiham edilməsi nə obyektiv tarixi, nə də estetik həqiqətə uyğun gəlir.

Sovet rejimindən bizi ayıran zamanın hüdudları genişləndikcə, “bədi tərəqqidə idrakin və inikasın şərq, islam, azəri-türk modeli əvvəlki hüdudunda bərpa olunduq”ca (Y.Qarayev) ədəbiyyatşünaslıqda “Məmmədquluzadə özü də müsəlman idi və üstəlik, özü də molla idi” etirafı yer almağa başlayır. Məhz bu “etiraf” işığında etiraf olunur ki, “Məmmədquluzadə ruhaninin saxtasını, mərsiyəxanın lotusunu, dərvişin hoqqabazını, seyidin dələduzunu təsvir edirdi” (Y.Qarayev. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı. Sabah, 1995, s.254). “Əhvalatlar”da ruhaniliyin baş təmsilçisi - qazı da bu “saxtakarlar”dan biri kimi təsvir edilmişdi. Özü də müəllifin tənqid ittihamı qazının saxtakarlığından çox, məhz İslam şəriətinə ləkə gətirənlərin siyasi rejim tərəfindən səlahiyyət sahibinə, dinin təmsilçisinə çevrilməsinə yaratdığı sosial şəraitə qarşı istiqamətlənir.

Sovet ədəbiyyatşünaslığında bir çox hallarda estetik həqiqətlərlə elmi həqiqətlərin üst-üstə düşməməsinin, bir-birini tamamlamamasının səbəbi obrazın (və həm də yazıçının) dünyagörüşü ilə tədqiqatçının dünyagörüşü arasındakı fərqlə də bağlıdır. Sovet ədəbiyyatşünası dünyagörüşü etibarlı ilə materialist, onun təhlil predmetinə çevirdiyi əsərlərin qəhrəmanları (burada Mirzə Cəlilin qəhrəmanları) isə idealistdir. Bu isə o deməkdir ki, Məhəmməd həsən əminin qəzavü-qədərə, alın yazısına inamında qeyri-adi heç nə yoxdur. Ancaq prinsiplial məsələ bu deyil.

Prinsiplial məsələ nədir? Kimin məntiqi daha həyatidir: ədəbiyyatşünaslığın, yoxsa Məhəmməd həsən əminin?

Məsələ burasındadır ki, “Əhvalatlar”ın qəhrəmanı haqqında mülahizə yürüdərkən onun düşüncələri, həyati qənaətləri axıra qədər elmi təhlil müstəvisinə gətirilmir. Halbuki, Məhəmməd həsən əminin gördüyü haqsızlıqlara, düşdüüyü müsibətli vəziyyətə açıq etiraz edə bilməməsi son dərəcə həyati bir məntiqə bağlıdır. Məhəmməd həsən əmi haqsızlıqlara qarşı müqavimətini öz içində boğanda həmin bu həyati məntiqdən, gerçəkliyin öz məntiqindən çıxış edir. Bu məntiq kifayət qədər əsaslıdır. O, özünün də, Xudayar bəyin də gücünü bilir. Özünün arxasızlığını, Xudayar bəyin arxasında dayananların kimliyini dəqiq təsəvvür edir. Məhəmməd həsən əmi ələcsiz qalıb “nəçərnik divanxanası”na üz tutanda şikayət edib-etməmək onun düşüncəsini bütün varlığı ilə məşğul edir. Son nəticədə özünün də, Xudayar bəyin də gücünü düşüncə tərəzisində qoyub çəkir. Xudayar bəyin gücü qat-qat ağır gəlir. O, “şikayət etməmək” qənaətində haqlı olduğuna bizi inandırır. Yazıçının Məhəmməd həsən əminin düşüncə - monoloqu kimi təqdim etdiyi aşağıdakı parça tənqidi realizmin “kiçik” qəhrəmanının həqiqətən düşünmək, öz vəziyyətini, reallığı dürüst qiymətləndirmək bacarığına malik olduğunu göstərir: “Axırda üz qoydu nəçərnik divanxanasına səmt. Məhəmməd həsən əmi o səbəbə nəçərnik divanxanasına gəlmir ki, şikayət eləsin Xudayar bəydən, ya karvansaraçından. Xeyr, Allah eləməsin. Məhəmməd həsən əmi dinc adamdı. Şər ilə, şıltaq ilə arası yoxdu. Və bir də ki, indiki əsrdə şikayət eləməkliyin özü elə bir çətin işdi. Ondən ötrü ki, şikayətçi gərək yəqin eləyə ki, şikayəti möhkəm eləyə biləcək. Şikayət də şahidnən möhkəm olur. Amma Məhəmməd həsən əminin şahidi yoxdu. Ondən ötrü ki, pulu yoxdu. Söz yox, Xudayar bəyin də pulu yoxdu. Söz orasındadır ki, Xudayar bəyin əlində yekə dəyənek var. Nə vaxt kefi istəyir qaldırır, nə vaxt kefi istəyir yendirir.

Danabaş kəndində bu yekəlikdə zoğal dəyəneynin hörməti heç pulun hörmətindən az deyil. O ixtiyar ki dəyənekdə var, bəlkə pulda yoxdu. Bu səbəblərin hamısı və bir də o səbəbə görə ki, Məhəmməd həsən əmi əslində fəqir adamdı, bu səbəblərin hamısına görə Məhəmməd həsən əmi heç vaxt Xudayar bəydən şikayət eləməzdi”.

Ədəbiyyatşünaslıq “əhvalatlar”ın baş verdiyimühitdə dəyəneyni qeyri-adi bir funksiya daşdığı, qeyri-adi güc olduğunu etiraf edir: “Feodal dəyəneyni burada artıq kapitalist bir məqsədə xidmət edir: mümkün qədər çox var-dövlət, kapital, sərvət toplamaq! Bu faktda kənddə gedən maraqlı ictimai proses öz əksini tapır: kəndlilikdə təbəqələşmənin, kənd “kulakı”nın əmələ gəlməsi! Kapitalistləşməyə doğru meyl” (Y.Qarayev. Realizm: sənət və həqiqət. s.182). Lakin ədəbiyyatşünaslıq çox vaxt “dəyənək”in simvollaşdırdığı ictimai-siyasi prosesləri müəllif müşahidəsinin məhsulu kimi təqdim edir. “Dəyənək”lə simvollaşan “güc”ün sosial münasibətlərdə oynadığı rolun Məhəmməd həsən əminin bütün dərinliyi ilə başa düşməsi nəzərə alınmır. Çünki bu halda məhəmməd həsən əmilər ədəbiyyatşünaslığın tənqidi realizmdəki “xırda adam” üçün müəyyənləşdirdiyi resept-qəlibdən çıxır. Halbuki, bədii mətnə Xudayar bəyin gücü və gerçəklikdə “dəyənək”in oynadığı rolla bağlı əsərdə əksini tapan mülahizələr açıq-aydın Məhəmməd həsən əminin daxili monoloqu, düşdüyü ağır vəziyyətlə bağlı öz-özünə vərə-vürdü kimi təqdim edilir. Hətta bu mülahizələri müəllif mövqeyinin ifadəsi kimi qəbul etsək belə, yenə də Məhəmməd həsən əminin “bu səbəblərin hamısına görə” şikayət etməkdən vaz keçməsi ilə bağlı əsərdə özünə yer alan informasiya müəllifin bu qənaətləri Məhəmməd həsən əminin başından keçən düşüncələr kimi təhkiyə etdiyini sübut edir. Əslində, Məhəmməd həsən əminin reallığı düzgün qiymətləndirmək bacarığı, şikayət etməməyin səbəbi ilə bağlı gətirilən məntiqi dəlillərin Məhəmməd həsən əminin öz düşüncəsinin məhsulu olması vaxtilə bir tezis kimi ədəbiyyatşünaslıqdan keçmişdir. M.Məmmədov 60-cı illərdə yazırdı: “Divanxanaya gələn Məhəmməd həsən əmini naçalnik öz yanına çağırır. Onun nə mətləbə gəldiyini soruşur. Ancaq Məhəmməd həsən əmi təcrübəli olduğundan, Xudayar bəydən şikayət etsə də, bunun bir nəticə verməyəcəyini, əksinə, bu işin özü üçün bəha oturacağını bildiyindən naçalnikə heç bir açıq söz demir, Xudayar bəyin “adını çəkmir” və bununla da xatadan yayınmağa çalışır. Məhəmməd həsən əmi yaxşı bilir ki, “pulu”, yaxud “zoğal ağacı” olmayanın naçalnikdən kömək gözləməsi nahaqdır”(Göstərilən əsəri. s. 21).

Lakin M.Məmmədovun Məhəmməd həsən əmi obrazı ilə bağlı orijinal müşahidələri “Əhvalatlar”ın qəhrəmanını tədqiqatçının özündən əvvəlki araşdırmalardakından fərqli konsepsiya mövqeyindən dəyərləndirməyə gətirib çıxarmır. Son nəticədə o da Məhəmməd həsən əmi obrazını avamlıq və qəzavü-qədəre inam müstəvisində dəyərləndirir. Halbuki onun müşahidələri Məhəmməd həsən əmi obrazını avam, düşünməyən və fəaliyyətsiz qəhrəman müstəvisindən çıxarıb tamamilə yeni bir müstəvidə təqdim etmək üçün əsaslı açar-başlanğıc rolunu oynaya bilərdi. Buna görə də hesab edirik ki, müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslığında belə bəzən obraza stereotip və ideoloji əsaslı dəyərləndirmə ənənəsinin davam etdirilməsi elmi təhlildə zamanın tələblərinə uyğun yeni konsepsiya mövqeyindən çıxış edə bilməməyin nəticəsidir: “Yazıçı məhəmməd həsən əmilərin faciəsinin faktorlarını açmağa çalışır: nəsihi yoxsulluq olan bu insanların yazıqlılığının əsas səbəbi saf, təmiz və sadə olmaları və bir də şəriətə qapanıb qalmalarıdır” (B.Əhmədov. Göstərilən əsəri. s. 262).

Lakin bu tip mülahizələr müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslığında Mirzə Cəlil qəhrəmanlarına yanaşmada yeni elmi mövqələrin olmaması, yaxud bu istiqamətdə araşdırmaların aparılmaması demək deyildir. Mirzə Cəlilin qəhrəmanlarına yeni elmi mövqedən yanaşmanın bəzi cəhətləri İ.Həbibbəylinin tədqiqatlarının əsas istiqamətini təşkil edir. Görkəmli akademik sovet ədəbiyyatşünaslığında “xırda adam” obrazlarının faciəsinin onların dini inancı ilə bağlayan, dinə inamla nəinki fanatizmi eyniləşdirən, hətta dinə inamı avamlığın, fəaliyyətsizliyin əsası kimi təqdim edən konsepsiyaya tənqidi yanaşır. Məhz bu tənqidi yanaşma zəminində o, sovet ədəbiyyatşünaslığında Mirzə Cəlilin demokratik dünyagörüşünün dini dünyagörüşünə qarşı qoyulmasına, böyük sənətkarın “ateist” kimi qələmə verilməsinə etiraz edir. İ.Həbibbəyli yazır: “Uzun

bir dövr ərzində, xüsusən sovet hakimiyyəti illərində Cəlil Məmmədquluzadə yanlış olaraq ateist, dinsiz bir şəxsiyyət və yazıçı kimi təqdim olunmuşdur. Əslində isə heç də belə deyildir” (İ.Həbibbəyli. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. s.51). C.Məmmədquluzadənin sənət konsepsiyasında İslam dinini bu dini alver vasitəsinə çevirənlərdən qorumağın əsas yer tutduğunu, onun Allaha, peyğəmbərə, on iki imama qeyd-şərtsiz inamı və dini dünyagörüşünün əsasında da onlara inamın dayandığını akademik sənətkarın sözlərinə istinadla əsaslandırır: “Cəlil Məmmədquluzadənin özünün bu barədə yazdıqları hər şeyi açıq-aşkar ortaya qoyur, əlavə izahata heç bir ehtiyac qalmır. Böyük ədibin 1906-cı ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc olunmuş “Niyə mənə döyürsünüz?” adlı felyetonunda deyilir: “Əvvələn, mən ola-ola müsəlman qardaşlarıma vəz edən vaxt deyirəm: bir Allaha şitayış edin, bir də peyğəmbərə və imamlara itaət edin” (İ.Həbibbəyli. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. s.51). Elə isə,

Stereotip düşüncədən uzaqlaşmağın, yeni yola çıxmağın vaxtı deyilmi?

Akademik İ.Həbibbəylinin sənətkarın ateist olmadığını, dini inancında bütöv olduğunu aktualandırmasının və bunu təkzibedilməz dəlillərlə əsaslandırmasının məntiqi ona gətirib çıxarır ki, Mirzə Cəlil onunla eyni dini görüşləri paylaşan qəhrəmanlarının dini inancına tənqid və kinayəli baxış ifadə edə bilməzdi. Bu məntiqə akademik Mirzə Cəlilin qəhrəmanlarını təhlil müstəvisinə gətirərkən islam zehniyyətinin onların düşüncəsini kütləşdirməsini yox, daha çox bu qəhrəmanlarda dinə inamın formalaşdırdığı müsbət əxlaqi keyfiyyətləri önə çəkir: “...İnsan kimi Novruzəlinin, Usta Zeynalın xarakterindəki işığı, sədaqəti, mənəvi saflığı, daxili paklığı, halallığı Mirzə Cəlilin böyük sevgi ilə, ürək yanğısı ilə qələmə aldığı duymamaq, görməmək mümkün deyildir” (Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. s.52). İ.Həbibbəylinin tədqiqatlarında “ailə-məişət mühitindəki möminlik ilk növbədə balaca Cəlilə əxlaqi saflıq keyfiyyəti aşlamışdır” kimi tezislerin (İ.Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. s.48) davamlı yer alması onun qəhrəmanlarının dünyagörüşündə dinə inancın köklərini də görməyə bizə şərait yaradır. Buna görə də ədəbiyyatşünas alim tamamilə haqlı yazır ki, “böyük ədibin və ümumən molla-nəsrəddinçilərin əsərlərindəki tənqidin xarakteri də bir çox hallarda düzgün dərk olunmur”. Onun qənaətləri olduqca əsaslıdır və ədəbi dövriyyəyə vaxtında buraxılmışdır. Çünki tənqidi realistlərin, o cümlədən Mirzə Cəlilin əsərlərindəki “tənqidin xarakteri”nin “bir çox hallarda düzgün dərk olunmaması” öz başlanğıcını sovet ədəbiyyatşünaslığının bu əsərlərə verdiyi təhlillərdən götürür. Tənqidi realistlərdə milli varlığa istiqamətlənmiş və “tənqid, yaxud gülüş yolu ilə islah etməklə dirçəlişə və mənəvi oyanışa nail olmağ”a (İ.Həbibbəyli) hesablanmış tənqid sosrealist tənqidi düşüncədə milli varlığın tarixi xarakterinə inkaredici münasibətlə əvəz edilirdi. Buna görə də realizmin yeni mərhələsində tənqidin ifşa və inkar pafosu bilərəkdən, həm də şişirdilərək önə çəkilir, təsdiq pafosu isə büsbütün inkar olunurdu. Məhz ədəbiyyatşünaslığın bu istiqamətdəki ardıcıl və məqsədyönlü siyasəti bəzən geniş oxucu kütləsinin böyük sənətkarları düzgün başa düşmələrini çətinləşdirirdi.

Müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsinin təmsilçisi kimi, İ.Həbibbəylinin C.Məmmədquluzadə yaradıcılığına yanaşmada sənətkarın “milli oyanış və dirçəliş” konsepsiyasını bütün reallığı ilə elmi təhlilin mərkəzinə çəkməsi, tənqidi realizmin estetikasında “müsəlman cəmiyyətini islah etməkdən ibarət olan məqsədi”ni (F.Köçərli) qabartması, “kiçik adam” obrazlarının təhlilində onların xarakterindəki xoş, işıqlı cəhətləri inadlı axtarışı məsələlərə

tam yeni konsepsiya mövqeyindən yanaşmanın göstəriciləri

kimi mənalanır. Bu konsepsiyada klassik irsi qorumaq stixiyası ilə birlikdə onun həqiqi, bir çox cəhətdən geniş oxucu kütləsindən gizlədilmiş məzmununu açmaq baş məqsədlərdən birinə çevrilir. Məhz bu cəhət çağdaş ədəbiyyatşünaslıq axtarırlarının müasirliyini şərtləndirir. Məhz həmin konsepsiyanın elmi əsaslarını bir qədər də möhkəmləndirmək məqsədi ilə bəzi maraqlı müşahidələri də ümumiləşdirmək mümkündür.

Məhəmməd həsən əmini XIX əsrin sonları Azərbaycan kəndlisinin tarixi xarakteri kimi götürsək, onun baş verən sosial proseslərə münasibətini də təsəvvür etmək olar.

Ədəbi qəhrəmanın həyati proseslərin iştirakçısı olan insandan əsas fərqi odur ki, onun psixoloji dünyası, daxili düşüncələri də bilavasitə bədii təhlilin predmetinə çevrilir, bir obraz kimi onun mahiyyəti əməli işlərlə bərabər, düşüncə dünyasındakı "hərəkət"lə, psixoloji yaşantıları ilə birlikdə dəyərləndirilir.

Povestdə Məhəmməd həsən əminin eşşəyi dinməz-söyləməz Xudayar bəyə verməsi və həlledici məqamda onun nəçərnikə şikayət etməkdən çəkinməsi mütilik, qul psixologiyasının təzahürü kimi düşünülə bilər. Lakin bu ancaq ilk baxışda belədir və obrazın təbiətinin üst qatdan qavranılmasıdır.

Halbuki, qəhrəmanların daxili aləminə elmi nüfuz oradakı gərgin psixoloji yaşantıları, düşüncə təlatümlərini görməyə imkan verərdi. O zaman Məhəmməd həsən əminin zahirən sakit və məzlum təbiətinin əsl mahiyyətini təsəvvür etmək olardı. Xudayar bəyin eşşəyi apardığı məqamlarda Məhəmməd həsən əminin düşündükləri bu mənada səciyyəvidir: "Mən indi ta gedib, eşşəyi ondan alıb, kişini yarı yolda qoya bilmərəm ki! Kişi genə, necə olsa, ağsaqqaldı. Adamın genə işi düşər. Necə ola bilər ki, bir eşşəkdən ötrü hakimi özündən incidəsən?". Hərgah ki, bu tip düşüncənin özündə də gerçəkliyi real qiymətləndirmək, "hakim"ə tənqidi münasibət, eşşəyi verməyəcəyi təqdirdə başına gələnləri, dumanlı şəkildə olsa da, təsəvvür etmək kimi mənalar gizlənilir. Məhz bu mənə potensialları ilə Məhəmməd həsən əminin daxili düşüncəsində psixoloji mahiyyətli fırtınaqabağı sakitlik aşkar sezilir. Eşşəyin taleyinin düyünə düşməsi məlum olanda və bu "düyün" Məhəmməd həsən əminin "ailə dramı"nı gerçəkləşdirəndə xarakterin daxilində həqiqi fırtına başlayır. Yazıçı obrazın daxili gərginliyini bütün həyatiliyi ilə təsvir edir: "Qeyzindən yazıq kişinin alınından tər axırdı". "Alnından axan tər" daxili etirazın fırtınaya çevriləcək ilk təzahürü idi. Bu etiraz özünə, öz hərəkətlərinə kəskin tənqidi münasibətdə, özünü təhlildə bir qədər də güclənir: "Eh, vallah, mən bir qəpik pula dəymərəm. Mən, doğrudan da, kişi deyiləm ki! Arvad məndən yaxşıdır". Artıq bu cür düşüncə, baş verənlərə daxili, ruhi etiraz son nəticədə mənəvi oyanışa gətirib çıxarır. "Qeyzindən alınından axan" tər də, özünün kişi olmamasını dilə gətirməsi, "arvad məndən yaxşıdır" etirazı Məhəmməd həsən əminin daxilindən püskürən qəzəb vulkanıdır ki, bu vulkan onun içindəki bütün mütiliyi, ehtiyatkarlığı - hakimə qarşı çıxmamaq düşüncəsini büsbütün silib atır. Həzrət Abbasa ünvanladığı məktub və bu məktubu çavuşa verərkən Məhəmməd həsən əminin ağlaya-ağlaya dedikləri, heç də sovet ədəbiyyatşünaslığında iddia edildiyi kimi, onun fanatizminin və mütiliyinin əlaməti deyil. Məhəmməd həsən əminin hərəkətində və sözlərində "ağlada-ağlada güldürən, güldürə-güldürə ağladan" müəllifin ağlaya-ağlaya ayılan, ayıldıqca özünü dərk edən, dərk etdikcə daha real düşüncə qəhrəmanının etiraz səsini eşdiririk:

-Apar, qardaş, apar... O ərizəni apar... Apar Həzrət Abbasa. Apar... Mən gedə bilmədim... Gedə bilmədim. Qoymadılar. Məni qoymadılar... Mənim eşşəyimi oğurladılar. Yedilər. Satdılar. Apar ərizəmi, apar. Mən gedə bilmədim...

Məhəmməd həsən əmi dünyəvi hakimə yox, Həzrət Abbasa şikayətinin məntiqinə bizi inandırır. Onun məntiqi dünya hakimlərinin qanunu yox, şikayətçinin haqqını yox, öz şəxsi mənafeələrini əsas götürdükleri haqqında real düşüncələrində açılır. Məhəmməd həsən əmi zamanın reallıqlarını və amansızlığını dəqiq təsəvvür edir. Onun Xudayar bəyə güzəştinin və ondan şikayət etməkdən çəkinməsinin məntiqi kifayət qədər həyatidir. Məhəmməd həsən əmi düşünür ki, eşşəyi vermərəm, o da “günün günorta çağı gəldi, nahaq yerə yaxaladı ki, bu qədər iştirafını ver, onda pəs necə olsun?” Etiraf edək ki, kifayət qədər həyatı məntiqdir və XIX əsr çar üsuli-idarəsindəki reallıqları əks etdirir. Müəllif Məhəmməd həsən əminin düşüncələrində çar üsuli-idarəsindəki hərc-mərclik, miqyassız özbaşınalıqlar haqqında təsəvvürlərimizi get-gedə dərinləşdirir. Qəhrəmanın düşüncələrində özünə yer alan “eşşəyi verməsəm, onda dəxi kənddə baş gəzdirmək olar?” sualında, reallıqla hesablaşmaq məcburiyyəti ilə birlikdə, ona güclü etiraz jesti də var.

Məntiqi sualın məntiqi cavabı

Xudayar bəy - Zeynəb xəttində açılır. “Əhvalatlar”a Zeynəb ancaq qadın taleyinin bədii təcəssümü kimi daxil olmur. Bu obraz ancaq qadın hüquqsuzluğunu, XIX əsr gerçəkliyində qadına yaşadılan acı taleyi simvollaşdırmır. Yeri gəlmişkən, orasını da xüsusi vurğulamaq lazım gəlir ki, XIX əsr qadının hüquqsuz taleyi məsələsinin ədəbiyyatşünaslıqdakı elmi təfsirinin məntiqilə “Əhvalatlar”ın bədii məntiqi heç də üst-üstə düşmür. Məsələn, ədəbiyyatşünaslıq qadın hüquqsuzluğunu, qadınlara edilən zülmü çox vaxt milli həyat problemləri, feodal-patriarxal mühitin və şəriətin qanunları ilə bağlayır. Lakin “Əhvalatlar”da qadın problemi milli həyat və şəriət qanunları müstəvisində yox, siyasi rejimin qadın azadlığını tanımaması müstəvisində qaldırılır. Danabaş kəndində üç evdə qurulan matəm hər birisi “Xudayar bəyin bəisliyi” timsalında siyasi rejimin cəmiyyət qanunları ilə birbaşa bağlanır. Müəllif İzzətin də, Zeynəbin də, müəyyən mənada, hətta Şərəfin də milli həyat qanunları çərçivəsindəki xoşbəxt həyatının siyasi rejimin bu həyata nüfuzundan sonra pozulduğunu önə çəkir. Hər şeyin pulla satın alınması, hər şeyin zoğal dəyəninin hökmünə tabe edilməsi milli həyat qanunlarından güc almır, çar hökumətinin idarəetmə sistemindəki özbaşınalıqların nəticəsi kimi meydana çıxır. Buna görə də Zeynəb problemi ictimai-siyasi sistem çərçivəsində qadına bəslənən münasibət kimi şərh edilməlidir. Bu səbəbdən də əsərdəki Zeynəb xətti təkcə qadın məsələsi kimi yox, siyasi rejim daxilində milli cəmiyyət insanının vətəndaş hüquqları müstəvisində araşdırılmalıdır. Çünki povestdə məsələ məhz bu istiqamətdə estetik həllini tapır. Povestdə Zeynəb həm İzzət və Şərəflə, həm də Məhəmməd həsən əmi ilə eyni taleyi bölüşür. Məhəmməd həsən əminin tale yolu həm də Zeynəbin tale yolunda davam etdirilir. Ədəbiyyatşünaslıqda Zeynəb obrazının Məhəmməd həsən əmi obrazı ilə müqayisə müstəvisinə çıxarılması bu mənada təsadüfi sayıla bilməz. M.Məmmədov yazırdı: “Zeynəb cəsarətli, iradəli bir qadındır. O, cəmiyyətdəki mövqeyi etibarlı ilə Məhəmməd həsən əmiyə nə qədər yaxınsa, xasiyyətce ondan bir o qədər fərqlidir” (Göstərilən əsəri. s. 15). Ədəbiyyatşünaslığımızda tamamilə düzgün qoyulur ki, “o, (Zeynəb - T.S.) öz hüququnu müdafiə etmək üçün qəti addım atır” (M.Məmmədov. Göstərilən əsəri. s. 15). Lakin ədəbiyyatşünaslıq obrazları daha çox fərqli xarakterlərin hadisələrə fərqli münasibəti müstəvisində müqayisə edir. Hətta Zeynəbin “düşmən qarşısında heç vaxt aciz qul kimi” (M.Məmmədov) dayanmaması Məhəmməd həsən əminin xarakterinə qarşı qoyulur. Beləliklə, həmişə olduğu kimi, ədəbiyyatşünaslıq məsələni mübariz və passiv qəhrəman müstəvisində dəyərləndirməklə öz işini bitmiş hesab edir. Halbuki, məsələ burada bitmir. Zeynəb və Məhəmməd həsən

əmi obrazları assosiativ müqayisə planında milli cəmiyyətin çar üsuli-idarəsinə, onun idarəetmə sisteminə fərqli formalarda etirazını ifadə edir. Hər iki obraz məhz bu ifadə planında bir-birinin davamı olan obrazlar kimi meydana çıxır. Məhəmməd həsən əminin etirazlarında bir passivlik (şərti mənada) varsa da, Zeynəbin etirazları açıq xarakter daşıyırsa da, məsələ burasındadır ki, hər ikisinin taleyi nəticədə eyni olur. Məhəmməd həsən əminin düşünüb eləmədiklərinin məntiqi ilə Zeynəbin başına gələnlərin məntiqi eyni nöqtədə birləşir və reallığın acı həqiqəti kimi təsdiq olunur. Zeynəbin başına gələn faciələr Məhəmməd həsən əminin məntiqinin reallığını üzə çıxarır. Zeynəb vəziyyəti real qiymətləndirə bilmir. O, milli həyat və şəriət qanunlarına, insanlıq qanununa istinadən hərəkət edir. Haqlı olduğuna inanır. Çünki cəmiyyətin bu qanunlardan tamam kənar bir qanunla - pulun və zoğal dəyəyəninin hökmü ilə idarə olunduğunu bilmir. Ona görə də son nəticədə hakim qüvvələr onun qarşısına Məhəmməd həsən əminin dəqiq təsəvvür etdiyi real həyat qanununu çıxarırlar: Qlava Kərbəlayı İsmayıl üzünü Zeynəbə tutaraq deyir: “And olsun o bizi yaradana, əgər naz-qəmzə eliyəsən, mən səni qoymaram ki, bu kənddə baş dolandırasan”.

Müəllif mövqeyində də cəmiyyətdə işlək olan “qanunlar” etiraf olunur, Zeynəbin təslimçilikdən başqa bir yolunun olmadığı dilə gətirilir. Müəllif mövqeyində Zeynəbin qarşı durduğu qüvvələrin zeynəblərin (məhəmməd həsən əminlərin) qüvvəsindən qat-qat güclü olduğu əks olunur. Məsələlərə tam realist, həyat həqiqətlərinə (burada sosial həyat) uyğun həll verilir. Müəllif məhəmməd həsən əminlərin, zeynəblərin etirazını müəyyən həddə qədər gətirə bilər. O həddə qədər ki, onların gücü ancaq bura qədər çatardı. Beləliklə, Məhəmməd həsən əmi və Zeynəb Mirzə Cəlilin nəsrinə etirazçı qəhrəmanlar kimi daxil olur və eyni taleyi yaşayırlar. Lakin onlar bir-birinin təkranı deyil. Məhəmməd həsən əmidə sosial həyatda baş verənlərə münasibət daxili etiraz şəklində, Zeynəbdə isə açıq etiraz şəklində təzahür edir. Məhəmməd həsən əmidən və Zeynəbdən fərqli olaraq, Novruzəli bir addım da qabağa gedir. Bu “addımı” ilə o, Mirzə Cəlil nəsrinə şikayətçi qəhrəman statusunda daxil olur.

Məhəmməd həsən əmi neçərnək divanxanasına gələrkən daxilən son dərəcə qəzəbli olsa da, Xudayar bəydən şikayət etməyə özündə güc tapa bilmir. Novruzəli isə neçərnək divanxanasına şikayət məqsədilə gəlir və heç bir tərəddüd etmədən şikayətini edir. Novruzəlinin Məhəmməd həsən əmidən bir addım qabağa getməsinin, katdadan şikayət etməyə cəsəret etməsinin sosial səbəbləri haqqında düşünmək lazım gəlir. Bu zaman nəzərə alınması vacib olan şərt ondan ibarətdir ki, Məhəmməd həsən əmi və Novruzəli fərqli sosial mühitləri və zamanları təmsil edirlər. Onların yaşadığı sosial zamanlar arasında onillik vaxt fərqi dayanır.

“Poçt qutusu”nda cərəyan edən hadisələr, bu hadisələrdə əsas qəhrəman rolunda çıxış edən Novruzəli kənddə gedən sosial proseslərdən, kəndlilin öz hüququ uğrunda mübarizəsini gerçəkləşdirən milli hərəkətdən kənardadır deyildi. Fikrimizcə, Novruzəli konkret tarixi şəraitin estetik ifadəsi olaraq Azərbaycan kəndlisinin ictimai şüurunda yaranan oyanışın təmsilçisi kimi meydana çıxır. Lakin obrazın estetik funksiyası bununla bitmir.

Novruzəli - Vəli xan münasibətləri

Azərbaycan kənd burjuaziyası ilə kəndlisi arasındakı tarixi gerçəklikləri simvollaşdırmaq baxımından da kifayət qədər maraqlıdır.

Y. Qarayevin qənaətinə görə “möhtəşəm bir xarakter, şəxsiyyət və insan Novruzəliyə çevrilərkən” “şəxsiyyət olmaq haqqı”nı itirir. Yenə də tədqiqatçıya görə, yazıçı məhz bu haqq uğrunda mübarizə aparır, dövrün, ictimai sistemin günahı ucbatından Novruzəlinin (novruzəlilərin) itirilmiş haqqının qaytarılması

zərurəti və tələbi ilə çıxış edir. Novruzəlinin “şəxsiyyət olmaq haqqı”nı itirməsinə əsas kimi Y.Qarayev də daxil olmaqla əksər ədəbiyyatşünaslar onun Vəli xana münasibətini və Vəli xana dediyi aşağıdakı sözləri əsas gətirirlər: Bu nə sözdü, ay xan? Mən ölənə kimi sənə qulam...

Ədəbiyyatşünaslığın ümumi rəyinə görə, bu sözlər Novruzəlinin xarakterinin qul psixologiyasına köklənməsinin göstəricisi, onun öz sosial hüquqlarını bilməməsi, vətəndaş düşüncəsindən, şəxsiyyət olmaq imkanından məhrumluğunun əlamətidir. Ədəbiyyatşünaslığa görə, öz “ictimai rəqib”inə (Y.Qarayev) qul olmaq psixologiyası və düşüncəsi, hər şeydən qabaq, bu “ictimai rəqib”i ictimai rəqib kimi dərk etməmək, başqa sözlə, onu düşmən gözündə görməməklə bağlıdır. Əslində, ədəbiyyatşünaslığın bu tipli təhlilləri Novruzəli - Vəli xan münasibətlərini sinfi müstəvidə qiymətləndirmədən təkən alır. Bu zaman Novruzəli - Vəli xan münasibətlərinin milli zəminə söykənən iqtisadi və mənəvi, həmçinin psixoloji əsasları tamam unudulur. Ədəbiyyatşünaslıq təhlillərində xan tufeyli və istismarçı sinfin nümayəndəsi kimi qəbul edilir, onun aşağı təbəqəyə (burada Novruzəliyə) münasibəti, marksist fəlsəfənin əsaslandığı kimi, siniflərarası antoqonist ziddiyyətlər prizmasından şərh edilir. Vəli xan tufeyli, istismarçı təbəqənin təmsilçisi, Novruzəliyə (novruzəlilərə) düşmən sinfin nümayəndəsi elan edilir.

Ədəbiyyatşünaslıq bunu da etiraf edir ki, “xanın həqirəne gülüşü bizi hiddətləndirir; biz onun gülüş və qəhqəhələrini bir qədər də tündləşdirib, qəzəb hissi ilə yoğurub xanın öz üzərinə yağdırırıq” (F.Hüseynov. Göstərilən əsəri. s. 56). Bədii əsərdə özünə yer alan yuxarı təbəqə nümayəndələrinə ədəbiyyatşünaslığın nifrətamiz, ikrahədici baxış pafosu nəticə etibarilə ona gətirib çıxarır ki, bədii mətnə özünə yer alan yuxarı təbəqə nümayəndələri, onların aşağı təbəqə insanları ilə qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyətinin heç bir mənəvi, psixoloji məqamları elmi təhlilə cəlb edilmir. Vəli xanın Novruzəliyə insani münasibəti, onların bir-birini başa düşmək, anlamaq və dəyərləndirmək müstəvisində qarşılıqlı ünsiyyəti Məhəmməd həsən əmi-Xudayar bəy münasibətləri ilə eyniləşdirilir. Ədəbiyyatşünaslıq Vəli xanla Xudayar bəy arasında Azərbaycan kəndlisinə münasibətdə köklü fərqi bir qırağa atır, onu elmi təhlilə çəkməyə lüzum görmür. Məsələ burasındadır ki, Vəli xanın Novruzəliyə xoş münasibətinin əsasında Vəli xanla Xudayar bəy arasındakı fərq dayanır. Müəllif bunun fərqi varır, amma ədəbiyyatşünaslıq yox. Novruzəlinin xanı “ictimai rəqib” kimi tanımamasının, dərk edə bilməməsinin əsasında Novruzəli ilə xanın münasibətlərini sinfi fərqlərin tənzimləməsi yox, iqtisadi münasibətlərin xarakteri müəyyənləşdirir.

Niyə düşünürük və ya düşünmək istəmirik

ki, Novruzəli, doğrudan da, qul psixologiyalı bir adamdırsa, onda o, kəndxudanın zülmkarlığını necə dərk edir, özünün bu zülmü haqq etmədiyini necə başa düşür? Qul psixologiyasına malik adam, başqa sözlə, müasir anlayışla desək, manqurt düşüncəli insan kəndxudanın zülmkarlığından hakim dairələrə şikayət etmək, başqa sözlə, öz haqqını müdafiə etmək fikrinə düşə bilermi? Şübhəsiz ki, yox. Maraqlıdır, kəndxudanın zülmünü heç bir tərəddüd etmədən yuxarı dairələrə çatdıran və aktiv şəkildə öz haqqını tələb edən Novruzəli niyə Vəli xana yanaşmalarında çevrilib tamam başqa adam olur. Ondən nənki şikayət etmək, narazı qalmaq haqqında düşünür, hətta özünü ona borclu hesab edir. Onu özünün hamisi gözündə görür. İnsan təbiətinə, onun psixologiyasına az-çox bələdlik heç bir şübhə yeri qoymur ki, insan ona zülm edən, onun qanını soran başqasına (kim olursa-olsun) heç vaxt aşağıdakı sözləri deməz:

-Bəli, başına dolanım, xan, qurban olsun sənə mənim yetim-yesirim! Sənsiz mənim bir günüm olmasın!..

Bu tipli sözlər insanın dilinə daxili, ürəkdən gələn minnətdarlıq duyğularının birbaşa təlqini ilə gəlir. "Sənsiz mənəm bir günüm olmasın" ifadəsi xarakterinə görə alqışdır və insanın insana sonsuz məhəbbət hissindən güc alır. Biz Novruzəlini cəsəətli, lazım gələndə öz haqqı, hüququ uğrunda çəkinmədən çarpışan bir insan kimi tanıyıq. Kəndxudadan şikayəti də, poçt məmuruna qarşı hərəkətləri də qul təbiətinin, məzlumluğun onun xarakterinə yad olduğunu göstərir. Müəyyən münasibətlə Novruzəli özü də buna işarə edir: "- Niyə, mən uşaq deyiləm ki, kağızı özgəsinə verəmə! Məni o qədər də xam bilmə. Heç nəçərnək də bu kağızı mənim əlimdən ala bilməz". Bu sözlər Novruzəlinin dilindən təbii bir duyğunun ifadəsi kimi çıxır və onun, ümumiyyətlə, özünəxas cəsəətli kəndli təbiətinə malik olmasından xəbər verir. Deməli, nəçərnikə münasibətdə belə cəsəət nümayiş etdirmək potensialına malik bir insanın xanın qarşısında ikiqat əyilməsi qul psixologiyasının təzahürü sayıla bilməz. Bu Vəli xan-Novruzəli əlaqələrinin hansısa iqtisadi münasibətlə tənzimləndiyini, bu tənzimlənmənin qarşılıqlı hörmətə əsaslandığını, mənəvi bağlılığa gətirib çıxardığını düşünmək üçün bizə tam əsas verir. Hekayənin bütöv məzmunundan görünür ki, Vəli xan - Novruzəli əlaqələrində "ictimai yuxarı"nın "ictimai aşağı"ya istismarçı, zülmkar münasibətindən söhbət gedə bilməz. İlk növbədə, xanın gözütöxlüğü, öz kəndlisinə hörmətlə yanaşması diqqəti çəkir. "A kişi, Novruzəli! Bu nə zəhmətdi çəkmişən?" sözləri xanın öz kəndlisinə insani münasibətinin ifadəsidir. Novruzəlinin gətirdiklərinin az-çoxluğu ilə də qətiyyətlə maraqlanmaması, gətirilənləri həqiqətən sovqat şəklində qəbul etməsi xanın istismarçı, zülmkar xarakteri ilə bağlı düşünməyə heç bir əsas vermir. Bizə elə gəlir ki, Vəli xan haqqında "heç bir iş görmədən, zəhmət çəkmədən, hazır mədaxil hesabına yaşayan bir tufeyli" (M.Məmmədov) kimi danışmağın vaxtı çoxdan keçmişdir. Çünki hekayənin mətn materialı Vəlixanı bizə alicənab, gözütöx, mədəni və işgüzar xarakterli bir insan kimi təqdim edir. Hekayədə Vəli xanın işgüzar bir insan olmasına işarə edən, onun daha çox iş həyatı ilə maraqlandığını sübut edən, Novruzəlinin sovqatının onun maddi təminatında əhəmiyyətli yer tutmadığını göstərən xəsisçəsinə işarə edilmiş, lakin çox səciyyəvi bir detal var. Bu detal xanın İrəvan səfərinin vacibliyi ilə bağlıdır: "Xan çox tələsirdi İrəvana getməyə, çünki xanı orada çox vacib işlər gözləyirdi". Arvadının naxoşluğu ilə bağlı keçirdiyi həyəcanın içində İrəvanla bağlı səfərinin təxirə salınması həyəcanı da kifayət qədər yer tutur. Açıq-aşkar hiss olunur ki, bu səfərin məqsədində arvadının havasını dəyişməsinin onun xəstəliyinə müsbət təsiri məsələsinin rolu həlledici deyil. Xanın İrəvana səfərində işgüzar məqsəd öndədir. Onun arvadına qayğıkeş münasibəti, Novruzəlinin "ərköyün" hərəkətləri müqabilində səbrli və təmkinli davranışı, "ictimai aşağı"nın nümayəndəsi ilə mədəni rəftarı xanın ziyalı xarakteri haqqında düşünməyə əsas verir. Hekayənin mətnaltı qatları bizə bunu deməyə əsas verir ki, bu xarakterlə xanın öz kəndlisinə çox yaxşılıqları keçmişdir. Biz hekayədə Novruzəlini maddi təminatında heç bir problemi olmayan Azərbaycan kəndlisi kimi görürük. Ədəbiyyatşünaslığımızda da etiraf olunmuşdur ki, "onun bütün hərəkətləri, arzu və istəkləri sadə bir kəndli üçün səciyyəvidir. O, hər dəqiqə bir zəhmətkeş, təsərrüfatçı və iş adamı kimi görünür" (M.Məmmədov. Göstərilən əsəri. s.31). Ədəbiyyatşünaslıqda onun iqtisadi cəhətdən təmin olunmasına, "zəruri olan hər şeyinin varlığına, bunun gətirdiyi sovqatdan da aydın görünməsi"ne (Y.Qarayev) də işarə edilmişdir. Mətnə bəzi əlavə detallar da var ki, doğrudan da, Novruzəlinin bir kəndli kimi maddi cəhətdən problem yaşamadığını sübut edir. Elə isə onun maddi cəhətdən təmin olunmasının, əldə etdiyi iqtisadi imkanların mənbələri haqqında düşünmək qaçılmaz zərurətə çevrilir. Novruzəli - Vəlixan münasibətlərindəki məhrəmlilik, Novruzəlinin öz ağasına ölçüsüz minnətdarlıq hissi bu "təminat"ın köklərini Vəli xana bağlayır. Məhz bu "bağlar" Vəli xan - Novruzəli münasibətlərini əks sosial təbəqələrin qarşıdurması yox, aşağı və yuxarı təbəqənin bir-birini başa düşməsi, ictimai şüurun inkişafı nəticəsində milli

“ictimai yuxarılar”ın milli “ictimai aşağılar”a qayğı göstərməsi, milli tərəqqinin məhz bu cür milli birlik əsasında təmin olunacağına inamlarının təyin etməsi haqqında düşünməyə əsas verir. Y. Qarayev yazır: “Adətən, Usta Zeynalı Muğdusi Akopla müqayisə edirlər”. Doğrudan da, bu ənənə F. Köçərlidən başlayaraq, Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığının bütün mərhələlərində özünü göstərir. Köçərlinin müqayisələrində xarakterlərin təbiətindən çıxış etmək, onların xarakterindəki fərqləri həyatilik müstəvisində dəyərləndirmək meyli qabarıqdır. Tənqidçi Muğdusi Akopun “bacarıqlı, öz mənfəətini güdən və işgüzarlığını”, Usta Zeynalın “fəaliyyətsiz, cəsarətsiz və axmaqcasına sadələvhlük”ünü təhlil müstəvisinə gətirəndə də bilavasitə bədii mətn materialına istinad edir. O, Usta Zeynalın fəaliyyətsizliyinin, ətalətinin əsasında dini əhkamları yanlış başa düşməsinin, “hər şeyin Allahın iradəsindən asılılığı”nı hərfi mənada qəbul etməsinin dəyandığını da görür. Lakin sonrakı dövrün ədəbiyyatşünaslığında Usta Zeynalın İslam şəriətində və müqəddəs kitabda deyilənləri yanlış başa düşməsindən yox, daha çox dini düşüncənin onu fəaliyyətsizliyə sövq etməsindən söhbət gedir. Hekayənin konfliktinin “işgüzarlıqla tənbellik, dini görüşlərlə həyatı baxışlar, mü-tərəqqi ideyalarla mürəcə müsəlmanlıq əhvali-ruhiyyəsinin mübarizəsi üzərində qurulması” iddiası (M. Məmmədov. Göstərilən əsəri. s.48) özünü doğrultmur. Çünki məsələnin bu cür qoyuluşu ilə ədəbiyyatşünaslıq, məsələn, “Poçt qutusu”ndakı Vəli xanın işgüzarlığının, eynən Muğdusi Akop kimi onun üçün “vaxtın qızıl” olmasının məntiqini heç vaxt izah edə bilməz.

Ədəbiyyatşünaslığın “Usta Zeynal” məntiqi

ona gətirib çıxarır ki, Vəli xan da Usta Zeynal kimi eyni dinə sitayiş etdiyi üçün o, Muğdusi Akop kimi işgüzar, başqa sözlə, həyat adamı ola bilməz. Axı, ədəbiyyatşünaslıqdan bütün hallarda belə bir fikir qırmızı xətlə keçir ki, İslam zehniyyəti insanları ətalətə, fəaliyyətsizliyə sürükləyir. Ona görə də, ədəbiyyatşünaslığın məntiqi Usta Zeynalla Muğdusi Akopu müqayisə predmetinə çevirməyə əsas verir. Bu məntiqdə Muğdusi Akopla Vəli xanın müqayisəsinə heç bir yer yoxdur. Halbuki, yaxın sosial təbəqələrin nümayəndəsi, təbiətlərinin işgüzarlığı, vaxtın hər ikisi üçün qızıl olması, insanlarla alicənab rəftar və digər cəhətlər baxımından bu obrazlar müqayisə üçün daha çox material verir. Ədəbiyyatşünaslıq hər vaxtlə bu müqayisədən qaçır. Ədəbi-nəzəri fikrin Vəli xana amansız münasibətinin kökündə onun sosial mənsubiyyəti ilə “ictimai yuxarılar”ı təmsil etməsi dayanır. Ədəbiyyatşünaslıqda formalaşmış konsepsiyaya görə, İslam dininə mənsubluq “ictimai aşağı”lıqla birləşirsə, onda məzlum, avam, cahil və fanatik tip, “ictimai yuxarı”lıqla birləşirsə, onda mütərəqqi görüşə malik olması mümkün olmayan, insanlıqdan kənar və zülmkar bir tip meydana çıxır. Məhz Mirzə Cəlilin nəsr qəhrəmanlarına bu cür baxış Məmməd həsən əmi, Novruzəli, Usta Zeynal, Kəblə Məhəmmədəlini avamlığın və cəhalətin, Vəli xanı və Xudayar bəyi tufeyliliyin və zülmkarlığın simvolu kimi ümumiləşdirməyə və eyniləşdirməyə gətirib çıxarır.

Novruzəli “xırda adam”ın “proqram tipli qəhrəmanı” elan olunaraq, ona aid edilən sifətlər Məmməd həsən əmidə, Usta Zeynalda, Kəblə Məhəmmədəlidə və başqalarında axtarılır, Xudayar bəy isə, “ictimai yuxarılar”ın əsas sifətlərini özündə cəmləşdirən obraz kimi qəbul edilərək, Vəli xan tipli obrazların qiymətləndirilməsində “Xudayar bəy kimi o da ...” tipli ifadələr əsas meyara çevrilir. Müstəqillik dövrünün milli idealları və düşüncəsi ilə məsələyə yanaşdıqda

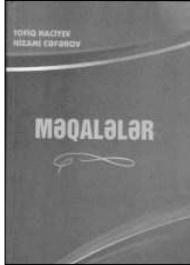
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının tədricən dərk etməyə başlayır

ki, “bu vaxta qədər deyildiyi kimi, bu obraz (Xudayar bəy - T.S.) bəyliyin tənqidi deyil, “psevdo bəyliyin” tənqididir. Özünə bəy adı qoyan gədanın ifşası,

təşrihidir” (Y.Qarayev.Tarix:yaxından və uzaqdan. s.247). Ədəbiyyatşünaslığın məsələnin bu tərəfini də dərk etməsinin zamanı çoxdan çatmışdır ki, Vəli xanla Xudayar bəy arasındakı fərq “psevdo bəylik”lə həqiqi bəyliyin, xanlığın, həqiqi bəyliklə gədalıq arasındakı fərqi estetik ifadəsidir. “Əhvalatlar”ın bu estetik həqiqətini dərk etməsi üçün ədəbiyyatşünaslığa düz yüz il vaxt lazım olmuşdur. Bu kontekstdə aşağı təbəqə nümayəndələrinin təmsilçisi olan obrazlara yanaşsaq, görürük ki, Məmməd həsən əmi və Novruzəlini sələf-xələf münasibətləri kontekstində müqayisə edib, onları birləşdirən bəzi ümumi cəhətlər tapmaq mümkündürsə, Novruzəli ilə Usta Zeynal arasında bu cür ümumi cəhətlər tapmaq çətinidir. Hekayə mətnlərində hər iki qəhrəman onları birləşdirən cəhətlərdən çox, ayıran cəhətlərlə diqqəti çəkir və yadda qalırlar. Bütün varlığı ilə kəndli psixologiyasını simvollaşdıran, həqiqi təsərrüfatçı kimi daim hərəkətdə, əməli fəaliyyətdə olan Novruzəli üçün “qəzavü-qədəre”, “olacağa çarə yoxdur” fəlsəfəsinə inam öndə deyil. Bir müsəlman kimi insan taleyinin Allah iradəsinə bağlılığına inansa da, o, bunu hərfi mənada başa düşür. İnsan taleyinin Allah iradəsinə bağlılığı Novruzəliyə işgüzar, təsərrüfatçı bir kəndli kimi fəaliyyət göstərməyə və yaşamağa mane olmur. Ona görə də maddi cəhətdən, demək olar ki, qayğısı yoxdur. Usta Zeynal isə, əksinə, insan taleyinin Allah iradəsinə bağlılığını hərfi mənada başa düşür və fanatikcəsinə dərk edir. Bu da onu əməli işdən, fəaliyyətdən kənar qoyur. Ədəbiyyatşünaslıqda onun fanatizminin “xalisliyi” haqqında düşüncələr yer almışdır və əslində, Usta Zeynalın “xalis fanatik” kimi dəyərləndirilməsi onun həm də Novruzəlidən tamamilə fərqli qəhrəman kimi qiymətləndirilməsi imkanını öz içərisinə alır. Y.Qarayev Usta Zeynalın “xalis fanatik”liyini çox dəqiq qiymətləndirir: “Ruhunda çilvələnen və xəyalını nazlandıran dadlı, şirin röyasına səksəkə gətirən heç nə dünyada mövcud deyil. Daxili, xudmani bir aləmdə tamamilə sərxoş, məst və xumar”. Lakin bu, danılmaz bir həqiqətdir ki, düşüncəsində yaratdığı aləmdə Usta Zeynal nə qədər “sərxoş, məst və xumar”dırsa, Novruzəli bu tip düşüncələrdən, xəyal aləmindən, bu aləmin yaratdığı “sərxoşluq”dan tamamilə uzaqdır. Yaşar Qarayev müstəqillik dövrünün məhsulu olan “Tarix: yaxından və uzaqdan” kitabında Mirzə Cəlildən bir sitata diqqət çəkir: “Boş-boş Allahı çağırmaqla Allah işlərini ötürüb, göydən yerə pilləkən qoyub, enib gəlib sənə kömək etməz. Lazımdır çalışmaq, çalışmaq”. Görkəmli alim din xadimlərinə, dindarlara münasibətdə Mirzə Cəlilin “şükür, təvəkkül etiqađı”nı “əxlaqdan, mənəviyyatdan ayrılan zahiri ibadət, əsl həqiqətdən, mahiyyətdən, fəaliyyətdən ayrılan mütləqləşən ehkam, süxolastika” kimi tənqid etdiyini, insanın Allaha inamının əsasında hərəkət, fəaliyyət, “çalışmaq, çalışmaq”ın dayanmalı olduğu fikrini təlqin etdiyini göstərirdi. Bu qənaətdən çıxış etdikdə aydın görünür ki, Mirzə Cəlil Usta Zeynalı əsassız “şükür, təvəkkül etiqađı”nın, Novruzəlini isə buna əks qütbün təmsilçisi kimi bədii nəsrə gətirir. Məhz həmin təvəkkül fəlsəfəsi ilə Usta Zeynalın xəyalı nə qədər göylərdə pervaz edirsə və bu pervazla o, maddi cəhətdən həyatın dibinə enirsə (real həyatla əlaqəsi üzülürsə), Novruzəlinin əməl, hərəkət və düşüncəsinin büsbütün torpağa bağlılığı onun maddi təminatının əsasında dayanır (real həyatla əlaqəsini təmin edir). O, həqiqi Azərbaycan kəndlisi, təsərrüfatçı kimi yadda qalır. Elə bu səbəbdən də Usta Zeynal “murdarlanmış” paltarını yuduraraq onların qurumasını “yorğan altında” gözləmək məcburiyyətində qalanda, Novruzəli itmiş iki buzovunu tapmağın qayğısına qalır. İki hərəkət arasındakı fərq Mirzə Cəlil nəsrindəki iki qəhrəman arasındakı fərqi reallaşdırmaqla, iki müxtəlif dünyagörüşü arasındakı fərqi fəlsəfəsinə də ortaya qoyur.

◆ K i t a b r ə f i

Tofiq Hacıyev, Nizami Cəfərov
Məqalələr
Bakı, "AzAmaM", 2016

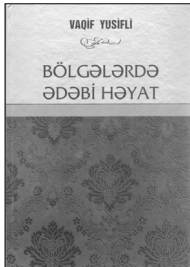
Bu kitabda Azərbaycan dilçilik elminin iki görkəmli nümayəndəsinin - akademik Tofiq Hacıyevin və AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərovun müasir ədəbi dillə, sintaksis, leksikologiya və nitq mədəniyyəti, həmçinin, türkçülük problemi ilə bağlı məqalələri təqdim olunur.

N. Cəfərov "Bir neçə söz"də akademik T. Hacıyevin dilçilik sahəsindəki elmi fəaliyyətindən bəhs edir.

Anar
Evləri köndələn yar
Tural Anar oğlu
Evləri göydələn yar
Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2016

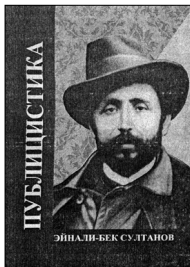
Xalq yazıçısı Anarla oğlu - yazıçı-diplomat Tural Anar oğlunun əsərlərinin bir cildə çap olunduğu bu kitab bir eksperiment-təcrübə kimi ədəbiyyatımızda nadir hallarda təsadüf olunan bir hadisədir. Anarın "Evləri köndələn yar" telekomediyası ilə Turalın "Evləri göydələn yar", "Xəstəxana və ya bayram ərəfəsində", "O da olsun, bu da olsun" povest və hekayələri arasında fikir, məzmun oxşarlığı var. Hər iki müəllifin əsərlərində cəmiyyətdə baş verən hadisələr, mənəvi-əxlaqi problemlər işıqlandırılır.

Vaqif Yusifli
Bölgələrdə ədəbi həyat
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2017

Tənqidçi, filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusiflinin bu kitabında ölkəmizin ayrı-ayrı bölgələrində yaşayıb-yaradan şair və nasirlərin portret oçerkləri, eləcə də həmin bölgələrin ədəbi həyatı təqdim edilir. Müəllif bu kitabında bölgələrdə yaşayan Əşrəf Veysəlli, Ofelya Babayeva, Zakir Məmməd, Ədalət Salman, Qərib Mehdi, Xanəli Kərimli və başqa istedadlı yazarlardan söz açır.

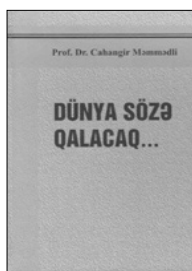
Kitabın elmi redaktoru akademik İsa Həbibbəylidir. Tərtibçi və ön sözün müəllifi professor Qəzənfər Paşayevdir.

Eynəli bəy Sultanov: publisistika
Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

Görkəmli maarifçi, folklorşünas və tərcüməçi Eynəli bəy Sultanovun (1866-1935) publisistik yaradıcılığı bütöv halda nəşr olunub. AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəylinin toplayıb, tərtib etdiyi və nəşrə hazırladığı bu kitabda görkəmli publisistin müxtəlif illərdə qələmə aldığı, dövrünün ayrı-ayrı qəzet və jurnallarında dərc olunmuş məqalələri toplanıb.

Kitabın redaktoru gənc tədqiqatçı Elxan Məmmədovdur.

Cahangir Məmmədli
Dünya sözə qalacaq...

Bakı, "Zərdabi LTD" MMC, 2016

Professor, tanınmış publisist və ədəbiyyatşünas Cahangir Məmmədlinin bu kitabında onun müxtəlif illərdə qələmə aldığı tənqidi məqalələri toplanmışdır. Bu məqalələrdə son otuz ildə ədəbiyyatımızda baş verən yeni meyillərdən, maraqlı və orijinal əsərlərdən söhbət gedir. "Anar yaradıcılığı zaman, mühit, talelər kontekstində", "Elçinlə ədəbiyyat söhbəti" ətrafında söhbət", "Afaq Məsud - bütün cizgiləri ilə", "Rəşad Məcid yaradıcılığı yeni təhlil işığında, yaxud akademik İsa Həbibbəyliyə açıq məktub" və s. məqalələr tənqidin maraqlı nümunələridir.

Nəşrin elmi redaktoru AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov, ön sözün müəllifi isə professor Nəsir Əhmədli.

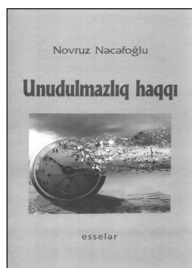

Hacı Mirzə Səlim Axund Axundzadə.
Azərbaycan torpağına türbət demişəm

Bakı, 2016

Kitabda Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması dövrü hadisələrinin iştirakçısı olmuş Hacı Mirzə Səlim Axund Axundzadənin xatirələri verilib. Kitab tədqiqatçı alimlər və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur.

Tərtib edən və çapa hazırlayan Tufan Axundovdur.

Novruz Nəcəfoğlu
Unudulmazlıq haqqı

Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

"Unudulmazlıq haqqı" yazıçı-publisist Novruz Nəcəfoğlunun oxucularla növbəti görüşüdür. Kitabda müəllifin son illərdə qələmə aldığı esseləri toplanmışdır. Bu esselər "Unudulmazlıq haqqı", "Darıxmaqdan bağrım başı köz olub", "Dost arası..." rubrikaları ilə təqdim olunur. Esselər ayrı-ayrı tanınmış şəxsiyyətlərə, onların mənəvi aləminə həsr olunub.

Kitabın redaktoru yazıçı-publisist Seyfəddin Hüseynlidir.

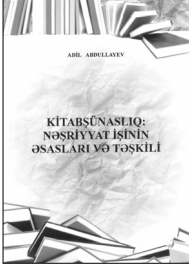

Ələkbər Qasımov
Naxçıvan teatrında tərcümə əsərlərinin tamaşaları (1883-2013)

Bakı, "Xəzər Universiteti" nəşriyyatı, 2016

Monoqrafiyada Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının 130 illik tarixi ərzində burada tamaşaya qoyulmuş tərcümə əsərlərinin səhnə təcəssümündən söz açılır. Kitabda, həmçinin, Naxçıvan Teatrının dəqiq yaranma tarixi araşdırılıb, elmi şəkildə işıqlandırılır, teatrın təşəkkül və formalaşma dövrü, onun tarixi ərzində baş verən ən əlamətdar hadisələr öz əksini tapır.

Kitabın elmi redaktoru sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Vidadi Qafarovdur.

Adil Abdullayev

Kitabşünaslıq: nəşriyyat işinin əsasları və təşkili
Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 2016

Oxuculara təqdim olunan bu kitabda ümumi bilgiler verilmiş, qədim kitablar, o cümlədən əlyazma kitabları haqqında ətraflı söhbət açılmış, Azərbaycanda kitab mədəniyyəti haqqında dolğun təsəvvür yaradılmışdır.

Kitabın elmi redaktoru və "Ön söz"ün müəllifi, professor Gülşən Əliyeva-Kəngərlidir.

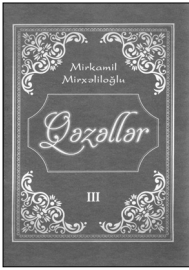
Mahmud Əhməd

Gözü yolda qalan Şuşam

Bakı, "Mars-Print" nəşriyyatı, 2017

"Gözü yolda qalan Şuşam" Mahmud Əhmədin sayca on dördüncü kitabıdır. Kitabda şairin Qarabağ haqqında son illər çap olunmayan və çap olunan şeirləri toplanıb. Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov kitabı "Qarabağa-elliklə" adlı ön söz yazmış, müəllifin şeirlərindəki Vətən məhəbbətini xüsusilə nəzərə çarpdırmışdır.

Toplunun redaktoru şair Mübariz Məsimovdur.

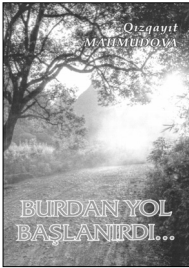
Mirkamil Mirxəliloğlu

Qəzəllər (üçüncü kitab)

Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 2016

Mirkamil Mirxəliloğlu Cəlilabadda yaşayır. Bu vaxta kimi klassik şeir formalarında qələmə aldığı iki "Divan"-ı və iki qəzəllər kitabı çap olunub. Növbəti "Qəzəllər" kitabında onun son illərdə qələmə aldığı, əsasən sevgi və ilahiyyə, tanrıya məhəbbət ruhunda yazılan qəzəllər toplanıb.

Tənqidçi Vəfiq Yusifli kitabı "Qəzəl dünyamızın ikinci Seyyidi" adlı ön söz yazıb.

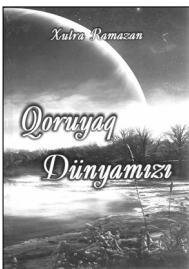
Qızqayıt Mahmudova

Burdan yol başlanırdı...

Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 2016

Oxuculara təqdim olunan "Burdan yol başlanırdı..." kitabı şairənin oxucularla növbəti görüşüdür. Topludakı şeirləri müəllif son illərdə qələmə alıb. Onlarda saf məhəbbət duyğuları, torpaq sevgisi, el-obaya bağlılıq və həyat barədə şairənin düşüncələri əksini tapmışdır.

Toplunun redaktorları Məzahir Zeynal və Aybəniz Əliyevdir.

Xurta Ramazan

Qoruyaq dünyamızı

Bakı, "Ekoprint", 2016

Xurta Ramazan ikimininci illərdə ədəbiyyata gəlmişdir. "Qoruyaq dünyamızı" onun oxucularla yeni görüşüdür. Kitabda vətənpərvərlik, sevgi, təbiət, insan taleyi, günün realıqları əsas mövzulardır.

Bundan başqa, topluda müəllifin "Əfsanəyə dönən ömür", "Öyüd", "Gəncliyə salam" və "Bir kəndin nağılı" poemaları da təqdim olunur.